Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Deel 71

bron
Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Deel 71. J.B. Wolters, Groningen - Jakarta 1957

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bij005195601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

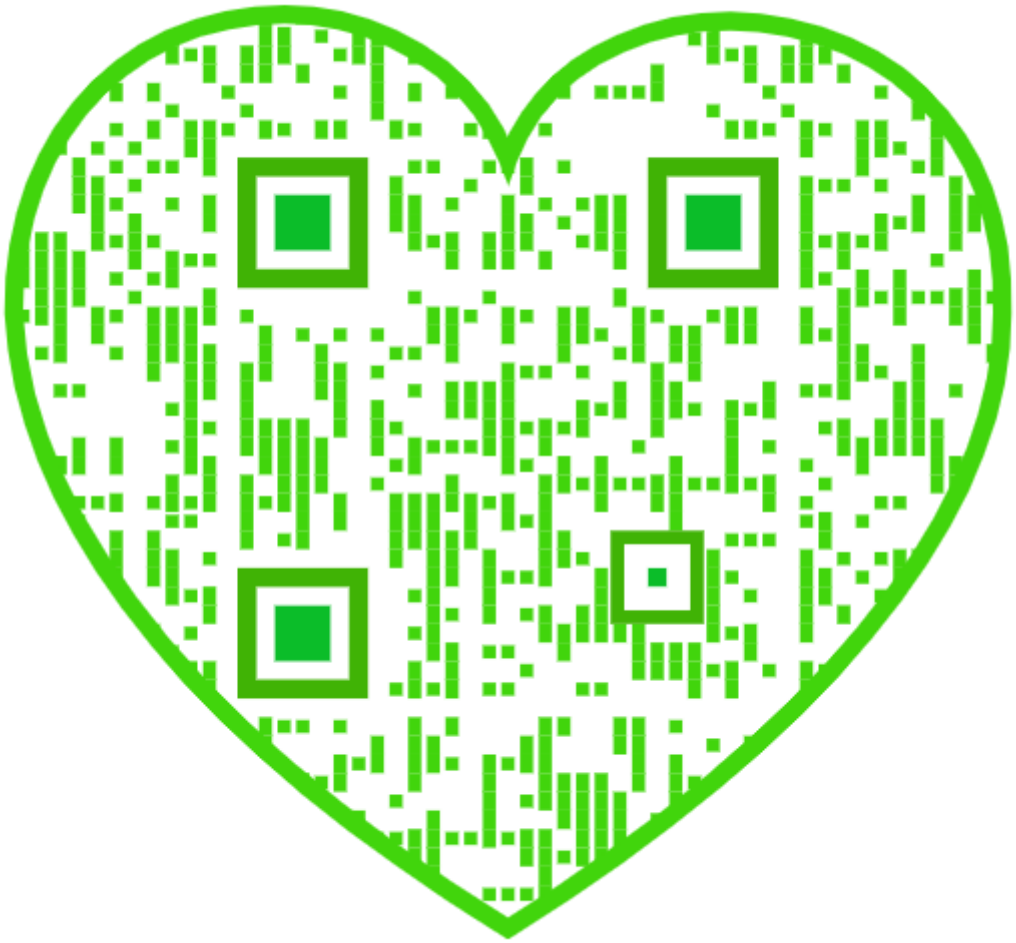

[Verslag]

Verslag van de Algemene Vergadering van de Leden van het Historisch Genootschap gehouden op zaterdag 3 november 1956 in Esplanade te Utrecht

Volgens de presentielijst zijn aanwezig de leden:

W. Jappe Alberts
J.A.v. Arkel
G.A.v. Asseldonk
R.F.P. de Beaufort
E.v. Beusekom
M. de Block
J.J. Boer
M.Th. Uit den Bogaert
W.J. de Boone
J.W. Bosch
C.D.J. Brandt
J. Brandt-v.d. Veen
P.H.N. Briët
E.A.B.J. ten Brink
L. Brummel
C.A. de Bruyn
M.G. Buist
J.J. Buurman
J.R. Clifford Kocq v. Breugel
W.Ph. Coolhaas
W.A.H. Crol
F.H.J. Dieperink
W.J. Diepeveen
J.G.v. Dillen
B. Dorsman
E.v. Dijk
H.F.J.M.v.d. Eerenbeemt
E.R.v. Eibergen Santhagens
C.N. Fehrmann
H.A. Enno v. Gelder
P. Geyl
W.J. Goslinga
M.K.E. Gottschalk
H.J. de Graaf
D. Grosheide
C.F.G. Gülcher
B.U. Haagsma
C.v.d. Haar
S. Hart

M. Hartgerink-Koomans
F.J. Heeris
W.J.v. Hoboken
H. Houwens Post
C.A. Huygen
P.W.A. Immink
H. Jansen
T.S. Jansma
G.J.W. de Jongh
A.G. Jongkees
J.H. Jongkees
M.W. Jurriaanse
F.v. Kalken
J.H. Kernkamp
F. Ketner
C.v.d. Kieft
M.E. Kluit
A.C.F. Koch
R.J. Kolman
E.H. Korvezee
E. Kossmann
J.A. Kossmann-Putto
J.H. Kramer
F.H.J. Lemmink
R.v. Luttervelt

L.S. Meihuizen
A.W.J. Mulder
H.J. Mijjer
H. Mijnssen
J.F. Niermeyer
G.B. Ongena
J.K. Oudendijk
H.F.D. Oxenaar
J.C.H. de Pater
G.A.W. ter Pelkwijk
L. Pirenne
L.J. Plemp v. Duiveland
A.v.d. Poest Clement
R.R. Post
C.J.A. de Ranitz
R. Reinsma
M.J.F. Robijns
A.H.J. Rood-Sengers
I. Schöffer
J. Sibinga Mulder
B.W. Siemens
B.H. Slicher v. Bath
C. Smit
J.W. Smit
H. Smitskamp
F.C. Spits
J.L. Struyk
J.J.v. Stuyvesant Meijen
M.J.L. Taets v. Amerongen
H. Terpstra
W.S. Unger
A.J. Veenendaal
W.A. Veenhoven
A.J.v.d. Ven
G.H. Verbist
H.B.C.W. Vermeer
W. Vinkhuyzen v. Maarssen
C.W.v. Voorst v. Beest
E.H. Waterbolk
H.v. Werveke
J.J. Westendorp Boerma
P.A.C. Wieringa
J.M.v. Winter
P.J.v. Winter
J.J. Woltjer
J. Woltring
F.W.R. Wttewaall

J.W. Wijn
C.A. Zaalberg
S.B.J. Zilverberg
W. Zwier
A. Zijp

Vijf handtekeningen waren onleesbaar.

De Voorzitter, Prof. Dr. C.D.J. Brandt, opent om half elf de vergadering met de volgende rede:

Dames en Heren,

Ik heet U hartelijk welkom op onze Algemene Vergadering. Dat dit deze keer gebeurt in een andere, voor ons Genootschap zelfs geheel nieuwe omgeving, is een gevolg van de op zichzelf alleen maar verheugende omstandigheid, dat het bezoek aan deze jaarlijkse bijeenkomst zo groot was geworden, dat de zaal in het Instituut voor Geschiedenis de belangstellenden nauwelijks meer kon bergen. Of de intimiteit, die de vergaderingen in 'ons eigen huis' altijd heeft gekenmerkt ondanks deze verandering van entourage zal gehandhaafd blijven, zal de ervaring van vandaag ons moeten leren. Ik hoop en vertrouw, dat dit het geval zal zijn.

Een speciaal woord van welkom zou ik willen richten tot onze sprekers van vandaag, Prof. Dr. F. Vercauteren en Prof. Dr. J.G. van Dillen. Het gebeurt de eerste secretaris maar zelden, dat hij op zijn eerste uitnodigingen voor het vervullen van een spreekbeurt onmiddellijk bevestigende antwoorden krijgt. Ditmaal was dit wel het geval. Het bestuur heeft dit zeer plezierig gevonden, zoals U begrijpen zult, omdat de voorbereiding van deze vergadering hierdoor zeer vereenvoudigd werd. Ik verzeker onze beide sprekers, dat wij hun bereidwilligheid zeer waarderen en hun voordrachten met grote belangstelling tegemoet zien.

Een afzonderlijk woord van welkom zou ik ook willen richten tot onze vrienden uit het Zuiden, Prof. Dr. H. van Werveke en Prof. Dr. Fr. van Kalken. Het verheugt ons allemaal zeer, dat zij ook dit jaar de gelegenheid hebben gevonden om de traditie van hun bezoek aan onze Algemene Vergadering voort te zetten.

Op onze vorige vergadering heb ik U kennis gegeven van het besluit van het bestuur, om de contributie te verhogen van 10 gulden op 15 gulden en ik heb daarbij uiting gegeven aan ons vertrouwen, dat onze leden de noodzaak zowel als de redelijkheid van dit besluit zouden inzien. Vandaag kan ik U tot mijn voldoening en vreugde mededelen, dat dit vertrouwen niet misplaatst is gebleken. Het aantal bedankjes, dat speciaal het gevolg was van de contributieverhoging, is werkelijk minimaal gebleven. Voor deze houding is het bestuur onze leden zeer erkentelijk.

Ondanks deze trouw van de leden aan ons Genootschap en

hun begrip voor onze financiële moeilijkheden is toch ons ledental een weinig teruggelopen. Momenteel telt ons Genootschap 659 (684) leden in Nederland, 67 (78) buitenlandse leden en 10 (10) ereleden. Op zichzelf is deze teruggang noch opvallend noch verontrustend - het aantal van hen, die ons door de dood ontvielen, was helaas het afgelopen jaar betrekkelijk groot. Het meest treft wellicht nog het feit, dat er 11 buitenlandse leden minder zijn dan vorig jaar. Ik betreur het zeer, dat de voornaamste verklaring van dit verschijnsel gezocht moet worden in de omstandigheid, dat wij ons genoodzaakt hebben gezien verschillenden hunner wegens wanbetaling van onze lijst te schrappen.

In het Algemene bestuur is dit jaar geen verandering gekomen. In het Utrechtse besuur moesten wij tot onze grote spijt dit jaar Prof. Dr. D.Th. Enklaar missen. Hij deelde ons mede, dat zijn gezondheidstoestand hem niet toeliet zoveel tijd, aandacht en energie aan de zaken van ons Genootschap te besteden als hij voor zijn lidmaatschap van ons bestuur noodzakelijk achtte. Hoewel deze aankondiging niet onverwacht kwam en wij zonder meer begrepen, dat wij dit besluit van ons medelid Enklaar hadden te eerbiedigen, deed zij ons veel leed, zowel om de oorzaak hiervan als vanwege de gevolgen voor het werk van ons bestuur. Prof. Enklaar heeft mij met nadruk gevraagd mijn vermelding van zijn heengaan als bestuurslid zo eenvoudig mogelijk te houden. Ik zal die wens natuurlijk eerbiedigen, maar ik kan toch niet nalaten, om collega Enklaar van deze plaats hartelijk dank te zeggen voor alles wat hij als lid van ons Genootschap, als medewerker aan onze uitgaven en als bestuurslid heeft gedaan en dat de laatste jaren onder fysieke omstandigheden, die wel het uiterste van hem vergden. Bij zijn vertrek uit ons bestuur heeft Prof. Enklaar zich sponte sua bereid verklaard om ons bestuur met raad en daad te blijven bijstaan, zo vaak wij een beroep op hem zouden willen doen. Ik geef hem vandaag nogmaals de verzekering, dat wij onzerzijds gaarne zoveel mogelijk van zijn medewerking achter de schermen willen blijven profiteren.

Onze tweede secretaris, de heer C.H. van Aken, heeft ons op onze laatste bestuursvergadering doen weten, dat het hem tot zijn grote spijt door drukke werkzaamheden niet langer mogelijk was om deel uit te maken van het Utrechtse bestuur. Wederom hadden wij geen andere keus dan ons neer te leggen bij dit besluit. Ook de heer van Aken breng ik de dank van bestuur

en leden voor het werk, dat hij in zijn bestuursfunctie voor ons Genootschap heeft verricht.

Ik kom thans tot het gebruikelijke overzicht van de stand van onze publicaties. Daarbij wil ik vooropstellen, dat wij dit jaar, zoals U zult hebben opgemerkt, van drukker en uitgever veranderd zijn. Dit moet voor onze leden een verrassing zijn geweest. Het heeft geen zin dunkt mij, hier nader op in te gaan. U zult mij wel willen geloven, wanneer ik zeg, dat werkelijk zeer dwingende redenen er ons toe gebracht hebben om de band van meer dan een eeuw met de drukkerij Kemink, Over den Dom, te verbreken. Wij hopen, verwachten en vertrouwen, dat onze samenwerking met de firma J.B. Wolters te Groningen in het belang van onze uitgaven een blijvende en aangename zal zijn.

In het afgelopen jaar hebben wij onze leden, behalve een deel van onze B. en M., kunnen doen toekomen de uitgave in twee deeltjes van de *Briefwisseling van Van den Bosch*. Zonder enige twijfel is dit een zeer belangwekkende publicatie geworden, waarmede wij de bewerker Dr. J. Westendorp Boerma van harte geluk kunnen wensen; hij zal hiervan zeker veel genoegen beleven.

Het doet mij deugd, dat ik U vandaag kan mededelen, dat de *Fruin-correspondentie*, deze interessante uitgave bewerkt, zoals U weet, door wijlen Prof. Sneller en door de heren Dr. H.J. Smit en Prof. Dr. W.J. Wieringa, thans ter perse is gelegd. De beide bewerkers zowel als ons bestuur hebben al zo lang naar dit ogenblik uitgezien. Wij verwachten, dat het eerste deel van deze publicatie - zij is te omvangrijk gebleken voor één deel van onze Werken - in de voorzomer van het volgend jaar aan onze leden zal kunnen worden toegezonden.

Eveneens persklaar is het manuscript van een nieuwe uitgave, ons sinds onze vorige Algemene Vergadering aangeboden door ons medelid Dr. W. Jappe Alberts en door ons aanvaard. Het betreft een *Kroniek uit het Klooster Frenswegen*, die waardevolle gegevens bevat voor de geschiedenis van Overijsel en van de Moderne Devotie. Het is ons plan, om ook deze publikatie zo spoedig mogelijk ter perse te leggen, zij het dan ook, dat de *Fruin-correspondentie* in ieder opzicht de prioriteit zal houden, en haar eveneens nog in 1957 aan onze leden te doen toekomen.

Wanneer de *Fruin-correspondentie I*, de *Kroniek van Frenswegen* en een volgend deel van de *B. en M.* onze leden het

volgend jaar bereiken, dan mogen zij en wij bepaald tevreden zijn over de prestaties van bestuur, bewerkers en drukker op het terrein van onze publicaties. Ik wil hier nog aan toevoegen, dat het zelfs wel mogelijk is, dat er nog een deel van onze Werken in 1957 zal verschijnen. Prof. Dr. F.C. Gerretson heeft ons nl. zeer onlangs aangeboden de *Correspondentie van minister Van den Bosch met de Landvoogd Eerens*, die hij practisch voor een uitgave gereed had liggen. Deze uitgave leek ons bestuur op zichzelf zeer aantrekkelijk, omdat zij een waardevolle aanvulling kan vormen van de dit jaar verschenen publicatie van Dr. Westendorp Boerma. De moeilijkheid was echter, hoe haar in te passen in ons program van uitgaven - Prof. Gerretson stelde als voorwaarde een spoedige verschijning - en hoe haar te financieren. Dit laatste was in zekere zin het moeilijkste probleem. Gelukkig heeft dit vrijwel onmiddellijk een oplossing gevonden door de toezegging van een in verhouding tot de totale kosten belangrijke subsidie voor deze uitgave. Zodra het bestuur met Prof. Gerretson over een aantal andere punten volledige overeenstemming zal hebben bereikt, nadat het zich intussen van de inhoud en de vorm van deze uitgave op de hoogte zal hebben gesteld, is het dus denkbaar, dat ook deze publicatie in afzienbare tijd ter perse wordt gelegd.

Op onze vorige Algemene Vergadering moest ik U mededelen, dat Mej. Dr. M. Simon Thomas door ziekte genoodwas geweest haar werk aan de uitgave van het *Archief van der Meulen* gedurende maanden te laten rusten, maar dat zij goede hoop had haar arbeid voor het einde van het jaar te kunnen hervatten. Dit heeft, helaas, niet zo mogen zijn; kort na onze vergadering is Mej. Simon Thomas overleden. In haar heeft ons Genootschap een intelligente en toegewijde medewerkster verloren, die wij met grote waardering en dankbaarheid zullen blijven gedenken.

Door het overlijden van Mej. Simon Thomas diende ons bestuur zich te gaan bezighouden met het probleem van de voortzetting en voltooiing dezer in ons oog zo bijzonder belangrijke uitgave. Wij meenden daartoe allereerst te moeten kennisnemen van de staat, waarin het door Mej. Simon Thomas verzamelde, gecopieerde en geannoteerde materiaal zich bevond. In het bijzonder wensten wij na te gaan, of het door Mej. Simon Thomas op één hoofdstuk na gereedgemaakte eerste deel, dat als het ware de sleutel moet vormen tot deze uitgave,

niet in de vorm, waarin het is nagelaten, zou kunnen worden uitgegeven. Wij vreesden immers, dat, als de nieuwe bewerker (bewerkster) zich eerst zo in het materiaal zou moeten inwerken dat hij (zij) in staat was dit laatste hoofdstuk alsnog toe te voegen, dit een uitstel van jaren voor de verschijning van dit eerste deel zou betekenen. Daartoe was het, gelijk reeds gezegd, allereerst nodig, dat de papieren van Mej. Simon Thomas betreffende deze uitgave aan ons ter hand werden gesteld. Om redenen, die ons niet helemaal helder zijn geworden heeft het tot nu toe geduurd, voordat de zuster en broers van Mej. Simon Thomas erin konden toestemmen ons deze papieren af te staan. Juist gisteren hebben wij van hen tot onze vreugde en voldoening de mededeling mogen ontvangen, dat zij instemmen met de behandeling van deze zaak, zoals wij ons die hadden voorgesteld en aan hen hebben uitgelegd. Wij hopen deze materie nu spoedig ter hand te kunnen nemen en meer speciaal op korte termijn een beslissing te kunnen nemen ten aanzien van het eerste deel. Daarnaast gaan wij nu ook op zoek naar iemand, die bereid is de omvangrijke en allesbehalve lichte taak van de voortzetting en voltooiing van deze uitgave op zich te nemen. Wij vleien ons daarbij niet met de hoop, dat op dit zoeken spoedig een vinden zal volgen. De economische historici zijn in ons land nu eenmaal dun gezaaid, helaas, terwijl het aantal van degenen, die bereid en in staat zijn om een groot gedeelte van hun vrije tijd op te offeren aan het langjarige wetenschappelijke werk van een grote bronnenuitgave zonder dat daar een ook maar in de verste verte voldoende financiële vergoeding tegenover gesteld kan worden, tegenwoordig ook bepaald niet groot is te noemen. Aan de andere kant zeg ik toch ook maar weer met zeker optimisme: wie weet, hoe goed wij plotseling hiermee zullen slagen.

De vorige maal heb ik U aangekondigd, dat ons bestuur in beginsel aanvaard had een uitgave van een *Amsterdamse kroniek over de jaren 1572-78*, voor ons verzorgd door Mej. Dr. J.H. van Eeghen. Volgens een mededeling van de bewerkster vordert deze uitgave naar wens, zodat zij de copij in het begin van het volgend jaar hoopt te kunnen inzenden. Mej. van Eeghen is, naar wij hebben begrepen, er ook nog steeds van overtuigd, dat zij zal slagen in haar pogingen om voldoende financiële steun voor deze uitgave in twee delen te vinden.

Mevrouw Dr. J. Brandt-van der Veen heeft dadelijk na de

verschijning van het eerste deel van het *Archief-Thorbecke* de bewerking van het tweede deel ter hand genomen. Doordat zij in de loop van dit jaar een betrekking als lerares aanvaardde is er echter een stagnatie van enkele maanden in haar arbeid gekomen. Zij hoopt en vertrouwt echter spoedig de tijd en de gelegenheid te vinden om de bewerking weer op te vatten.

Over de voortzetting van de uitgave der *Goeverneursrapporten* door Prof. Dr. A.J.C. Rüter is geen speciaal nieuws te melden. Dat ik haar desalniettemin toch even noem, geschiedt o.a. om ons lid van het Algemeen bestuur te laten merken, dat wij deze publicatie volstrekt niet vergeten temidden van de vele dingen, die momenteel op ons program staan. Het tegendeel is waar: onzerzijds zien wij de voortzetting van deze interessante uitgave met spanning tegemoet.

Dames en Heren, uit mijn droge relaas over de uitgaven, die voor de druk gereed zijn en gemaakt worden, zult U wel hebben opgemaakt, dat ons in de komende jaren een talrijke en gevarieerde reeks van publicaties te wachten staat. Ik moet zelfs bekennen, dat ik persoonlijk dit productieprogramma niet zonder zorg bekijk. Het volgend jaar is er kans, dat aan de leden drie delen alleen al van de Werken zullen worden toegezonden, terwijl dit aantal voor de jaren 1958 tot en met 1960 zeker twee per jaar zal kunnen bedragen. Ik vraag mij werkelijk af, of de financiën van ons Genootschap, ook met de versterking ervan door de contributieverhoging en door de in het uitzicht gestelde subsidies, een dergelijk zware belasting zullen kunnen dragen. Enfin, dit zal de toekomst leren, het heeft geen zin ons daar vandaag het hoofd over te breken. Dit is trouwens allereerst een kwestie van bestuursbeleid.

In ieder geval ziet U hieruit ook, dat ons bestuur voorlopig niet stil behoeft te zitten, dat er, in tegendeel, zeer veel werk aan de uitgavenwinkel is. Dit mag nu en dan zijn bezwaren hebben, vooral voor onze eerste secretaris, op wie de uiteindelijke verzorging van al onze publicaties tenslotte neerkomt, aan de andere kant is dit juist het werk, waarvoor Uw bestuur zich nu eenmaal gesteld ziet en dat aan elk onzer afzonderlijk zowel als aan ons allen gezamenlijk voldoening geeft.

Met de hoop, dat U tevreden zult kunnen zijn over de activiteit van Uw bestuur en met de wens, dat U vandaag een nuttige en aangename dag zult hebben, verklaar ik deze Algemene vergadering voor geopend.

Na de rede van de Voorzitter wordt de vergadering voor enkele ogenblikken geschorst.

Om ongeveer half twaalf wordt de vergadering heropend en geeft de Voorzitter het woord aan Prof. Dr. F. Vercauteren voor het houden van een voordracht over de wordingsgeschiedenis der Maassteden in de hoge Middeleeuwen.

De wordingsgeschiedenis der Maassteden in de Hoge Middeleeuwen.

Zonder een volledige *terra incognita* te zijn, is de geschiedenis van de Belgische steden der Maasvallei nochtans een onderwerp dat tot in de laatste jaren minder de aandacht der historici gevestigd heeft dan die der Vlaamse, ja zelfs der Brabantse gemeenten. Weliswaar wijdde H. Pirenne reeds in 1889 een studie aan Dinant[1)] en schreef G. Kurth in 1909-1910 een merkwaardig boek over de geschiedenis van Luik tijdens de middeleeuwen[2)]. Maar het was eerst in 1948 dat F. Rousseau een aardig *essay* liet verschijnen over Namen[3)]. Over de geschiedenis van de belangrijke stad Hoei (Huy) weten wij tot hiertoe bitter weinig[4)]. Niet beter is het gesteld met kleinere steden, die zowel historisch als geografisch tot de groep der Maassteden behoren: Andenne, Chimay, Fosses, Gembloux, St-Truiden, Tongeren, Visé. Even slecht ingelicht zijn wij over het verleden van de huidige Franse stad Givet, en voor de geschiedenis van het middeleeuwse Maastricht beschikken wij slechts over het - trouwens uitstekend - werk van Panhuysen[5)].

Deze leemte in de bibliografie is m.i. te wijten aan twee oorzaken: de eerste houdt verband met de documentatie, de tweede met de historiografische opvattingen die, sedert een eeuw ongeveer, de opzoekingen over stadsgeschiedenis gekenmerkt hebben.

Men heeft misschien niet genoeg ingezien dat stadsgeschiedenis als zodanig tijdens de Middeleeuwen niet beoefend werd; wel beschikken wij voor die tijden over geschiedenissen van

1) H. Pirenne, Histoire de la Constitution de la ville de Dinant au Moyen Age, Gent, 1889. Herdrukt in Les villes et les institutions urbaines, Parijs-Brussel, d. II, 1939, blz. 1-94.
2) G. Kurth, La cité de Liège au moyen âge, Brussel, 1909-1910, 3 delen.
3) F. Rousseau, Namur, ville mosane, Brussel, 1948 (Notre Passé). Men zal echter een aantal verspreide gegevens over de geschiedenis der Maassteden terugvinden in het suggestieve boek van dezelfde auteur, La Meuse et le pays mosan en Belgique, Namen, 1930.
4) Een van mijn leerlingen, de heer A. Joris, zal binnenkort aan de Rijksuniversiteit te Luik promoveren met een doctoraatsthesis over Histoire de la ville de Huy au moyen âge.
5) G.W.A. Panhuysen, Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw, Groningen, 1933.

kerken en abdijen, over annalen, kronijken, levensbeschrijvingen, memoires, enz., maar nooit over een stadsmonografie. Dit kan, ten dele, verklaard worden door het feit dat de meerderheid van degenen die toen geschiedenis schreven, tot de geestelijke stand behoorden: de *clerici* bekommeren zich weinig om economische factoren en verzuimen dikwijls over de sociale en rechtelijke gebeurtenissen die zich in de steden voordoen, te spreken. Maar hoe komt het dat bijna nooit een burger, van de XIIIe tot de XVe eeuw, naar de pen grijpt om ons de geschiedenis van zijn stad in een samenhangend verhaal te schilderen? Is het omdat men over 't algemeen tijdens de Middeleeuwen slechts aan hetgeen wij nu 'hedendaagse' geschiedenis noemen, gedaan heeft? Is het omdat een onderwerp dat niet thuis behoorde in het adellijk en het kerkelijk kader, als ongeschikt bleek - een bewijs dus van een zeker minderwaardigheidscomplex der stedelijke burgerij tegenover de 'geleerde' en de 'hoge' wereld? Is het omdat de bronnen ontoegankelijk waren? Het zou wel de moeite lonen, dit onderwerp eens uit te diepen, maar dit is heden niet ons bestek.

Hoe dan ook, het is eerst in de XVIe en XVIIe eeuwen dat de eerste 'geschiedenissen' der steden het licht zien, hetgeen zeker wel in verband staat met de ontwikkeling van het humanisme. Het is echter vooral in de XIXe eeuw dat stadsgeschiedenis *per se* zal beoefend worden. Dan beschikt de burgerij in bijna alle West-Europese landen over de politieke leiding en zal zij geneigd zijn, in de middeleeuwse '*burgenses*' haar voorouders terug te vinden en de vrijheden die de gemeenten bezaten, te beschouwen als de bron van de grondwettelijke regeringsvormen, die eigen zijn aan het liberaal regime.

Daarom is het dat de meeste geschiedkundige werken die toen aan de stadsgeschiedenis gewijd werden, de nadruk leggen op de geschiedenis der gemeentelijke instellingen. Deze moeten echter beschreven worden aan de hand van bronnen waarvan de oudste uit de XIIe, en de meeste andere uit de XIIIe, XIVe of XVe eeuw dagtekenen. Het moet ons dus niet verwonderen indien de geschiedschrijving uit de vorige eeuw de geschiedenis der gemeenten slechts behandelde van het ogenblik af dat de stad haar eerste vrijheden bekwam. Men ging van een juridisch standpunt uit en men nam stilzwijgend aan dat er vóór de XIe of XIIe eeuw geen steden bestonden, vermits deze nog geen rechtspersoon waren en nog geen bevoorrecht rechtelijk statuut bezaten.

Sedert een dertigtal jaren is men echter tot een sociale, dat is evolutieve, opvatting van het probleem gekomen en heeft men van de eng-juridische verklaringen afgezien. Men is gaan begrijpen dat de stad niet alleen een 'commune' is, maar vooral een sociaal en economisch organisme, een menselijke groepering die, als zodanig, bestaat vóórdat zij in de XIIe of XIIIe eeuw vrijheidsprivileges zal verkrijgen[1]. Men laat nu de wordingsgeschiedenis der steden in het Karolingisch tijdvak, ja zelfs, zo mogelijk, nog vroeger beginnen.

Het is aan de hand van deze methodologische beschouwingen dat ik de geschiedenis der Maassteden tijdens de hogere middeleeuwen zou willen belichten.

De schaarse gegevens waarover wij beschikken, duiden op het bestaan van stedelijke groeperingen in de volledige opvatting van het woord, van af de Xe en XIe eeuwen.

Het eerste voorbeeld dat ik wil aanhalen, is dat van Dinant. De naam wordt vermeld in 744, in 824, in 862, in 874, en de plaats wordt bestempeld als *castrum, vicus, portus*. Op het einde van de Xe eeuw noemt men Dinant: *emporium*. Al deze uitdrukkingen duiden op het bestaan van een handels- en landingsplaats. Ook moet het bestaan van een brug over de Maas - in 824 *pons publicus* genoemd - onderlijnd worden.

Wij bezitten voor Dinant een hoogst merkwaardig document, geschreven tussen 1047 en 1064: de opsomming van de rechten die de graaf van Namen te Dinant bezit of uitoefent[2]. De tekst werd, op zeer tegensprekende wijze, beoordeeld door Pirenne, Des Marez en Rousseau. De eerste beschouwt het op de volgende wijze: 'Ce texte ne contient pas trace de droit domanial, de *Hofrecht*... Publique dans ses traits essentiels,

1) In zijn Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäischen Kulturentwicklung (Wenen, 1924, d. II, 2e uitgaaf, blz. 344) schreef Dopsch met recht: Wohl keine Seite der frühmittelalterlichen Kultur ist zuletzt von der Wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Forschung so wenig berücksichtigt worden, als gerade das Städtewesen. Omstreeks 1930 heeft de Belgische historicus Des Marez ingezien dat het verkeerd was, de geschiedenis der steden te schrijven met de XIIe eeuw als *terminus a quo*. Hij stelde dus voor, een prae-constitutionele periode te onderscheiden van die welke aanvangt op het ogenblik dat de stad een rechtspersoon wordt. Deze zienswijze berust echter nog op een juridisch standpunt dat niet met de natuur der feiten overeenstemt.

2) Uitgegeven door F. Rousseau, Actes des comtes de Namur de la première race, Brussel, 1937, blz. 87.

l'autorité du comte à Dinant s'exerce cependant sous une forme seigneuriale[1)]'. De tweede verdedigt een volkomen andere zienswijze: 'Le tableau que nous offre ce texte ne présente rien d'urbain. Il offre au contraire un spectacle plutôt domanial... Ce n'est encore en rien une ville au vrai sens du terme'[2)]. Rousseau velt een oordeel dat de gulden middelweg vertegenwoordigt ten opzichte van zijn twee voorgaanders: 'La majorité des habitants de Dinant se distinguent des gens des villages voisins, tant par leur genre de vie que par les garanties juridiques dont ils jouissent. Ils sont bien près d'être bourgeois[3)]'.

Om die tekst goed te begrijpen moet men, eerst en vooral, rekening houden met een zeker aantal andere factoren.

In de XIe eeuw bestond reeds te Dinant een kopernijverheid waarvan de producten later bekend zullen zijn onder de naam van *dinanderies*. Uit het tolrecht van Koblenz - circa 1103 - vernemen wij dat ieder schip dat te Koblenz landt en aan kooplieden uit Dinant toebehoort, de volgende waren aan de tolbediende moet afstaan: een koperen ketel, twee bekkens en verder een zekere hoeveelheid wijn. De aanwezigheid van Dinantezen te Koblenz is gemakkelijk te verklaren: daar men in de Maasvallei geen kopermijnen vindt, moest men het koperers gaan aankopen in Saksen en nl. te Goslar. Dinant is dus èn nijverheidsplaats èn zetel van een groep kooplieden die aan ver-handel doen.

Het bestaan van die ver-handel wordt ook bevestigd door het feit dat men in Rusland en in Scandinavië een vrij aanzienlijk aantal munten ontdekt heeft die uit de XIe eeuw dagtekenen en te Dinant geslagen werden.

Eindelijk moet nog worden aangestipt dat in het jaar 1080 een stenen brug te Dinant gebouwd werd - een van de oudste stenen bruggen waarvan sprake is in de middeleeuwse teksten. Bij deze gelegenheid worden de namen vermeld van de *villicus* Isaac, van een zekere *Gossuinus de Rupe* en andere *oppidanei*.

Die verschillende feiten passen uitstekend in het kader van de tekst van 1047-1064. Daar leest men b.v. dat Dinant acht

1) H. Pirenne, Histoire de la constitution de la ville de Dinant au moyen âge, blz. 4-7.
2) G. Des Marez, La ville dans la période préconstitutionnelle, in Etudes inédites publiées par un groupe d'anciens élèves de G. Des Marez, Brussel, 1936, blz. 79-81.
3) F. Rousseau, La Meuse et le pays mosan, blz. 128.

kerken telde, alsook een munt en een markt; dat men er handel dreef in metalen zoals koper, lood, ijzer en tin, dat de schepen die, met zout beladen, door de stad voeren, twee denaren moesten betalen '*pro stabilitate littoris*', dus voor het onderhoud der oevers van de stroom, misschien reeds met kaaien afgezet, dat de stad jaarlijks aan de graaf tien schellingen en vijf pond peper moest betalen, hetgeen nogmaals doelt op ver-handel.

Dat de stad ook een zekere aantrekkingskracht uitoefende op de inwoners van het platteland, kan men afleiden uit een passus waar gezegd wordt dat *quicumque extraneus* die in de stad komt wonen, aan de graaf zal ondergeschikt zijn. Men maakt slechts uitzondering voor degenen die onder het gezag staan van O.L. Vrouw kerk, van St-Lambertus en van St-Hubertus. Daaruit kan men besluiten dat de inwijkelingen die zich te Dinant komen vestigen, vooral afkomstig zijn uit de wijk van de stad die aan de bisschop van Luik toebehoort en waar zich de collegiale kerk van O.L. Vrouw verheft, uit het Luikse gebied waar de kathedraal van de H. Lambertus haar domeinen heeft, en uit de Ardennen waar zich de abdij van de H. Hubertus bevindt.

Men onderscheidt dus te Dinant zelf, twee bevolkingscentra: het eerste dat aan de bisschop van Luik toebehoort, het tweede waar de graaf van Namen meester is, en dat de handelsnederzetting, in feite de stad zelf, is. Met recht mag men veronderstellen dat de inwijkelingen die zich daar komen vestigen, horigen waren die zich aan het regime van het *Hofrecht* onttrekken: in de handeldrijvende stad zullen zij beschouwd worden als vrijen en slechts aan het publiekrechterlijk gezag, *in casu* het gezag van de graaf, onderworpen zijn. Niet zonder reden heeft Edith Ennen aangetoond dat wij hier te doen hebben - in het midden van de XIe eeuw - met een van de allereerste toepassingen van de bekende zegswijze: *Stadtluft macht frei*[1].

Niettegenstaande de graaf meester is te Dinant, heeft de Stad een bestaan *per se*; zij is niet - of niet meer - ingeschakeld in een domein, alhoewel zekere domaniale gebruiken er nog voortleven. Als, in 1080, de nieuwe stenen brug gebouwd wordt, was Dinant, tijdens de onderhandelingen die de

1) E. Ennen, Frühgeschichte der Europäischen Stadt, Bonn, 1953, blz. 189.

bouw voorafgingen, vertegenwoordigd niet alleen door de graaf en de bisschop van Luik, maar ook door de afgevaardigden van de burgerbevolking - de *oppidanei* -, en de beslissingen werden genomen '*rogatus et consilium Deonensium*'.

Een dertigtal kilometer ten Noorden van Dinant ligt - op de afstand van een daggaans of een dag varens - de stad Namen. Reeds in de VIIe en VIIIe eeuwen vernoemd, wordt zij in de Xe of XIe eeuw de hoofdplaats van een vorstendom, gezien haar gunstige en strategische ligging. Op een heuvel aan de samenvloeiing van Samber en Maas verheft zich de grafelijke burcht; in een kleine vlakte aan de voet van gezegde heuvel vormt zich de kern van een burgerlijke nederzetting. Omstreeks 866 geven de bronnen aan deze nederzetting de naam van *portus*. Of dit stadsdeel reeds in 937 omwald werd, zoals Rousseau het tracht te bewijzen, is niet met zekerheid uit te maken. Op het einde van de Xe eeuw ontstond tegenover de *portus*, aan de noorderoever van de Samber, een uitleg die de kenschetsende naam van *vicus* (Romaans: *vis*) ging dragen en in de XIe eeuw omwald werd[1]. Hier hebben wij dus te doen met drie centra: *castrum, portus, vicus*. Het is rondom het laatste dat de eigenlijke stad zich in de loop van de XIIe eeuw zal ontwikkelen.

Het tolrecht van Koblenz gewaagt omstreeks 1103 van kooplieden uit Namen; men mag aannemen dat de stad, op het einde van de XIe of in het begin van de volgende eeuw, zekere voorrechten bezat, want wij weten met zekerheid dat de inwoners van Floreffe[2] tussen 1102 en 1121 een vrijheidsbrief verkregen waarbij hun dezelfde vrijheden toegekend werden als die welke Namen reeds bezat[3].

Over het verloop der Naamse geschiedenis tijdens de XIe en XIIe eeuwen weten wij weinig. In Juli 1188 werd de stad door de graaf van Henegouwen stormenderhand ingenomen en geplunderd: bij deze gelegenheid vertelt ons de kronijkschrijver Gislebert van Mons dat het soldatenvolk niet alleen veel goud en zilver buit maakte, maar ook een grote hoeveelheid lijnwaad

1) Zie de afbeelding van een zestiendeeuws plan van Namen bij F.L. Ganshof, Over stadsontwikkeling tussen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen, Brussel, 1941, plaat 27.
2) Provincie Namen, kanton Fosse.
3) Rousseau, Actes des comtes de Namur, blz. 17.

en lakens[1]. Misschien mag men daaruit besluiten dat, in de XIIe eeuw ten minste, de textielnijverheid zich te Namen min of meer ontwikkeld had?[2]

Indien wij, wat Namen betreft, bij dit punt een vraagteken moeten plaatsen, zijn wij over het belang van Hoei als centrum van de lakennijverheid en - handel veel beter ingelicht.

Deze stad is, van de XIe tot de XIVe eeuw uit economisch oogpunt de belangrijkste geweest van de Maasvallei, Luik niet uitgezonderd. In de IXe eeuw was daar reeds een muntplaats gevestigd. In het tolrecht van Londen, opgesteld tussen 991 en 1002, is spraak van kooplieden uit Hoei, die dus reeds op het einde van de Xe eeuw handel dreven met Engeland. Munten te Hoei geslagen in de XIe eeuw heeft men in Scandinavië, in Oost-Duitsland, in Polen, in Rusland teruggevonden, zoals de Zwitserse historicus Dr. Ammann, die in de laatste jaren zich met de economische geschiedenis van Hoei bezighield, het aangetoond heeft[3]. In de XIIe eeuw worden de lakens van Hoei aan de man gebracht op de foren van Champagne, maar het blijkt wel dat de handelsactiviteit van deze stad zich eerder uitstrekte, van de XIIe eeuw af, over Duitsland, Oostenrijk en de Donauvallei. Kooplieden uit Hoei worden in oorkonden uit deze streken - nl. Hongarije - tamelijk dikwijls vermeld.

Een zeer beroemd document uit de geschiedenis der middeleeuwse stadsrechten is de vrijheidsbrief van Hoei uit het jaar 1066. De tekst van deze oorkonde is verloren: slechts enkele regels zijn ons bekend dank zij een verhalende bron uit de

1) Gislebertus Montensis, Chronicon Hanoniense, uitgaaf L. Van der Kindere, Brussel, 1904, blz. 219-220.
2) Vlas werd geteeld in verschillende dorpen van het graafschap Namen, ten minste in de XIIIe eeuw. E. Sabbe, De Belgische vlasnijverheid, 1943, blz. 47.
3) H. Ammann, Huy an der Maas in der mittelalterlichen Wirtschaft, in Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rörig, Lubeck, 1953, blz. 377-400. Meer algemeen, maar met talrijke verwijzingen naar Hoei: Deutschland und die Tuchindustrie Nordwest-Europas im Mittelalter, in Hansische Geschichtsblätter, d. 72, 1954, 63 blz. Die Französische Südostwanderung im Rahmen der mittelalterlichen französischen Wanderungen, in Südost-Forschungen, d. 14, 1955, blz. 406-428. Men raadplege ook enkele belangrijke bijdragen over hetzelfde onderwerp van A. Joris, Recherches sur le patriciat urbain de Huy au Moyen Age, in Annales du Cercle hutois des Sciences et Beaux-Arts, 1950, 119 blz. Notes sur l'industrie drapière de Huy au moyen âge, in hetzelfde tijdschrift, 1954, 9 blz., en Un problème d'histoire mosane: la prospérité de Huy aux environs de 1300, in Le Moyen Age, d. 58, 1952, blz. 347-361.

XIIIe eeuw. Wij staan hier voor een zeer typisch voorbeeld van het gering belang dat de geestelijke kronijkschrijvers, zoals ik het hoger vermeld heb, aan de stadsgeschiedenis hechten. Omstreeks 1250 gewaagt Aegidius Aureaevallensis in zijn *Gesta pontificum Leodiensium* van de vrijheidsbrief door bisschop Dietwin van Luik aan de burgers van Hoei geschonken in 1066. Hij haalt de eerste regels van de oorkonde aan en schrijft ook het eerste artikel of *prima libertas* af. Maar aanstonds onderbreekt hij zich en schrijft: '*Post haec sequuntur plurimae libertates, quas distinguere per capitula longum esset ac fastidium generaret*'. Met andere woorden, hij vindt de tekst te langdradig en te vervelend! Hoeft het gezegd dat wij heden die mening niet onderschrijven? Wij kennen dus slechts van die tekst dat klein deel dat de kronijkschrijver in zijn werk heeft willen inlassen. Dank zij een in de XIVe eeuw opgesteld en in het Frans vertaald resumé, in 1937 door de Luikse Rijksarchivaris Dr. E. Fairon te Rijssel teruggevonden, weten wij toch iets meer over de inhoud van die oorkonde die de oudste is van de nog bewaarde West-Europese stadsprivileges[1)].

Alhoewel men er een zeker aantal bepalingen in vindt die nog steeds met het *Hofrecht* in verband staan, verschijnen echter ook in die tekst artikels die, ontegensprekelijk en uitsluitelijk, op een bevolking van kooplieden en burgers van toepassing zijn.

De oorkonde wordt verleend aan de stad, die als een territoriale eenheid beschouwd wordt; van onderscheid tussen de inwoners uit rechterlijk oogpunt wordt niet gewaagd: het is het *burgus* dat vrijheden bekomt. Onder die welke vermeld worden, vestigen vooral de teksten die betrekking hebben op de bewijsprocedure, de aandacht: ze wordt beter aangepast aan het leven van kooplieden. Anderzijds vindt men daar ook nog, net zoals in de oorkonde voor Dinant van 1047-1064, sporen van de domaniale rechtspleging. Zoals Planitz het met reden heeft doen opmerken, hebben wij hier te doen met een overgangsrecht dat ons nl. inlicht over de tegenstrijdige stromingen die het sociaal leven van de XIe eeuw kenmerken[2)].

1) Er bestaat een uitvoerige bibliografie over het handvest van Hoei. Men zal de nodige gegevens daarover vinden bij A. Joris, Les origines commerciales du patriciat hutois et la charte de 1066, in La Nouvelle Clio, 1951, blz. 172-193.
2) H. Planitz, Die Handfeste von Huy von 1066. Der älteste städtische Freiheitsbrief im deutschen Reich, in Jahrbuch der Arbeitgemeinschaft der Rheinischen Geschichts-Vereine, d. VI, Keulen, 1942.

In de keure van Hoei verschijnen ook enkele militaire bepalingen: de burgers zullen eerst bij het leger ingelijfd worden, acht dagen nadat men beroep zal hebben gedaan op de militaire hulp der inwoners van Luik[1]. Om deze passus te begrijpen, mag niet uit het oog worden verloren dat de kooplieden uit de hogere middeleeuwen reizende lieden zijn; zij verplaatsen zich in groepen en zijn altijd gewapend. Onder hen zal de vorst dus soldaten vinden die min of meer gedrild zijn en die vertrouwd zijn met het hanteren der wapens; hij heeft er dus belang bij, een gemeenschap van vrije lieden te stichten die hem militaire hulp kan verlenen, want de boeren hebben, als geschoolde krijgers, geen waarde. Deze gemeenschap kan hem ook, uit financiëel oogpunt, diensten bewijzen. Wij vernemen uit een oorkonde, die ook in het jaar 1066 door de bisschop van Luik gegeven werd, dat de burgers van Hoei aan de bisschop zekere sommen uitbetaald hebben om de heropbouw van de kerk der stad mogelijk te maken.

Enkele teksten uit de eerste jaren van de XIIe eeuw leren ons de namen kennen van burgers en kooplieden van Hoei: stedelingen worden vernoemd in een oorkonde van 1106, een koopman uit Hoei onderschrijft, in 1103, de stadsoorkonde van Keulen, een ander wordt vermeld als beheerder van de bisschoppelijke *mensa*.

Die sociale klasse die de kiem is van het latere stadspatriciaat, eiste waarschijnlijk meer en meer medezeggenschap in het bestuur van de stad ten nadele van de rechten van de bisschop. Zeer kenschetsend is, uit dat oogpunt, een passus uit een oorkonde van bisschop Alexander I voor de abdij Neufmoustier te Hoei uit het jaar 1130. Daar leest men: *sed quia plebs rerum gaudens mutatione, vetera odit, nova desiderat, controversiam quam facile possit oriri, testamentali subscriptione removi*[2]. Dat *plebs* dat de oude stand van zaken haat en dat naar nieuwe toestanden uitziet, bestaat gewis uit de kooplieden en burgers die, met dynamische kracht bezield, een nieuw rechtsstatuut eisen en een ruimere plaats in de maatschappij willen bekleden.

De oorkonde van 1066 gewaagt, zoals ik het gezegd heb,

1) Item ceuls de Huy ne doivent aler en l'armée se ceuls de Liege ne vont huit jours devant.
2) Bormans en Schoolmeesters, Cartulaire de Notre Dame de Huy, in Bulletin de la Commission royale d'Histoire, 4e série, d. I, 1873, blz. 112-115.

van de militaire verplichtingen die de burgers aan de bisschop schuldig zijn. Drie kwarteeuw later vernemen wij, op zeer concrete wijze, hoe de stad Hoei die verplichtingen naleeft. De kronijk, bekend onder de naam van *Triumphus S. Lamberti de castro Bullonico*, beschrijft ons het beleg van het kasteel van Bouillon door de troepen van de prinsbisschop van Luik in 1141[1]. De steden Luik en Hoei hadden, bij deze gelegenheid, een vrij belangrijke schaar soldaten geleverd, en het gedrag van deze burgers-soldaten wekt de verwondering van de kronijkschrijver. In plaats van zich op onbetamelijke en brutale manier te gedragen, hetgeen de *vulgares* die in de steden wonen (men denke aan het woord *plebs* in de oorkonde van 1130) gewoonlijk doen - aldus de kronijkschrijver - geven zij het voorbeeld van tucht en orde; onder hen heerst *pax* en *concordia*. Zij slingeren elkaar geen scheldwoorden naar het hoofd en houden hun handen thuis zodat onder de belegeraars van het kasteel niemand of bijna niemand van zijn have en goed beroofd wordt. Zij gedragen zich, schrijft de auteur van de tekst, zoals fatsoenlijke mensen die op een bruiloft uitgenodigd zijn, en tussen het eten en het drinken vermaken zij zich met allerlei spelen.

De brave geestelijke aan wie wij deze schilderachtige regels te danken hebben, wijdt dit alles toe aan de tegenwoordigheid der relikwieën van de H. Lambertus. Laten wij hem zijn illusies! Wat voor ons van betekenis is, zijn twee feiten: de militaire rol die de burgerij in een feodaal leger speelt omstreeks 1141, en, verder, de beschrijving van de zeden der inwoners van de Maassteden.

Deze beschrijving stemt volledig overeen met de inlichtingen die twee andere, min of meer gelijktijdige bronnen ons verschaffen: de *Consuetudines gilde mercatorie* van St-Omaars[2] die van het einde der XIe of begin der volgende eeuw dagtekenen, en een passus uit de kronijk van Alpertus van Metz, geschreven tussen 1021 en 1024, betreffende de kooplieden van Tiel[3].

1) Uitgaaf W. Arndt, Mon. Germ. Hist. S.S.d. XX, blz. 497-511.
2) Uitgaaf H. Pirenne en Espinas in Le Moyen Age, 1900. Herdrukt in H. Pirenne, Les villes et les institutions urbaines, Brussel-Parijs, 1939, d. II, blz. 189-192.
3) De diversitate temporum, II, 20, Mon. Germ. Hist. S.S.d. IV, blz. 718. Prof. Niermeyer heeft op afdoende wijze bewezen dat, niettegenstaande de titel van zijn traktaat Alpertus zich vooral tot doel stelt, de zeden van zijn tijdgenoten te beschrijven. De waarde van zijn tekst wordt aldus verhoogd. J.F. Niermeyer, Schreef Alpertus van Metz over verscheidenheid van tijden of van zeden? in Miscellanea Gessleriana, Antwerpen, 1948, blz. 952-957.

Uit de tekst van St-Omaars leren wij dat de gildebroeders van die stad zich verenigden om gezamenlijk te drinken; bij die *potaciones* verliep het niet altijd rustig: scheldwoorden werden uitgesproken en vuistslagen uitgedeeld; men wierp elkaar brood of stenen naar het hoofd, zodat sommige leden van de gilde soms gekwetst werden. Alpertus spreekt ook met afschuw van de manier waarop de Tielse kooplieden zich gedragen: deze *homines duri et pene nulla disciplina adsuefacti* geven zich van 's morgens vroeg af aan *potaciones* over en met luide stem spreken zij slechts *turpes sermones* uit.

Zulke documenten werpen, als men ze nevens elkaar legt, een schril licht op de mentaliteit der kooplieden uit de XIe en XIIe eeuw. Wij moeten ons die mensen voorstellen als woeste kerels, die een zwervend en lastig leven leiden, die soms gewapenderhand optreden, die vóór alles fortuin wensen te maken en dikwijls brutaal handelen. Het zijn *parvenus* in de volle betekenis van het woord, en de documenten van rechterlijke of geestelijke oorsprong die van hen gewagen, geven meestal een vals beeld van hun levenswijze. In een andere Maasstad, waarover ik hier de gelegenheid niet heb te spreken, Verdun, is er spraak van een rijk burger die, omstreeks 1150, op het einde van zijn leven, talrijke schenkingen aan zijn stad en aan de kerk deed; de *Gesta episcoporum Virdunensium* schrijven van hem dat hij '*de nudo paupere magnas opes consecutus est*', met andere woorden dat hij een groot fortuin verzameld had en, in het begin van de XIIe eeuw, zonder één cent zijn carrière begonnen was[1].

En ook te Luik, de laatste der Maassteden die hier nog moet - zij het dan ook kort - behandeld worden, vernemen wij iets over het woest optreden der burgers uit die tijd. In de jaren 959-971 breekt een opstand uit in de stad: de *cives Leodienses* vallen het paleis van de bisschop aan, plunderen de kelders en slaan de tonnen die daar liggen, in, zodat de rode wijn, van de heuvel waarop de St-Maartens kerk zich verheft, als een stroom naar de Maas vloeit.

1) Mon. Germ. Hist. S.S.d. X, blz. 513.

De tekst die ons over deze feiten inlicht[1], is geschreven geweest tussen 1052 en 1056 en doelt dus op gebeurtenissen die zich een eeuw vroeger ongeveer voorgedaan hebben. Dit brengt een eerste moeilijkheid mede, wat de interpretatiekritiek betreft. Een andere spruit voort uit het feit dat de bron gewaagt van *cives Leodienses*, uitdrukking waarvan de vertaling of, beter gezegd, de verklaring niet gemakkelijk is. Het zou te veel tijd vergen, hier nader op in te gaan, maar ik geloof wel dat *cives* hier de betekenis heeft van 'inwoner der stad' en synoniem is van *burgenses*, daar er, in dezelfde tekst, enkele regels verder, spraak is van *viris militaribus*, woorden die, ten overstaan van de termen *cives Leodienses* op een andere sociale klasse doelen.

Men weet bitter weinig over de Luikse geschiedenis vóór Notker, de eerste bisschop van de Rijkskerk. Omstreeks het jaar 1000 liet hij de stad omwallen: binnen de muren lagen niet alleen de hoofdkerk, een zeker aantal collegiale kerken en het bisschoppelijk paleis, maar ook een kleine handelsnederzetting, een *novus vicus* waaraan de huidige naam van de *rue Neuvice* nog steeds herinnert. Tussen 1025 en 1037 heeft bisschop Reginard een brug over de Maas gebouwd (de tegenwoordige Pont des Arches), die toegang verschafte tot de *novus vicus*. De kooplieden van Luik worden vernoemd in de tolordonnantiën van Londen (991-1002) en van Koblenz (1103); zij bezochten ook de markten van Keulen. Op het einde van de XIIe eeuw vindt men er ook te Genua en in de Champagne.

De *Gesta episcoporum Leodiensium*, door Anselmus geschreven in het midden van de XIe eeuw, vertellen ons op welke wijze de H. Hubertus, in het begin van de VIIIe eeuw, de bisschoppelijke zetel verplaatste van Maastricht naar Luik. Men mag zeker wel aannemen, zonder aan hyperkritiek te doen, dat de woorden door de kronijkschrijver uit de XIe eeuw gebruikt, doelen op toestanden uit zijn tijd en niet op die welke 350 jaar vroeger bestonden. Ziehier op welke wijze hij zich uitdrukt: [*S. Hubertus*] *jus civile oppidanis tribuit, vitam et mores ipsorum disciplinae freno composuit*[2]. Opvallend is hoe deze uitdrukkingen overeenstemmen met hetgeen wij gehoord

1) Anselmus, Gesta episcoporum Leodiensium, Mon. Germ. Hist. d. VII, blz. 202.
2) Ibidem, blz. 198.

hebben over andere Maassteden. Men mag ze dus gerust toepassen op de stand van zaken van de XIe eeuw.

Nu stelt zich de vraag: aan welke oorzaken is de vroegtijdige ontwikkeling der Maassteden te danken?

Over het feit zelf van deze vroegtijdigheid kan men slechts beslissen in vergelijking met andere gewesten en steden. Sedert lang reeds neemt men gewoonlijk aan dat de steden uit het graafschap Vlaanderen de eerste geweest zijn in onze gewesten die zich tot belangrijke handelsplaatsen ontwikkeld hebben. Dit standpunt is misschien wel te wijten aan het feit dat hun geschiedenis door uitstekende historici - Warnkoenig, L. van der Kindere, A. Giry, Espinas, H. Pirenne, Des Marez, Ganshof, Van Werveke, Blockmans, e.a. - bestudeerd werd en ook op zeer kritische wijze uitgediept werd. Deze zienswijze was echter niet die van A. Wauters die, in 1878, het volgende schreef: 'Loin de jouir d'une liberté moins étendue et plus tardive que les Belges flamands, les Belges wallons les ont précédés et, sous quelques rapports, dépassés. Les chartes de Valenciennes (1114), de Huy (1066), d'Aire (1095 environ) sont plus anciennes que celles de Saint-Omer (1127), d'Ypres (1113), de Gand (1180 environ), et l'organisation communale de Tournai et de Liège était plus savamment agencée, plus profondément démocratique que celle des villes de la Flandre'[1]. In feite plaatst Wauters zich hier op een verkeerd standpunt: tijdens de hogere middeleeuwen kan er geen spraak zijn van 'Belges flamands' en 'Belges wallons', zelfs niet, bij het bestuderen van het probleem van het ontstaan der steden, van vorstendommen: alleen grondgebieden die een zekere aardrijkskundige eenheid hebben, kunnen als historisch kader gebruikt worden, *in casu* het Scheldebekken en de Maasvallei. De meest recente werken hebben aangetoond dat sommige Schelde- en Noord-Franse steden - Sint-Omaars, Atrecht, Gent, Doornik, misschien ook Valencijn - zeer vroeg handelsnederzettingen van belang geweest zijn en een stedelijke-burgerlijke bevolking hadden.

In vergelijking met hetgeen Rousseau ons geleerd heeft, en met hetgeen ik zelf hoger heb aangehaald nopens de Maassteden, mag men echter wel aannemen dat de laatstgenoemde, zoniet vroegtijdiger zijn dan sommige centra uit de Schelde-

1) A. Wauters, Les libertés communales, d. I, 1878, blz. 24.

streek en het graafschap Vlaanderen, dan toch even vroeg ontstaan zijn, en dat zij gerust onder de oudste stedelijke agglomeraties van N.W. Europa mogen gerekend worden.

Zeer talrijke factoren hebben medegewerkt om deze toestand in het leven te roepen. Bij gebrek aan tijd kan ik ze hier slechts opsommen.

Ten eerste: de invallen der Noormannen, die in de Maasvallei plaats grepen tussen 850 en 900, zijn zo talrijk en zo rampspoedig niet geweest als elders - in het Scheldebekken b.v.

Ten tweede: de Maasvallei maakt van de Xe eeuw af, deel van het rijk der Ottonen en hun opvolgers; deze vorsten hebben daar min of meer de orde doen heersen en de internationale betekenis van het Rijk heeft de betrekkingen met Italië, met Oost-Europa en Zuid-Frankrijk vergemakkelijkt.

Ten derde: de Maasvallei werd beïnvloed door de Friese handelsactiviteit die, zoals bekend, in contact was met de Baltische gewesten.

Ten vierde: de nabijheid van de Rijn, de levensader van het toenmalige Rijk, heeft voordelig ingewerkt op de economie van de Maasstreek.

Ten vijfde: in de Maasvallei heeft de Romeinse beschaving onuitwisbare sporen achtergelaten, namelijk een belangrijk wegennet.

Ten zesde: de Maas is, van de Xe tot de XIIe eeuw, het trefpunt geweest van Romeinse en Germaanse tradities - Romeinse, vertegenwoordigd door de Kerk die de antieke stedelijke tradities voortzette, Germaanse, die men terugvindt in de *vicus* of *Wik*[1].

Ten zevende: langsheen de bovenloop van de Maas en de benedenloop van de Saone hebben zuidelijke invloeden tot in onze streken kunnen doordringen.

Hoeft het ons dus te verwonderen indien, tussen de Schelde ten westen en de Rijn ten oosten, de Maasvallei gedurende enkele eeuwen een leidende rol heeft weten te spelen in het economisch- en ook in het cultuurleven? Deze internationale

1) Dr. Edith Ennen heeft met recht dit feit onderlijnd in haar boek, Frühgeschichte der Europäischen Stadt, blz. 297 en volg.

betekenis zal ze behouden tot bij de aanvang van de XIIIe eeuw[1].

Niemand heeft beter dan de twaalfde-eeuwse Limburgse dichter Hendrik van Veldeke het internationaal karakter van een Maasstad - Maastricht - aangetoond, in de volgende verzen van de S. Servatius-legende:

... Aen eynre ghemeynre straten
Van Inghelant in Ongheren,
Voer Colne ende voer Tongheren;
Ende alsoe dies ghelyck
Van Sassen in Vrancryk,
Ende mit scepe die des pleghen,
Te Denemerken ende te Norweghen.
Die weghe versamenen sich all dae.
Des is die stadt daer nae
Gheheiten Trajectum.

Ik verheug mij er over, na hier gesproken te hebben over de Belgische Maassteden, dit voorbeeld, dat tot ere strekt van een huidige Nederlandse Maasstad, te mogen aanhalen.

De gedachtenwisseling, die op de rede van Prof. Vercauteren volgt, houdt hoofdzakelijk het volgende in:

Prof. *Post* vraagt zich af, of de door Spreker geponeerde tegenstelling tussen de latere steden (communen) en de oudere sociaal-economische bestaansvorm der Maassteden niet een kwestie van *woorden* is. Wilden zij, die hun onderzoekingen op de communen richtten, niet de inhoud der privileges weten, zònder hetgeen er aan vooraf ging uit te sluiten?

Prof. *Vercauteren* antwoordt hierop, dat het meer zijn bedoeling was een bepaalde richting in de geschiedschrijving aan te geven dan een uitspraak te doen omtrent de feiten zelf. Eerst sedert ongeveer veertig jaar hebben de geschiedschrijvers ook de nodige belangstelling voor de periode, welke in de stadshistorie voorafgaat aan het verkrijgen van juridische statuten. Op een desbetreffende vraag van Prof. Post antwoordt

1) Dr. A. Joris heeft nochtans aangetoond dat de stad Hoei een belangrijk economisch centrum blijft tot in de XIVe eeuw. Un problème d'histoire mosane: la prospérité de Huy aux environs de 1300, in Le Moyen Age, d. 58, 1952, blz. 347-361.

spreker nog, dat er in Namen in de vroege Middeleeuwen acht collegiale kerken waren.

Ook Prof. *Immink* heeft bezwaar tegen het methodologische uitgangspunt van de Spreker. Het woord stad immers wordt in verschillende zin gebruikt: juridisch, militair, economisch, algemeen-sociaal en planologisch. Een onderzoeker, die van het juridische standpunt uitgaat, weet natuurlijk, dat er een achtergrond is, doch die achtergrond kan verschillend zijn. De economisch-sociale vorm, waarvan Spreker uitgaat, is wel het normale type, doch er zijn velerlei uitzonderingen, bijvoorbeeld de West-Friese steden.

Prof. *Vercauteren* verklaart het geheel met Prof. Immink eens te zijn. Hij wijst er echter op, dat de West-Friese steden moeilijk met vele andere vergeleken kunnen worden en dat het economische moment toch meestal van groot belang is. Het essentiële van een stad is in de regel een zekere handelsactiviteit en een daarmede overeenkomstige sociale klasse. Pirenne placht zelfs minachtend op de andere stadstypen neer te zien.

Dr. *v. Voorst v. Beest* vraagt, of het ontstaan der Bedelorden verband houdt met de mogelijkheid van zielzorg in de steden en er dus op wijst, dat omstreeks 1200 de steden pas van betekenis werden.

Prof. *Vercauteren* bevestigt de samenhang van het ontstaan der Bedelorden met de uitbreiding van het stadsleven, ook in die zin, dat de te bestrijden ketterijen zich juist in de steden ontwikkelden.

Prof. *Niermeyer* bevestigt, dat het Maasgebied door de historici te zeer in het duister is gelaten, wijst op de nauwe relaties van dit gebied met Noord-Nederland in de Frankische periode en trekt een parallel tussen het handvest van Hoei en de vermelding van een handvest van Tiel bij Alpertus Mettensis. Er volgt een gedachtenwisseling met Prof. Vercauteren over de vraag, of aan deze vermelding een werkelijk diploma ten grondslag heeft gelegen, en over het al of niet territoriale karakter van het handvest van Hoei.

Jhr. *Clifford Kocq v. Breugel* vraagt, hoe men in de vóórcommunale periode op reis kon bewijzen, dat men uit een bepaalde agglomeratie afkomstig was.

Prof. *Vercauteren* antwoordt hierop, dat er dergelijke bewijsstukken geweest moeten zijn, maar er zijn er geen bewaard van vóór de dertiende eeuw, en dan nog alleen voor vestigingen van vorsten.

Na enkele detail-opmerkingen van de Heer *Huygen* en Mevrouw *Kossmann-Putto* richt de Voorzitter een woord van hartelijke dank tot de Spreker en wordt de vergadering voor het gebruiken van de lunch geschorst.

Des namiddags om ongeveer kwart over twee wordt, na heropening der vergadering, het woord verleend aan Prof. Dr. J.G.v. Dillen voor het houden van een voordracht over de overeenkomst en het verschil tussen de economische achteruitgang van Nederland in de periode van omstreeks 1740 tot 1860 en die van Engeland in de moderne tijd.

Overeenkomst en verschil in de economische lotswisselingen van Nederland en Engeland

Tegen het einde der 19e en in het begin der 20e eeuw heerste er in Engeland in brede kringen een grote ongerustheid over de economische toekomst van dit land. Tot degenen, die een sombere visie op de toekomst hadden, behoorde William Ashley, te dien tijde een van de meest gezaghebbende sociaal-economische historici[1]. Hij vreesde dat zijn vaderland hetzelfde lot wachtte, dat eertijds Holland had getroffen, dat na een periode van schitterende bloei zijn handel en industrie had zien verkommeren. In enkele bladzijden van zijn boek *The Tariff Problem* - dat hij in 1903 schreef ter ondersteuning van Chamberlain's voorstel tot invoering van protectie en 'Imperial Preference' - werkte hij de vergelijking met de geschiedenis van ons land verder uit. Zonder een ingrijpende wijziging van zijn handelspolitiek zou Engeland z.i. een groot deel van zijn machtige industrie en zijn wereldomspannende handel verliezen ten gevolge van de snelle industrialisatie van Amerika, Duitsland en andere landen. 'And - though with some new features - the history of Holland will have been repeated'.

Ashley ontleende zijn gegevens over ons land voornamelijk aan het in 1890 verschenen boek van Otto Pringsheim: *Beiträge zur wirtschaftlichen Entwicklungsgeschichte der Vereinigte Niederlände*. Nu er meer dan een halve eeuw verlopen is sinds Ashley deze vergelijking maakte, bestaat er - naar mij dunkt - reden om, op grond van onze meerdere kennis der economische geschiedenis zowel van ons land als van Engeland, opnieuw de vraag te stellen of er inderdaad overeenkomst in het verloop van bloei, achteruitgang en herstel der beide landen is

1) Sir William Ashley (1860-1927) behoorde tot de pioniers van de beoefening der economische geschiedenis in Engeland. Hij schreef o.a. nog steeds gewaardeerde boeken over economische toestanden en denkbeelden in de Middeleeuwen en over de moderne sociaal-economische ontwikkeling in Duitsland. Voor zijn benoeming tot hoogleraar te Birmingham heeft hij academische functies in Canada (Toronto) en in de Verenigde Staten (Harvard University) bekleed. Daardoor was hij goed op de hoogte van de gevaren die het Britse 'Empire' bedreigden. Zijn voornaamste werk is getiteld: *An Introduction to English Economic History and Theory*. I *The Middle Ages*. II *The End of the Middle Ages*. Hiervan verscheen resp. in 1923 en 1925 de elfde en tiende druk.

te bespeuren. Te meer, omdat tegenwoordig bij de bestudering der sociaal-economische geschiedenis terecht een grotere belangstelling bestaat voor de toepassing van de vergelijkende methode[1].

I. *Nederland.*

De fenomenale economische bloei van ons land in de 17e eeuw heeft een lange voorgeschiedenis gehad, waarop in het kader van deze voordracht niet kan worden ingegaan. Slechts worde aangestipt dat de positie van Antwerpen als stapelmarkt reeds sinds lang was ondermijnd. Immers, toen in de loop der 16e eeuw het handelsverkeer ter zee sterk toenam en massagoederen als graan, hout en metalen daarin een grotere plaats gingen innemen, verkregen de Hollandse steden, die over goede waterwegen naar het achterland beschikten, een grote voorsprong. Amsterdam, bijzonder gunstig gelegen voor scheepvaart op het noorden, was al sinds de 15e eeuw niet alleen een aanvoerhaven voor graan en hout maar ook reeds een handelsstad, die in het verkeer tussen het Oostzeegebied en West-Europa een bemiddelende functie vervulde. De Amsterdamse stapelmarkt bezat dus reeds een niet geringe betekenis toen de toegang uit zee naar Antwerpen nog onbelemmerd was. Het spreekt echter van zelf dat de blokkering van de Schelde aan de Hollandse en Zeeuwse handel zeer ten goede is gekomen.

In tegenstelling tot de zuidelijke Nederlanden beschikte Holland tegen het einde der 16e eeuw over een uitgebreide koopvaardijvloot; zelfs grote landen als Engeland en Frankrijk stonden in dit opzicht ten achter bij de jonge Republiek. Terecht heeft Elias er op gewezen dat in die tijd van sterke toeneming van het goederenvervoer over zee de beschikking over een grote scheepstonnage voor Nederland een bijzonder gunstige omstandigheid was[2]. Eigen handel en stapelmarkt hebben elkanders ontwikkeling bevorderd.

De oude Hollandse graanhandel profiteerde in hoge mate van het feit, dat tegen het einde der 16e en in het begin der 17e eeuw in Zuid-Europa en in 't bijzonder in Italië ten gevolge van slechte oogsten een grote behoefte bestond aan toevoer van graan. Niet ten onrechte betitelde men de Oostzeehandel als de ‘moedercommercie’; immers de levendigheid

1) Zie hierover de aanhef van mijn artikel: Overeenkomst en verschil tussen de Franse en Russische revolutie, in Tijdschrift voor Geschiedenis 66e jg. (1953) bl. 305.
2) *Joh. E. Elias*, Het voorspel van den eersten Engelsen oorlog. I bl. 62.

in de graanhandel stimuleerde de handel in retourgoederen.

Gunstige omstandigheden zijn op zichzelf nog niet voldoende om een economische bloei te scheppen; er moeten ook bekwame mensen zijn, die van die omstandigheden gebruik weten te maken. Holland had reeds vele kundige kooplieden maar door de bekende immigratie van het einde der 16e eeuw voegde zich daarbij nog een stroom van handelslieden uit de zuidelijke Nederlanden, die nieuwe handelsrelaties meebrachten, terwijl ook de vestiging van vele Portugese Joden in dit opzicht betekenis had. Deze immigratie betekende stellig meer dan een verdubbeling van de voorhanden handelskennis en energie.

In de buitenlandse literatuur wordt vaak nog ten onrechte alleen de bloei van handel, scheepvaart en scheepsbouw in de Republiek vermeld. In feite vond de handel enerzijds steun in en gaf hij anderzijds aanleiding tot de bloei van tal van industrieën: de wolnijverheid van Leiden, de linnen- en zijdeweverij van Haarlem en de blekerij in de omgeving van die stad, waar ook het uit Silezië en Frankrijk aangevoerde linnen werd gebleekt. Voorts mogen de door de handel van grondstoffen voorziene veredelingsbedrijven niet onvermeld blijven: de raffinaderij van suiker en zout, de tabaksbewerking, de diamantindustrie en later nog de katoendrukkerij. Ook de agrarische bedrijven profiteerden van de handelsbloei.

Het is overbodig de grote economische expansie van Nederland in de wereld van de 17e en 18e eeuw te schetsen[1)]. Wel moet er met nadruk op worden gewezen dat deze niet beperkt bleef tot het aanknopen van handelsbetrekkingen; de handel leidde immers niet zelden tot uitoefening van bedrijven in den vreemde. Bij wijze van voorbeelden noem ik: mijnbouw en metaalindustrie in Zweden en Rusland, Nederlandse financiële belangen bij de wijnbouw in Frankrijk, landbouw in Nieuw-Nederland en Zuid-Afrika, de vele plantages van suiker, tabak, koffie en cacao in West-Indië; voorts droogmakerij en inpoldering in verscheidene landen. Uiteraard ging deze bedrijfsuitoefening gepaard met kapitaalbelegging.

Stapelmarkt is synoniem met distributiecentrum. Tot de te Amsterdam gestapelde en vandaar gedistribueerde goederen behoorden ook de edele metalen. De grote aanvoer van zilver en goud is ook ten goede gekomen aan de waardevastheid van

1) Zie hierover uitvoeriger mijn rede: Omstandigheden en psychische factoren in de economische geschiedenis van Nederland. Noordhoff 1949.

het ruilmiddel, waartoe eveneens de in de loop der 17e eeuw verbeterde regeling van het muntwezen heeft bijgedragen. Nederlands geld werd op grote schaal uitgevoerd naar Oost-Europa, naar de Levant en naar Indië. Niet alleen hierdoor echter werd de gulden een internationaal betaalmiddel: immers de relaties, die de gehele toenmalige wereld met de Hollandse stapelmarkt onderhield, gaf aanleiding tot afwikkeling van vele financiële transacties in guldenwissels, getrokken op Amsterdamse bankiers. Aldus financierde Amsterdam een groot deel van de wereldhandel. Doch ook nog in een ander opzicht werd de Republiek een belangrijk financieel centrum. De door de handel verworven rijkdom gaf immers aan vreemde staten aanleiding om hier te lande leningen te sluiten. Dit geschiedde reeds in de 17e eeuw, doch het was in de 18e eeuw dat het emissiebedrijf van de Amsterdamse bankiers zijn grootste bloei bereikte. Tijdens de Republiek heeft aldus de kapitaalexport in verloop van tijd een zeer grote omvang verkregen.

Zelfs in de 17e eeuw is de conjunctuur niet altijd even gunstig geweest. De periode van de oorlogen met Engeland en Frankrijk was voor de handel een slechte tijd, maar de beide laatste decenniën der eeuw kenmerken zich weer door een grotere omvang van in- en uitvoer; toch mag men deze nabloei niet gelijk stellen met de voortdurende expansie in de eerste helft der eeuw. Wat de industrie betreft zijn de resultaten van de immigratie der Franse refugié's soms te hoog aangeslagen; evenwel is het niet te ontkennen, dat de refugié's aan de zijdenijverheid, de papierfabricage, de uitgeverij en boekhandel en aan nog enkele andere bedrijfstakken nieuw leven hebben ingeblazen.

In de loop der 18e eeuw ontstaat een onmiskenbare tendenz tot economische achteruitgang; evenwel is van de omvang daarvan veelal een overdreven voorstelling gegeven. Tegenover de achteruitgang van sommige branches staat o.a. het feit dat de omstreeks 1680 begonnen aanvoer van suiker, koffie, tabak, cacao en katoen uit Suriname en aangrenzende gewesten in de loop der nieuwe eeuw sterk in omvang is toegenomen. De stapel van goederen uit de Levant werd behouden ondanks de ondergang van eertijds beroemde Nederlandse handelshuizen in dat gebied; hun taak werd overgenomen door Griekse en Armenische kooplieden, van wie vele zich te Amsterdam vestigden. De Oostzeehandel wist zich te hand-

haven, zij het dan ook op iets lager peil dan vroeger. De Rotterdamse handel ging eer vooruit dan achteruit.

Evenwel is het waar dat er zich ook onrustbarende verschijnselen voordeden. Terwijl tot dusver Holland een belangrijk distributiecentrum was geweest voor goederen uit Engeland en dit land een groot deel van zijn invoer via ons land had betrokken, heeft de Engelse handel zich sinds ongeveer 1730 meer en meer van de Hollandse stapelmarkt geëmancipeerd. Niet alleen de scheepvaart van Engeland maar ook die van Frankrijk en van de Skandinavische landen nam toe, zodat steeds meer rechtstreekse verbindingen ontstonden met voorbijgaan van de Hollandse stapelmarkt. Niet zonder reden klaagde men voorts te Amsterdam over de toenemende concurrentie van Hamburg als stapelmarkt.

Ernstiger was nog de sterke achteruitgang van alle takken der textielindustrie en van de blekerij in Haarlem's omgeving. Evenwel konden enkele veredelingsbedrijven, zoals de suikerraffinaderij, de diamantbewerking en de katoendrukkerij, zich nog tot ver in de 18e eeuw op een zeer behoorlijk peil handhaven. Daarentegen begint voor de scheepsbouw reeds omstreeks 1725 de achteruitgang, die in de tweede helft der eeuw een steeds sneller tempo aanneemt. Eveneens ging de haringvisserij hard achteruit en in de tweede helft der eeuw geraakte ook de vroeger zo bloeiende walvisvangst in verval.

In navolging van sommige moraliserende schrijvers in de Spectatoriale geschriften der 18e eeuw hebben P.J. Blok en andere auteurs de economische achteruitgang ten dele toegeschreven aan een morele factor: verslapping van energie door weelde en genotzucht. In de koopliedencorrespondentie van die tijd en in waarnemingen van buitenlanders vindt deze opvatting echter geen bevestiging. Een Duitse auteur, die ons land goed kende, getuigde in 1760 dat de Hollandse koopman veel ondernemingsgeest had. Dat bij sommige oude handelshuizen een zekere mate van sleur en routinegeest heerste, is wel mogelijk, maar blijkens de mededelingen van mevrouw dr. De Jong-Keesing, die een uitgebreide koopliedencorrespondentie heeft doorgewerkt, waren de meeste Hollandse kooplieden van die tijd soberlevende, hardwerkende mensen, die veel initiatief en ondernemingslust bezaten. Dit klopt met andere gegevens[1)]. Er zijn in de 18e eeuw zowel te Amster-

1) Vgl. mijn hiervoor reeds genoemde verhandeling bl. 14 en 15.

dam als te Rotterdam nog vaak nieuwe firma's opgericht, niet zelden door vreemdelingen, die door ijver en bekwaamheid fortuin maakten. Men denke o.a. aan de firma Hope. Natuurlijk kwamen ook de door Blok genoemde neigingen als gemakzucht, speculatielust enz. voor, maar in welk handelsmilieu vindt men die niet? Een genuanceerd oordeel zou waarschijnlijk het best aan de werkelijkheid beantwoorden[1]. De toeneming van de commissiehandel - ten opzichte van eigen handel - is door Blok toegeschreven aan gemakzucht en vrees voor risico. Van der Kooy en Manger hebben echter aangetoond dat dit verschijnsel het gevolg was van de toeneming van het aantal der buitenlandse handelshuizen, die alleen nog maar hun overschotten in commissie naar Amsterdam wilden zenden.

Terecht heeft Van der Kooy de achteruitgang van de Nederlandse handel verklaard uit de structuurveranderingen in het economisch bestel van Europa. De hierboven beschreven uitzonderlijke positie, waardoor ons land in de eerste helft der 17e eeuw een voorsprong had, ging verloren toen andere landen - veelal groter en door de natuur beter bedeeld - hun hulpbronnen gingen ontwikkelen. Gaandeweg verloor de Hollandse stapelmarkt aan betekenis en werden onze handel en scheepvaart door die van Engeland en andere landen overvleugeld.

De grote achteruitgang van vele takken van industrie en visserij was het natuurlijk gevolg van de opkomst dezer bedrijven in andere landen; deze ontwikkeling werd echter nog aanmerkelijk versneld door de overal toegepaste economische politiek van het mercantilisme. Men denke aan de ook elders nagevolgde protectionistische maatregelen van Colbert en zijn opvolgers in Frankrijk en aan de Engelse navigatiewetten. In de 18e eeuw voerde de Engelse regering door middel van invoerrechten en exportpremies een ware ‘economische kruistocht’ tegen Holland's handel en industrie[2].

Vroeger heeft men de achteruitgang van de Nederlandse scheepsbouw voornamelijk geweten aan het conservatisme der

1) Toch noemt prof. Wieringa wederom ‘huiszittendheid en voorkeur voor de effectenhandel’ als speciale eigenschappen van *de* Hollandse koopman in de 18e eeuw, welke generaliserende uitspraak blijkbaar v.n. berust op hetgeen Van Winter indertijd geschreven heeft over enige firma's, die na 1780 handel op Amerika dreven. *W.J. Wieringa*, Economische heroriëntering in Nederland in de 19e eeuw.
2) *Charles Wilson*, Anglo-Dutch Commerce and Finance in the eighteenth Century.

scheepsbouwers, doch een kenner van deze materie is tot de conclusie gekomen, dat dit conservatisme - dat op zichzelf ook minder groot was dan men denkt - een veel geringere rol speelde bij de achteruitgang dan de toeneming van de scheepsbouw in andere landen en de vermindering van de vraag naar scheepsruimte wegens het verval van de haringvisserij[1]. Ook de achteruitgang der visserij had niets te maken met de beweerde vermindering van energie. Hetzelfde geldt voor de vele andere bedrijven die achteruitgingen.

Hoewel verzwakt kon de Hollandse stapelmarkt zich tot 1795 nog vrij goed handhaven. Hetzelfde geldt van de scheepvaart. De langdurige afsluiting van de zee in de Napoleontische tijd heeft echter op de reeds verzwakte economische positie van ons land een funeste uitwerking gehad.

Na de bevrijding bleken vele handelsrelaties verloren te zijn. Een belangrijk deel der West-Indische koloniën werd door Engeland ingepalmd, tot groot nadeel van de Amsterdamse handel. De oprichting van de Nederlandse Handelmaatschappij en de invoering van het Cultuurstelsel hebben Amsterdam wel weer tot een niet-onbelangrijke markt voor koloniale waren gemaakt doch uitsluitend voor goederen, die uit de eigen koloniën afkomstig waren. Hierdoor verkreeg de koopvaardijvloot weer een grotere omvang, waartoe ook protectionische maatregelen hebben bijgedragen. De vaart op de Oostzee werd hervat maar in veel geringere omvang dan vroeger. Het herstel van de graanhandel werd belemmerd door de ten behoeve van de landbouw in Frankrijk, Engeland, Portugal, Spanje en ook in ons eigen land toegepaste protectie; voorts door het feit dat het gebied van de Middellandse Zee nu via Odessa van Russisch graan werd voorzien[2]. Alleen in jaren van misoogst fungeerde Amsterdam wederom als distributie-centrum van graan; dit was o.a. het geval in de jaren 1817/18, 1828/29 en in 1845/47. De achteruitgang van de oude ‘moedercommercie’ heeft uiteraard een ongunstige invloed uitgeoefend op andere takken van het handelsbedrijf.

De achteruitgang van de Hollandse stapelmarkt is slechts

1) *S.C. van Kampen*, De Rotterdamse particuliere scheepsbouw in de tijd der Republiek.
2) Vgl. *E.R. Kramer*, De graanwet van 1835. Voorts *J.C. Westermann*, Gedenkboek Kamer v. Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam. Deel I.

voor een klein deel veroorzaakt door de aanknoping van rechtstreekse scheepsverbindingen tussen andere Europese landen onderling; een veel belangrijker oorzaak was de overneming van de functie van distributie-centrum door Londen, Hamburg en Bremen, welke havens een veel groter en industrieel belangrijker achterland hadden dan Amsterdam. In 't bijzonder ten aanzien van het handelsverkeer tussen midden-Europa en Amerika werd Amsterdam meer en meer verdrongen door Bremen en Hamburg, die voor de uitvoer van Silezisch linnen en andere Duitse produkten gunstiger waren gelegen. Bovendien belemmerde de tariefpolitiek van de in 1833 opgerichte Zollverein de invoer van Amerikaanse goederen via Nederland. Het grootste voordeel van de genoemde Duitse havens was echter het transport van landverhuizers. Het waren vooral de reders van Bremen, die sinds 1820 profiteerden van de toenemende trek van Duitse landverhuizers naar Amerika[1]; daardoor werden immers grote en goedkope retourvrachten mogelijk, zodat Bremen een belangrijke stapelmarkt werd voor tabak, rijst en katoen. In de bekende memorie van Crommelin uit 1854, waarin deze de tragische ondergang van een groot aantal Amsterdamse firma's schetst, wordt op deze voor Amsterdam zo noodlottige concurrentie van Bremen grote nadruk gelegd[2]. Tevens wijst de schrijver er op dat de Amsterdamse commissiehuizen tegelijk hun Indische zaken zagen verschrompelen door de grote uitbreiding van het commissionnairsbedrijf van de Handelmaatschappij.

Het spreekt van zelf dat de toenemende bloei van Engeland's handel en bankbedrijf voor Amsterdam noodlottige gevolgen heeft gehad. Dan was er nog de concurrentie van de uit zee gemakkelijk bereikbare haven van Antwerpen, gunstig gelegen

1) Dat de Duitse emigranten zelden via de Hollandse havens reisden, werd te Amsterdam toegeschreven aan de volgens het Kon. Besluit van 28 februari 1828 getroffen maatregelen tot wering van mensonterende misbruiken in dit vervoer. Deze voorschriften zouden niet alleen voor de reders maar ook voor de emigranten te lastig zijn geweest. Deze bewering klinkt niet erg aannemelijk! Het feit, dat dergelijke maatregelen nodig waren, werpt een schel licht op de wijze waarop het transport van landverhuizers in die tijd zowel hier te lande als in Duitsland plaats vond. Toen in de moeilijke jaren 1854-'47 - een tijd van oogstmislukking en aardappelziekte - de stroom van Duitse emigranten zo groot werd, dat de rederijen van Bremen en Hamburg deze niet geheel konden verwerken, heeft ook het Amsterdamse redersbedrijf tijdelijk aan dit blijkbaar voordelige transport deel gehad. Vgl. *Westermann* a.w. bl. 238.

2) Gepubliceerd door Posthumus in Econ. Hist. Jaarboek VII bl. 196 e.v.

in de nabijheid van de Belgische grootindustrie. De vroeger te Amsterdam zo bloeiende handel in huiden wist Antwerpen tot zich te trekken[1]. En of dit alles nog niet genoeg was, begon in de jaren dertig ook Rotterdam de Amstelstad ten aanzien van het goederenverkeer te overvleugelen. Westermann schrijft: 'Rotterdam had... door het Voornsch kanaal, in 1830 opengesteld, een betere verbinding met de zee, en dank zij de open rivier, waaraan het lag, een veel groter aandeel in de snel opkomende stoomvaart, in verbinding met Engeland, Duitschland, Frankrijk, dan het nu ineens afgelegen Amsterdam. Het ving den grooten handelsstroom op van Engeland naar Duitschland en terug'. Inderdaad, met de toeneming van de stoomvaart voldeed het Noord-Hollands kanaal volstrekt niet meer. In 1860 betoogden veertig Amsterdamse handelshuizen in een adres aan de Raad dat de handel der stad alleen voor totale ondergang gered kon worden door het scheppen van een nieuwe verbinding met de zee[2].

Is het wonder dat in het midden der eeuw in de Amsterdamse handelskringen een zeer gedrukte stemming heerste? Een reeks van mislukkingen van met hoop, ijver en bekwaamheid ondernomen pogingen om nieuwe zaken op touw te zetten had de ondernemingslust tot een minimum doen dalen en een sfeer van conservatisme en dufheid gekweekt. Dat Potgieter zijn stadgenoten opwekte om niet te versagen en dat hij de voorvaderen ten voorbeeld stelde was zijn verdienste. Zijn fout was echter dat hij de onbevredigende toestand van de handel toeschreef aan een morele achteruitgang, aan verslapping van energie, aan wat hij 'ons volksverval' noemde. Wat hoogstens een bijkomstige, secundaire factor was, stelde hij voor als de primaire oorzaak. Als dichter had hij een overdreven, geexalteerde bewondering voor de Hollanders der 17e eeuw en een even overdreven minachting voor zijn tijdgenoten. Het is te betreuren dat sommige historici in meerdere of mindere mate in dezelfde fout zijn vervallen.

Voor de handelsbloei van een land is de aanwezigheid van een eigen industrie van grote betekenis. Reeds in 1684 betoogt de Amsterdamse Vroedschap in een resolutie, dat de Engelsen 'in hare gewassen en manufacturen een groot fonds

1) Westermann a.w. bl. 166.
2) Vgl. het Handelsblad van 18 januari 1860.

van commercie in sigselven' bezitten. Inderdaad is in Engeland de voorspoedige ontwikkeling van de nijverheid in de 18e eeuw een belangrijke factor geweest voor de toeneming van handel en scheepvaart; des te meer geldt dit voor de tijd na de industriële revolutie. Van der Kooy heeft er terecht op gewezen dat de marktpositie van Londen, Hamburg en enkele andere havens op den duur steeds gunstiger is geworden door de economische ontwikkeling van haar achterland, in 't bijzonder door de toeneming der exportindustrie[1].

In de eerste helft der 19e eeuw was in Nederland de industrie nog klein en onbetekenend en - althans in vergelijking met Engeland - merendeels ouderwets. Prof. W.J. Wieringa beschouwt het als een ernstige tekortkoming van de toen levende generatie dat zij niet inzag dat ook Nederland 'zich zou moeten toeleggen op de modernisering van zijn in de 18e eeuw achterop geraakte nijverheid en deze maken tot een hoofdpijler van zijn economisch bestel'[2]. Het komt mij voor dat hij daarmee aan de vooruitziende blik van die generatie te hoge eisen stelt en dat hij bovendien de toen aanwezige mogelijkheden overschat. Was het wonder dat sommige staatslieden sceptisch gestemd waren ten aanzien van de mogelijkheid een moderne gemechaniseerde industrie te scheppen in een land, waar betrekkelijk kort tevoren een bloeiende textielnijverheid door buitenlandse concurrentie was doodgedrukt, een land waar de voor mechanisering onontbeerlijke grondstoffen als ijzer en steenkool ontbraken? De herinnering was nog levendig aan de in 1780 te Utrecht opgerichte mechanische spinnerij naar Engels model, die na een kwijnend bestaan van twintig jaren had moeten liquideren. Het wekt haast verwondering dat er op industrieel gebied toch wel een en ander is tot stand gekomen: machinefabrieken - in verband met een begin van stoomvaart - te Amsterdam en te Rotterdam, voorts mechanisering van de Amsterdamse suikerindustrie en diamantnijverheid. Na 1830 hebben Belgische ondernemers in sommige Hollandse steden enkele moderne textielfabrieken opgericht; te Maastricht vestigde Regout een aardewerkfabriek.

Toen echter in Twente met hulp der Handelmaatschappij de katoenindustrie tot grotere ontwikkeling werd gebracht, werd

1) *T.P. van der Kooy*, Hollands stapelmarkt en haar verval, bl. 37.
2) *W.J. Wieringa*, Economische heroriëntering in Nederland in de 19e eeuw, bl. 5.

voor de weverij de huisindustrie als bedrijfsvorm gehandhaafd. Het motief hiervoor was de lage loonstandaard, een gevolg van de combinatie van landbouw met thuisweverij. De Engelse adviseur Ainsworth schreef: 'to establish powerlooms, where labour is low as in this country, would be an undeniable absurdity'. Als voorbeeld wees hij op de handweverij van Ulster, die zeer goed kon concurreren met de fabrieken van Manchester. Het besluit om de weverij voorlopig niet te mechaniseren was dus economisch volkomen verantwoord[1]. In de katoenspinnerij was daarentegen reeds in 1829 te Almelo stoomkracht ingevoerd. Enige jaren later volgde de oprichting van een stoomspinnerij te Enschedé; als jongen van dertien jaar werd C.T. Stork in 1835 door deze 'nieuwe groote stoomspinnerij van vier verdiepingen met haar pragtige Engelsche machines' in verrukking gebracht[2]. Omstreeks 1840 had de fabrieksarbeid in de Tilburgse wolindustrie naar verhouding meer betekenis dan in de Twentse katoennijverheid[3]. In Twente is de eerste stoomweverij in 1852 opgericht; na 1860 gaat de mechanisatie een sneller tempo aannemen. De langdurige handhaving der huisindustrie in de Twentse weverij kan echter moeilijk als een bewijs van specifiek Nederlandse achterlijkheid gelden, aangezien immers in heel Duitsland en Frankrijk - met uitzondering van de merkwaardig moderne katoenindustrie in de Elzas - de mechanisatie niet eerder en soms zelfs later is begonnen dan in ons land[4]! - Dat in Duitsland en België de metaalindustrie eerder dan in ons land tot ontwikkeling is gekomen is alleen reeds uit de aanwezigheid van ijzer en steenkool verklaarbaar.

Uit dit korte overzicht blijkt reeds dat heroriëntering geen eenvoudige zaak is. Dit ziet men nog beter in als men de

1) Dat Willem de Clerq's persoonlijke uit sociaal-ethische motieven voortkomende afkeer van fabrieken bij het tot standkomen van dit besluit een belangrijke invloed heeft gehad - zoals Wieringa meent - blijkt geenszins en is ook niet waarschijnlijk. Vgl. *J.A.P.G. Boot*, bl. 42 e.v. Zie ook de door Posthumus gepubliceerde correspondentie in Econ. Hist. Jaarboek XI.
2) *C.T. Stork*, De Twentsche katoenindustrie. Herinneringen en wenken.
3) *I.J. Brugmans*, De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (1813-1870). le druk bl. 36.
4) Clapham constateert dat in Duitschland 'Cotton weaving was still predominantly a hand industry in 1871'. *J.H. Clapham*, The economic development of France and Germany, 1815-1914. bl. 297.

inaugurele rede leest die prof. W.J. Wieringa op 14 October 1955 hield; deze is getiteld: *Economische heroriëntering in Nederland in de 19e eeuw*. Op verdienstelijke wijze worden hierin de economische, sociale en geestelijke factoren behandeld, die in het proces der heroriëntering een rol spelen, terwijl ook verscheidene minderbekende gegevens over de sociaal-economische toestand van Nederland in de 19e eeuw worden medegedeeld. Evenwel heb ik tegen zijn betoog ook bezwaren. Wie bewijzen wil, dat de Nederlandse generatie van de eerste helft der 19e eeuw schromelijk heeft gefaald doordat zij 'geestelijk en maatschappelijk' niet was ingesteld 'op de economische problematiek van haar tijd', zal toch moeten beginnen met zich terdege rekenschap te geven van de in die tijd aan heroriëntering verbonden moeilijkheden. Het komt mij voor dat Wieringa dit niet in voldoende mate heeft gedaan. Wat de Amsterdamse particuliere handel betreft zegt hij wel dat deze in een moeilijke positie verkeerde door het min of meer monopolistische commissionnairschap van de Handelmaatschappij ten aanzien der Indische producten, maar de fnuikende concurrentie van Londen, Bremen, Hamburg en Antwerpen wordt met geen woord vermeld! Wat mij het meest verwondert is dat de schrijver meer waarde toekent aan een algemene klacht van Potgieter over de koopmansjeugd - die volgens hem niet bereid was er op uit te trekken om in het buitenland handelsrelaties aan te knopen - dan aan de nauwkeurige concrete gegevens en aan het evenwichtige oordeel van een insider als Crommelin over de oorzaken van de achteruitgang van een dertigtal Amsterdamse firma's. Niet alleen uit Crommelin's memorie doch ook uit andere gegevens[1] blijkt dat er vele pogingen zijn gedaan om van commissiehandel op eigenhandel over te schakelen, doch zonder succes. Wieringa geeft een citaat uit 1820, waaruit blijkt dat toen onder de vreemde kooplieden in Zuid-Amerika zich geen Nederlanders bevonden, maar waarom vermeldt hij niet, dat een in 1828 op instigatie van koning Willem I door Amsterdamse kooplieden opgerichte West-Indische Handelmaatschappij hardnekkige pogingen heeft gedaan om in Zuid-Amerika vaste voet te krijgen? Crommelin getuigt niet alleen dat de direkteur van deze vennootschap be-

1) Vgl. o.a. het in de 2e afl. jg. 1957 van het Tijdschr. v. Gesch. verschenen artikel van dr. R. Reinsma over de in 1818 te Amsterdam opgerichte Maatschappij van Koophandel en Zeevaart (1818-1823). Ook in dit geval teleurstelling ondanks ijver en bekwaamheid.

kwaam was maar ook dat hij Zuid-Amerika uit eigen aanschouwing goed kende. De resultaten waren echter even teleurstellend als die van de pogingen, welke de Ned. Handelmaatschappij tevoren had gedaan om in Zuid-Amerika en China eigen handel te drijven; in 1854 was reeds een groot deel van het kapitaal verloren en in 1863 is deze maatschappij opgeheven[1]. Eveneens zijn de in de jaren vijftig door de Ned. Handelmaatschappij ondernomen pogingen om Amsterdam tot een markt voor wol en katoen te maken mislukt wegens gebrek aan retourvrachten. Met de rederij ging 't op den duur niet beter dan met de handel. In het milieu der Amsterdamse en Rotterdamse reders heeft 't toen waarlijk niet ontbroken aan activiteit en bekwaamheid, zoals blijkt uit hetgeen M.G. de Boer in zijn boek *Honderd jaar Nederlandsche scheepvaart* over de ondernemingen van Kooy, Boissevain, Ruys, Hoboken en anderen meedeelt; na aanvankelijk succes braken echter, na afschaffing der protectionistische maatregelen, ook voor het rederijbedrijf moeilijke jaren aan.

Terecht constateert Posthumus in zijn inleiding op de uitgave van Crommelin's nota, dat de jaren vijftig voor de Amsterdamse handel bijzonder moeilijk zijn geweest. Hoe kan men heroriënteren, als er zich geen nieuwe mogelijkheden voordoen? Voor Amsterdam ontstonden deze pas na de opening van het Noordzeekanaal en na afschaffing van het cultuur- en consignatiestelsel in Ned. Indië.

Wieringa wijst op het tekort aan technisch onderwijs hier te lande, waardoor het nodig was ‘Engelse experts’ te hulp te roepen. Dit is op zichzelf juist maar geldt ongeveer voor heel continentaal Europa. De eerste belangrijke spoorweg in

1) Crommelin voegt er nog aan toe: ‘En per saldo altijd geld verloren, jaren lang geen interest uitgedeeld en van twee millioen gekomen op een - per balans - misschien in effecté op ¾ millioen’. Voorts zegt hij dat, toen hijzelf één der commissarissen was, geprobeerd is om huiden uit Z. Amerika aan te voeren ‘maar reeds toen van 1828-1838 waren de resultaten niet aanmoedigend en met bijgekomen faillieten van Lezica etc. is daar menige gulden aan huiden verloren’. Het is te betreuren, dat - behalve uit deze enkele regels van Crommelin - van de lotgevallen van deze merkwaardige maatschappij absoluut *niets* bekend is! In de aanvang werd het grootste deel van het kapitaal door de Koning verschaft; op raad van mr. Jan Bondt was aan het plan weinig publiciteit gegeven. Op grond van wat Crommelin mededeelt is 't toch echter minder juist om - zoals Mansvelt doet - de bij deze onderneming betrokken kooplieden als ‘stroomannen’ aan te duiden. *W.M.F. Mansvelt*, Geschiedenis der Nederlandsche Handelmaatschappij. Deel I bl. 174 e.v.

Frankrijk, de lijn Parijs-Rouaan, is gebouwd door Engelse ondernemers, Engelse ingenieurs en zelfs merendeels Engelse arbeiders en met hulp van Engels kapitaal[1]. Ook bij de spoorwegbouw in andere landen - België niet uitgezonderd - was de hulp van Engelse ingenieurs en van Engels kapitaal onmisbaar[2]. Blijkens de rapporten van Roentgen stond de Belgische zware industrie in de jaren twintig in technisch opzicht nog ver ten achter bij de Engelse. Overal ter wereld waar fabrieken gebouwd of havenwerken aangelegd moesten worden zien we ook nog in het midden der 19e eeuw Engelse experts optreden. - Dat ook in Duitsland en Frankrijk de textielindustrie pas zeer laat is gemechaniseerd is hierboven reeds vermeld.

Een der voornaamste voorwaarden voor de modernisering der industrie en in 't algemeen voor het economisch herstel was de uitbreiding van het spoorwegnet. Deze heeft in ons land inderdaad lang op zich laten wachten, hetgeen Wieringa aanleiding geeft tot de ietwat laatdunkende uitspraak: ‘een spoorwegnet van economische betekenis wist deze generatie niet tot stand te brengen’. Men moet echter in het oog houden dat de drassige bodemgesteldheid spoorwegaanleg hier te lande tot een kostbare aangelegenheid maakte, die voor partikuliere ondernemers niet veel kans op een rendabele exploitatie bood[3]. Dit wordt ook door I.J. Brugmans erkend[4]. Staatsaanleg was voor het toen heersende liberalisme weinig aanlokkelijk. Gelukkig was Van Hall minder dogmatisch dan Thorbecke; in 1860 werd tot aanleg van staatswege besloten en toen is het werk in korte tijd grotendeels voltooid.

Een andere voorwaarde voor economisch herstel was de verbetering van de toegang tot de grote havens. De tijdens Willem I aangelegde kanalen - een niet onbelangrijke prestatie

1) *Herbert Feis*, Europe the world's banker, 1870-1914, p. 18.
2) Met voorliefde worden vaak sommige, in onze oren zonderling klinkende Nederlandse uitingen van scepticisme ten aanzien van het nut van spoorwegen geciteerd. Ook dit scepticisme was omstreeks 1840 nog een algemeen continentaal verschijnsel. Vgl. voor Duitsland *W. Sombart*, Deutsche Volkswirtschaft im 19en Jahrhundert. Het is mogelijk dat deze stemming hier te lande langer heeft geduurd, hetgeen verklaarbaar is in verband met onze goede waterwegen en de moeilijkheden van de spoorwegaanleg.
3) Ten onrechte zegt Wieringa dat ik het dralen met de spoorwegaanleg heb toegeschreven aan ‘technische moeilijkheden’. Ik schreef dat ‘de bodemgesteldheid technische en daardoor ook financiële moeilijkheden veroorzaakte’. Omstandigheden etc. bl. 22.
4) Algemene Gesch. der Nederlanden X bl. 273.

van de gesmade generatie! - voldeden op den duur niet. Toen heeft men het gewaagd om werken als het Noordzeekanaal en de Nieuwe Waterweg aan te vatten. Deze waren technisch verre van gemakkelijk; tegenslagen bleven niet uit. De werken zijn ten slotte voltooid maar de overwinning van de technische en financiële moeilijkheden was niet gemakkelijk. Het heeft dan ook lang geduurd. Plantagebedrijf en technische modernisering der produktie in Nederlands Indië was niet mogelijk voordat het cultuurstelsel was afgeschaft.

Ongetwijfeld is het waar dat in een deel der industrie nog lang een vroegkapitalistische mentaliteit heerste, zoals I.J. Brugmans die geschilderd heeft; eveneens dat er nog in het midden der eeuw hier te lande veel sleur en conservatisme bestond; zelf heb ik ten aanzien van Amsterdam getracht die geestelijke atmosfeer te schetsen[1]. Het is echter m.i. nodig een meer genuanceerde weergave zowel van de economische toestand als van de geestesgesteldheid te geven. Voorts meen ik - evenals Van der Kooy - dat de bedoelde mentaliteit in hoofdzaak als gevolg van de langdurige tegenspoed beschouwd moet worden. Het was een secundaire factor, waarvan echter de vertragende invloed op de heroriëntering erkend moet worden.

Wanneer is de modernisering der industrie en het doordringen van een modernkapitalistische mentaliteit begonnen? Brugmans ziet dit reeds tussen 1850 en 1870 gebeuren, Wieringa echter pas in het begin der 20e eeuw. In dit opzicht ben ik geneigd een middenpositie in te nemen. Inderdaad wordt in de jaren zestig het spoorwegnet voltooid, ontstaat een modern bankwezen en wordt de Twentse katoenindustrie gemechaniseerd. Eveneens ontstaan enige nieuwe, merendeels met de landbouw samenhangende industrieën. Maar de door Brugmans gebezigde term 'industriële revolutie' is toch te kras. De in 1873 begonnen lange golf van depressie vertraagde ook in ons land de economische groei aanmerkelijk. De bekende economische historicus Karl Bücher oordeelde in 1872 over Amsterdam, waar hij toen als 'Hauslehrer' werkzaam was: 'Das Geschäftsleben erweckt nicht den Anschein einer fortschreitenden, aufstrebenden Entwicklung'[2]. Langzamerhand

1) In een bijdrage in deel V van Zeven eeuwen Amsterdam, getiteld: Een eeuw economische en sociale ontwikkeling, 1848-1948.
2) *Karl Bücher*, Lebenserinnerungen.

is daarin verandering gekomen, toen scheepvaart en handel toenamen. Maar de industriële ontwikkeling bleef ten achter. Terecht wijst Wieringa er op, dat de kapitaalbeleggers nog geen vertrouwen hadden in de Nederlandse industrie en dat ook de banken zich afzijdig hielden[1].

Wanneer echter in 1895 een nieuwe lange golf van gunstige conjunctuur begint, neemt de heroriëntering een sneller tempo aan. De Limburgse mijnbouw komt dan tot ontwikkeling, met belangrijke nevenbedrijven zoals de cokesfabricage. De moderne scheepsbouw ontstaat en de machinefabrieken ontwikkelen zich tot grote ondernemingen. In het bankwezen wordt een tendenz tot concentratie merkbaar; de depositobanken worden algemene banken, die met hun kredieten de industrialisatie ondersteunen. Nederland is dan op weg een modern kapitalistisch land te worden. Uiteraard heeft de snelle toeneming der bevolking deze ontwikkeling bevorderd.

Het economisch herstel deed de lusteloosheid verdwijnen als sneeuw voor de zon. Terecht schreef de Amsterdamse Kamer van Koophandel in 1899: 'Bijna nergens heerst meer die alle zelfvertrouwen en energie en werkzaamheid dodende toestand, die men malaise pleegt te noemen'. Dit is feitelijk dezelfde gedachte, die Van der Kooy in 1931 uitdrukte, toen hij - tegenover uitlatingen van H.J. Koenen en van I.J. Brugmans - constateerde: '... zoolang de conjunctuur gunstig blijft, zal in het algemeen de energie voldoenden toevoer vinden. Vermindering van energie is dan ook meestal grootendeels uit het verval zelve te verklaren, zoodat voor dit verval zelfstandige oorzaken moeten worden gezocht'. De schrijver concludeerde terecht, dat 'in het ontbindingsproces van Hollands stapelmarkt de economische krachten primair geweest zijn'[2]. Het komt mij voor, dat de resultaten van latere onderzoekingen deze verklaring, die natuurlijk niet alleen voor de Hollandse stapelmarkt maar ook voor andere economische lotswisselingen geldt, volkomen hebben bevestigd. Dat de 'economische krachten' zelve weer voor een deel resultaat van menselijke activiteit zijn, is geen steekhoudende tegenwerping.

1) Zie ook: *P.J. van Winter*, Nederlanders op nieuwe markten. De Gids 1934. De schr. toont aan dat de Nederlandse handel op Transvaal omstreeks 1890 nog gebrekkig was georganiseerd. Zijn conclusie dat gebrek aan organisatievermogen een Nederlandse 'volkseigenschap' is, lijkt mij echter niet juist.
2) *Van der Kooy*, a.w. bl. 37.

Immers, dit resultaat verdicht zich als 't ware tot min of meer onpersoonlijke krachten, die voor andere mensengroepen behoren tot de omstandigheden, waaronder zij moeten leven. Ik geef de voorkeur aan de term ‘omstandigheden’, omdat deze meer omvat dan economische krachten en tendenzen.

In dit verband is het van belang na te gaan hoe tijdens soortgelijke lotswisselingen in Engeland de verhouding tussen omstandigheden en menselijke reacties is geweest.

II. *Engeland.*

Ten onrechte wordt soms beweerd dat reeds in de eerste helft der 19e eeuw wegens de verdichting van het verkeer geen stapelmarkten meer nodig waren. Zelfs voor het inter-europese verkeer is dat niet geheel juist maar het gaat helemaal niet op ten aanzien van het handelsverkeer met andere werelddelen. Voor de toenemende handel met Amerika, Azië en Australië was Engeland zowel door zijn ligging als wegens zijn grote handelsvloot de aangewezen stapelmarkt. In het midden der 19e eeuw werd het handelsverkeer met Zuid-oost Azië nog steeds onderhouden met zeilschepen, die de lange weg rondom de Kaap volgden, zodat de Indische produkten zes tot acht maanden onderweg waren. Deze produkten werden - met uitzondering van die van Ned. Indië die te Amsterdam werden aangevoerd - in Engeland in pakhuizen opgeslagen en vandaar over continentaal Europa gedistribueerd. De lange duur en de kwetsbaarheid van het transport maakte het aanhouden van grote voorraden op de stapelmarkt noodzakelijk. Hetzelfde geldt voor de goederen die uit Amerika en Australië werden aangevoerd. Eveneens werd een groot deel der Europese exportwaren via Engeland met Engelse schepen naar hun plaats van bestemming vervoerd. Wie de beschrijving leest, welke o.a. Hoffman en Ashley van deze distributiehandel geven[1)], wordt getroffen door de grote mate van overeenkomst met de functie, die Holland in de 17e en 18e eeuw heeft vervuld. Uiteraard was echter de omvang van de Engelse distributiehandel veel groter.

Overeenkomst ligt eveneens in het feit dat beide landen zich niet beperkten tot de passieve rol van opslagplaats en distributie-

1) *Ross J.S. Hoffman*, Great Britain and the German Trade Rivalry, bl. 67 e.v. *W.J. Ashley*, The Tariff Problem. 3d ed. 1911, bl. 228 e.v.

centrum maar dat zij daarmee ook verbonden een grote eigen handel en scheepvaart.

Met de stapelmarkt hing ook Engeland's overwicht op financieel gebied samen. Zoals eertijds de Amsterdamse bankiers financierden nu de Engelse merchant bankers een groot deel van de wereldhandel. In het internationaal betalingsverkeer gaf men nu de voorkeur aan de overal verhandelbare pondwissels. De welvoorziene kapitaalmarkt van Londen kon steeds in de behoeften van andere landen voorzien. Ook in dit opzicht dus een frappante gelijkenis met de economische positie van ons land in de 17e en 18e eeuw.

Een groot verschil bestond echter ten aanzien van de industrie. In eigen land en in zijn koloniën beschikte Engeland over een overvloed van grondstoffen van velerlei soort. Van ouds beroemd en onovertroffen was de kwaliteit van de Engelse wol, die de basis vormde voor een gestadige bloei der textielindustrie. Voor de opkomst van de katoennijverheid in Lancashire zijn de nauwe relaties met Amerika van grote betekenis geweest. Voorts beschikte Engeland over een grote rijkdom van delfstoffen. De steenkoolmijnen waren gunstig gelegen zowel ten aanzien van de uitvoerhavens als van de centra der opkomende zware industrie. De steenkool en het ijzer waren van zeer goede kwaliteit. Het is volstrekt geen wonder dat de industriële revolutie in Engeland is geschied. Daar waren gunstige omstandigheden aanwezig voor de toepassing van nieuwe uitvindingen. Een primitieve stoommachine vond het eerst toepassing in de Engelse steenkoolmijnen.

Zoals eertijds onze Republiek had nu Engeland een grote voorsprong op andere landen maar deze berustte op een veel bredere basis; deze omvatte immers niet alleen de stapelmarkt en een grote koopvaardijvloot maar ook een gemechaniseerde industrie die met eigen grondstoffen produceerde. De produktie van ruw ijzer en later - na Bessemer's uitvinding (1856) - die van staal steeg met sprongen. De exportmogelijkheid van steenkool scheen onbegrensd te zijn. Bloeiend was ook de machinenijverheid; een zeer groot deel van de op het Continent en in andere werelddelen benodigde lokomotieven werd in Engeland vervaardigd. De jaarlijks in Lancashire verwerkte hoeveelheid ruwe katoen was in het begin der jaren zeventig bijna 500 millioen ponden groter dan twintig jaren tevoren. Engelse ondernemers en arbeiders zwermden uit om overal ter wereld spoorwegen, dokken en fabrieken te bouwen.

Ongeëvenaard was de positie der Engelse handelsvloot op de wereldzeeën. Omstreeks het midden der eeuw was er nog grote concurrentie van de snelzeilende Amerikaanse 'clippers' doch toen het houten zeilschip door de ijzeren of stalen stoomboot werd verdrongen, begon Amerika meer en meer scheepsbouw en scheepvaart aan Groot Brittannië over te laten. In alle grote havens nam van de in- en uitvarende schepen het Engelse percentage toe. Evenals vroeger in ons land werden nu op de werven aan de Clyde en de Tyne ook vele schepen voor buitenlandse rekening gebouwd. De Britse handelsvloot groeide van gemiddeld 4½ millioen ton in de jaren 1855-1859 tot ruim 5½ in 1870-1874[1]. De getallen van Engeland's in- en uitvoer gaven voor die periode een stijging te zien, welke die van elk ander land verre overtrof. Toen omstreeks 1860 door Engels kapitaal en Engelse ondernemers in India spoorwegen waren aangelegd, verdubbelde in korte tijd de waarde van de uitvoer naar dat gebied omdat nu ook het binnenland bereikbaar was geworden.

De invoer overtrof de uitvoer, maar dit was slechts een schijnbaar gebrek aan evenwicht, want het invoeroverschot werd gecompenseerd door de z.g. onzichtbare uitvoer, voornamelijk bestaande uit de diensten, welk Engeland's banken en rederijen aan het buitenland bewezen. Dan was er ook nog de rente op de buitenlandse beleggingen. Evenals eertijds onze Republiek had Engeland in de 19e eeuw een steeds groeiende kapitaalexport. Een verschilpunt is echter dat een veel groter deel daarvan niet in vreemde staatsleningen werd belegd maar in ondernemingen: spoorwegen, mijnbouw, industrie. Niet zelden ging deze vorm van kapitaalbelegging gepaard met eigen exploitatie door Engelse ondernemers. Weliswaar heeft deze soort van kapitaalexport ook in ons land niet ontbroken maar uiteraard nam deze in de 19e eeuw in Engeland een veel grotere omvang aan. In 1857 bedroeg het in Amerikaanse spoorwegfondsen belegde Engelse kapitaal niet minder dan 80 millioen pond[2]. Reeds werd vermeld dat Engels kapitaal ook bij de spoorwegaanleg op het Europese Continent een grote rol speelde. Een uitbreiding van het gebied der kapitaalbelegging had plaats toen omstreeks 1860 begonnen werd met

1) *Hoffman* a.w. bl. 4.
2) *C.K. Hobson*, The export of capital, bl. 128. Merkwaardig is het, dat ook de Nederlandse kapitaalbelegging in Amerikaanse sporen in die tijd niet minder dan 760 millioen gulden (60 m. pond) bedroeg, bl. 130.

de bouw van spoorwegen in India, Canada en Australië.

Aldus werd Engeland een rijk land. Daarvan profiteerden in de eerste plaats de fabrikanten en kapitalisten en in geringere mate ook de grootgrondbezitters, maar door de uitbreiding der werkgelegenheid en door de actie der Trade Unions verkregen ook de arbeiders een bescheiden aandeel in de gestegen welvaart.

In 1873 begint voor de hele wereld een periode van economische depressie die tot 1895 zou duren; deze hangt o.a. samen met de enorme toeneming van de graanproduktie in Amerika en de overstroming der Europese markten met goedkoop Amerikaans graan. Vele landen gaan dan over tot protectie doch - evenals Nederland - blijft Engeland volharden bij vrijhandel wegens de belangen van handel, scheepvaart, bankwezen en ook van een groot deel der industrie; aan deze belangen wordt de graanbouw opgeofferd. Het aantal boeren en landarbeiders vermindert met ongeveer 340.000[1)] zodat Engeland in veel sterkere mate dan andere landen het karakter krijgt van een industrieland met een zwakke agrarische basis.

De andere landen beperken de protectie niet tot de landbouw maar benutten deze handelspolitiek ook tot bescherming en opkweking van industrie, waartoe ook andere middelen - exportpremies, subsidies, speciale spoorwegtarieven enz. - worden te baat genomen. Ook de Verenigde Staten verhogen hun invoerrechten steeds meer. Aldus ontstaat een neo-mercantilisme, dat zijn meest volledige ontwikkeling en toepassing in Duitsland vindt. Evenals indertijd onze Republiek heeft nu ook Engeland van deze handelspolitiek zwaar te lijden.

Engeland ondervond ook moeilijkheden op een gebied dat door het neo-mercantilisme slechts in geringe mate wordt beinvloed, namelijk dat van de stapelmarkt. Sinds ongeveer 1870 wordt Engeland's positie als distributiecentrum meer en meer bedreigd. In de eerste plaats door de geleidelijke toeneming van de scheepvaart van verscheidene Europese landen, die rechtstreekse verbindingen met andere werelddelen aanknopen. In sterke mate doen dit de nieuwe grote Duitse scheepvaartmaatschappijen: de Hamburg-Amerika Lijn en de Norddeutsche Lloyd. In 1891 bericht de Engelse consul te Hamburg, dat de produkten van Zuid-Amerika, Afrika, China, Japan en Australië, die vroeger via Engeland werden ingevoerd, nu

1) *W.H.B. Court*, A concise economic History of Britain. From 1750 to recent Times, bl. 205.

rechtstreeks door Duitse schepen naar Hamburg worden gebracht[1]. Noodlottig voor de Engelse stapelmarkt was ook de opening van het Suezkanaal in 1869; het gevolg was immers dat de landen van Zuid- en Oost-Europa de Indische produkten voortaan rechtstreeks konden betrekken. Dit viel ongeveer samen met het algemeen in gebruik nemen van de compoundmachine, waardoor de stoomvaart ook voor het goederenverkeer op lange afstanden rendabel werd. De opslag van goederen op een stapelmarkt werd door de grotere snelheid en omvang van het goederenverkeer en ook door het ontstaan van een telegrafische verbinding tussen Europa en de andere werelddelen min of meer overbodig gemaakt. Ook voor de prijsvorming was nu geen concentratie op een stapelmarkt meer nodig.

De vermindering van 'entrepôt' en 'reëxport' in Engeland blijkt duidelijk uit de talrijke klachten, welke het in 1886 verschenen rapport van een staatscommissie bevat. In het bijzonder werd geklaagd over het verdwijnen van de distributiehandel in ruwe zijde. De wederuitvoer hiervan verminderde namelijk van drie millioen pond in 1872 tot een half millioen in 1886. In dezelfde periode verminderde de stapelhandel in koffie met nagenoeg de helft en die in tabak met bijna twee derden. Alleen ten aanzien van ruwe katoen wist de Engelse handel zijn stapelfunctie te behouden. In 1888 schreef een scherpzinnige waarnemer: 'Formerly we were the great distributors and the great warehousemen of the world... The products of the world as a general rule came to English ports, and from English ports they were distributed to their various markets. All this has much changed'[2]. Dezelfde schrijver voorspelde terecht dat, in verband met deze verandering, ook een deel van de financiering van de wereldhandel voor Engeland verloren zou gaan 'because the goods to which this financial business relates are now consigned to continental countries'. Inderdaad waren toen de Duitse banken reeds met succes bezig om aan de 'deutsche Valuta' een aan die van het pond sterling gelijkwaardige plaats in het internationale betalingsverkeer te verschaffen[3].

De analogie van deze ontwikkeling met wat in de 18e en

1) *Hoffman* a.w. bl. 68.
2) *Hoffman* a.w. bl. 71.
3) *Adolf Weber*, Depositenbanken und Spekulationsbanken. Ein Vergleich deutschen und englischen Bankwesens. 2e druk bl. 106.

in de eerste helft der 19e eeuw in ons land gebeurde, springt in het oog. En evenals hier te lande is ook in Engeland de achteruitgang van de stapelmarkt zeer geleidelijk verlopen. In de gunstige jaren voor de eerste wereldoorlog waren de cijfers van de 'reëxport trade' wederom hoog. Naast de nieuw opgekomen centra had ook Londen als wereldmarkt toch nog altijd grote betekenis; in 't bijzonder was dit het geval ten aanzien van rubber. Eveneens hadden toen de Engelse banken nog steeds een deel van de financiering van de wereldhandel in handen.

De wederuitvoer is slechts een onderdeel van de uitvoerhandel. Daarnaast staat de uitvoer van eigen produkten. Dat ook in dit opzicht de suprematie van Engeland werd bedreigd, was het natuurlijk gevolg van de toenemende concurrentie op industrieel gebied. In de jaren tachtig, toen in verband met de grote prijsdaling op de wereldmarkt in de Engelse industrie stagnatie heerste, maakte de Duitse zware industrie - die nu over het ijzererts van Lotharingen beschikte en dit door de toepassing van de nieuwe methode van Thomas van fosfor wist te zuiveren - niet onbelangrijke vorderingen. De protectie begunstigde in Duitsland de vorming van vele kartels, die hun buitenlandse prijzen lager konden stellen dan de binnenlandse. Deze dumpingmethode had ten gevolge dat in Engeland steeds meer klachten over Duitse concurrentie werden gehoord, hetgeen in 1885 leidde tot de instelling van een commissie, die belast werd met het houden van een enquête naar de oorzaken van de depressie in handel en industrie. Het in het volgende jaar uitgebrachte rapport dezer commissie getuigt van een onrustbarende toeneming van de concurrentie op vele markten; het zijn niet alleen Duitse maar ook Amerikaanse, Belgische en Zwitserse artikelen die afbreuk doen aan de Engelse uitvoer. De Duitse concurrentie blijkt echter de meest gevaarlijke te zijn.

In de loop der jaren negentig begon de Duitse ijzer- en staalproduktie de Engelse zelfs in omvang te overtreffen. Ook de Duitse machinenijverheid, gesteund door exportpremies die door de kartels der zware industrie werden verleend, werd een ernstige concurrent voor Engeland zowel op de 'home market' als op buitenlandse markten. Bovendien begon ook de snel gegroeide Amerikaanse industrie op de wereldmarkt te concurreren; het bleek dat ook de Amerikaanse fabrikanten niet steeds afkerig waren van dumping; in 1898 werd de onbe-

schermde Engelse markt met goedkope Amerikaanse ijzer- en staalwaren overstroomd.

Wat de organisatie der industrie betreft, was Engeland achtergebleven. Wel bestond ook in dit land een tendenz tot bedrijfsconcentratie, maar dit proces ging minder ver dan in de andere grote industrielanden. Ook de samenvoeging van ondernemingen in kartels en trusts was in Engeland veel minder algemeen dan elders. Er bestonden wel talrijke prijsovereenkomsten, in 't bijzonder in de metaalindustrie, maar deze kenden niet de strenge organisatie in gemeenschappelijke verkoopkantoren, zoals deze bij de Duitse kartels bestond, en waren daardoor veel minder efficiënt[1]. Wel trof men in Engeland een aantal zeer grote ondernemingen aan, maar nagenoeg geen echte trusts. Ook de z.g. vertikale concentratie - het verenigen van opeenvolgende stadia van het produktieproces in één grote onderneming - kwam in Engeland soms wel voor, doch meer als een betrekkelijk toevallig gebeuren dan als een doelbewust streven.

De geringe ontwikkeling van kartel- en trustwezen hing o.a. samen met het ontbreken van protectie. Ten dele was echter deze organisatorische achterstand een gevolg van het feit dat de Engelse grootindustrie zoveel ouder is dan die van andere landen. Dit blijkt o.a. bij beschouwing van de toestand in de mijnbouw. Terwijl in sommige landen de mijnbouw direct als modern grootbedrijf kon worden opgezet, had men in Engeland nog een chaotische toestand doordat indertijd zonder een algemeen plan honderden kleine ondernemers met de ontginning van kolennijnen waren begonnen. Het gevolg was dat nog in de 20e eeuw in Engeland 2000 grotere en dan nog een duizendtal zeer kleine bedrijven bestonden! Wel waren door fusie verscheidene grote ondernemingen gevormd doch daarnaast bestond nog een overgroot aantal kleine bedrijven, waardoor het onmogelijk was tot een sanering van de mijnbouw te komen. In 1893 lanceerde de mijneigenaar Sir George Elliot het merkwaardige plan om alle kolenmijnen in een publiekrechtelijke organisatie te verenigen, die zowel de belangen van de ondernemers en van de mijnwerkers als die van de consumenten zou behartigen. Het plan trok zeer de aandacht maar voor de verwezenlijking was de tijd nog lang niet rijp. - Ook in de ijzer- en staalindustrie bestonden van oudsher nog te

1) Vgl. *J.H. Clapham*, An economic History of modern Britain III bl. 220.

veel kleine ondernemers, die niet tot fusie bereid waren zo lang hun bedrijf nog enigszins behoorlijk rendeerde.

In sommige bedrijfstakken bestond ook een technische achterstand. In de Engelse zware industrie trof men te weinig grote, nieuwerwetse hoogovens aan, hoewel deze een aanzienlijke besparing op brandstof opleverden. Ten aanzien van de cokesproduktie was men traag met de toepassing van nieuwe methoden, waardoor meer bijprodukten worden gewonnen en de gevormde gassen economisch kunnen worden gebruikt. Een ander voorbeeld van technische achterstand was, dat in Lancashire nog slechts zelden gebruik werd gemaakt van automatische weefgetouwen, toen deze in de Amerikaanse katoenindustrie reeds lang waren ingevoerd. Dit zijn slechts enkele voorbeelden; in verscheidene rapporten over de stand der Engelse industrie worden nog veel meer gevallen van technische achterstand opgesomd[1]. Het is geen wonder dat op het gebied van de organisatorische en technische vooruitgang het initiatief tegen het einde der 19e eeuw was overgegaan op Amerika en Duitsland, de landen waar produktie op veel grotere schaal mogelijk was dan in Engeland. De Verenigde Staten beschikten over een zeer expansieve binnenlandse markt, zowel in verband met de uitgestrektheid van het land als met de zeer snel toenemende bevolking. Ook in Duitsland nam de bevolking sterk toe, terwijl dit land bovendien door zijn ligging in een zeer gunstige positie verkeerde wat de voorziening van de andere landen van het Europese Continent met industrieprodukten betreft. Waar de produktie zich snel uitbreidt bestaat meer behoefte aan technische verbeteringen en meer moed en lust om nieuwe vindingen toe te passen dan in een land waar een zekere mate van stagnatie heerst. Terwijl in 1890 Engeland ten aanzien van de produktie van ijzer en staal nog aan de spits stond, waren de cijfers in 1913 (in millioenen ton):

Engeland	Duitsland	Ver. Staten
	Ruw ijzer:	
10.260	16.490	30.970
	Staal:	
7.660	17.320	31.300

In andere bedrijfstakken was het beeld voor Engeland min-

1) *Clapham* a.w. bl. 121 e.v.

der somber. In 1913 stond Engeland ten aanzien van de produktie en uitvoer van steenkool nog ver vooraan. Toch was ook op dit gebied een veeg teken op te merken: doordat in de mijnen steeds meer de lagere, moeilijker te bewerken steenkoollagen moesten worden aangeboord, stegen de produktiekosten per eenheid in belangrijke mate. Andere landen bleken over grotere onontgonnen voorraden te beschikken. De katoenindustrie was nog steeds een bloeiend bedrijf; tijdens de zeer gunstige conjunctuur in de jaren 1905 tot 1914 was zelfs een aanzienlijke stijging der produktie waar te nemen. Evenwel gingen de afzetgebieden er hoe langer hoe meer toe over een eigen textielindustrie op te kweken, hetgeen in Lancashire veel zorg baarde.

Onaantastbaar scheen nog de Engelse positie ten aanzien van scheepsbouw en scheepvaart te zijn. Weliswaar nam de concurrentie der Duitse werven en rederijen toe en was ook op dit gebied de groei in Duitsland percentsgewijze sterker. Zo lang echter de tonnage van de Engelse koopvaartdijvloot zo sterk toenam als tussen 1900 en 1914 het geval was, kon men optimistisch blijven. In 1913 was de Britse handelsvloot nog meer dan vier maal zo groot als de Duitse.

Men troostte zich ook met te wijzen op de tendenz tot specialisatie in de industrie. Daardoor bleek het inderdaad mogelijk dat Engeland en Duitsland op menig gebied elkanders beste klanten waren; zij leverden elkander o.a. grote hoeveelheden textielwaren en machines. Toch was er voor Engeland reden om zich niet te beperken tot de grote oude industrieën maar ook naar nieuwe mogelijkheden te zoeken. In dit opzicht liet de activiteit echter veel te wensen over. Ten aanzien van de kunstzijde was de Engelse prestatie imponerend; deze evenaarde ongeveer de Duitse en overtrof de Amerikaanse. Ook in de nieuwe industrie der autofabricage verwierven de Engelse fabrikanten zich een goede naam. Doch ten aanzien van de ontwikkeling van twee nieuwe belangrijke bedrijfstakken bleef Engeland verre ten achter.

Het achterblijven op het gebied der electrotechniek was niet onbegrijpelijk. De overschakeling op electriciteit als licht- en krachtbron was in een land, dat over zoveel en zo goede steenkool beschikte, minder dringend dan in sommige andere landen. De schaarste aan waterkracht, van zo groot belang voor de opwekking van electriciteit, was ook een factor van betekenis. Toch was het achterblijven in de ontwikkeling van een

industrie, die elders zo'n enorme vlucht nam, een veeg teken. Bij de invoering van de stoommachine was Engeland vooraan gegaan doch bij de overgang naar de electriciteit namen Amerika en Duitsland de leiding in handen.

Minder verklaarbaar was de Engelse achterlijkheid ten aanzien van de kleurstoffenindustrie. Engeland heeft de ontwikkeling van dit bedrijf aan Duitsland overgelaten. En dat nog wel terwijl de uitvinder van de nieuwe techniek om kleurstoffen uit kolenteer te bereiden - de Duitse chemicus Hofman - zeer lang in Engeland heeft gewerkt en zelf van mening was dat de nieuwe industrie in dit land tot ontwikkeling zou komen! Hij heeft echter in Duitsland meer belangstelling voor zijn uitvinding gevonden. Al sinds de tijd van Liebig was in Duitsland de klove tussen wetenschap en praktijk minder groot dan elders. De Duitse fabrikanten hadden meer begrip voor de praktische waarde van laboratoriumonderzoek. Bovendien bleek in Duitsland de regering bereid te zijn het laboratoriumonderzoek met subsidies te steunen. Het was dan ook met subsidie van de staat dat de zeer langdurige experimenten van Bayer zijn gefinancierd, die eindelijk in 1897 hebben geleid tot de vervaardiging van een blauwe verfstof uit kolenteer: de synthetische indigo. Een triomf voor de Duitse chemische industrie! Aldus verkreeg de Duitse industrie een grote voorsprong. Gedurende vele jaren moest Engeland voor een grote waarde kleurstoffen uit Duitsland invoeren. Toen eindelijk in het begin der 20e eeuw in Engeland de belangstelling voor kleurstoffabricage ontwaakte, bleek er een ernstige belemmering te zijn. Jaarlijks werden namelijk, in 't bijzonder door Duitse fabrikanten, honderden Engelse patenten op chemisch gebied verworven voor de toepassing van nieuwe uitvindingen; de bedoeling der aanvragers was echter geenszins om deze in Engeland in praktijk te brengen maar om toepassing door anderen te beletten! Pas in 1907 is ter bestrijding van deze praktijken een nieuwe Patent Act uitgevaardigd. De wet bepaalde dat een verworven patent zou vervallen, wanneer niet binnen één jaar met de uitvoering een begin was gemaakt. Deze maatregel heeft inderdaad veel bijgedragen tot de ontwikkeling van de kleurstoffenindustrie in Engeland, zowel in de vorm van oprichting van fabrieken door buitenlanders als in die van verwerving van licentie door Engelse fabrikanten.

In het Engelse bankwezen was de tendenz tot bedrijfs-

concentratie even sterk als elders, maar, in tegenstelling tot de Duitse, hielden de Engelse grote banken zich niet bezig met de verstrekking van lang krediet aan de industrie. Het Engelse bankwezen werd gekenmerkt door een grote mate van specialisatie. Als vanouds financierden de merchant bankiers de handel. Kapitaalverschaffing aan nieuwe vennootschappen - in 't bijzonder voor mijnbouw en cultures in overzeese gewesten - was het domein der Finance Companies, een soort van Crédit Mobilierbanken doch op betrekkelijk kleine schaal[1]. De ontdekking van goud- en diamantmijnen in Zuid-Afrika en in het begin der 20e eeuw de rubbercultuur veroorzaakten een enorme activiteit in dit eigenaardige financiersmilieu, dat veelal werd aangeduid als de 'plutocratie van Park Lane', een groep die weinig aanraking had met de eigenlijke deftige bankwereld. Het was in dit milieu dat figuren als Rhodes, Beit, Barnato e.a. een grote rol speelden. Hoewel de Engelse industrie geen grote behoefte had aan lange bankkredieten, omdat zij uitbreiding en vernieuwing uit eigen middelen kon bekostigen, bleek toch het ontbreken van relaties tussen de industrie en de grote banken in een latere periode, toen een heroriëntering onvermijdelijk was geworden, een zwak punt te zijn in de organisatie van het Engelse bedrijfsleven.

Ondanks de stagnatie in de oude industrieën en de geringe ontwikkeling van nieuwe bedrijfstakken, bleek er toch wel ondernemingsgeest in Engeland te zijn maar die richtte zich voornamelijk op mijnbouw en cultures in overzeese landen: goud- en diamantmijnen in Zuid-Afrika; kopermijnen in Zuid-Amerika; tinmijnen in Malakka en Bolivia; voorts exploitatie van petroleumbronnen in vele landen; in grote omvang ook spoorwegaanleg in Canada, Australië, Afrika en Turkije. Ook hebben Engelse ondernemers in belangrijke mate deelgenomen aan de opbouw van de ijzer- en staalindustrie in Canada en in Rusland. Uiteraard richtte de ondernemingsgeest zich op projecten, die veel winst beloofden en die scheen in de industrie van het moederland minder gemakkelijk te vinden te zijn.

De grote Engelse kapitaalexport - veel groter dan de Duitse en ook groter dan de Franse - diende ten dele voor kapitaalverschaffing aan de bovengenoemde ondernemingen al was er natuurlijk ook belegging in vreemde en koloniale staats- en

1) *Adolf Weber* a.w. bl. 262 e.v.

spoorwegfondsen[1]. In de laatste vier jaren voor de eerste wereldoorlog bereikte de kapitaalexport een hoogtepunt. In 1913 bleek het totaalbedrag van het buiten Engeland belegde kapitaal niet minder dan vier milliard pond te bedragen.

De stagnatie in de industriële ontwikkeling van Engeland had natuurlijk een ongunstige invloed op de exporthandel. Op de wereldmarkt was Duitsland de voornaamste concurrent. Hoe indrukwekkend de groei van de Amerikaanse industrie ook was, deze vond voorlopig nog haar grootste afzet op de expansieve binnenlandse markt, al begonnen in de uitvoer der Verenigde Staten fabrikaten wel reeds een grotere plaats in te nemen. Geheel anders was de positie van de Duitse industrie; deze kon zich niet voldoende ontwikkelen zonder een voortdurende toeneming van de uitvoer. De protectie en de kartelorganisatie maakten dumping op de buitenlandse markten mogelijk. Behalve door de protectonistische handelspolitiek werd de Duitse export nog op andere wijze van staatswege gestimuleerd, namelijk door de vernuftige differentiatie in de tarieven der spoorwegen[2]. Concurrentie van buitenlandse goederen werd, behalve door invoerrechten, bemoeilijkt door hoge transportkosten; daarentegen werd uitvoer via Duitse havens bevorderd door een laag vervoertarief. Export werd bovendien bevorderd door een in samenwerking met de scheepvaartmaatschappijen tot stand gekomen zeer goedkoop gecombineerd tarief voor transport over land en over zee. In Engeland ontbrak een dergelijke regeling. Voorts genoot de Duitse export een krachtige steun van de grote banken. De nauwe samenwerking van regering, kartels en banken verleende aan de Duitse uitvoer een geweldige stootkracht.

Ten aanzien van de meeste landen op het vasteland van Europa had Duitsland bovendien nog het grote voordeel van de kortere afstand, terwijl overlading meestal niet nodig was. Geen wonder dat de Engelse handel in Europa veel terrein verloor[3]. Sinds 1894 bleef de Engelse invoer in Rusland op hetzelfde peil staan terwijl de Duitse snel omhoog schoot; in 1913 was de waarde van de Duitse invoer in Rusland vier maal zo groot als de Engelse! Ook in Italië, Nederland, België,

1) *Herbert Feis*, Europe the world's banker, bl. 3 e.v.
2) *Hoffman* a.w. bl. 90. Zie ook: *Henri Hauser*, Les méthodes allemandes d'expansion économique bl. 145 e.v.
3) *Hoffman* a.w. bl. 114 e.v.

de Balkanlanden en Turkije werd de Engelse handel in sterke mate door de Duitse verdrongen. In het verre Oosten kon de Engelse handel zich op een behoorlijk peil handhaven. In Zuid-Amerika hebben de Duitsers zich echter een belangrijke plaats veroverd. Daar en eveneens in Centraal Amerika nam ook de concurrentie van de Verenigde Staten toe. De Duitse economische penetratie in China, in Aziatisch Turkije en in Zuid-Afrika heeft ook tot politieke verwikkelingen aanleiding gegeven.

Doch bovenal wekte de overstroming van het moederland met Duitse artikelen grote ergernis op. Dit feit, tezamen met de verdringing van Engelse door Duitse goederen op de continentale markten, leidde omstreeks 1896 tot een plotselinge opleving van de ongerustheid in Engeland. Bijzonder grote indruk maakte het boek van Ernest E. Williams *Made in Germany*, een suggestief en gloedvol pleidooi voor waakzaamheid ten aanzien van het Duitse economische gevaar. Evenwel was 1896 tevens het laatste jaar van de in 1873 begonnen lange depressie; de eerstvolgende jaren worden ook in Engeland gekenmerkt door een herleving van de economische bedrijvigheid. Doch de eerste jaren der 20e eeuw zijn weer veel minder gunstig. Het is geen toeval dat Chamberlain juist midden in deze periode, namelijk in 1903 zijn grote actie voor Tariff Reform en Imperial Preference begon.

Deze actie wordt o.a. gesteund door William Ashley, die in zijn in 1903 verschenen boek *The Tariff Problem* daarvoor de wetenschappelijke fundering geeft. Dit boek geeft blijk van een brede visie op Engeland's economische moeilijkheden. Ashley beschouwt de technische en organisatorische achterlijkheid van de Engelse zware industrie als een gevolg van de te geringe afzetmogelijkheid. De Amerikaanse industrie beschikt over een enorme binnenlandse markt, die nog voor een grote expansie vatbaar is. Door zijn ligging heeft Duitsland een voorsprong ten aanzien van de voorziening in de behoeften der continentaal-Europese landen. Hij ziet reeds in dat ook het grote Russische rijk, dat een overvloed van metalen, steenkool en petroleum bezit, in de toekomst een ernstige concurrent kan worden. Vergeleken bij deze kolossen is Engeland niet meer dan ‘a little island’. Alleen bij een massale afzet is het mogelijk om tot ingrijpende en kostbare technische en organisatorische verbetering van het produktie-apparaat over te gaan. De schrijver acht de morele verontwaardiging van vele

Engelsen over de door de Duitse en Amerikaanse ondernemers toegepaste dumping ongegrond. Dumping - de verkoop van een deel van de afzet tegen lage prijzen op een buitenlandse markt - is geen deloyale concurrentie doch een gevolg van het overwegen van het vaste kapitaal in het moderne produktieproces, waardoor de beperking van de produktie moeilijk en onvoordelig is. Hij wijst er op dat in het verleden ook de Engelse ondernemers dumping hebben toegepast. Ten aanzien van de textiel- en machine-industrieën moet men rekening houden met de waarschijnlijkheid, dat de landen die nu nog de Engelse produkten kopen, op den duur zelf ook tot de vestiging van dergelijke industrieën zullen overgaan. Ashley was van huis uit liberaal, maar - mede in verband met zijn economischhistorische studie - heeft hij, eerder dan de meeste Engelse liberalen, de noodzakelijkheid van een zekere mate van staatsinterventie in het economisch leven ingezien. Hij was een bewonderaar van Adolf Wagner, de Duitse staatssocialist, wiens boek *Agrar- und Industriestaat* hij herhaaldelijk citeert. Ashley begint dan ook zijn boek met een hoofdstuk over de taak van de staat ten aanzien van de economische ontwikkeling. De enige mogelijkheid tot redding van de Engelse exportindustrie ziet hij in een nauwere aaneensluiting van Engeland met zijn dominions en koloniën, waardoor een nieuw groot economisch geheel zou ontstaan. De overzeese rijksdelen zouden tot grotere bloei geraken door uitbreiding van de produktie van levensmiddelen en grondstoffen terwijl de Engelse industrie een ruimer afzetgebied zou verkrijgen. Dit resultaat zou bereikt kunnen worden door wederzijdse voorkeurrechten; Engeland zou dan natuurlijk een protectionistisch tarief moeten invoeren. Als dit niet gebeurt, ziet Ashley de toekomst donker in. Het Britse Rijk zal dan geheel uit elkaar vallen en de exportindustrie zal verschrompelen. De kapitaalexport zal doorgaan en de nu reeds grote groep van renteniers zal nog toenemen[1]. Door het verval van de grote industrieën zal het arbeidsloon dalen; dank zij de goedkope arbeidskracht zullen nog enkele takken van industrie - zoals het confectiekledingbedrijf - die voor de binnenlandse markt werken, zich kunnen handhaven. Engeland zal dan een land worden van renteniers en armoedig levende

1) Ook de Duitse auteur *G.v. Schulze-Gävernitz* betoogde dat Engeland bezig was van een exporterend industrieland te veranderen in een ‘Rentnerstaat’. Britischer Imperialismus und Englischer Freihandel bl. 306 e.v.

proletariërs. Als gevolg van het economisch verval zal Engeland geen politieke invloed op de lotgevallen van de wereld meer kunnen uitoefenen. Als nationaalvoelend Engelsman walgt Ashley van dit toekomstbeeld. Sommigen kunnen er blijkbaar in berusten dat Engeland in de toekomst zal leven 'on its memories and its scenery, and become the Switzerland or Holland of the twentieth century. But I, for my part, am loath to see the English people surrender their share in guiding the world politics of the future' (bl. 200).

Zoals reeds werd vermeld, wijst Ashley als waarschuwend voorbeeld op de lotswisseling die ons land had ondergaan. De bloei van handel, scheepvaart en stapelmarkt van Holland in de 17e eeuw hing ten nauwste samen met het bestaan van een welvarende exportindustrie, betoogt hij (bl. 225). Het verval van de industrie, dat omstreeks 1730 begon 'reacted unfavourably upon export'. Dat Engeland in de tweede helft der 18e eeuw in de Oostzeehandel de eerste plaats kon gaan innemen, stond in verband met 'the development of her manufactures'. Toen Niebuhr in 1808 Holland bezocht, trof hij daar nog slechts renteniers en bedelaars aan. Hierbij worde aangetekend, dat er inderdaad ook in ons land verband bestond tussen de bloei van de handel en die van de industrie, maar dat het toch niet juist is de achteruitgang van de stapelmarkt uitsluitend aan het verval van de industrie toe te schrijven.

Zoals men weet, had Chamberlain's actie geen succes. Het Engelse volk was gehecht aan de vrijhandel; onder dit stelsel van handelspolitiek was Engeland welvarend geworden. Protectie zou de kosten van het levensonderhoud verhogen. De belangen van handel en bankwezen waren verweven met de wereldmarkt. De dominions en koloniën zouden de wereldmarkt niet kunnen vervangen; de gedachte van het 'self-supporting empire' werd als een illusie beschouwd[1)].

Tijdens de zeer gunstige conjunctuur in de tien jaren, die aan de eerste wereldoorlog voorafgingen, scheen het alsof Engeland's economische positie weinig te wensen overliet. De stagnatie had plaats gemaakt voor een niet-onbelangrijke vooruitgang. De waarde van de jaarlijkse export ging met sprongen omhoog; van omstreeks 350 millioen in het begin der eeuw steeg deze tot meer dan 600 millioen pond in 1913. De vraag naar Engelse goederen scheen onverzadelijk te zijn. De katoen-

1) Vgl. *E. Enever Todd*, The Case against Tariff Reform, 1911.

industrie, nog altijd Engeland's voornaamste exportnijverheid, bloeide meer dan ooit; met de wolindustrie ging 't ook goed. De uitvoer van steenkool nam sterk toe. Ook de ijzer- en staalindustrie vertoonde een niet onbelangrijke stijging der produktie, al ging deze in een veel langzamer tempo dan in Amerika en Duitsland. De uitvoer van machines was in 1913 drie maal zo groot als omstreeks 1885. Fenomenaal was de groei van de Britse handelsvloot. Ook de scheepsbouw was zeer actief. De Londense kapitaal- en geldmarkt was nog steeds de voornaamste ter wereld. Nog nooit was de kapitaalexport zo groot geweest.

De gunstige gang van zaken in het bedrijfsleven veroorzaakte een optimistische stemming. De industrialisatie van andere landen behoefde Engeland niet te schaden, meende men. Als gevolg der specialisatie waren immers industriële landen als Engeland en Duitsland elkander's beste klanten! Men was geneigd te berusten in de overvleugeling door Amerika en Duitsland en geloofde, dat het land desondanks - ook zonder ingrijpende en pijnlijke veranderingen in zijn economische structuur en in zijn handelspolitiek - aan de internationale concurrentie het hoofd kon blijven bieden. Men vergat evenwel, dat dit alleen mogelijk was in een periode van uitzonderlijk grote vraag en hoge prijzen op de wereldmarkt en dat reeds meermalen was gebleken, dat bij een achteruitgang van de conjunctuur de Engelse bedrijven veelal niet meer konden concurreren tegen de beter geoutilleerde ondernemingen in landen als Amerika en Duitsland, waar de produktie op veel grotere schaal plaats vond.

Het land, waar de industriële revolutie begonnen was, had lange tijd kunnen profiteren van zijn voorsprong op andere landen, maar deze gingen het nu inhalen en overtreffen. Vergeleken bij Amerika en Duitsland was Engeland inderdaad slechts een ‘little island’, zoals Ashley het uitdrukte. Ook de toeneming der bevolking was in die landen veel groter; tussen 1870 en 1910 steeg de bevolking van Engeland (met inbegrip van Ierland) slechts van 32 tot 45 millioen zielen, terwijl die van Duitsland toenam van 41 tot 65 millioen. Nog veel sneller ging de groei der bevolking in de Verenigde Staten; van 31.4 in 1860 tot 63 in 1890 en tot 92 millioen in 1910.

Het gevaar school trouwens niet alleen in de grootse ontwikkeling van Amerika en Duitsland maar evenzeer in de opkomst van eigen industrie en scheepvaart in tal van andere

landen. De opkomende textiel- en metaalindustrieën van die landen verschaften Engeland voorlopig nog een zeer bevredigende uitvoer van machines maar feitelijk werden daarmee toekomstige concurrenten opgekweekt.

In 1911 verscheen de derde druk van Ashley's boek. In de voorrede betoogt de schrijver dat de verbetering in Engeland's economische positie slechts van tijdelijke aard is; hij handhaaft zijn stelling dat de export-industrie alleen gered kan worden door overgang tot een stelsel van Imperial Preference. In hetzelfde jaar publiceert een andere gezaghebbende auteur op het gebied der economische geschiedenis, namelijk William Cunningham, een boek getiteld *The case against Free Trade*, voorzien van een voorrede van Joseph Chamberlain. Hierin wordt dezelfde opvatting verdedigd. Ook in de pers, o.a. in de Times, komen in de laatste jaren voor het uitbreken van de oorlog niet zelden uitingen van ongerustheid voor, in 't bijzonder ten aanzien van de toenemende Duitse activiteit op het gebied van scheepvaart en scheepsbouw.

Doch het optimisme domineert. Op 4 Mei 1914 zegt Lloyd George in het Lagerhuis, na gewezen te hebben op de grote omvang van de Engelse handel en de geringe werkeloosheid in het afgelopen jaar: 'I think that is a story which must be a source of encouragement to all those who feel any doubt as to the future of British industry'[1]. Deze uiting typeert de stemming. Het is begrijpelijk dat er in de omstandigheden van deze betrekkelijk gunstige vooroorlogse periode van heroriëntering niets is terecht gekomen.

In de periode tussen de beide wereldoorlogen is de situatie echter geheel veranderd. De zwakte van Engeland's economische positie komt dan pas goed aan het licht. Er is dan niet alleen stagnatie maar ook een duidelijke achteruitgang te constateren[2].

Met al de oude industrieën is 't nu slecht gesteld. De export van katoenen garens en weefsels gaat van jaar tot jaar achteruit. In 1937 bedraagt de uitvoer van weefsels minder dan een derde van die in 1913; ten aanzien van de garens is de vermindering nog veel groter. Aangezien de katoenindustrie voor

1) *Hoffman* a.w. 8c. 97.
2) Vgl. *Paul Alpert*, Twentieth Century economic History of Europe, bl. 62 e.v. en *Heinrich E. Friedlaender* and *Jacob Oser*, Economic History of modern Europe, bl. 389 e.v. Zie voorts *W.H.B. Court* a.w. bl. 335 e.v.

drie kwart op uitvoer was aangewezen, is ook de produktie sterk gedaald, zij 't in mindere mate dan de uitvoer. Oorzaak is de sterke toeneming der weverij in de afzetgebieden benevens de concurrentie van Japan - waar de lonen uiterst laag zijn - in het verre Oosten. Ook het toenemende gebruik van kunstzijde is een factor van betekenis. Voorts speelt de technische en organisatorische achterlijkheid van de industrie in Lancashire een rol. Bezoekers van Manchester in 1927 en 1928 - jaren van gunstige conjunctuur! - stonden versteld over het grote aantal van werkelozen, die doelloos langs de straten slenterden[1].

Eveneens achteruitgang in de produktie en uitvoer van ijzer en staal, o.a. als gevolg van de concurrentie van Frankrijk - dat Lotharingen had herkregen - België en Luxemburg. Na de inflatieperiode gaat ook de Duitse zware industrie zich verrassend snel herstellen en moderniseren.

Bijzonder sterk was de achteruitgang in de produktie en export van steenkool. De organisatorische zwakte en de verhoging der produktiekosten van de Engelse mijnbouw werden hierboven reeds vermeld. Ook in de mechanisering van dit bedrijf was Engeland achter gebleven. In de periode van grote vraag vonden ook de dure Engelse kolen nog voldoende afzet, doch na de oorlog, toen het gebruik van stookolie in industrie en scheepvaart snel toenam, was dat niet meer het geval. Bovendien was er meer concurrentie. De Skandinavische landen schakelden over op de levering van goedkope steenkool uit Polen, waar het arbeidsloon lager was. In Frankrijk en Italië nam steenkool uit het Ruhrgebied de plaats in van de vroegere import uit Engeland. Zeer nadelig was de vermindering van de vraag naar bunkerkolen. De mijnbouw was een noodlijdend bedrijf geworden. Toen de als tijdelijk bedoelde staatssubsidie werd afgeschaft wilden de ondernemers - die de door een commissie voorgestelde nationalisering hadden verworpen - het arbeidsloon verlagen; het gevolg was in 1926 een mijnwerkersstaking die zes maanden duurde, waardoor nog meer afzetgebied verloren ging. De werkeloosheid was in dit bedrijf zeer groot.

Door de grote vermindering van de uitvoer van steenkool verminderde de rentabiliteit van de scheepvaart. Tijdens de oorlog waren de Verenigde Staten zich op de scheepsbouw

1) *Z.W. Sneller*, Vijf en twintig jaren wereldgeschiedenis (1914-1939), bl. 75.

gaan toeleggen. Ook andere landen versterkten hun koopvaardijvloot zodat de omvang van de wereldtonnage in 1921 20 millioen ton groter was dan in 1913. Het gevolg was een scherpe concurrentie en daling van de vrachtprijzen. Op de Engelse scheepswerven was in de jaren twintig zo weinig te doen dat de helft van de arbeiders in dit bedrijf werkeloos waren. Van de oude industrieën wist alleen de machinenijverheid een behoorlijk peil te behouden, al was de toeneming van de uitvoer van machines minder groot dan in de Verenigde Staten en in Duitsland.

Beter ging 't met de nieuwe industrieën. Naast de produktie van kunstzijde en de autofabricage kwamen eindelijk ook de electriciteits- en chemische bedrijven tot grotere ontwikkeling. Deze werd bevorderd door de Safeguarding of Industries Act van 1921[1)], die voor enige z.g. sleutelindustrieën beschermende invoerrechten instelde; de invoer van chemische verfstoffen werd zelfs grotendeels verboden. De nieuwe industrieën produceerden merendeels voor de binnenlandse markt.

De positie van de exportindustrie werd nog verzwakt doordat in 1925 - toen de gouden standaard werd hersteld - de waarde van het pond sterling ten opzichte der andere valuta op een te hoog niveau werd gestabiliseerd. Dit geschiedde met de bedoeling de financiële suprematie van het Engelse bankwezen in de wereld te herstellen. Dit doel werd echter niet bereikt; sinds het einde van de oorlog was New York het financiële centrum van de wereld geworden en zo bleef het.

In de jaren twintig waren in Engeland permanent tussen één en twee millioen arbeiders werkeloos; deze leefden van een schrale uitkering van overheidswege, de z.g. ‘dole’. Er waren ‘depressed areas’ waar de meerderheid van de bevolking permanent ‘on the dole’ was! Toen tegen het einde van 1929 de grote wereldcrisis begon, steeg het aantal werkelozen in Engeland tot meer dan 2½ millioen.

De noodtoestand dwong nu tot het nemen van ingrijpende maatregelen. Nadat in 1931 het pond was gedevalueerd, werd in het volgende jaar een protectionistische tariefwet afgekondigd en werd op de conferentie te Ottawa met de Dominions en met India overeenstemming bereikt over invoering van het stelsel van wederzijdse voorkeur. Eindelijk was dus de ‘Imperial Pre-

1) Vgl. *P.N. Drost*, Britse handels- en tarievenpolitiek, bl. 6.

ference' werkelijkheid geworden! Deze maatregelen gaven wel uitzicht op een vergroting van de export maar waren op zichzelf niet voldoende om de industriële bedrijvigheid in voldoende mate te herstellen. In vele bedrijfstakken was een sanering nodig; de in de voorgaande jaren ondernomen pogingen om deze op de basis van vrijwilligheid tot stand te brengen waren mislukt. De staat nam nu de leiding van de sanering op zich maar trachtte deze moeilijke taak zoveel mogelijk in overleg met de betrokken ondernemers uit te voeren[1]. Voor ijzer- en staalprodukten werd een invoerrecht van 33% in uitzicht gesteld onder voorwaarde van de vorming van een kartel, dat voor de noodzakelijke reorganisatie en technische verbetering moest zorgen. Zo werd o.a. te Corby een nieuw zeer modern, geïntegreerd ijzer- en staalbedrijf opgericht. Ten aanzien van de textielindustrie en de scheepsbouw beperkte men zich tot het opkopen en ontmantelen van ouderwetse bedrijven en het concentreren der produktie in de meest efficiënte bedrijven. Voor de financiering van deze rationalisatiemaatregelen werd door enige commerciële banken gezamenlijk de Bankers Industrial Development Organization opgericht. Uit het voorgaande volgt reeds dat dus van staatswege in vele bedrijfstakken kartelvorming werd aangemoedigd en zelfs min of meer verplicht werd gesteld; uiteraard werd ook een orgaan gevormd om, in het belang der consumenten, toezicht op de gestie der kartels te houden.

Over het algemeen heeft de combinatie van deze ingrijpende maatregelen succes gehad. In de kolenmijnbouw heeft echter de vorming van enige kartels niet tot het beoogde doel, de sanering van deze bedrijfstak, kunnen leiden; de verbrokkeling in een overmatig aantal kleine ondernemingen vormde een te grote belemmering. Daarom is - doch echter pas in 1946 - de kolenmijnbouw genationaliseerd; toen pas kon ook in dit bedrijf de noodzakelijke rationalisatie worden doorgevoerd. Ook aan de nieuwe industrieën werd aandacht besteed. In 1926 was reeds de Central Electricity Board opgericht, een overheidsorgaan, dat de taak had om, in samenwerking met de partikuliere ondernemingen, de organisatie van de electrotechnische industrie te verbeteren[2]. Ook deze industrie is in 1946 in overheidsbeheer genomen. In de chemische industrie

1) Vgl. *Paul Alpert* a.w. bl. 126 e.v.
2) *Friedlaender* and *Oser* a.w. bl. 395.

kwam door een vrijwillige fusie van een viertal grote ondernemingen de Imperial Chemical Industries Lmd. tot stand, die in omvang met het Duitse grootbedrijf I.G. Farben kon wedijveren. Natuurlijk werden, evenals elders, steunmaatregelen voor de landbouw genomen.

Aldus is in enkele jaren tijds een heroriëntering tot stand gekomen, die de economische positie van Engeland aanmerkelijk heeft versterkt. Evenwel moet in aanmerking worden genomen dat reeds sinds het einde van de eerste wereldoorlog enige partiële maatregelen waren genomen, die in de richting van protectie, rijksvoorkeurrechten en sanering der industrie gingen, doch dit waren nog slechts kleine, aarzelende stappen op de nieuwe weg. Pas de door de crisis geschapen noodtoestand schiep de geestelijke atmosfeer voor doortastende hervormingen, die Engeland van extreem liberalisme tot geleide economie deden overgaan. Feitelijk volgde men nu pas het voorbeeld, dat Duitsland reeds een halve eeuw tevoren had gegeven: protectie, kartellering der industrie, reorganisatie van het bankwezen, overheidstoezicht op de organisatie van het bedrijfsleven. Ten opzichte van dit laatste punt ging men nu in Engeland zelfs verder dan vroeger in Duitsland was geschied.

Ten gevolge van deze maatregelen is de ijzer- en staalproduktie in belangrijke mate gestegen. De Imperial Preference heeft inderdaad de handel tussen moederland, dominions en koloniën doen toenemen. Toch zijn echter de hooggespannen verwachtingen van Ashley en anderen slechts in zeer beperkte mate verwezenlijkt; het over de gehele wereld verspreide Britse Rijk bleek geen werkelijke economische eenheid te kunnen vormen[1]. De toenemende industrialisatie der overzeese rijksgebieden had ten gevolge, dat deze landen hun protectionistische tarieven ook tegenover het moederland handhaafden en zelfs versterkten. In 1951 heeft Canada een gedeelte van de aan Engeland verleende preferentie geschrapt. Ondanks de voortgaande politieke desintegratie van het Empire bestaat de wederzijdse preferentie ook nu nog. Evenwel blijkt steeds meer dat Engeland's industrie en handel ook de afzetgebieden buiten het oude Empire niet kunnen missen.

1) Vgl. *Drost* a.w. bl. 54 e.v.

Ter verklaring van de economische achteruitgang zijn in Engeland - evenals ten onzent - in vele beschouwingen de psychische factoren op de voorgrond gesteld: verslapping van energie, weelde en vermaakzucht, arrogantie, traagheid, kortzichtigheid, tekort aan brede visie.

De Engelse koopman - heet het - besteedt geen moeite aan het ontdekken van nieuwe markten, hij houdt te weinig rekening met de behoeften en wensen der klanten. In de vreemde afzetgebieden treft men zelden Engelse handelsreizigers aan en de weinige die er komen, geven zich geen moeite en kennen meestal de taal van het land niet. Vele firma's stellen zich tevreden met het verzenden van in het Engels gestelde circulaires en catalogi[1]. Men herkent in dit beeld de 'zelfgenoegzame thuisblijvers', die de Nederlanders van anno 1850 volgens Mansvelt en anderen zijn geweest! Hoe geheel anders gaan de Duitse concurrenten te werk! Die maken een methodische studie van de markten, zij zenden een stroom van handelsreizigers uit, die de taal spreken van het land waar zij moeten werken en die zich tevreden stellen met een karig loon en zelfs de kleinste bestellingen met zorg uitvoeren.

Een overvloed van dergelijke klachten uit consulaire verslagen is te vinden in het rapport van de bovenvermelde commissie van 1886 en eveneens in een belangrijk rapport van de Board of Trade van 1898. De commissie van 1886 concludeert sober en voorzichtig: 'there is some falling off among the trading classes of this country from the more energetic practices of former periods'. Maar in de pers, in redevoeringen van staatslieden, in tijdschriften en boeken worden de tekortkomingen der kooplieden, niet zonder overdrijving, in schelle kleuren geschilderd.

Ook ten aanzien van het beleid der industriële ondernemers is vaak scherpe kritiek uitgeoefend. Reeds in 1886 klaagt de Engelse consul te Athene over het 'conservatism of the British manufacturer, who does not move with the times' en die niet begrijpt 'that he is no longer the "boss", so to speak, of the manufactory industries of the world'[2]. De auteurs van een degelijke, in 1930 gepubliceerde studie over de oorzaken van de achteruitgang van de ijzer- en staalindustrie beginnen hun conclusie met ten aanzien van de gang van zaken 'a large

1) *Hoffman* a.w. bl. 85.
2) *Hoffman* a.w. bl. 82.

measure of inevitability' te constateren[1]. Maar dan verzwakken zij deze opvatting weer door er aan toe te voegen, dat het verval dezer industrie toch niet zo sterk had behoeven te zijn, als de ondernemers maar een bredere visie en een sterker organisatietalent hadden bezeten! Naar hun mening hadden deze reeds tussen 1880 en 1900 tot een ingrijpende modernisering van het bedrijf moeten overgaan. Ik vraag mij echter af of een dergelijke kritiek niet te hoge eisen stelt aan de vooruitziende blik der toenmalige leiders der industrie en of het mogelijk en verantwoord zou zijn geweest een kostbare modernisering door te voeren in een tijd van depressie. De ondernemers der zware industrie hadden niet de steun van grote banken als in Duitsland; evenmin genoten zij steun van de staat als in Duitsland. Indien een ondernemer, door het maken van grote kosten voor de modernisering van zijn bedrijf, in financiële moeilijkheden was geraakt, zou niemand hem hebben geholpen. Deze scherpe kritiek op een vorige generatie van ondernemers maakt enigszins de indruk van wijsheid achteraf.

De Engelse fabrikanten stonden inderdaad ten achter bij hun Duitse en Amerikaanse collega's in begrip voor het praktisch nut der wetenschap voor de industrie. Pas zeer laat zijn zij tot de oprichting van bedrijfslaboratoria overgegaan. Zelfs Clapham, die meestal zeer gematigd is in zijn oordeel, noemt de verwaarlozing van de kleurstoffenfabricage een 'definite and faintly discreditable British inferiority'[2]. Men vergete evenwel niet dat de langdurige en kostbare experimenten in de laboratoria der Duitse chemische industrie met belangrijke subsidies van staatswege werden ondersteund. Het zou dan ook niet juist zijn om uit de achterstand op dit gebied de gevolgtrekking te maken dat er in het Engelse bedrijfsleven niet genoeg energie bestond. Amerika heeft - toen het met het zeilschip afgelopen was - de scheepsbouw en de scheepvaart voor lange tijd aan de Engelse ondernemers overgelaten, niet uit gebrek aan energie maar omdat op ander gebied meer winst was te behalen. Zo ook de Engelse ondernemers. In plaats van zich te wijden aan de electrotechnische en kleurstoffen-industrieën hebben zij hun ondernemingsgeest besteed aan de blijkbaar meer winst belovende mijnbouw, plantagebedrijf,

1) *T.H. Burnham* and *G.O. Hoskins*, Iron and Steel in Britain, 1870-1930, bl. 266 e.v.
2) *Clapham* a.w. bl. 129.

spoorwegaanleg enz. in overzeese gewesten. Misschien zou het uit een oogpunt van nationaal belang beter zijn geweest, indien zij zich gewijd hadden aan het opkweken van nieuwe industrieën in het moederland, maar in het liberale, individualistische Engeland van die tijd had niemand aan de ondernemers de eis kunnen stellen om het nationaal belang als richtsnoer voor hun economische activiteit te kiezen.

Evenals in Nederland heeft ook in Engeland de noodzakelijke heroriëntering lang op zich laten wachten. Eén van de voorwaarden was een wijziging in de mentaliteit ten opzichte van de taak van de staat. Engeland was welvarend geworden onder vigueur van het stelsel van staatsonthouding op economisch gebied. In Duitsland daarentegen was het liberalisme nooit diep doorgedrongen. De oud-Pruisische eerbied voor de staat had nog grote invloed; de Pruisische koningen waren typische vertegenwoordigers van het mercantilisme geweest. In de dertiger jaren der 19e eeuw had Friedrich Liszt reeds gepleit voor staatshulp bij het opkweken van industrie en voor bescherming tegen de kapitaalkrachtige Engelse concurrenten. Zijn advies was gevolgd en niet zonder succes. Daardoor is het begrijpelijk, dat in het nieuwe Duitse Rijk het neo-mercantilisme gemakkelijk en spoedig wortel kon schieten.

In Engeland lag dit alles anders[1]. Daar beschouwde men de steun, welke in Duitsland de overheid aan het bedrijfsleven bood, als deloyale concurrentie en zelfs als een vorm van agressie. Terecht beschouwt Court het als één van de grootste verdiensten van William Ashley, dat hij getracht heeft bij zijn landgenoten begrip te wekken voor de taak van de overheid op economisch gebied[2]. Maar het heeft lang geduurd voordat dit begrip in Engeland algemeen werd. Eén van de weinige voorbeelden van staatsbemoeiing in Engeland in het begin der 20e eeuw is de reeds vermelde Patent Act van 1907 geweest. Een ander geval van overheidszorg in die tijd was de financiële hulp van de staat aan de Cunardlijn, toen deze grote maatschappij gevaar liep opgeslokt te worden door Morgan's scheepvaarttrust, waarin Amerikaans kapitaal domineerde (1902). Het is uit psychologisch oogpunt begrijpelijk, dat in

1) Het is verleidelijk om hierbij in de eerste plaats aan het verschil in volkskarakter te denken. Doch een volkskarakter is geen steeds constant blijvende factor.
2) *W.H.B. Court*, A concise economic history of Britain, from 1750 to recent times, bl. 334.

de gunstige jaren, die aan de oorlog voorafgingen, de opvatting dat de Engelse industrie onder staatsleiding gesaneerd moest worden, weinig aanhang vond. Zelfs tijdens de moeilijke periode, die na de oorlog aanbrak, kon dit inzicht slechts langzaam rijpen. Pas de noodtoestand in het begin der jaren dertig heeft een omslag gebracht in de mentaliteit van het Engelse volk.

Het is duidelijk dat Engeland's economische achteruitgang in de eerste plaats het gevolg is geweest van de grote structuurveranderingen, die zich in het economisch bestel van de wereld hebben voltrokken. Vergeleken met de nieuwe grote economische machten als de Verenigde Staten, Duitsland en het opkomende Euraziatische Rusland was Engeland inderdaad niet meer dan een 'little island' zoals Ashley zeide. De verzwakking van de stapelmarkt en het verlies van de financiële suprematie, het achterblijven in de produktie van ijzer en staal, de technische en organisatorische achterstand in vele bedrijfstakken, het verlies van exportmarkten: dit alles was onvermijdelijk. Daarmee wordt echter niet ontkend dat in het complex van oorzaken ook laksheid en gebrek aan visie een rol hebben gespeeld. Er was ongetwijfeld veel conservatisme en zelfgenoegzaamheid in Engeland. Dergelijke menselijke tekortkomingen komen echter overal en altijd voor; ten opzichte van de grote structuurveranderingen zijn deze niet anders dan als *secundaire* factoren te beschouwen. De intensiteit dezer psychische gesteldheid hangt meestal nauw samen met de omstandigheden, waaronder de mensen leven.

In een belangrijk boek *Great Britain in the World Economy* wijst Alfred Kahn op het grote verschil in mentaliteit bij de leiders der oude en der nieuwe industrieën. In de oude bedrijfstakken was nog te veel produktie op kleine schaal in kleine, gespecialiseerde produktie-eenheden. Tegenover de concurrentie der grote Duitse en Amerikaanse bedrijven voelden de ondernemers zich machteloos. Hun geest was daardoor meer defensief dan agressief, hun leiderschap was 'backward and uninspired'. Heel anders was de geest bij de leiders der nieuwe industrieën, waar de ontwikkeling niet werd belemmerd 'by individualistic traditions or by small, vigorously competing units'. Hier was de geest vooruitstrevend en meer agressief. 'This again emphazises the conviction that the inadequacies of management were primarily a result of more basis long run factors, rather than themselves an independent cause'.

Kahn ontkent niet dat er in de klachten over de luiheid en onredelijke eisen der arbeiders en over de 'indolence and rigidity of business leaders' een kern van waarheid ligt. 'There is much truth in the accusations. Seen in proper historical perspective, however, these facts seem clearly to result from the changed conditions rather than a change in British character'.

Prof. I.J. Brugmans heeft onlangs betoogd dat het niet mogelijk is hetzij aan de economische omstandigheden hetzij aan de psychische factoren het primaat toe te kennen[1]. Deze onderscheiding acht hij 'enigszins abstract'. Ik kan deze opvatting niet delen. Dat er een wisselwerking bestaat tussen omstandigheden en psychische gesteldheid heb ik steeds erkend. Het spreekt van zelf dat de historicus de psychische factoren niet mag veronachtzamen. Tegenover de overmatige nadruk, die veelal op deze factoren wordt gelegd, heb ik slechts willen wijzen op het feit dat de structuurveranderingen in het economisch bestel der wereld een doorslaggevende invloed uitoefenen op de plaats die de afzonderlijke landen in dat geheel innemen. In geen enkele wetenschappelijke beschouwing kan men het maken van onderscheid tussen primaire en secundaire factoren ontberen.

III. *Conclusie.*

Uit deze vergelijkende beschouwing over economische bloei, achteruitgang en herstel in Nederland en in Engeland mag m.i. stellig de conclusie worden getrokken dat er, ondanks veel verschil, een niet onbelangrijke mate van overeenkomst te bespeuren valt in de lotswisselingen, welke beide landen in de loop der tijden hebben ondervonden. Beide waren eens - ieder op zijn beurt - de stapelmarkt en het financiële centrum van een groot deel van de wereld; beide bezaten in hun bloeitijd een uitgebreide handel en een grote koopvaardijvloot; beide hadden ook een belangrijke industrie, al was die van Engeland veelzijdiger en tevens sterker en breder gefundeerd. Beide hebben in een bepaalde historische situatie een grote voorsprong gehad op andere landen en konden daardoor een tijd lang de economische suprematie behouden en dientengevolge een grote invloed op de politieke lotgevallen der wereld uitoefenen. Voor beide kwam echter, ten gevolge van groei en structuurverandering in het economisch wereldbestel en in verband met het ontstaan van grotere economische eenheden, een

1) In deel X van de Algemene geschiedenis der Nederlanden, bl. 266.

periode van achteruitgang, op den duur echter weer gevolgd door een zekere mate van herstel.

In beide landen bleek de heroriëntering niet gemakkelijk te zijn en veel tijd te kosten. Zowel in Engeland als in Nederland behoorde een verandering van mentaliteit tot de noodzakelijke voorwaarden van het herstel. Een heroriëntering voltrekt zich dan ook gewoonlijk zeer geleidelijk, al kunnen schokkende gebeurtenissen - een crisis, een oorlog, een revolutie - dit proces versnellen. Voor de materiële aanpassing moesten offers worden gebracht en moest de weerstand van 'gevestigde belangen' worden overwonnen; de geestelijke ommekeer werd door conservatisme, indolentie en gebrek aan brede visie vertraagd. Dat in beide landen in de tijd van neergang in sommige kringen behoudzucht en traagheid overheersten, is niet te ontkennen; bij een nadere beschouwing blijkt echter dat ook in die periode energie en progressiviteit niet hebben ontbroken, zodat het historisch beeld van de tijdgeest meer genuanceerd wordt. Een moreel 'volksverval' - waarvan propagandistische tijdgenoten spraken - was in feite in geen van beide landen te bespeuren.

Hoewel geen van beide landen ooit de uitzonderlijke positie van voorsprong en suprematie zal herwinnen, zijn zowel Engeland als Nederland er in geslaagd wederom een belangrijke plaats in het economisch leven der wereld te verkrijgen.

Op deze voordracht volgt een gedachtenwisseling met de Spreker, waaraan wordt deelgenomen door Prof. *v. Winter*, Prof. *Kernkamp*, Dr. *v. Hoboken*, Dr. *Enno v. Gelder*, Dr. *Goslinga*, Prof. *Geyl*, Dr. *ten Brink* en Prof. *Brandt*. Van verschillende zijden en aan de hand van verschillende voorbeelden wordt hierin hoofdzakelijk de vraag behandeld, in hoeverre de verschijnselen van economische bloei en aftakeling moeten worden toegeschreven aan algemene economische of sociale factoren dan wel aan verdiensten en tekortkomingen van een bepaald volk of van de individuele mens.

Wanneer niemand meer het woord blijkt te verlangen, spreekt de Voorzitter zijn dank uit aan Prof. v. Dillen, nogmaals aan Prof. Vercauteren en tenslotte aan de leden voor hun aanwezigheid. De vergadering wordt hierna om ongeveer vier uur gesloten.

[Jaarrekeningen 1954-1956]

Rekening Historisch Genootschap 1954

Saldo per 31 December 1953	*f* 4.427,31[1]

Ontvangsten		*Uitgaven*	
Kapitaalsontvangsten	- 14.596,84	Kapitaalsuitgaven	*f* 11.100,57
Rente Spaarbanken	- 312,16	Contributie Genootschappen	- 158,90
Rente en Dividend Effecten	- 3.584,68	Drukkosten	- 3.458,92
Contributie Leden	- 8.062,80	Copiëerkosten	- 1.200, -
Diversen	- 4.362,87	Honoraria	- 140, -
		Salarissen	- 590, -
		Reiskosten	- 10,90
		Thorbecke-publicatie	- 1.349,43
		Diversen	- 1.194,77
		Saldo per 31 December 1954	- 16.143,17[2]
Totaal	*f* 35.346,66	Totaal	*f* 35.346,66

1) Bovendien waren per 31 December 1953 nog op afzonderlijke rekening geboekt:

Thorbecke-rekening	*f* 4.000, -
Pomponne-rekening	- 1.131,94
Reserve Koersverliezen	- 1.000, -
Totaal	*f* 6.131,94

2) Nieuw berekend saldo, als gevolg van het ongedaan maken van in 1954 verrichte bijzondere boekingen.

Rekening Historisch Genootschap 1955

Saldo per 31 December 1954	*f* 16.143,17		
Ontvangsten		*Uitgaven*	
Rente Spaarbanken	- 411,46	Kapitaalsuitgaven	*f* 1.702,04
Rente en Dividend Effecten	- 2.019,96	Contributie Genootschappen	- 124, -
Contributie Leden	- 7.579,90	Salarissen	- 590, -
Subsidies Thorbecke-publicatie	- 4.000, -	Copiëerkosten	- 204, -
Diversen	- 95,39	Honoraria	- 896,88
Overgeboekt van Reserve Koersverliezen	- 1.000, -	Drukkosten	- 6.470,13
		Diversen	- 2.315,38
Overgeboekt van Thorbeckerekening	- 4.000, -	Thorbecke-publicatie	- 10.697,62
		Overgeboekt naar Thorbeckerekening	- 2.500, -
Overgeboekt van Pomponnerekening	- 1.131,94		
		Saldo per 31 December 1955	- 10.881,77
Totaal	*f* 36.381,82	Totaal	*f* 36.381,82

Rekening Historisch Genootschap 1956

Saldo per 31 December 1955	*f* 10.881,77		
Ontvangsten		*Uitgaven*	
Kapitaalsontvangsten	- 2.031,33	Kapitaalsuitgaven	*f* 4.416,40
Rente Spaarbanken	- 243,20	Contributie Genootschappen	- 148,35
Rente en Dividend Effecten	- 2.254,85	Reiskosten	- 16,60
Contributie Leden	- 11.030,15	Salarissen	- 515, -
Diversen	- 304,50	Copiëerkosten	- 60, -
		Honoraria	- 1.250, -
		Drukkosten	- 15.406,59
		Thorbecke-publicatie	- 266,51
		Diversen	- 1.802,11
		Saldo per 31 December 1956	- 2.864,24
Totaal	*f* 26.745,80	Totaal	*f* 26.745,80

Rekening Thorbecke-Publicatie 1955

Ontvangsten		*Uitgaven*	
Subsidies 1949-1953	*f* 10.500, -	Drukkosten deel I en honoraria	*f* 10.697,62
Subsidies 1955	- 4.000, -	Overige Uitgaven 1952-1954	- 6.280,55
Betaling door Historisch Genootschap 1955	- 4.978,71	Reserve	- 2.500, -
Totaal	*f* 19.478,17	Totaal	*f* 19.478,17

Rekening Thorbecke-Publicatie 1956

Ontvangsten		*Uitgaven*	
Saldo reserve per 31 December 1955	*f* 2.500, -	Saldo per 31 December 1956	*f* 2.500, -
Totaal	*f* 2.500, -	Totaal	*f* 2.500, -

Rekening Boekenfonds Historisch Genootschap 1954

Saldo per 31 December 1953	*f* 1.117,71		
Ontvangsten			
Diverse ontvangsten	- 724,44	Saldo per 31 December 1954	*f* 1.842,15
Totaal	*f* 1.842,15	Totaal	*f* 1.842,15

Rekening Boekenfonds Historisch Genootschap 1955

Saldo per 31 December 1954	*f* 1.842,15		
Ontvangsten		*Uitgaven*	
Ontvangsten	- 1.159,72	Aankoop boeken en tijdschriften	*f* 449,87
		Vrachtkosten	- 58,99
		Diverse uitgaven	- 64,70
		Saldo per 31 December 1955	- 2.428,31
Totaal	*f* 3.001,87	Totaal	*f* 3.001,87

Rekening Boekenfonds Historisch Genootschap 1956

Saldo per 31 December 1955	*f* 2.428,31		
Ontvangsten		*Uitgaven*	
Ontvangsten verkoop boeken en tijdschriften	- 1.046,24	Aankoop boeken en tijdschriften	*f* 553,90
		Vrachtkosten	- 41,43
Rente spaarbank 1956	- 21,49		
Diverse ontvangsten	- 131,02	Saldo 31 December 1956	- 3.031,73
Totaal	*f* 3.627,06	Totaal	*f* 3.627,06

Bijdragen en Mededelingen

De overrentmeestersrekening van Zutphen over 1472-1473 medegedeeld door Dr. W. Jappe Alberts, met medewerking van J.Th. Minderaa en H.J. van der Vegt.[1)]

Het plan om deze rekening te publiceren ontstond tijdens het schrijven van het tweede deel van *De Staten van Gelre en Zutphen*[2)]. Daarbij bleek, dat de juist voor het belangrijke jaar 1472/73 in de overigens vrijwel volledige serie van de Arnhemse stadsrekeningen bestaande lacune kon worden aangevuld door de Zutphense Overrentmeestersrekening van dat jaar. Tal van posten uit deze rekening gaven inlichtingen omtrent de bemoeiingen van de Gelderse hoofdsteden met het bestuur van het territorium in deze onmiddellijk aan de eerste Bourgondische bezetting voorafgaande periode. De op zich zelf reeds belangrijke Zutphense rekening kreeg daardoor bijzondere betekenis[3)]. Maar ook, afgezien van deze speciale aanleiding tot publicatie, bleek de onderhavige rekening vele interessante gegevens te bevatten, die een bijdrage tot de geschiedenis van de stad Zutphen kunnen leveren, vooral wanneer deze gegevens vergeleken en in samenhang gebracht worden met gegevens uit andere - nog niet gepubliceerde - stadsrekeningen, in de eerste plaats uit de overige rekeningen van Zutphen, maar verder ook uit die van andere steden, met name van Arnhem en van Deventer. Zonder twijfel biedt deze vergelijking een belangrijke mogelijkheid voor de verdere bestudering van de geschiedenis van stad en territorium.

1) De beide medewerkers hebben de gehele rekening getranscribeerd en bovendien hulp verleend bij het collationeren.
2) Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis te Utrecht, Deel XXIX, (1956). Naar deze studie is in de annotatie herhaaldelijk verwezen.
3) De rekeningen van Nijmegen ontbreken voor vrijwel de gehele 15de eeuw; die van Roermond zijn geheel verloren. Zie over de bijzonderheden betreffende Gelderse stadsrekeningen, B. en M. Gelre, Deel 51 (1951), pag. XXV. Zie ook Bijdr. voor de Gesch. der Nederlanden, Deel IX (1955), pag. 49 sqq.

Het financieel beheer werd in de M.E. in Zutphen gevoerd door de overrentmeester en door de onderrentmeester, met dien verstande, dat laatstgenoemde een afzonderlijke verantwoording van zijn beheer opstelde, de onderrentmeestersrekening[1]. Beide rekeningen tezamen geven een overzicht van het beheer der stedelijke geldmiddelen en van het daaruit bekostigde stedelijke bestuur. Voor het jaar 1472/73 is echter de onderrentmeestersrekening verloren gegaan, zodat de aanvullingen, die de verantwoording van de onderrentmeester in andere jaren geeft, voor 1472/73 ontbreken.

De rekening is gesplitst in inkomsten en uitgaven. De inkomsten bestaan in hoofdzaak uit tynsen en renten, opbrengst van stadslanderijen en andere eigendommen, retributies, huur van verkoopbanken, verkoop van lijfrenten en erfrenten, weggeld, poortgeld, inkomsten uit de stedelijke molens, boeten, burgergelden en bijzondere incidentele inkomsten. De uitgaven betreffen in hoofdzaak: onderhoud van stedelijke eigendommen, kosten van reizen van schepenen en raden, bodelonen, ontvangst van gasten, salarissen, gratificaties, en emolumenten van schepenen, raden en ambtenaren, gratificaties aan personen, die bijzondere diensten verrichten, kosten van aankoop van oorlogsmateriaal, algemene bestuursonkosten en bijzondere incidentele uitgaven, b.v. voor krijgsverrichtingen[2].

Zowel de inkomstenposten als de uitgaveposten geven derhalve een aantal inlichtingen over het stedelijk bestuur. Van deze zijn vooral van belang de afdelingen waarin de posten met betrekking tot het onderhoud van stedelijke eigendommen en de eigenlijke bestuurskosten zijn opgenomen. Van algemene betekenis zijn de afdelingen waarin de reiskosten, bodelonen en ontvangstkosten zijn verantwoord. Zij bevatten velerlei bijzonderheden over de positie van Zutphen als kwartierhoofdstad en derhalve zijn zij van belang voor de territoriale geschiedenis van Gelre. De waarde van de afzonderlijke posten

1) Deze splitsing van het financieel beheer staat niet op zich zelf. De mogelijkheid bestaat, dat hier sprake is van een zekere overeenkomst met Keulen, waar het beheer over verschillende Rentkammern verdeeld was. Zie R. Knipping, Die Kölner Stadtrechnungen des M.A., I, (1897), Einleitung, S.V. sqq.

2) Een nadere bespreking van de inkomsten en uitgaven vindt men voor de op veelal overeenkomstige wijze ingerichte stadsrekeningen van Arnhem in de Bijdr. voor de Geschiedenis der Nederlanden, Deel IX, (1955), pag. 54 sqq. Ter bekorting moge naar deze bespreking verwezen worden.

wordt - zoals uit de annotatie moge blijken - verhoogd door voortdurende vergelijking met andere posten en met gegevens van elders verkregen[1]. Deze vergelijking heeft in de hier uitgegeven rekening reeds verscheidene onduidelijkheden weggenomen; echter niet alle. Een verder doorgevoerde vergelijking zal nog meer licht over de geschiedenis van de stad Zutphen en van 'Ghelrelant' kunnen werpen, en zal ook voor de economische geschiedenis van betekenis kunnen zijn. De publicatie van de onderhavige rekening bedoelt daarmede een aanvang te maken.

De tekst is volledig weergegeven, waarbij de spelling van het handschrift precies is gevolgd; ook indien die spelling klaarblijkelijk foutief is. In het algemeen zijn die fouten in de letternoten aangegeven. Er zijn geen leestekens ingevoegd, behoudens in enkele gevallen, waarin dit voor het begrip van de tekst noodzakelijk was. De annotatie is zo summier mogelijk gehouden en beperkt zich in het algemeen tot datgene, wat nodig was voor een zo goed mogelijke verklaring van de tekst[2].

Tenslotte zij hier dank gebracht aan de archivaris van de gemeente Zutphen, Mevrouw M.M. Doornink-Hoogenraad, die door hare locale kennis verscheidene verbeteringen heeft kunnen aanbrengen en zich bovendien de niet geringe moeite getroost heeft de drukproeven mede te lezen.

1) Zie voor een nadere uiteenzetting van dit punt: W. Jappe Alberts, Verslag betreffende de eventueele uitgave der stadsrekeningen van Arnhem, B. en Med. Gelre (1951), deel 51, pag. XXV sqq.
2) Een uitgave van een overrentmeestersrekening over een jaar, waarin ook de onderrentmeestersrekening beschikbaar is, ten einde beide rekeningen tezamen te publiceren, is in voorbereiding.

De overrentmeestersrekening van Zutphen over 1472-1473

fol. 1.

Rekeninghe Henrick Krencks reentmeysters der stat Zutphen van alle synen opboeren ende uutgeven van sunte Petersdach ad Cathedram in den jair as men schreve duesent vierhondert twe ende tseventich aengaende ind weder uutgaende op den selven sunte Petersdach in den jair van LXXIII, een lb. gerekent vor 24½ kromstert[1].

Irst van opboeren[2].

Truyde Broickhuyss als Johan Kreyncks Alpherts soen kleyne huessken in der Kuepkenstrate[3] dat tho hoert Ermgart dess praists maget plach to wesen willneer, 10 s.

Aelbert Vueckemeckers huyssken dat wilneer Jutten Andries Pleniss. wyff was, 16 s.

Schollen torne[4] heefft Storm omme Gaitz wil Merten Zweynen erffgenamen van enen garden geefft Kerstken Kremers wyff jairlix 10 s.[5].

Huegens erffgenamen van Gruell geven van Kloeners huyss wilneer jairlix 2 lb. 5 s.

Thyman van Ense van tween bagen[6] gyfft jairlix Aelbert Koytenbrouwer 1 lb.

Bertolt Smedynck van wegen dess huysskens dat Lodewichs kynderen was jairlix 16 s.

Deselve van enen bage noch jairlix 8 s.

1) 22 febr. 1472-22 febr. 1473.
2) Zie Inleiding, pag. 2.
3) Kuiperstraat in het Z.W. deel der stad; zie Geldersche Volksalmanak, 1904, pag. 72.
4) Een toren in de Nieuwstad, ook genaamd 'Schullentoern'. Zie Inventaris v.h. Oud-Archief v.d. Gem. Zutphen, II, regest no. 552. Zie ook hierna pag. 131, noot 5.
5) Deze post is onduidelijk. Achter 'wil' moet een punt staan.
6) Boog in de stadsmuur, gewelf, kelder, soms tot woning ingericht. Zie over deze bogen: Cameraarsrekeningen van Deventer, uitgeg. door J.I. van Doorninck, (1888), Inl., p. LVI.

Weendell Spronges[1] ende oir kyndere van enen huesken jairlix 1 lb.

Dieselve noch van enen huesken jairlix dair neest gelegen, 16 s.

Johan van Voirthuesen van Gayken Kremers erffgenamens huyss die gairden by der Laerporten[2], jairlix 2 lb. 14 s.

Gerit Zerbolt van wegen Henrick Thoms erffgenamen als Goessen Wenemers garden, jairlix then erfftynse 1 lb.

Philyps Dreyer jairlix van enen garden 1 lb. 9 s.

Beernt Stuvenberch van Huynyngs dyck langs synen gairden, 1 lb. 10 s.

Engelbert Dageraet van den gairden die Gayken van Baick had gelegen by Huynincks dyck, 2 lb.

Geertruyt van Bayck van wegen Slypmeyers erffgenamen van enen gairden jairlix 5 s.

Metten erffgenamen van Resbeeck gyfft Jan Ratynck jairlix 1 lb. 4 s.

Henric Kreynck van enen geerken lantz[3] gelegen by sunte Walburgen maet[4] jairlix 1 lb. 10 s.

Luyken Bloewen van Engelbert Potgieters stede dair dat echterhuyssken op steet, ten erfftinsse jairlix op sunte Merten 1 lb.

Loedewich Johanss. die smyt, van enen kleynen stucken lantz gelegen aen dat Oelde Diep[5] by der stat graven, ten erffthynse jairlix op sunte Peter ad Cathedram 10 s.

Op die Nyestat[6].

Uut Aernt Tyoden huyss jairlix dat Jacop ter Bruggen to geven plach, 10 s.

Bone Coppers huyss wilneer op sunte Jacop dat nu Noirtveen gyfft 15 s.

Fenne Gerit Luyden suster dat Aernt Eliger geefft jairlix 12 s.

Uut Derick Weggenbeckers huys jairlix 2 lb.

1) Zie Geldersche Volksalmanak 1894, p. 85.
2) Laerpoort aan de oostzijde van de stad; zie over de Zutphense poorten J. Gimberg, Zutphensche poorten, B. en M. Gelre, deel X, 1907, pag. 185; vergl. ook J. Gimberg, Een Geldersche stad in de Middeleeuwen, B. en M. Gelre, deel III, pag. 25 sqq.
3) Een strook land.
4) Aan de zuidzijde van de stad; maet = weide.
5) Voormalige arm van de Berkel, later Polbeek, aan de Noordzijde van de stad.
6) De Nyestat was een dertiende-eeuwse uitbreiding van de stad; zie J. Gimberg, B. en M. Gelre, III, pag. 5 sqq.

Van der Lairpoirten[1].

Henrick Boeynck uut synen huese jairlix 10 s.

Evert Baedynck van enen gairden gelegen aen die Beeck[2] jairlix 10 s.

Uut Benselers huys bueten den Laerpoirten nae inholt een statbrieffs dair van jairlix tynses 15 s.

Uut Goesen Pelsers hues jairlix 15 s.

Uut Lambert Eliertz huys jairlix 5 s.

Uut Johan Spaens huyss jairlix dat Beernt Luykens gyff 1 lb. 10 s.

Spitaels poirte[3].

Grieten erffgenamen van Ansem geven jairlix van enen gairden dat Herman Derix zoen gyfft 2 lb.

Henrick Jacopss. van Xancten uut synen huesen dair hy in woent ten erfftinse op Paessen 2 lb. 5 s.

Lambert Luykens zoen, die smyt, van ½ gairden die wilneer Johans ter Marssch was, jairlix 2 lb. 4 s.

Gerit Reynerss. van den huesken ende stede dat Tempelmans was, gelegen by onser stat poirthuess ten erfftinse jairlix op sunte Merten 1 lb.

Wylhen van Veenhuesen gyff van enen cleynen stucken lantz dat Egbert then Brueck had, jairlix 12 s.

Elsken Exen uut oeren huese op Paeschen ende Victoris dat Lambert Geeltynck plach te geven 2 lb. 1 s.

Henrick Reynerss. uut den huese dair hy in plach toe woenen op Paesschen ende Victoris 2 lb. 2 s.

Henrick Buenynck uut synen huese ende stede gelegen an der stat graven dair hy die muyr langes der stede aff stoppen sall altoes ende ondervaeren alss dess noit iss, jairlix ten erfftinse op Petri ad Cathedram 2 lb. 10 s.

Item van den hoifftsteden an den Convent die onse stat den blynden gedaen hefft, then erfftynze jairlix op Petri ad Cathedram 1 lb. dat onse stat...[a] van gracien.

Noch hefft onse stat uut gedaen van gracien enen bagen tegen

1) Zie hiervóór pag. 5, noot 2.
2) Hiermede is de Berkel bedoeld.
3) De Spittaalpoort bevond zich aan de zuidoostelijke hoek van de stad; zie hiervóór pag. 5, noot 2.

a) Eén woord onleesbaar.

dat voirscreven huysken neest Eernst Koytenbrouwers huyssken jairlix vor 5 s. dair Lambert Tymmerman syn liefftucht an hebben sal dair alle tyt arme luede in woenen sullen.

Dat kleyne huyssken an der Vysspoirten[1] hefft Aernt Hombelt van der Vysschporten to verwaeren.

Johan Daemss. die poirter hefft den gairden die wilneer Johan Slypmeyers was.

Die tychgeler hefft den gairden die Heyn Reym had ind den Molenberch[2] mede die Konne van Hilbergen had van gracien.

Sweder then Ryne gyff jairlix van Wessermoeden[3] toe tynse 1 oelt butken, mackt 1 s. 3 d.

fol. 2.

Item die Eelsshorst[4] ende dese nabescreven erffnisse zynt verpacht 4 jair lanck op sunte Merten dage voirleden in den wynter voir datum vorscreven diss boicks an toe rekene die geslagen is an drien kloeten.

Den irsten kloet van der Elshorst aen die Yssell hefft Johan Kreynck jairlix voir 26 lb., borge Kerstken Scherpynck.

Den anderen kloet hefft Jacop Bongener die dair neest gelegen iss voir 24 lb., burge Johan Bungener.

Den derden kloet dair neest hefft Johan van Holthuyssen vor 26 lb., borge Kerstken Scherpynck.

Dat Stercke Maitken[5] hefft Gerit Kreynck die baide jairlix vor 5 lb. 10 s.

Onser stat wert gelegen an Holthues wert hefft Dietmer Kremer 4 jair lanck op sunte Merten voirleden an to rekenen

1) Aan de zuidzijde van de stad, bij St. Walburg; zie hiervoor p. 5, noot 2.
2) Een stuk land, gelegen buiten de Spittaalspoort. Op of bij dit land stond een ‘tychelaven’ van de stad.
3) moede = maet, made, weiland. Onder ‘Wessermoeden’ zal men moeten verstaan: een weiland, dat tot het complex Wesse behoorde (Ten Z. van de stad). Zie over Wesse, Nijhoff, Gedenkw. III, 27. Vermoedelijk is hier bedoeld Wesermaat in het kerspel Warnsveld.
4) De Elshorst maakte, evenals Wesse, deel uit van het complex stadslanderijen en stadsgronden, waaruit de stad inkomsten trok. Zie J. Gimberg, Het kapitaal en het beheer der geldmiddelen van Zutphen in de Middeleeuwen, B. en M. Gelre, deel XXXII, 1929, pag. 152 sqq. De ligging der landerijen wordt aangegeven door het kaartboek van Thomas Witteroos, dat zich bevindt in het oud-archief der stad Zutphen.
5) Naam van een stuk land, gelegen bij de Holsterbeek. Deze beek liep door het kerspel Warnsveld naar Zutphen.

dess to gebruken tot alre slachter noet[1] jairlix op sunte Merten vor 84 lb., borge Wilhem syn broeder.

Onser stat olymoelen[2] eyckmolen[3] ende walckmolen[4] hefft Johan Ratynck 2 jair lanck van sunte Wolburgen an toe rekenen voir datum voirscreven jairlix voir 127 lb., borge Johan Kreynck ind Alphert Kribbe.

Die grave achter Geritz ter Voirst hefft[a].

Item uut Gerit Brueckenhuess was an die enge Poirtstrate[5] 4½ oelden schilden ende 2 schillengen jairlix, maket 13 lb. 12 s.

Gaedert Alysleger gyfft jairlix van onser stat wert gelegen op den Avermarssch tegen den Ossenweert over den hy noch hefft 3 jair lanck jairlix voir 42 lb. van sunte Merten voirleden an toe rekenen, burge Bernt to Nyenbeke.

Onser stat ryse weert gelegen by Wapsenre brugge hefft[6] Rense Kreynck 3 jair lanck, den toe gebrueken tot alre slachter noyt ingaende op Petri ad Cathedram jairlix vor 75 lb.

Wilhem Lerinck gyff jairlix van den 4 nyhe huysskens op der Nyerstadt voir die Nyestat poirte[7] gelegen ten erfftinse op Petri ad Cathedram 4 lb.

Johan van Dulmen gyfft jairlix van der doer die hy hefft doir der stat muyr 5 s.

Summa prima 471 lb. 7 s. 3 d.

Van onser stat tynse[8].

Ontfangen van Mense Smediken as van dess tichgelers huess bueten der Spytaelspoirten 4 lb. 10 s.

Ontfangen van onser stat tynse 6 lb. 7 s.

Ontfangen van Wichman Keteler dat iss doet.

Die bobbelbiesen[9] hefft Johan Kribbe voir 38 lb. jairlix, borge Alphert syn broeder.

1) Tot alle soorten van nut.
2) Deze molen diende om oliehoudende zaden te malen; volgens Gimberg stond deze molen bij de Oliepoort, zie B. en M. Gelre, III, pag. 28.
3) Deze molen diende om eikels te malen; de gemalen eikels werden o.m. voor varkensvoer gebruikt.
4) Volmolen voor het vollen van lakens. Zie over molens F.M. Feldhaus, Die Maschine im Leben der Völker (1954), S. 196, 216. De in deze en de beide vorige noten bedoelde molens waren verpacht; zie hierna, p. 17, noot 1.

a) niet ingevuld in de rekening.

5) Thans Turfstraat.
6) Aan de overzijde van de IJssel in de weg naar Arnhem.
7) Zie pag. 5, noot 2.
8) Huur van huizen of landerijen.
9) Een landerij-naam.

Die tychgelkuylen myt dess Spigels maed[1] hefft Derick ten Wall Arntzs. jairlix vor 70 lb. in voirworden dat hy dair setten sal hondert plellingen[2] die...[a] lieveren sall tot synen uutgaenden jair, borch Derick ter Cappellen.

Henrick Lansynck gyfft jairlix van der hoffstede by der veerster Lairpoirten[3] ten erfftinse 6 lb. 10 s., borch Beernt van Benthem ende Evert Deynck.

Otto Keyen geefft jairlix van den lande neest der veerster Lairporten gelegen benefen huysinge Beernts van Benthem then erfftynse 3 lb.

Ontfangen van Johan Meensynck als van der pensien[b] 900 postulaetguldens die hy onser stat schuldich iss die hy geveest hefft nae uutwysen der brieven dair van 56 postulaetguldens ende 1 oirt, mackt 92 lb. 19 s. 9 d.

Van menigerhande opkomynghe.

Ontfangen van onser stat wissel[4] 5 lb., der doch 18 lb. gheweest solde hebben dair om dat sy selige Johan Meyerinck nyet langer en besat dan omtrynt een vierdell jairs ende 3 off vier weken soe is hon sulx genedicht op 5 lb. vurscreven.

Doe die averreentmeister Wilhem Lerinck ende die onderreentmeister Johan Kribbe oir rekenschap gedaen hadden[5] in der scepen kamer doe liep aver oirre beyder presencien 1 lb. 8 s. 6 d.

Ontfangen van barngelde vor der smytten van den koyen[6] 14 lb. 3 s. 9 d.

Ontfangen 40 rynse guldens die Andries van Meermueden ontfenck van der wessell van Johan Meyerynck doe hy voir der Horst[7] reet mact 98 lb.

Ontfangen in die weke voir Johannis Baptiste van Johan Kribben 200 lb.

1) De naam van een stuk weiland, dat ook voorkomt onder de naam Spieghelsmathe, een naam die afgeleid is van de familienaam Spiegel.
2) Jonge bomen.
a) Eén woord onleesbaar.
3) Buiten-Laerpoort.
b) Dit woord is met een andere hand boven de regel geschreven.
4) De wissel was verpacht aan Johan Meyerink, die de wissel reeds in 1447 gepacht had; zie J. Gimberg, B. en M. Gelre, deel XXXII, pag. 157.
5) Dit zal waarschijnlijk betrekking hebben op de rekeningen van 1471/72, die echter beide ontbreken (zie Inventaris van het Oud-Archief der gemeente Zutphen, I, 1941, pag. 71).
6) Zie hierna pag. 123, noot 7.
7) Zie hierna pag. 155, noot 5.

Ontfangen van tween balcken die Henrick Kreynck reentmeyster van der stat an hem selven nam ende vertymmert heifft den enen voir 20 stuver ende den anderen vor 10 stuver, maket 3 lb. 13 s. 6 d.

Ontfangen van brueder Gerit Slender 4 rynse gulden die hon in bychten onser stat weder toegekeert syn die onser stat toehoeren[1] dair on die reentmeister weder aff gaff ½ rynse gulden van geheit der scepenen omme Gaitz wille, maket 8 lb. 11 s. 5 d.

Ontfangen van der groeter luerden[2] dair die heye op stont die die reentmeister vercocht hefft 5½ rynse gulden, dair op gegolden toe wincoep[3] 2 qu. die qu. 5 kr., maket 13 lb. 1 s. 3 d.

Ontfangen van Henrick Assen op Meye 200 lb. noch 400 lb. facit 600 lb.

fol. 3.

Ontfangen van Henrick van Luytinge 2 rynse gulden, 3 stuver van eenre oilder luyerdennen die an den dyck bueten der Marsschporten[4] stonde maket 5 lb. 5 s. 4 d.

Ontfangen van Reent den weidemeister[5] van hoye dat gewonnen wairt op then Marsschen by Empperbrugh[6] 3 rynse gulden, 7½ stuver, maket 8 lb. 5 s. 3 d.

Ontfangen van Johan Kribben 64 rynse gulden myn 1 oirt dat Johan Kribbe ontfangen had van den wessell tot behoiff der nyher wyndemoelen buyten der Lairpoirten[7] van den 80 rynse gulden die dair gesat weren van Evertz wegen then Marsch, Herman Pansers neve den gulden ad 20 stuver facit 156 lb. 2 s. 6 d.

1) Dit is een geval van het betalen van gewetensgeld. Voor andere gevallen zie J. Gimberg, B. en M. Gelre, XXXII, pag. 148.
2) Over luerdennen zie W. Jappe Alberts, Bijdr. van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis, deel XXVII, pag. 33/34.
3) Zie over wijnkoop (handgeld) F. Beyerle, Weinkauf und Gottespfennig an Hand Westdeutscher Quellen (Festschrift A. Schultze, 1934) S. 251.
4) Zie hiervóór pag. 5, noot 2.
5) De weidemeesters waren belast met het toezicht op de stadsgronden.
6) Met de Marsch is hier bedoeld de Overmarsch aan de overzijde van de IJsel. De grens van deze Overmarsch werd ten dele gevormd door een beek die óf als Oude IJsel óf als Emperbeek voorkomt. Over deze beek lag in de nabijheid van het gehucht Empe de Emperbrug, dus westelijk van de stad Zutphen.
7) Bedoeld is de Buiten-Laarpoort; op de kaart van Jacob van Deventer komt een molen voor, die aldaar gelegen is. Dit zal de hierbedoelde molen zijn.

Ontfangen van Johan Kribben van wegen Aelbert Arntz van Swoll uit synen onderreyntmeisterampt hy der stat gerekent hadde ind Arnt vurscreven gestorven was, dair die onderrentmeister Johan Kribbe vurscreven nyet aff wuest 24 lb.

Item ontfangen van Johan Kribbe als van dat hy der stat schuldich bleeff doe hy syn rekenschap gedaen van synen onderreyntmeisterampt[1] 1320 lb. 14 s. 1 d.

Van den koppell[2].

Ontfangen van Evert Schoeldman van eynre ruynen 5 lb.

Van Andries Thonijss. zeliger gedachten een ruyn die hon quyt wart gegeven vor syn presencien dat hy der stat toe guede gaff.

Van Wilhem van Roederloe een ruyn ontfangen 5 lb.
Van Aernt Berck 1 ruen 5 lb.
Van Wilhem Lerynck een ruyn 5 lb.
Van Derick ten Woesten een ruyn 5 lb.
Van Rense van Buerll 1 ruyn 5 lb.
Evert Mengerynck 1 ruyn 5 lb.
Gaedert Barner 1 ruyn 5 lb.
Andries van Mermueden 1 ruen 5 lb.
Holthuis een ruyn 5 lb.
Gerit Aetsack 1 ruyn 5 lb.
Johan Kribbe 1 ruyn 5 lb.
Peter Kreynck 1 ruyn 5 lb.
Henrick Kreynck reyntmeyster van tween ossen 10 lb.
Van Aelbert Eernst om grass dat hem vercofft wart 2 lb.
mackt die koppell 77 lb.
Summa secunda 2756 lb. 12 s. 4 d.

Van den vleyschouwers[3].

Johan Tast, Henrick Poppinck, Cele Evertss., Gerit syn broe-

1) Deze en de beide voorafgaande posten, die met een andere hand geschreven zijn, zullen betrekking hebben op het jaar 1471/72; zie hiervóór pag. 9, noot 5.
2) De Koppel was een stadsweide; men onderscheidde de Groote Koppel, de Kleine Koppel en de Lues Koppel. De hier verantwoorde bedragen zijn betaald als vergoeding voor het weiden van paarden en ossen. Zie over de ligging dezer weiden hiervóór pag. 7, noot 4.
3) Hier zijn verantwoord de bedragen voor huur van verkoopbanken in het Vleeshuis. Zie Pijnacker Hordijk, Rechtsbronnen der stad Zutphen, (Oude Vaderlandsche Rechtsbronnen, I, 2), pag. 39 en pag. 114.

der, Wessel Deynck, Evert Deynck, Johan Wessell, Wilhem syn zoen, Henrick Veltinck, Johan ter Braick; Dyt syn 10 personen elck persoen 32 s., mackt 16 lb.

Van vercofften lieffgelde[1].

Ontfangen van Jutten van Eerdenhier in den Convent 30 rynse gulden na onser stat geseet[2] op Meye dair den iersten termyne van wesen sal ende op Mertyn, maket 75 lb. 6 s. 2 d.

Ontfangen van Johan die Wit 80 rynse gulden nae der stat gesette vanwegen Evertz ten Marssch Herman Pansers neve ende Wilhem Lerynck had 80 rynse gulden ontfangen in synen reentmeister ampte ind Henrick Kreynck reyntmeyster noch ontfangen van Herman 2 rynse gulden ad 20½ stuver vor den gulden dair Evertken then Marssch vurscreven vor hebben sall 13 rynse gulden dess jairs tot synen lyve ind Herman Panser 2 rynse gulden jairlix erffgeldes van 16 d. dair den iersten termyne van wesen sal van beyden portelen maket 205 lb. 16 s. 9 d.

Item ontfangen[3] van Jutte Muyses 50 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden dair broeder Johan oir soen die moenick lieffgelt voir hebben sal des jairs 5 gulden dair den iersten termyne van yss op Mydwynter neestokomene mackt 125 lb. 10 s. 2 d.

Ontfangen van Andriessken van der Cappellen 90 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden dair sy van boeren sal 5 rynse gulden tot oeren lyeve ind Fransiscus oir zoen 4 rynse gulden oick tot synen lyve, ind sy sal die 4 gulden boeren alsoe lange als Franciscus leefft dair den iersten termyne van iss op Mydwynter, maket 225 lb. 18 s. 5 d.

1) Opbrengst van verkochte lijfrenten. Onder lijfrente verstaat men een vaste jaarlijkse uitkering (rente) gevestigd op het leven van de lijfrentekoper, of van dengene te wiens behoeve hij de lijfrente koopt. Zie over lijfrente, erfrente en losrente R. Knipping, Das Schuldenwesen der Stadt Köln im 14. und 15. Jahrhundert, Westdeutsche Zeitschr. XIII, S. 340 sqq. en voorts vooral R. Knipping, Die Kölner Stadtrechnungen des Mittelalters, I (1897), S. 210 sqq. Vergl. B. Kuske, Köln, der Rhein und das Reich, (1956), S. 108 sqq.
2) Verordening, bepaling. Convent is het Olde Convent.
3) De rentevoet is bij deze post en bij de volgende posten 10%, doch dit betekent geenszins, dat dit als de normale rentevoet beschouwd mag worden. Zowel een lagere als een hogere rentevoet is gebruikelijk; de mogelijkheid bestaat, dat de rentevoet samenhangt met de leeftijd van degene op wiens leven de rente gevestigd is.

Ontfangen van Wubken Buesyngs wedue 100 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden dair oir dochter jonffer Jutte Buesings 10 rynse gulden jairlix voir hebben sall tot oeren lyve dair den irsten termyn van iss op Paeschen ind Zantgange[1] toekomene maket 251 lb. 5 d.

Ontfangen van Jutten Schylmelpenninck 200 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden dair Alphert Schymmelpenninck voir hebben sal 20 rynse gulden dess jairs tot synen lyve op Meye ende sunte Merten die men hon betalen sall in syn vry seker beholt off den genen die syn quytancie brengen, maket 502 lb. 10 d.

Ontfangen van Johan Haepsteen 140 rynse gulden 20½ stuver voir den gulden dair hy van hebben sal 14 rynse gulden tot synen lyve dair den iersten termyn van iss nu op sunte Jacop ind die ander Conversio Pauli, maect 351 lb. 8 s. 6 d.

Ontfangen van Goessen van Lynnop 60 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden toe halven versterff op syn lijff ende Geertruyd synre echter huysvrouwen halff op Mertini ende halff op Meye, dair Goessen den reyntmeyster Henrick Kreynck van cortede 50 rynse gulden als vor synen hoff dair die windemoelen op steet bueten der Lairpoirten als men in Henrick Kreyncks uutgeven na bescreven wall vynden sall, maeckt 150 lb. 12 s. 3 d.

Somma tertia 1903 lb. 13 s. 6 d.

fol. 4^{v}. (fol. 4^{r} blanco).

Van vercochten erffgelde[2].

Ontfangen van Henrick toe Kalffzelar 80 rynse gulden nae onser stat gesette 20½ stuver voir den gulden, van 16 pennyngen enen dair den irsten termyn van iss op Petri ad Vincula ende den leesten ad Cathedram mackt 200 lb. 16 s. 4 d.[3].

1) Zantgangendach is 10 oktober; deze dag valt samen met sint Victor, wiens sterfdag in Xanten op die datum herdacht werd. Grotefend (Taschenbuch der Zeitrechnung) localiseert het gebruik van 'Zantgangendach' in Deventer; uit deze post blijkt, dat deze benaming ook in Zutphen bekend was.
2) In dit hoofdstuk zijn verantwoord de bedragen, die de stad ontving uit hoofde van kapitaalstortingen door rentekopers. Het recht op ontvangst van de rente blijft hier niet beperkt tot de rentekoper, maar gaat over op zijn erfgenamen. Zie de litteratuur vermeld op pag. 12, noot 1.
3) De rentevoet is hier in het algemeen lager dan bij de lijfrenten. In deze post is zij 8¼%, in de volgende posten 5%.

Ontfangen van den cloester van Diepenveen[1] die Henrick Ass haelden 320 rynse gulden[2] 20½ stuver voir den gulden, van 20 pennyngen enen dat geveest iss uut der tavernen toe Vreden[3] halff op sunte Lambert ende halff op sunte Gregorii maket 803 lb. 5 s. 4 d.

Ontfangen van Angnesen van den Haige 200 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden, van 20 pennyngen enen, dair den irsten termyne van iss op Midwynter neestokomene ende weert sake dat Got verbiede dattet heren vede worde tusschen den lande van Gelre ind den lande van Cleve soe sal oer gelt vry wesen van eniger besate van hoefftscoill ende van pensien ende van desen 200 rynse gulden kreech Wilhem Lerinck hondert als men in Henrick Kreyncks reyntmeister uutgeven waill vynden sall, maket 502 lb. 10 d.

Ontfangen van Grieten meisters Janss. huyssvrouwe van Vliete 50 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden, van 16 pennyngen enen, dair den irsten termyne aff iss op Petri ad Cathedram, maket 125 lb. 10 s. 2 d.

Ontfangen van Reynt Weydeman ende Bertruyt synre huyssvrouwen 128 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden, van 16 pennyngen enen, ontfangen iss op sunte Jacop maket 321 lb. 6 s. 3 d.

Ontfangen van heren Herman Smediken 40 rynse gulden 20½ stuver vor de gulden, van 16 pennyngen enen, dat irste termyn op sunte Peter ad Cathedram maket 100 lb. 8 s. 4 d.[4].

Ontfangen van Engele Kannemekers 61 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden, van 16 pennyngen enen, maeckt 140 lb. 11 s. 5 d.

Ontfangen van Otto Keyen 176 rynse gulden 20½ stuver vor den gulden mitten gelde dat Henrick Kreynck ontfangen had van den rogh van sunte Anthonys gyldes wegen dair sunte Anthonys gilde jairlix van hebben sal 11 rynse gulden dess jairs van 16 pennyngen enen, dair die irste termyn van iss op Paesschen ind die ander op Victoris, maket 441 lb. 15 s. 11 d.

1) Het door Johannes Brinckerinck gestichte vrouwenklooster; zie over dit klooster W.J. Kühler, Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen. (1908). Zie ook pag. 119, noot 1.
2) Zie over deze rentekoop Inventaris van het Oud-Archief der gemeente Zutphen, deel II, regest nr. 961, 11 Maart 1472. Deze rente was een losrente.
3) Wijnhuis te Zutphen.
4) Zie over deze rentekoop Inventaris van het Oud-Archief van de gemeente Zutphen, deel II, regest nr. 967. Deze rente was een losrente.

Ontfangen van heer Claus Hoeffsleger 64 rynse gulden 20½ stuver voir den gulden, van 16 pennyngen enen, dair die irste termyne van iss op Paesschen neest komene ind die ander Victoris maket 160 lb. 13 s.

Ontfangen van Johan Jacopss. van Campen 800 golden rynse gulden 21½ witstuver voir den gulden, van 20 pennyngen enen, dair die irste termyn van iss op Paesschen anno 73 ind solden wy die voirscreven 800 rynse gulden krigen, so moesten wy aen stockvysch nemen 300 rynse gulden dair an verlaren wairt 15 rynse gulden 20 stuver vor den gulden, dese 15 rynse gulden hir vorscreven an gecort soe maeckt dan tsamen 2069 lb. 7 s. 9 d.[1)].

fol. 5.

Van den wechgelde[2)].

Ontfangen van der Lairpoirten.

Item ontfangen voir die Mey merckt 12 lb. 3 s. 4 d.
Item in die Meymerckt 36 lb. 14 s. 9 d.

1) Een opvallend voorbeeld van geldlening gekoppeld aan levering van waren. Zie hierna, pag. 144, noot 6.
2) Het hoofdstuk over weggeld bevat verscheidene gegevens voor een nadere beschouwing over deze inkomstenbron; doch deze beschouwing zal eerst een redelijk resultaat kunnen leveren na vergelijking met andere rekeningen van Zutphen en met rekeningen van andere steden, b.v. van Arnhem en Deventer. Vooruitlopende op een dergelijke beschouwing kan het belangrijkste hier voorlopig als volgt worden samengevat. Het meest waarschijnlijk is het dat het weggeld het gehele jaar door geheven werd van voertuigen, die de stad aan de Laerpoort, de Spittaelspoort en de Nieuwstadpoort binnenkwamen. Door eerstgenoemde poort kwam het verkeer uit het Oosten, dus ook uit Westfalen de stad binnen, door de beide andere poorten uit de richting Doesburg en uit Deventer; het verkeer uit oostelijke richting was het belangrijkste. Viermaal per jaar was er een hoogtepunt in het verkeer, nl. tijdens de Meimarkt, de Sint Vitusmarkt (15 Juni), de Bartholomeus markt (24 Aug.) en de Allerheiligenmarkt (1 Nov.). De alsdan ontvangen bedragen voor weggeld worden voor elk der drie poorten afzonderlijk verantwoord. De in de tussenperioden ontvangen weggelden worden eveneens voor elk der drie poorten afzonderlijk verantwoord, echter met dien verstande, dat de slotpost telkens gevormd wordt door het bedrag, dat op 21 Februari wordt ontvangen, zijnde de laatste dag van het rekeningsjaar. Het in enkele posten voorkomende gebruik van woorden ‘tol’ en ‘tolboem’ zou kunnen wijzen op het oorspronkelijk karakter van tolheffing, wellicht zelfs van markttol, die later tot een algemene heffing voor voertuigen die de stad binnenkomen, is geworden. De in Arnhem geheven ‘karaccijns’, die aldaar - anders dan in Zutphen - verpacht werd, is vermoedelijk een overeenkomstige instelling.

Item ontfangen voir sunte Vyts maeckt 20 lb. 19 s. 10 d.
Item in die Vytz marckt 12 lb. 17 s. 2 d.
Item in sunte Bertholomeus merckt 7 lb. 1 s. 10 d.
Item in die selve merckt reintmeister alleen 18 lb. 4 s. 9 d.
Item op Alre Heiligen in die merckt 1½ gulden ende 23 kr., facit 4 lb. 12 s. 3 d.
Noch in die selve merckt van den tolboem 18 lb. 19 s. 3 d.
Op sonnendach avent Petri 7 rynse gulden 34½ kr., facit 18 lb. 11 s.

Summa summarum 150 lb. 4 s. 2 d.

Ontfangen van der Spytails poirten van den meymerckt 3 lb. 4 s. 2 d.
In die merckt 6 lb. 16 s. 4 d.
Ontfangen vor sunte Vyts merckt 5 lb. 7 s. 1 d.
In sunte Vyts merckt 2 lb. 2 s. 1 d.
Item in sunte Bertholomeus merckt 1 lb. 5 d.
Item die reentmeyster alleen in den selven marckt 4 lb. 6 s. 4 d.
Item in Alre Heyligen merckt 19½ kr., facit 15 s. 6 d.
Item in die selve merckte 5 lb. 10 s. 7 d.
Op saterdach vor Petri 52½ kr., facit 2 lb. 2 s. 11 d.

summarum 31 lb. 5 s. 5 d.

Ontfangen van der Nyerstadt poirte.

Ontfangen vor die meye merckt 2 lb. 1 s. 3 d.
Ontfangen in den merckte 1 lb. 13 s. 6 d.
Ontfangen voir sunte Vytz merckt 1 lb. 18 s. 5 d.
Ontfangen in[a)] sunte Vytz merckte 17 s. 2 d.
In sunte Bertolomeus merckt 19 s. 7 d.
Item alleen in die selve merckte 1 lb. 19 s. 10 d.
Op Alre Heiligen 21 kr., facit 17 s. 2 d.
Op die selve tyt van den toll 2 lb. 8 s. 4 d.
Op saterdach vor Petri 1 rynse gulden facit 2 lb. 9 s.

Summa summarum 15 lb. 4 s. 3 d.

Summa quarta 5062 lb. 9 s. 2 d.

a) In de tekst staat: voir.

Van onser stat watermoelen ende wyndemoelen[1].

1 mrt. 1472	Dess sonnendages nae Mathie apostoli 17 lb. 14 s.
8 mrt.	Dess sonnendages Letare 15 lb. 10 s.
15 mrt.	Dess sonnendages Judica 17 lb. 14 s.
22 mrt.	Des sonnendages Palmarum 18 lb.
28 mrt.	Dess saterdages op Paesschavent 25 lb. 7 s.
5 apr.	Dess sonnendages Quasimodo 13 lb. 5 s.

1) In dit hoofdstuk worden verantwoord de wekelijks ontvangen bedragen wegens gebruik van de molens. Uit de ongelijkheid van deze bedragen blijkt o.m. dat deze molens niet verpacht waren, doch door de stad in eigen beheer gehouden werden. De namen 'watermolen' en 'wyndemolen' houden slechts verband met de wijze waarop de molenkracht werd opgewekt; omtrent de aard van hetgeen in de molens werd geproduceerd of behandeld en verwerkt geven noch deze benamingen, noch de in dit hoofdstuk opgenomen posten inlichtingen. De vraag welke molens hier bedoeld zijn, kan slechts ten dele met zekerheid worden beantwoord. Vast staat, dat er te Zutphen in deze tijd twee watermolens waren, (zie Inventaris van het Oud-Archief van Zutphen, deel II, regest 1033), één daarvan lag aan de Berkel en die moet hier blijkens de post van 16 Aug. bedoeld zijn. Dit is de molen, die in 1312 in het bezit van de stad kwam en die ook wordt aangeduid als 'grote watermolen'. De ligging van de tweede watermolen wordt niet aangegeven. Wel waren er behalve de beide in dit hoofdstuk genoemde molens nog minstens drie andere molens, te weten: de Marschmolen, de molen buiten de Laarpoort en de molen buiten de Spittaalspoort. De Marschmolen was een windmolen, evenals de molen buiten de Laarpoort, die wordt aangeduid als 'nye wyndemolen'; de derde molen was ook een windmolen. Geen van deze drie windmolens wordt in dit hoofdstuk bedoeld, want zij worden in het hierna volgende hoofdstuk 'Van den molleners' afzonderlijk vermeld met de daarbij behorende inkomsten. De ligging van de windmolen van het onderhavige hoofdstuk is niet aan te geven. Op te merken is ten slotte nog, dat in deze rekening ook nog vermeld zijn een 'olymolen', een 'eikmolen' en een 'walkmolen' (zie hiervóór pag. 8, noot 2, 3 en 4. Deze molens, die aangeduid zijn met namen verband houdende met hun bestemming en niet met de wijze van molenkrachtopwekking, kunnen niet identiek zijn met de drie laatstgenoemde windmolens, omdat de 'olymolen', de 'eikmolen' en de 'walkmolen' verpacht waren; (zie pag. 8), en de molens genoemd in het hoofdstuk 'Van den molleners' niet verpacht waren. Op grond van het bovenstaande is het waarschijnlijk, dat er te Zutphen behalve de zes hiervóor bedoelde molens (twee watermolens, vier windmolens) nog drie andere molens geweest zijn. Zie ook hierna, pag. 111: 'Onkost van Molenen'. Wèl is het mogelijk, dat de in dit hoofdstuk bedoelde windmolen één der evengenoemde bestemmingen had. Het malen van oliehoudend zaad, het malen van eikels en het vollen van lakens zal wel niet in dezelfde molen hebben plaatsgevonden om redenen van technische aard. De archivaris van Zutphen wijst er mij op, dat de verantwoording in oudere rekeningen, waar de posten anders gegroepeerd zijn, tot een andere conclusie leiden. Zie echter pag. 136, noot 4, en pag. 111, noot 5.

12 apr.	Dess sonnendages Misericordias Domini 12 lb. 11 s.
19 apr.	Des sonnendages Jubilate 16 lb. 12 s.
26 apr.	Des sonnendages Cantate 16 lb. 15 s.
3 mei	Dess sonnendages Vocem Jocunditatis 13 lb. 15 s.
10 mei	Dess sonnendages Exaudi 17 lb. 3 s.
17 mei	Dess sonnendages Pinxteren 22 lb. 3 s.
24 mei	Dess sonnendages na Pinxteren 11 lb. 8 s.
31 mei	Dess sonnendages na Urbani 16 lb. 6 s.
7 juni	Dess sonnendages na Bonifacii 17 lb. 15 s.
14 juni	Dess sonnendages na Odulphi 21 lb.
21 juni	Dess sonnendages na Viti 16 lb. 1 s.
28 juni	Dess avent Petri et Pauli 7 lb. 17 s.
5 juli	Dess sonnendages post Visitationis Marie 17 lb. 5 s.
12 juli	Dess sonnendages sunte Margareten avent 16 lb. 13 s.
19 juli	Dess sonnendages post Margaireten 11 lb. 6 s.
26 juli	Dess sonnendages na Jacobi 11 lb. 19 s.
2 aug.	Des sonnendages na Petri ad Vincula 15 lb.
9 aug.	Op sunte Laurencius avent 14 lb. 5 s.
16 aug.	Des sonnendages na Assumptionis Marie 11 lb. want dat water in die Berkel kleyn was ende nyet en weyden[1)].
22 aug.	Dess saterdages op Kermsavent[2)] 11 lb. 15 s.
30 aug.	Dess sonnendages na Decollatio Johannis 12 lb. 1 s.
6 sept.	Dess sonnendages na Egidii 12 lb. 13 s.

1) Waaien.
2) Zie hierna pag. 98, noot 8.

13 sept.	Des sonnendages avent Crucis Exaltationis 11 lb. 2 s.
20 sept.	Dess sonnendages avent Mathei apostoli 10 lb. 6 s.
27 sept.	Dess sonnendages avent Michaelis 16 lb. 11 s.
4 oct.	Dess sonnendages post Michaelis 18 lb. 7 s.
11 oct.	Dess sonnendages post Victoris 21 lb. 7 s.
18 oct.	Dess sonnendages op Luce 21 lb. 12 s.
25 oct.	Dess sonnendages Crispini 22 lb. 11 s.
1 nov.	Dess sonnendages Omnium Sanctorum 21 lb. 17 s.
8 nov.	Des sonnendages na Wilbrordi 24 lb. 2 s.
15 nov.	Des sonnendages post Mertini 22 lb. 18 s.
22 nov.	Des sonnendages Cecilie 17 lb. 12 s.

29 nov.	Des sonnendages avent Andrie 20 lb. 1 s.
6 dec.	Des sonnendages Nycolay 20 lb. 1 s.
13 dec.	Des sonnendages op Lucie 21 lb. 10 s.
20 dec.	Des sonnendages op sunte Thomaes avent want dat water groet was 17 lb. 6 s.
	Des sonnendages op nyen Jairsdach[1] want dat dat water groet was ende die molen vedroncken weren 8 lb. 6 s.
10 jan. 1473	Des sonnendages na Dertynen 15 lb. 8 s.
17 jan.	Des sonnendages na Anthonii want dat water groet was ende die moelen verdroncken weren 9 lb.
24 jan.	Dess sonnendages avent Pauli Conversio want dat water groet was 15 lb. 19 s.
31 jan.	Des sonnendages post Pauli 11 lb. 9 s.
7 febr.	Dess sonnendages na sunte Agaten 18 lb. 8 s.
14 febr.	Dess sonnendages Valentini 21 lb. 19 s.
21 febr.	Des sonnendages op avent Petri[2] ontfangen noch van dat men nae schuldich was 131 lb. 8 s.
	Somma die molen 949 lb. 13 s.

fol. 6.

Van der burgerschap[3].

Johan Huerninck so hy syn burgerschap opgegeven hadde in genaden soe hefft hon die stat die weder gegeven van gracien.

1) Nieuwjaarsdag viel op Vrijdag.
2) Laatste dag van het rekeningsjaar.
3) Bepalingen over het burgerschap vindt men in het Stadboek B van Zutphen, zie Pijnacker Hordijk, Rechtsbronnen der stad Zutphen, pag. 61. Opgeven van burgerschap had in beginsel onmogelijkheid van herstel ten gevolge. Deze posten zijn hier vermoedelijk opgenomen om te verantwoorden dat ten aanzien van Huerninck, ter Cluyse en Yseren om redenen van bijzondere aard afgeweken is van deze regel en dat van hen geen burgergeld geheven is.

Henrick Hermelinck burger van gracien, dan fuer hy van hir mitter wone so solde hy twe schylde betalen dat hefft hy begrepen myt synen ede. Johan ter Cluyse want hy burger gewest is ind weder in quam burger van gracien.

Henrick Elerdinck burger van gracien ind hefft mede in sijne ede begrepen ende gelavet offt sake were dat men hon een wete geschien lieth tot enigen tyden an Johan Buyck dat die wete van werden wesen sall off die an hon selven geschiet were.

Peter Michaelss Grieten man van Zueren burger mit 1 schilde

ind sal hir burger blyven by eenre penen van 21 schylden dair Coep Gesynck vor gelaefft hefft maket 3 lb.

Andries Yseren burger van gracien want hy syn burschap in genaden op gegeven hadde.

Peter Nouwert burger van gracien.

Evert Santacker Wilhelm Leryncks knecht plach toe wesen burger van gracien dan voir hy van hir etc.

Van den Ossenwairt[1].

Soe den Ossenweert geslagen iss an ses kloeten ende uutgedaen noch vier jair lanck vor datum vurscreven an tho rekenen dair men die pacht hirvan jairlix betalen sall op midwinter den reyntmeister van in der tyt.

Den irsten kloet hir van over die sluyse hefft Andries van Mermueden vor 90 lb. burghe Johan Kreynck Alphertzss.

Den anderen kloet die langes dat Zydelant streect hefft Reensse Kreynck voir 102 lb. burghe Arnt Yseren.

Den derden kloet hefft Derick Mennynck voir 100 lb. burge Johan Kreynck Alphertzss.

Den vierden kloet hefft Rense Kreynck voir 100 lb. burge Aernt Yseren.

Den vyfften kloit by der brugh[2] voir die vysscherboede hefft Johan Kreynck Alphertzss voir 99 lb. burge Mennynck.

Den sesten kleynen kloyt hefft Coert Schylmelpenninck voir 52 lb. borge Johan Kribbe.

Van vercochten waeren[3].

Henrick Hermelinck gecocht 1 wair voir 16 lb., solvit op Johannis Baptiste.

Van den molleners[4].

28 mrt. 1472	Ontfangen opten Paesschavent van Gerit van der Marsschmoelen 5 rynse gulden 11 kr.

1) De Ossenweerd lag aan de overzijde van de IJsel bij de Overmarsch. Deze weerd was in zes percelen verdeeld, die afzonderlijk werden verpacht.
2) Met de brug kan bedoeld zijn de Emperbrug; zie hiervóór pag. 10, noot 6.
3) Een waar is het recht om twee runderen te weiden op de Nedermarsch (ten N. van de stad) of op Helbergen of op Wesse (ten Z. van de stad).
4) Zie hiervóór pag. 17, noot 1.

31 mei	Dess sonnendages na Urbani 6½ rynse gulden van Gerit Kribben.
	Van Gerit van Tellicht 2 rynse gulden 20 kr.
26 juli	Ontfangen op sonnendach na Jacobi 18 lb. 11 s. 5 d.
13 sept.	Ontfangen op des heiligen Cruyss avont Exaltacionis 14½ rynse gulden.
11 oct.	Op sonnendach na Victoris 4 rynse gulden, 16 kr.
25 oct.	Ontfangen op Crispini 64 kr.
8 nov.	Op sonnendach na Wilbrordi 68 kr.
22 nov.	Op sonnendach Cecilie 46 kr.
6 dec.	Op sonnendach Nycolay 50 kr.
20 dec.	Op sonnendach op sunte Thomaes avont 2 rynse gulden, 12 kr.
3 jan. 1473	Op sonnendach na Jairssdach 5 rynse gulden, 22 kr.
17 jan.	Op sonnendach Anthonii 2 rynse gulden, 20 kr.
31 jan.	Op sonnendach na Pauli 3 rynse gulden, 28 kr.
28 febr.	Op sonnendach Esto Mihi ontfangen 8 rynse gulden ende 16 kr. mede alle scholt an hon gerekent maket die Marsschmoelen 161 lb. 2 s. 10 d.
	Ontfangen van der Spytaylsmoelen 3 rynse gulden 20 kr.
	Ontfangen van Wilhelm van der Spytails poirten 1 rynse gulden 40 kr.
1 aug. 1472	Ontfangen op Vincla Petri van Gerit 2 rynse gulden 49 kr. 1 oirtken.
13 sept.	Ontfangen van Wilhem op dess heyligen Cruysavent 4 rynse gulden.
11 oct.	Ontfangen op sonnendach na Victoris 2 rynse gulden, 5 kr.
25 oct.	Ontfangen op sonnendach Crispini 14 kr.
8 nov.	Op sonnendach na Wilbrord 30 kr.

22 nov.	Op sonnendach op Cecilie 27 kr.
6 dec.	Op Nycolae ontfangen 30 kr.
20 dec.	Op sunte Thoemaes avont 61 kr.
17 jan. 1473	Op Anthonii 46 kr., noch 46 kr. maeckt die Spytaelsmoelen 44 lb. 8 s. 6 d.
	Ontfangen van den nyer wyndemolen buyten der Lairpoirten 5 rynse gulden, 2 kr.
17 jan. 1473	Op sonnendach Anthonii ontfangen van der Lairporten 6 gulden ende 28 kr., maket die Lairporte moelen 28 lb. 3 s. 4 d.

Ontfangen van Johan Kribbe dat hy ontfangen hadde van der moelen buyten der Lairporten 16 lb. 19 s. 9 d.

fol. 7.

Rekenynge[1)] van den irsten gerichte als[a)]

Rekenynge van den anderen gerichte als Andries Schymmelpenninck ind Arnt Berck.

Item Alart Bruchtinck 2 lb. 10 s.

Item Theus Tymmerman 5 lb.

Item Johan Hermanss. 10 lb.

Item Johan Otten 5 lb.

Item Derick Otten 5 lb.

Rekenynge van den derden gerichte als Arnt Yseren ind Andries van Mermuyden.

Item Ruert Daemss. 5 lb.

Item Gerit to Wuestenynge 7 lb.

Rekenynge van den vierden gerichte als Johan Kreynck ind Cele Keppelman.

Item Wessell Classert 10 lb.

Rekenynge van den vyfften gerichte als[a)]

Rekenynge van den sesten gerichte als Rense Kreynck ind Henrick Asse.

Item Hendrick Mommenhave 5 lb.

1) De inhoud van dit hoofdstuk is niet geheel duidelijk. Te Zutphen - evenals b.v. in Elburg (zie Van Meurs, Rechtsontwikkeling van Elburg, pag. 18) - waren van de 12 schepenen er telkens twee belast met de rechtspraak gedurende twee maanden. Deze regeling moet in dit hoofdstuk tot uitdrukking zijn gebracht. Dit volgt uit de omstandigheid, dat Andries Schymmelpennynck, Arnt Berck, Arnt Yseren, Andries van Mermuyden, Johan Kreynck, Cele Keppelman en Henrick Asse in dit jaar schepen waren (zie hierna pag. 148); Rense Kreynck was raad, doch hij heeft een deel van het jaar als schepen gefungeerd, omdat één der andere schepenen, Andries Yseren, slechts een half jaar als zodanig gefungeerd heeft. Het eerste en het vijfde gerecht zijn ook met schepenen bezet geweest. Omtrent de aard van de vermelde betalingen blijkt niets. De totale som van de ontvangsten uit dezen hoofde bedroeg - blijkens een marginale aantekening - ruim 321 lb. Dit bedrag is weliswaar veel groter dan de som van de in de rekening opgenomen bedragen, doch de vele open ruimten in dit hoofdstuk wijzen op het weglaten van posten. Het bedrag van 321 lb. kan ten dele bestaan uit afbetalingen van opgelegde boeten; de boeten voor ernstige vergrijpen konden in termijnen worden voldaan omdat betaling ineens niet mogelijk was.

a) Niet ingevuld in het hs.

a) Niet ingevuld in het hs.

Somma quinta 1816 lb. 17 s. 5 d.

Summa summarum van allen opboeren 12010 lb. 19 s. 8 d.

fol. 8.

Van weder uutgeven[1].

Iirst den weydemeysteren ind den wegemeisteren als Reent the Hoffstede ende syn geseell Lambert ten Veen.

Bueten der Marsschporten.

1 mrt. 1472	Des sonnendages nae Mathie verloent van dat hy omme gegaen iss ind hefft holt laten houwen ind vueren an vier eynden dair men tuynden[2]. Reent ter Hoffsteden 4½ dach des dages 4½ kr., Wilhem Kobbertzs. mit synen wagen holt gevoirt 1½ dach, Wessel 1½ dach, elckes dages 10 kr. Item Derick Wullers getuent op Helbergen[3] op den Slieck[4] 35 roeden, van elcker roeden ½ kr. mackt 2 lb. 16 s. 1 d.
	Stheyntken getuynt by dess verenhuyss 6 roeden, elcke roede 3 oertkens kr. maeket 3 s. 9 d.
8 mrt.	Op then sonnendach Letare verloent van den Ossenweert getuynt aver die Yssell om den ommeloep an den weert ind mede gemeyet paetholt[5] opten nedersten weert an den nedersten marsch ind holt gehouwen op Hilbergen mede getuynt an Keker lant Reynt ter Hoffsteden 5 dage Derick Sluyter 5 dage Herman ten Thienhus 6 dage Herman Smyt 6 dage Wessell Essken 6 dage Slender 4 dage Lambert ten Veen 3 dage Gerit Steyntken 3 dage Henrick Heynck 3 dage Derick Wullers 3 dage Meynt Wolbertss. 1 dach elcken sdages 4½ kr. Item Werner Ewynck mit synen wagen 2 dage dess dages 10 kr. die holt voirden, 9 lb. 1 s. 8 d.

1) Zie Inleiding pag. 2.
2) Omheinen.
3) Ten Z. van de stad.
4) Een stuk land genaamd het Hoghe Slijck, gelegen naast Helbergen, door de stad in eigendom verkregen in 1357 (Gem. Arch. Zutphen, inv. nr. 1486).
5) Poothout.

Op den selven dach verloent van 40 roeden getuynt buyten der Marsschporten an den dyck van elcker roeden 3 oertkens maket 1 lb. 7 s. 1 d.

15 mrt. Des sonnendages op Judica verloent van holt gebonden geknoetet mede gevoert an dese Welle ouck gewest mede in die Koppel die wangen[1] toe maken Reynt ter Hoiffsteden 6 dage Gerit Steentken 6 dage Henrick Heynck 6 dage Lambert ten Veen 6 dage Wessel Esselinck 6 dage Slender 6 dage Derick Wullers 4 dage elcken dess dages 4½ kr. Item Wilhem Nevenoert ende syn zoen holt gehaelt mit Johan ter Bergh syn scepe Wilhom vurscreven 3 dage sdages 5 kr. Johan van den Berch gehadt sin luyrden[2] 3 dage elckes dages 2 swairte stuver Wessel in die Brugge mit synen wagen 1½ dach holt toe water gevoert Wilhem Lubbertzs. mit synen wagen holt gefoirt bueten der Vysspoirten op den dyck 1 dach elk dach dess dages 10 kr. maeckt 11 lb. 14 s. 4 d. Dess sonnendages op Judica verlont van der welle gevullet by der vysscherboeden[3] mede holt gebonden to der welle in den Ossenweert. Reent ther Hoffsteden 5 dage Johan Nevenoert 5 dage Johan ther Borch 5 dage Wilhemken 5 dage Lambert Veenman 5 dage Derick Sluyter 5 dage Wessel Essken 5 dage Herman Hassynck 5 dage Gerit Steyntken 5 dage Slender 5 dage Derick Wulberts 5 dage Groenefelt 5 dage Meeynt Wolbertzoen 5 dage Heynck 5 dage Johan Kuer 4 dage Peter Dyckert 4 dage Derick Lentynck 4 dage Henrick Beerntszoen 3 dage Henrick 4 dage Gaedert van Aelten 4 dage Johan van Kranenborch 2½ dach elcken sdages 4½ kr. Wilhem Nevenoert 5 dage elck dach 5 kr. Derick van Kranenborch 1½ dach die ankeren toe stoppen elcken sdages 6 kr. Item Gerit

1) Kade langs een wetering of sloot.
2) Zie hiervóór pag. 10, noot 2.
3) In de Ossenweerd; zie hiervóór pag. 20.

Scheluwairtz schip 5 dage eerde gefuert Derick Mennyncks schip 3 dage elcken dess dages 2½ kr. Item Peter Voss die luerden gemaect als balken dair over gemaect

ende gelecht ind 1 knye[1] dair in gelacht Peter ½ dach dair voir 6 kr. item 8 kr. voir die spanbalken gegeven die over die luyrden liggen maeckt 20 lb. 11 s.

28 mrt. Dess saterdages op Paesschavent verloent van der welle gemaket willigen gheknoetet ind holt gevuert Reynt ther Hoffsteden 4½ dach Meent Wolbertszoen 4½ dach Johan Nevenoirt 4½ dach Johan van der Borch 4½ dach Wilhem Koir 4½ dach Henrick Huyrman 4½ dach Bussehamer 3½ dach Sluyter 3½ dach Wessell Essken 3½ dach Steyncken 3½ dach Buckefoirt 3½ dach Henrick Smyt 3½ dach Slender 3½ dach Henrick Beerntszoen 3½ dach Wilhem Tiegeler 3½ dach Derick Lontynck 3½ dach Gadert van Elten 3½ dach Derick Wulbertz. 4 dage Grueneveelt 4 dage Henrick Heynck 4 dage Herman van Diederen 4 dage Herman Hermanss. 4 dage Peter Johanss. 4 dage Segefalck 3 dage Mecharis 3 dage Lambert ten Veen 3 dage elcken des dages 4½ kr. Item Wilhem Nevenoirt 3½ dach des dages 5 kr. Wilhem Lubbertszoen mit synen wagen holt gevuert an Holsterbrugh[2] ½ dach ende een voeder van Helbergen to samen 8 kr. Wessel voir die Brugh mit synen wagen holt gevoert ½ dach als 5 kr. Gerit Scheluwairt syn schyp 3½ dach Derick Mennyncks schyp 3½ dach elcken sdages 1 witpennynck Johan Hessel gevoert 13 kaeren steenruydsen[3] op die well ind Arnt Gerwerdynck 12 kaeren die selve Aernt noch gevoert 3 voeren op dat tichgewerck[4] elck voir 1 butken ende voir den steenruytschen die kair 1 oertken. Item die Kuer noch 3½ dach des dages 4½ kr. Item Johan van Collen aver ende weder over op der stat werck mede toe

1) Kromhout.
2) De Holsterbrug lag buiten de Nieuwstad op de weg naar Deventer.
3) Steenbrokken.
4) Er was een stadstichelwerk op Helbergen en ook aan de overzijde van de IJssel.

gesien 3 dage dess dages 3 kr. maeckt 21 lb. 10 s. 5 d.

5 apr. Des sonnendages op Quasimodo verloent van der welle eerde gevoert ende geheyt mede holt gebonden ende gehouwen op den Marssch Reynt ter Hoffsteden 3 dage Derick Wullers 3 dage Derick Sluyter 3 dage Gerit Steyntken 3 dage Wessel Eskynck 3 dage Henrick Smyt 3 dage Herman van Dyderen 3 dage Herman Hermanss. 3 dage Segevalck 3 dage Gronevelt 3 dage Meynt Wolbertszoon 3 dage Derick Lentynck 3 dage Slender 3 dage Henrick Heymck 3 dage Johan vuirscreven 3 dage Wilhem Willemss 3 dage Henrick Beerntss 3 dage Buckefoirt 3 dage Peter Janss 3 dage Gadert van Elten 3 dage Busssehamer 2½ dach elcken sdage 4½ kr. Willem Nevenoirt 3 dage dess dages 5 kr. Gerit Schelwertz schyp ½ dach dess dages 1 witpenninck Item Wilhem Lubbertzsoen mit synen wagen holt an gevoirt 2 dage van Helbergen, sdages ½ Arnh. gulden maket 13 lb. 2 s. 8d. Op den selven dach verloent van der welle nye pale geheyet onder die anckere ende die welle gevesticht. Herman Dorenbuss 2 dage Henrick op Stroe 3 dage Gerit van Raemssdarp 2½ dach Johan van Osenbrugh 2 dage Jenne Holtsnyder 1½ dach elcken sdages 8 kr. Johan Essynck 2 dage dess dages 7 kr. Evert Kairman mit synen wagen holt gevoirt 8 foeren maket 5 lb. 7 s. 10 d.

12 apr. Dess sonnendages op Misericordias Domini verloent van der weel palen toe stoeten ind nye anckeren gelecht. Herman Dorenbuyssch 6 dage Henrick opt Stroe 6 dage Ozenbrugh 6 dage Gerit van Ramsdorp 6 dage Jenne Holtsnyder 1½ dach elck 8 kr. Johan Essynck 5 dage dess dages 7 kr. Evert Kaerman 18 foeren van der holtmerckt[1)] holt gefuert, van elcken fuyr 4 kr. Derick van Graess 1 fuir

1) Dit is niet de Houtmarkt, maar de plaats buiten de Buiten-Laarpoort waar in de M.E. de houthandel plaats vond. Zie Geld. Volksalm. 1904, pag. 70.

voirden van der Hogerbrugge 1 butken maket 12 lb. 15 s. 1 d.

Op den selven dach verloent Reynt Weydemeister myt synen gesellen van holt gehouwen ind gebonden ind op die welle gevuert, mede pale geheit

op der welle. Reynt 6 dage Gronefelt 6 dage Derick Sluyter 6 dage Gerit Steencken 6 dage Derick Lentynck 6 dage Henrick Beerntszoen 6 dage Henrick Smyt 6 dage Peter Johanss 6 dage Slender 6 dage Meynt Wolbertszoen 6 dage Henrick Heynck 6 dage Egbert van Zyde 6 dage Gerit Priester 6 dage Henrick Huyrnynck 6 dage Derick Wulberts 6 dage Wessel Essken 6 dage Johan Nevenoirt 6 dage Johan Kuer 6 dage Willem Willemss. 6 dage Bueckefoirt 6 dage Herman van Dyderen 6 dage Herman Hermanss 6 dage Segevalck 6 dage Henrick van Holten 6 dage Wilhem Droechscheerre 6 dage Gaeder van Elten 6 dage Engelbert Olsynck 6 dage Henrick Huerninck 4 dage Macharis 4 dage Derick van Brandeborch 4 dage Rutger Slechter 4 dage elcken sdages 4½ kr. Gerit Scheluwerts schyp 5 dage, Derick Monnyncks schyp 4 dage elck schip sdages 1 witpenninck. Wilhem Lubberts zoen mit synen wagen holt gefuyrt achter Galileen[1] an dat gasthuys

fol. 9.

slach[2] 1 vuer 1 stuver Wilhem Nevenoert 6 dage dess dages 5 kr. Aernt Gerwerdynck gevuert 21 kaeren steenrudsen op die wel van elcker kaeren 1 oertken Johan van Coelen 4 dage dess dages 1 witten stuver maket 35 lb. 13 s. 4 d.

19 apr. Des sonnendages op Jubilate verloent van der welle gemaket eerde gevuert holt gebonden ende gehaelt mitten schepe mede gewest bueten der Lairpoirten an den steenwech[3] Reynt 6 dage Gerit Steyntken 6 dage Derick Lentynck 6 dage

1) Klooster van de Minderbroeders-Observanten; dit klooster lag ter zijde van de weg naar Warnsveld. De nauwkeurige ligging is aangegeven op de kaart van Zutphen van Jacob van Deventer. Zie over Galilea: Monasticon Batavum, I, pag. 196/97; voorts Bijdr. en Med. Gelre, III, pag. 26.
2) In de zin van een perceel grond waarop door het gasthuis verschuldigde onderhoudslasten rustten, die pondsgewijze bepaald werden.
3) Vermoedelijk de weg naar Warnsveld.

Derick Wulvers 6 dage Gronevelt 6 dage
Priester 6 dage Meynt Wolbertzs. 6 dage
Jan Nevefoirt 6 dage Johan Kuir 6 dage
Wilhem Willemss 6

dage Buckefoirt 6 dage Herman van Diederen 6 dage Derick Sluyter 6 dage Henrick Beerntss. 6 dage Henrick Huenynck 6 dage Slender 6 dage Egbert Esken 6 dage Herman Hermanss. 6 dage Herman Vry 6 dage Henrick Hurnynck 6 dage Lubbert van Ricken 6 dage Wilhem Droechscheerre 6 dage Egbert van Yde 6 dage Henrick van Holten 6 dage Henrick Smyt 6 dage Engelbert Elsynck 6 dage Segevalck 6 dage Gadert van Elten 6 dage Johan Boegel 5 dage Henrick Heynck 5 dage Kielsberch 3½ dach Evert Johanss. 5½ dach elcken dess dages 4½ kr. Willem Nevefoirt 6 dage dess dages 5 kr. Gerit Scheluwartz schyp 6 dage Derick Monnynck schyp 5½ dach Jan van Duytsch syn schepe 5 dage elck schip sdages 1 witpenninck. Wilhem Lubbertzs. mit sinen 2 kaeren eerde gevuert an den stenendyck elcke kair sdages 6 kr. die selve noch mit synen wagen holt gevuert an den tuen by den tiechgelaven ½ dach 6 kr. noch vor 4 roeden getuynt an den tiechgelaven elcke roede 3 oertken. Item Johan van Coelen 4 dage dess dages 1 witten stuver maket 38 lb. 15 s.

Op den selven dach verloent nyhe anckeren in die welle gelacht voirt die welle gelattet Herman Doerenbuss 3½ dach Gerit Ramsdoirp 4 dage Johan Holtsnyder ende syn geseell elck 1½ dach elck sdages 8 kr. Evert Kairman mit synen wagen gevuert 2 vueren van den holtmarckt op die welle van elcken vuer 4 kr. noch gevuert buschholt ende sliete op die welle 6 vueren elck vuer 4 kr. Arnt Gerwerdynck gevuert mit synre kair holtwerck 1 fuer 1 butken maket 4 lb. 15 s. 11 d.

26 apr. Des sonnendages op Cantate verloent van nyen anckeren gelacht an die oilde welle by der vyschersboeden Herman Dorenbuys 1 dach Henrick op Stroe 1 dach Gerit Essynck 1 dach Rampdorp 1

dach elcken sdages 8 kr. Evert Kairman mit synen wagen gevuert 6 voeren die voir 4 kr. Derick van Groiss mit synre kaeren 1 fuer 1 butken Herman Dorenbuyss gegeven van enen nyen ganck gemaect in Bruenss moelen 1 lb. maket 3 lb. 7 s. 1 d.

Op den selven dach verloent van eerde gevullet an der nyer welle ind an Emperbrugh mede gewest Reent ther Hoeffsteden 6 dage Gerit Steentken 6 dage Derick Wullers 6 dage Henrick van Holten 6 dage Derick Lentynck 6 dage Wilhem Willemss. 6 dage Johan Kuyr 6 dage Gerit Brekefoirt 6 dage Herman van Diederen 6 dage Wilhem Droechscheerre 6 dage Wessel Essynck 6 dage Henrick Smyt 6 dage Peter Johanss. 6 dage Henrick Sluyter 6 dage Henrick Beerntzs. 6 dage Henrick Wuenynck 6 dage Gerit Priester 6 dage Engelbert Elsynck 6 dage Herman Hermanss 6 dage Slender 6 dage Engelbert van Yde 6 dage Henrick Huernynck 6 dage Meent Wolbertzs. 6 dage Gadert van Elten 6 dage Johan Nevefoirt 4 dage Herman Vry 3 dage Grunefelt 3 dage Henrick Heynck 2½ dach Segefalck 2½ dach Kerlsberch 1 dach Johan Boegel 1 dach, Lubbert van Recken 2 dage, elcken dess dages 4½ kr. Willem Nevenoirt 6 dage dess dages 5 kr. Gerrit Scheluwart syn schyp 5 dage Derick Mennyncks schyp 6 dage Johans schyp van Duyts 4½ dach elck schip sdages 1 witpenninck Arnt Gerwerdynck gevuert 28 kaeren steenruetzsen die kair 1 oirtken. Wessel in die Brugh gevuert 4 vueren rys, dat vuer ½ witpenninck Johan van Koelen 4 dage dess dages 1 stuver maket 33 lb. 16 s. 9 d.

3 mei

Des sonnendages Vocem Jocunditatis verloent van gearbeit op die welle, mede geweest op die sluyse bueten der Spytailspoirten Reynt ther Hoiffsteden 5 dage Derick Sluyter 5 dage Gerit Steyntken 4 dage Derick Lentynck 4 dage Henrick Beerntszoen 4 dage Engelbert Elsynck 4 dage Beernt Brouwer 4 dage Peter Johanss 4 dage Huenynck 4 dage Henrick Smyt 4 dage Wessell Essynck 4 dage Gadert van Elten 4 dage Henrick van Holten 4 dage Johan Nevenfort 3 dage Willem Willemss. 4 dage Herman

van Diederen 4 dage Gerit Priester 4 dage Gerit Bokefoirt 3 dage Kuer 3 dage Herman Hermanss 1½ dach Slender 1 dach Egbert van Yde 1 dach Henrick Hurnynck 1 dach Derick Wollert 1 dach Meynt Wolbertszoen 1 dach elcken

sdages 4½ kr. Gerit Scheluwairt syn schyp 4 dage Derick Monix schyp 3 dage Johan van Duyts 1 dach elck schip sdages 1 witpenninck Wilhem Lubbertszoen mit synen wagen holt gefoirt op Helbergen ½ dach 6 kr. ende 1 oirtken, Wychman Voss mit synre kair rysse gefoirt angher sluyse 1 kr. Johan Hessel mit synre kair eerde gevoert an die sluyse 1 dach 6 kr. Johan van Koelen 3 dage dess dages 1 stuver maket 16 lb. 13 s. 11 d.

7 juni

Des sonnendages na Bonifacii verloent van der nedessten hoefft toe maeken mede van holt to halen Reent ter Hoffsteden 5 dage Lambert ten Veen 5 dage Derick Wulberszoen 5 dage Derick Sluyter 5 dage Steyntken 5 dage Grunevelt 3 dage Henrick ten Holt 5 dage Johan Nefefoirt 5 dage Willem Willemss. 5 dage elcken sdages 4½ kr. Willem Nevenoert 5 dage des dages 5 kr. Evert Kairman mit synen wagen gevoert 3 voir palen elck voir 4 kr. maket 9 lb. 4 s. 7 d.

14 juni

Des sonnendages na Odulphi verloent van nye zomeess[1] gesteken an die nye steen kosten soe die tobraken was Herman Dorenbuyss 2 dage Henrick op Stroe 2 dage Gerit Essynck 1½ dach elcken dess dages 8 kr. Johan Essynck 2 dage, dess dages 7 kr., twe holtsnyders elck ½ dach ende des dages elcken gegeven 8 kr. Evert Kairman gevuert mit synen wagen 2 foeren cantholtz bueten der Marsschpoirten elck fore 4 kr. maket 3 lb. 5 d.

Op den selven dach gearbeit op dat nederste hoefft[2] ende holt gehaelt van heren Aernts Weert van Middachten[3] ende van Evertz van Baick[3] Reynt ter Hoffsteden 5 dage Gerit Steyntken 5 dage

1) Zoom, kant, rand.
2) Hoofd in de IJssel, dat met paalwerk werd beschermd tegen de stroom.
3) Arnt van Middachten en Evert van Baeck hadden deze weerden vermoedelijk verkregen in 1467; zie Inv. Gem. Archief Zutphen, inv. nr. 719.
3) Arnt van Middachten en Evert van Baeck hadden deze weerden vermoedelijk verkregen in 1467; zie Inv. Gem. Archief Zutphen, inv. nr. 719.

Derick Wullers 5 dage Sluyter 5 dage Henrick Heynck 5 dage Gronevelt 4½ dach Wilhem Villemss 5 dage Johan Nevenoert 5 dage Evert

31

Johanss 5 dage Slender 3 dage Segevalck 3 dage Henrick ten Holt 3 dage Lambert ten Veen 4 dage elcken sdages 4½ kr. Willem Nevenoert 5 dage, des dages 5 kr. Evert Kairman mit synen wagen gevuert 2 vueder paelen op dat hoefft elck voir 4 kr. Evert Vitynck vyff reysen die loerdenne opgedreven[1] an heren Arnts wert van Middachten ind an Evertz weert van Baick ende Johan Hessel een reyse van elcker reysen 8 kr. maket 13 lb. 16 s. 11 d.

21 juni

Dess sonnendages na Viti verloent van den nedersten hoeffde gearbeit Reent ter Hoffsteden 5 dage Derick Wulbertszoen 5½ dach Sluyter 5½ dach Slender 5½ dach Willem Willemss. 5½ dach Gerit Steyntken 3½ dach Groenevelt 3 dage Henrick Heynck 3½ dach Johan Nevenoert 3 dage Evert Johanss. 3 dage elcken sdages 4½ kr. Evert Kairman gevoirt 2 voeren holtz mit synre karen ind Aernt Gerwerdynck 1 vuer in der Koppel elck voer 1 butken noch Willem Tolner mit sinen wagen gevoert 1 vuer holtz an Wolffeler brugh[2] 1 stuver maket 8 lb. 4 s. 4 d.

Op den selven dach verloent van der stat scepe to tymmeren ind die bartze[3] to tymmeren ind to terren Peter Voss 4 dage dess dages 4 stuver Wilhem Nevenoert 4 dage dess dages 5 kr. Johan syn soen 1 dach dess dages 4½ kr. Item voir zentelen[4] Ruder Moss ind vor ander holt 2 olde brasspenninck noch voir ketell

1) De loerden werd stroomopwaarts gebracht om de aldaar gelegen weerden te bereiken.
2) In het kerspel Warnsveld.
3) Baerdse, barse, bargie; een klein oorlogschip, dat roeiende of zeilende voortbewogen werd.
4) Sintel, zintel; een band of boog van ijzer of van hout, die iets samenhoudt; bij schepen: spanten.

	blasebalch ind voir werck 22 kr. maket 4 lb. 5 s. 4 d. Item noch voir
fol. 10.	12 quairten terns[5] 12 Deventer kr. maket 16 st. 4 d.
28 juni	Dess sonnendages op sunte Peter ende Pauwels avont Apostolorum verloent van den oversten hoiffde Reynt ter Hoiffstede 3 dage ind mede an

5) Teer.

Johan Kribben slach[1] by Wulfeler brugh Steyntken 3½ dach Sluyter 3 dage Wullert 2½ dach Groenevelt 2½ dach Slender 2 dage Evert Johanss. 2 dage Wilhem Willemss 1 dach Johan Nevenoert 2 dage Henrick Heynck 3 dage elcken sdages 4½ kr. Willem Nevenoirt 1 dach mit synen scepe holt gehaelt totten hoiffde dess 5 kr. Sceluwartz schip 1 dach dess dages 1 witpenninck Aernt Gerwerdynck mit synre kair steenrudss gevuert op die welle by Boirgonien[2] 5 kr. maket 5 lb. 2 s.

5 juli

Dess sonnendages na Mertini Transslatio verloent van den oversten hoiffde Reynt ter Hoiffstede 3½ dach Gerit Steyntken 3 dage Derick Wullers 3 dage Derick Sluyter 3 dage Henrick Heynck 3 dage Gerit Gruenevelt 3 dage pale gemaket Johan Nevenoirt 3 dage Johan Slender 3 dage Meent Wolbertszoen 3 dage Henrick Smyt 3 dage Wilhem Willemss 1 dach elck dess dages 4½ kr. Wilhem Nevenoirt 1 dach, dess dages 5 kr. Evert Kairman mit synre karen gevoert palen op dat hoifft 2 vueren elck kair 1 butken. Item Hessel gegeven van der luerdennen opgedreven die dat holt haelden van Evert van Baick 8 kr. maickt 6 lb. 9 s.

12 juli

Dess sonnendages op sunte Margreten avont verloent van den oversten hoiffde mede holt gehaelt van Evert van Baick Reyntken 6 dage Steyntken 6 dage Derick Wulbers 6 dage Derick Sluyter 9 dage Henrick Heynck 6 dage Gerit Groenevelt 6 dage Meent Wolbertss. 6 dage Johan Nevenoirt 6 dage Slender 6 dage Henrick Smyt 6 dage Wilhem Willemss. 6 dage elcken sdages 4½ kr. Wilhem Nevenoirt 6 dage dess dages 5 kr. Gerit Scheluwairts schip 2 dage dess dages 1 witpenninck Evert Kairman 2 voir holts gevoirt opt hofft die voir 4 kr. noch 1 kair palen

1) Zie hiervóór pag. 27, noot 2, Hier dus een perceel grond, waarop door Johan Kribbe verschuldigde lasten rustten.
2) Een toren van de stadsmuur, aan de rivierzijde.

gevuert 1 butken noch Evert Kairman die luyrden opgevuert an Everts weert van Baick 8 kr. makt 14 lb. 5 s. 4 d.

19 juli	Dess sonnendages na Margreten Virginem van der weel gemaeckt bueten der Marschpoirten Herman Dorenbuss 1 dach Gerit van Raemsdorp 1 dach elcken sdages 8 kr. maket 13 s. 1 d.
	Op den selven dach verloent van den oversten hoiffde gearbeit Reynt ter Hoffsteden 5 dage Gerit Steyntken 5 dage Gerit Gronevelt 5 dage Henrick 5 dage Derick Sluyter 5 dage Johan Slender 5 dage Willem Willemss 5 dage Johan Nevenoirt 4 dage Meynt Wolbertss 4 dage Derick Wullerts 5 dage Johan van Dycke 4 dage elcken dess dages 4½ kr. Willem Nevenoirt 4 dage dess dages 5 kr. Wichman mit synre kaeren palen gevuert 2 vuer 2 butken. Item Evert Kairman 2 voir mit synen wagen holtwerck gevuert op die weel elck vuer 4 kr. maket 10 lb. 13 s. 6 d.
26 juli	Dess sonnendages na Jacobi verloent van der kribbe toe leggen beneden den nedersten hoiffde Reyntken 4 dage Gerit Stentken 4 dage Derick Wulberss. 4 dage Derick Sluyter 4 dage Gerit Groenevelt 4 dage Johan Nevenoirt 4 dage Meynt Wolbertss 4 dage Henrick Smyt 4 dage Johan Slender 4 dage elcken sdages 4½ kr. Willem Nevenoirt 4 dage dess dages 5 kr. ende noch 6 vuer palen gevuert Evert mit synen wagen elck vuer 4 kr. maket 8 lb. 10 s. 2 d.
2 aug.	Dess sonnendages na Petri ad vincla verloent van arbeyden toe der kribben ende mede eerde dair toe gevoirt Reent ter Hoffsteden 5 dage Meynt Wolbertss. 5 dage Gronevelt 5 dage Derick Wullers 5 dage Derick Sluyter 5 dage Johan Nevenoirt 5 dage Henrick Smyt 5 dage Johan Slender 5 dage Gadert van Aelten 5 dage Johan Deedele 5 dage elcken sdages 4½ kr. noch Heynck 2 dage maeckt 9 lb. 11 s.
9 aug.	Dess sonnendages avent Laurencii verloent van arbeiden toe der kribben

Reent ter Hoffsteden 6 dage Meynt Wolbertszoen 6 dage Gruenevelt 6 dage Derick Wulbertss. 6 dage Herman Smyt 6 dage Sluyter 6 dage Johan Slender 6 dage Johan Didele 6 dage Gerit Lambertss. 6 dage Gadert van Aelten 6 dage elcken dess dages 4½ kr. Evert

Kairman gevuert 2 vuir palen opt warck van den voir 4 kr. Johan teir Scoelpen gegeven voir 11 bussen als 4 bussen welholtz die bussch 1 stuver ende 7 busse bande ellicken bussch 1 brasspenninck. Item noch Steyncken 6 dage maket 14 lb. 2 d.

16 aug. Dess sonnendages na Assumpcionis Marie verloent van den scepe toe gemaeckt dair men op heyen sal ende voirt olde pale gewonnen uut der wellen mede geweest ander kribben gearbeit Herman Dorenbuss 4 dage Henrick opt Stroe 4 dage Gerit Essinck 3½ dach elcken dess dages 8 kr. Reynt Weydemeyster 4 dage Meynt Wolbertss. 4 dage Derick Wulberss. 4 dage Gadert van Aelten 4 dage Johan Dodele 4 dage Gerit Lambertszoen 4 dage Derick Sluyter 4 dage Henrick Dyckert 4 dage Gerit Gruenevelt 4 dage Slender 4 dage elcken sdages 4½ kr. Johan van Colen 2 dage dess dages 1 stuver. Item Evert Kairman gevuert vyff voeren van den holtmarcket myt synen wagen op die well die vuer 4 kr. Aernt Gerwerdynck mit synre kair gevuert holtwerck op die well 1 vuer, die vuer 1 butken. Item gegeven van oesen[1] van den scepe vurscreven 3 kr. maket 12 lb. 3 s. 9 d.

22 aug. Des saterdages op Kermssavont verloent van der weel to maken buten der Marsschpoirten Herman Dorenbussch 5½ dach Henrick op Stroe 5½ dach Gerit Essynck 5½ dach elcken sdages 8 kr. Gerit Tankync 2½ dach Johan Essynck 2½ dach Herman ten Grauwencamp 2½ dach elcken sdages 5 kr. Item die die heye getagen hebben Johan Kuyr 5½ dach Buekevoirt 5½ dach Henssken Daemss 5½ dach Gerit Lambertszoen 5½ dach Henrich Pirix 5½ dach Henrick Smyt 5½ dach Wessel Essynck 5½ dach Kiessberch 5½ dach Gadert van Aelten 5½ dach

1) Hozen, wateruitscheppen.

Derick Wulbers 5½ dach Johan Vreden 3½ dach Degener 2½ dach Meent Mollener 2½ dach Johan Coster 2½ dach Beernt Leyendack 3½ dach Aelbert van Batmen 2½ dach Herman die Boese 2½ dach Heyn Damer 2½ dach Johan Hermanss. 2½ dach Gysbert

Besselynck 2½ dach Johan ten Have 2½ dach Woeltman 2½ dach Reyntken Spyker 2½ dach Groenevelt 5½ dach Henrick Beerntszoen 2½ dach elcken dess dages 4½ kr. Johan van Coelen 5½ dach dess dages 1 stuver. Aernt Gerwerdinck mit synre kair gevuert holtwerck toe der wellen 6 karen elck kair 1 butken noch die selve Aernt gevuert 27 kaeren steenruydsen op die welle dat te samen beloept 8 stuver mitten 6 kaeren maeckt 26 lb. 6 s. 2 d.

Op den selven dach verloent bueten der Marsch poirten op den nedersten weert Reyntken 5½ dach Meynt Wobertszoen 5½ dach Derick Sluyter 5½ dach Slender 5½ dach Goessen Boevynck 3 dage elcken dess dages 4½ kr. maket 4 lb. 11 s. 8 d.

30 aug. Op den sonnendach na Decollatio Iohannis verloent van den nedersten weert geheegt ende gepatet[1] Reynt 4 dage Meynt Wolbertss. 4 dage Goessen Boevynck 4 dage Derick Wulbers 4 dage Slender 4 dage Wolbert to Honerden 4 dage Lambert van Benen 4 dage Derick Sloyter 4 dage elcken sdages 4½ kr. maket 5 lb. 17 s. 7 d.

Op sonnendach vurscreven verloent van der welle to maken bueten der Marsschpoirten Herman Dorenbusch 4 dage Henrick op Stroe 4 dage Gerit Essinck 4 dage elcken sdages 8 kr. Item die die heye getoegen hebben Gerit Tanckynck 4 dage Herman ten Grauwenkamp 4 dage Johan Essynck 4 dage elcken sdages 5 kr. Johan Kuer 4 dage Buckenvoirt 4 dage Johan Daemss. 4 dage Gerit Lambertszoen 4 dage Henrick Pairs 4 dage Henrick Smyt 4 dage Wessel Essynck 4 dage Kielssberch 4 dage Gadert van Aelten 4 dage Johan van Vreden 4 dage Degener 4 dage Aernt Mullener 4 dage Johan Coster 4 dage

1) Poten.

Derick Vosken 4 dage Aelbert Leirsynck 4 dage Henrick Geritsz. 4 dage Herman Boese 4 dage Heyn van der Dam 4 dage Johan Hermanss. 4 dage Gysbert Besselinck 4 dage Johan ten Have 4 dage Heyn van den Wolde 4 dage Reynken Spyker 4 dage Grunevelt 4 dage

fol. 11.

Johan van Hese 4 dage elcken sdages 4½ kr. Johan van Coelen 4 dage dess dages 3 kr. Evert Kairman mit synen holt gevoirt op die wel van den holtmerct voirt van ...[a] holt gevuert 13 vuer elck vuer 4 kr. noch van den palen uut den kuylen ind uut den gate gesleypet dair van gegeven 20 kr., maket 28 lb. 3 s. 4 d.

6 sept.

Des sonnendages na Egidii verloent van der weel to maken by den kraen[1] mede an der welle toe geweest bueten der Marsschpoirten Herman Dorenbussch 5½ dach Henrick op Stroe 5½ dach Gerit Esselinck 5½ dach Johan Holtsnyder ende syn gesell elck 5½ dach elcken dess dages 8 kr. Gerit Tanckynck 5½ dach Herman ten Grauwenkamp 5½ dach Johan Essynck 5½ dach elcken sdages 5 kr. Item die die heye getagen hebben ind gegraven Johan Kuyr 5½ dach Buekevoirt 4 dage Johan Daemss. 4 dage Gerit Lambertszoen 3 dage, Henrick Pirix 5½ Henrick Smyt 5½ dach Wessel Essynck 5½ dach Kielsberch 1½ dach Gadert van Aelten 5½ dach Aernt Mollener 3 dage Johan Coster 1½ dach Derick Vosken 1½ dach Herman Boese 1½ dach Johan Hermanss. 1½ dach Gyssbert Besselynck 2½ dach Johan ten Have 2½ dach Heyn van den Wolde 1½ dach Reynken Spyker 1½ dach Henrick Gerytszoen 1½ dach Grunevelt 4½ dach elcken sdages 4½ kr. Johan Coelen 3 dage sdages 1 stuver Evert Kairman mit synen wagen holt gevuert op die welle 8 voeren elck voir 4 kr. Aernt Gerwerdynck gevoirt myt synre karen 1 vuer plancken by den kraen 1 butken, maket 25 lb. 6 s. 8 d.

Op den selven dach verloent van den Nyen Weert gemackt Reynt ter Hoffsteden 6 dage Meynt Wolbertss. 6 dage Derick Sluyter 6 dage Lambert van Venen 6 dage Dieter Wullerss. 6 dage

a) Eén woord onleesbaar.

1) De Kraan lag buiten de Marschpoort aan de IJssel; hij diende om zware goederen uit de schepen te lossen. Voor het gebruik van de Kraan was een retributie verschuldigd.

Willert ter Hoeverdynck 6 dage Slender 6 dage elcken sdages 4½ kr. maket 7 lb. 15 s.

13 sept.

Dess sonnendages avont Crucis Exaltacionis Herman Dorenbussch verloent van der welle gemaket paell gestoeten ende van der hey gemaket Herman vurscreven 4 dage Henrick op Stroe 3½ dach Gerit Esselynck 4 dage Johan Holtsnyder ende syn geseel elcken 3 dage elcken sdages 8 kr. Gerit Tanckynck 4 dage Herman ten Grauwenkamp 4 dage Johan Essynck 4 dage elcken sdages 5 kr. Item die heyers Johan Kuyr 4 dage Buekenvoirt 4 dage Hendrick Pyrix 4 dage Johan Daem 4 dage Wessel Essynck 4 dage Gadert van Aelten 3 dage Henrick Smyt 4 dage Herman Hermanss. 3 dage Henrick Geritszoen 2½ dach Arnt Mollener 2 dage Grunevelt 4 dage elcken sdages 4½ kr. Evert Kairman gevuert van den holtmarckt 13 foeren to Empter brugh ende toe der wel dat voer 4 kr. Aernt Garwerdynck mit syner kaeren gevoert 2 foeren holtz die vuer 1 butken maket 17 lb. 10 s.

Op den selven dach verloent van holt toe meyen op den nedersten weert geweest Reent ter Hoffsteden 4 dage Slender 4 dage Meynt Wolbertss. 4 dage Derick Wulbers 4 dage Derick Sluyter 4 dage Lambert van Venen 2 dage elcken sdages 4½ kr. maket 4 lb. 10 d.

20 sept.

Des sonnendages avent Mathei verloent van den Nyen Weert gemaket Reynt Wedemeister 4½ dach Derick Wulbers 4 dage Derick Sluyter 4 dage Henrick Dyckert 4 dage Herman Hermanss. 4 dage Henrick Pyrick 4 dage Meynt Wolbertss. 4 dage Johan Ryquynss. 4 dage Slender 4 dage Gerit Gruenevelt 4 dage Wessel 3 dage Bueckenvoirt 2 dage Gadert van Elten 2 dage die Kuer 2 dage Johan Daemss. 2 dage elcken dess dages 4½ kr. Willem Lubbertszoen mit synen wagen 1 voeder daerns gevoirt 1 stuver

	Rutgert Knapschinckel 1 witpenninck van den scepe, maket 9 lb. 13 s. 9 d.
27 sept.	Den sonnendach ante Michalis Archangeli verloent van der welle gemaect buten Marsschpoirten Herman Dorenbuyss 2½ dach Henrick opt Stroe 2½ dach Gerit Essynck 2½ dach elcken sdages 8 kr. Gerit Tanckenck 2½ dach Herman Grauwenkamp 2½ dach Johan Essynck 2½ dach

elcken sdages 5 kr. maket 3 lb. 19 s. 7 d. Op den selven dach verloent van den weerde gepatet ind van den Ossenweert die gate gestoppet Reynt ter Hoffsteden 2½ dach Meynt Wolbertszoen 2½ dach Derick Wullers 2 dage Henrick Smyt 2 dage Slueter 2 dage Sleueer 2 dage Henrick Pyrick 2 dage Johan Rycquynss. 2 dage Gadert van Aelten 2 dage Wessel Esskens 2 dage Herman Hermanss. 2 dage Hensken Daems 1 dach Buekenvoirt 1½ dach elcken sdages 4½ kr. Johan Hessels mit synre kaeren een vuer pael gehaelt 1 butken maket 4 lb. 11 s. 3 d.

4 okt. Dess sonnendages na Michaelis verloent van der welle getymmert Herman Dorenbuyss 4 dage Henrick op Stroe 4 dage Gerit Essynck 4 dage elcken sdages 8 kr. Gerit Tanckynck 4 dage Herman to Grauwenkamp 4 dage Johan Essynck 4 dage elcken sdages 5 kr. Item die die heye getagen hebben ende gegraven hebben Meynt Wolbertss. 3 dage Deric Wullers 3 dage Henrick Smyt 3 dage Herman Hermanss. 3 dage Derick Sluyter 3 dage Johan Hermanss. 2½ dach Willem Scroeder 3 dage Johan Slender 2 dage Aernt Palick 2 dage elcken sdages 4½ kr. Aernt Garwerdynck gevuert mit synre kair van der wal an dat gruythus[1] voir dat voir 1 butken noch van steenrutschen toe voeren an den werff 7½ kr. maeckt 11 lb. 1 s.

11 okt. Dess sonnendages na Victoris verloent van der welle gemaect Herman Dorenbuyss 4 dage Henrick op Stroe 4 dage Gerit Essynck 4 dage Gerit Tanckynck 4 dage Grauwekamp 4 dage elcken sdages 5 kr. Item die dat holt gehouwen hebben gegraven ind die welle gevullet hebben Reynken Lubben 4 dage Steynken 3 dage Wulbert 4 dage Herman van Gelre 2½ dach Herman Hermanss. 4

1) Het gruithuis lag op de hoek van het Rijkenhagen bij de brug over de Berkel naar de Nieuwstad. Zie J. Gimberg, Een Geldersche stad in de M.E.; Bijdr. en Med. Gelre, III, pag. 22.

dage Pyrick 3 dage Schaep 3 dage Henrick Heynck 3 dage Egbert ten Puel 3 dage Meynt 4 dage Sluyter 4 dage die Kuyr 3 dage Lambert

Veens 3 dage Slender 4 dage Iohan Nevenoirt 2½ dach elcken sdages 4½ kr. Willem Nevenoirt 3 dage dess dages 5 kr. Johan van Colen 2 dage dess dages 1 stuver Evert Kairman gevuert kantholt totten hoeffde 11 voeren van elcken voir 4 kr. Aernt Garwerdynck mit synre kair gevoirt 3 vuir plancken ende anders van elcken voir 1 butken maket 18 lb. 9 s.

18 okt. Des sonnendages op Luce verloent van holt gehouwen ind gebonden op Derix weert ten Wail dat gecomen iss toe der wellen, Reyntken ter Hoffsteden 6 dage Steyntken 5 dage Gerit Pirix 6 dage Johan Slender 6 dage Engelbert ten Puell 6 dage Grauwekamp 6 dage Sluyter 6 dage Heynck 6 dage Meynt Wolbertszoen 6 dage Derick Wullers 6 dage Henrick Welynck 6 dage Lambert ten Veen 5½ dach Gerit Sceper 5 dage Henrick Wichart 5 dage Gerit Tanckynck 6 dage Herman van Gelre 4 dage Aernt Palick 3½ dach Herman Hermanss. 6 dage Johan Nevenoirt 6 dage Evert Evertss. 2½ dach elcken sdages 4½ kr. Aernt Garwerdynck mit synre karen een vuir palen gevoirt op den dyck 1 butken maket 19 lb. 19 s. 2 d.

Op den selven dach verloent van 21 schip eerden gevuirt op die welle van kley ende van zande van elcken schip 5½ kr. maket 4 lb. 14 s. 4 d.

25 okt. Op den sonnendach Crispini et Crispiniani verloent van holt gehouwen ind gebonden op Derix weert ten Wail dat gecomen iss to der wel Reent ter Hoffstede 6 dage Derick Wullers 6 dage Aernt Palick 4 dage Gerit van Boekelt 2 dage Lambert ten Veen 6 dage Gerit ten Kanckynck 6 dage Herman ten Grauwenkamp 6 dage Derick Sluyter 6 dage Meynt Wolbertszoen 6 dage Johan van Zuest 6 dage Herman Hermanss. 6 dage Henrick Wichartzs. 6 dage Wessel voir die Brugh 6 dage Engelbert ten Poill 6 dage Johan Boeynck 6 dage Slender 6

dage Johan Nevenoirt 2 dage elcken sdages 4½ kr. Wilhem Nevenoirt 3 dage, dess dages 5 kr. Item Johan Huysken Jongh 19 busschen bande elck buss 1 stuver maket 19 lb. 16 s. 9 d.

Op den selven dach verloent van 25 schyp eerden

gevuert an die welle als cley ind sandt ind mede opt hovet van elcken scepe 5½ kr. maket 5 lb.

fol 12. 12 s. 3 d.

1 nov. Op den sonnendach op Alre Heiligen dach verloent van holt toe houwen ende gebonden op dat overste hofft ind mede an die welle Reent ter Hoffsteden 4 dage Derick Wullers 4 dage Derick Sluyter 4 dage Slender 4 dage Herman Hermanss. 4 dage Herman van Zuest 4 dage Grauwenkamp 4 dage Gerit Tanckynck 4 dage Gerit van Bueckelt 3½ dach Aernt Palick 4 dage Lambert ten Veen 2½ dach Henrick Wicherss. 3 dage Meynt Wolbertszoen 3 dage Johan Nevenoirt 3 dage elcken dess dages 4½ kr. Willem Nevenoirt 3 dage 5 kr. maket 10 lb. 3 s. 4 d.

Item op den selven dach verloent 16 scepe eerden gehailt op die welle van kleye ind sande van elck schip 5½ kr. maket 3 lb. 10 s. 2 d.

8 nov. Dess sonnendages na Wilbrordi verloent van den oversten hoiffde gemaeckt ind mede an die kribbe gewest voirt steenrudsen gevuirt an die welle Reent ter Hoffstede 4 dage Meent Wolbertszoen 4 dage Lambert ten Veen 4 dage Dieter Slueter 4 dage Gerit van Boeckelt 4 dage Henrick Wichmanss. 4 dage Johan van Zuest 4 dage Dieter Wullers 4 dage Herman Hermanss. 4 dage Henrick die Vormer 3½ dach Aelbert Nobis 3½ dach Johan van Zueren 3½ dach Wilhem Johanss. 3½ dach Johan ter Borch 3½ dach Aernt Palick 4 dage Slender 4 dage elcken dess dages 4½ kr. Evert Kairman mit synen wagen paill op die krib gevoirt 1 foir dat voir 4 kr. maket 11 lb. 9 s. 4 d. Op den selven dach verloent van 8 scepe eerden gevuirt van elcker schip 5½ kr. facit 19 kr. maket 1 lb. 15 s. 11 d.

15 nov.

Op den sonnendach na Mertinii verloent van den nyer kribben gemaect an den weert ind mede holt gehaelt van Derix weert ten Wail Reent ter Hoffsteden 4 dage Meynt Wolbertssoen 4 dage Lambert ten Veen 3½ dach Sluyter 4 dage Derick Wullers 4 dage Aernt Palick 4 dage Johan van Zuest 4 dage Henrick Wichmanssoen 4 dage Herman Her-

manssoen 4 dage Slender 4 dage Beernt Wunderinck 2 dage Gerit Grienevelt 2 dage Aernt Derixs. 2 dage Johan Nevenoirt 3 dage Johan Derixs 2 dage Henrick Johanss. 2 dage Johan ther Borch 2 dage Johan van Zueren 3 dage Wilhem Johanss. 2 dage Aelbert Nobis 2 dage elcken sdages 4½ kr. Wilhem Nevenoirt 3 dage dess dages 5 kr. Evert Kairman 4 voeren gevoirt plellongen ind pale die voir 4 kr. maket 12 lb. 15 s.

Op den selven sonnendach verloent van 8 scepe kley ind sant gevuert, van elcker scepe 5½ kr. maket 1 lb. 15 s. 11 d.

Op den selven dach verloent Willem Nevenoirt mit synen scepe plancken slyen ind eecken gevuert an Empperbrugh on dair voir gegeven 13½ stuver maket 1 lb. 13 s. 1 d.

22 nov.

Des sonnendages op Cecilie verloent van der nyer kribbe gemaect ende eerde gevuert ind van paten[1)] gesat Reent ter Hoffsteden 6 dage Meynt Wolbertss. 6 dage Gerit Steyntken 6 dage Johan van Zuest 6 dage Derick Wullers 6 dage Groenevelt 6 dage Derick Sluyter 6 dage Henrick Wichmanss. 5½ dach Arnt Palick 6 dage Johan Hermanss. 6 dage Johan Slender 6 dage Lambert ten Veen 6 dage Herman Hermanss. 6 dage Herman van Gelre 6 dage Henrick Former 4 dage Wilhem Johanss. 4 dage Johan ter Borch 4 dage Johan van Zueren 4 dage Aelbert Nobis 4 dage Evert Kairman mit synen wagen 3 voir palen gevuert noch die selve 1 vuer palen gevoirt mit synre kaeren dat voir van den wagen 4 kr. ind van der kair 1 butken, Wessel op Empperbrugh gegeven van paten gevuert op den Marssch dair die gesat worden 8 kr. Item gegeven Johan van Vreden van dat schip opgedreven an Middachter weert die dat holt dair haelden 4 nye vlemssch. Item gegeven Hensken Jongen voir 6 bussch

1) Enten.

weden[2] elck buss 1 stuver maket 20 lb. 19 s. 5 d.

Op den selven dach verloent van 10 scepe eerden

2) Wilgentwijgen of -takken.

gevuert an den werff, van elck 5½ kr. maket 2 lb. 4 s. 11 d.

29 nov. Dess sonnendages na sunte Kathrinen verloent noch van der kribben mede van palen geheyet op dat overste hoifft Reynt ter Hoffstede 2½ dach Steyntken 2½ dach Meynt Wolbertss. 2½ dach Aernt Palick 2½ dach Gerit Gruenevelt 3½ dach Derick Wullers 2½ dach Johan Slender 2½ dach Derick Sluyter 2½ dach Johan Hermanss. 2½ dach Herman Hermanss. 2½ dach Herman van Gelre 4 dage Lambert Veenmans 4 dage Henrick Wichartz. 3 dage Henrick Panneforme 1 dach Wilhem Johanss. 1 dach Aelbert Nobis 2 dage Johan van Zueren 1 dach elcken dess dages 4½ kr. maket 7 lb. 10 s. 7 d.

Op den selven dach verloent van 14 scepen eerde gevuert an den werve van elcke scepe 5½ kr. maket 3 lb. 7 s. 1 d.

6 dec. Des sonnendages op sunte Nycolaus dach verloent van 19 scepen eerde gevuert beneden an die krib mede op die welle, van elcken scepe 5½ kr. maket 4 lb. 5 s. 5 d.

Dess sonnendages op Lucie verloent van 19 scepe eerden gevuert op die welle ellick schip 5½ kr. maket 4 lb. 10 d.

Op den selven dach verloent van der sluysen voir op gegraven ind weder op gestoppet an Hilberger dyck Reynt ter Hoffsteden 3 dage Sluyter 2 dage ellick dess dages 4½ kr. Item Ruwenbroick mit synre kair eerde gevuert an die sluyse ½ dach als 3 kr. maket 1 lb. 10 d.

20 dec. Dess sonnendages avont sunt Thomaes verloent van 20 scepen eerden gevuert op die welle van elcker scepe 5½ kr. maket 4 lb. 14 s. 4 d.

24 jan. 1473 Des sonnendages avont sunte Pauli Conversio verloent van den gate to gedyket ind die dyke gehoget in den

groeten water op den Mairssch mede op den Overmerssch die gate op gegraven dair die wagen over vueren in den wech Reynt 2 dage Gerit Steyntken 2 dage Lambert ten Veen 2 dage Meynt Wolbertss. 2 dage elcken dess dages 4½ kr. maket 1 lb. 9 s. 7 d.

7 febr. Dess sonnendages na sunte Agathen verloent van holt geknoet op Hilbergen dat an die welle gecomen iss mede gewest an Wernsfelde brugh ende getuynt buten der Marsspoirten an den Molenbergh, Reent ter Hoffsteden 3 dage Gerit Steyntken 3 dage Herman Hermanss. 2 dage Meynt Wolbertss. 1 dach elcken sdages 4½ kr. Willem Lubbertzsoen mit synen wagen holt gevuert 1 dach dess dages 10 kr. maket 2 lb. 1 s. 8 d.

14 febr. Dess sonnendages Valentini verloent van der sluyse opgegraven buten der Marsschporten op den Marssch ind weder to gedyket Reynt ter Hoffstede 2 dage Wolter Henrickss. 2 dage elcken sdages 4½ kr. maket 14 s. 9 d.

Item gegeven der moeder ten Ysendoeren[1] vor else palen die gekomen synt aen der kribben bueten der Marsschporten 7 stuver maket 17 s. 2 d. Dess sonnendages op Esto Mihi[2] verloent van decken an Kamps tarn[3] ind op Hilbergen Reynt ter Hoffstede 3½ dach Gerit Steyntken elcken dess dages 4½ kr. Johan Huenynck van decken 1½ dach dess dages 6 kr. Willem Lubbertss. mit synen wagen holt gevuert 2½ dach dess dages 9 kr. noch voir dack an Kamp toirn 8½ vierdel die vim 20 kr. van bantweden ind deeckweden 10 kr. voir 1½ vierdel latten dat hondert 1 rynse gulden facit 22½ kr. noch Wessel holt gevoirt 1 voir dat vuir 8 kr. maket 5 lb. 13 s. 9 d.

5 april 1472 Op den sonnendach Quasi Modo verloent van der sluysen to tymmeren die doir den dyck by Borgonien[4] in die Ysel uut den graven geet Herman Dorenbuyss 3 dage Henrick op Stroe 3 dage Johan van

1) De overste van het zusterhuis Isendoorn. Zie over dit huis J. Gimberg, Bijdragen tot de geschiedenis van het geestelijk leven te Zutphen in de M.E., Bijdr. en Med. Gelre, XXX, p. 76.
2) Dit kan zijn 9 februari 1472 of 28 februari 1473. Beide data vallen buiten het onderhavige rekeningsjaar.
3) Kamps toren.
4) Zie hiervóór, p. 32, noot 2.

Osenbrugh 3 dage Johan Holtsnyder ende
syn gesell elck 2 dage elck sdages 8 kr.
Evert Kair-

man mit synen wagen 3 voir gefuert dair voir 4 kr. maket 4 lb. 14 s. 9 d.

12 april — Op sonnendach Misericordias Domini verloent van der selver sluysen vurscreven Herman Dorenbuss 3 dage Henrick op Stroe 5 dage Johan van Osenbrug 5 dage Derick van Kranenborch 2 dage elcken sdages 8 kr. Gerit Bueckevoirt 3½ dach

fol 13 r. — Peter Iohanss. 4 dage Henrick Smyt 4 dage/Derick

(fol. 13 v blanco). — Lentynck 3½ dach Johan Slender 4 dage Johan ten Have 1½ dach Engelbert Tuybuysch 1½ dach Johan Daemss. 2½ dach Derick Sluyter 1½ dach Gerit van Boickhoilt 1 dach elcken sdages 4½ kr. Aernt Garwerdynck hefft 3 kaeren holtz gevoirt ind Wichart Kairman 2 karen die kair 1½ kr. Item 3½ kr. voir moss 6 kr. vor 100 steen ind 6 karen steenrudssen gevoirt in den graven elcke kair 6 groet maket 10 lb. 9 s. 7 d.

Van Empperbrugh[1)]

20 sept. — Sonnendages avont Mathei verloent van Empperbrugh toe maken van nyes weder to slyen ende tho verbynden ende mitten cruys banden Herman Dorenbussch 4 dage Henrick op Stroe 4 dage Gerit Essynck 4 dage elcken sdages 8 kr. Gerit Tanckynck 4 dage Herman Grauwenkamp 4 dage Johan Essynck 4 dage dess dages 5 kr. Aernt Garwerdynck mit synre kair gevoirt 2 voeren, van elcker 1 butken maket 6 lb. 9 s. 10 d.

8 nov. — Op den sonnendach na Wilbrordi verloent van Empperbrugh schoen aff gebraken van nyes gesliet ende geplenket Herman Dorenbussch 3½ dach Henrick opt Stroe 4 dage Gerit Essynck 4 dage elcken sdages 8 kr. Johan Essynk 3 dage Gerit

1) Zie hiervóór pag. 10, noot 6.

	Tanckynck 4 dage Grauwenkamp 4 dage Wessel voir die Brugh 2½ dach elcken dess dages 4½ kr. Johan Nevenoirt holt gefuert mit den scepe an Empperbrugh 1½ dach dess dages 4½ kr. Willem Nevenoirt 1½ dach dess dages 5 kr. maket 6 lb. 16 s. 4 d.
15 nov.	Dess sonnendages na Martini verloent van Emp-

perbrugh nyes geplencket ind gesliet Herman Dorenbuss 4 dage Henrick opt Stroe 4 dage Gerit Essynck 4 dage elcken sdages 7 kr. Johan Essynck 4 dage Gerit Tanckynck 4 dage Grauwenkamp 4 dage Wessel voir die Brugh 4 dage dess dages 4½ kr. Evert Kairman gevoirt 5 voeder oeltz holtz van der bruggen voir dat gruethus dat foir 4 kr. maket 7 lb. 3 s. 9 d.

22 nov. Dess sonnendages op Cecilie Virginis verloent van Empperbrugh nyes gesliet Herman Dorenbuyss 6 dage Henrick op Stroe 6 dage Gerit Essynck 6 dage elcken sdages 6 kr. Gerit Tanckynck 3 dage Grauwenkamp 3½ dach Johan Essynck 2½ dach Wessel vor die Brugge 2½ dach elcken dess dages 4½ kr. maket 6 lb. 10 s. 7 d.

fol. 14 r. (fol. 14 v blanco).

Buyten der Lairporten

Dess sonnendages op Pauly Conversio[1] verloent van een nye heck gemaect vor die wyndemolen mede die brugge gemaect in den wech by der Lairpoirten Herman Dorenbuss 2½ dach Henrick opt Stroe 2½ dach Johan Holtsnyder ende syn geseel elcken 1½ dach elcken sdages 6 kr. Aernt Garwerdynck mit synre kaeren holt gevuert 3 voeren die foir 1 butken Meynt Wolbertzsoen die die posten halp graven 2 dage dess dages 4½ kr. Gegeven voir dat holt dair dat heck aff gesneden iss 10 stuver maket 3 lb. 14 s. 9 d.

fol. 15 r (fol. 15 v blanco)

Bueten die Nyestat

Dess sonnendages[2] op Paessch avent geloent van 25 roeden getuynt by Holtster brugh[3] an Johan Wosyncks lant, elcke roede 13 groet, maket 16 s. 8 d.

1) Dit moet zijn: ‘Dess Sonnendages avont Pauli conversio. (24 januari 1473).
2) Dit moet zijn: ‘saterdages’ (28 maart 1472).
3) Zie hiervóór pag. 25, noot 2.

10 mei	Des sonnendages op Exaudi verloent van tuyn gelattet bueten der Nyerstat mede geweest op Hil-

bergen ende oeck voir den oestall Reynt ter Hoffsteden 2 dage Wichman mit synre kair 1 kr. noch Steyntken 2½ dach elcken dess dages 4½ kr. mackt 17 s. 2 d.

29 nov. Dess sonnendages avent Andree verloent van Holsterbrugh opgebraken van nyess weder gesliet mede holt gevoirt nyhe ende olt dat doe aver bleeff an Holsterbrugh Herman Dorenbuyss 5 dage Henrick opt Stroe 5 dage Gerit Essynck 5 dage elcken dess dages 6 kr. Willem Nevenoirt 2½ dach dess dages 5 kr. Johan synen soen 2½ dach dess dages 4½ kr. ende 3 kr. van schip hueren gegeven. Item Evert Kairman mit synen wagen holt gevuert 12 fueren een deels an Holtsterbrugh ende een deels an dat gruethus elck foir 4 kr. maket 6 lb. 14 s. 7 d.

6 dec. Dess sonnendages op Nycolay verloent van der Holtsterbrugh gelapt ind gemaect Herman Dornbosch 3 dage Henrick opt Stroe 4 dage Gerit Essynck 3 dage elcken dess dages 6 kr. die hon dair toe holpen dat hoifft teenden opgegraven ind mit holte weder toe gelecht Meynt Wolbertss. 3 dage Derick Sluyter 3 dage elcken dess dages 4½ kr. Evert Kairman mit synen wagen gevoirt 2 voir holtz 1 an die brugh ende den overloep een voeder weder toe huyss gevoirt elck voir 4 kr. Ruwenbroeck mit synre kair eerde gevoirt to der bruggen 1 dach 6 kr. noch Evert vorscreven gevoirt in der hoger brugken 2 foeren die fuyr 4 kr. maket 4 lb. 9 s. 2 d.

3 jan. 1473 Dess sonnendages na nyen Jairssdach verloent van der oly moelen[1] na den groeten water[2] van den geleyde gemaket dair die stampen in gaen mede gemaeckt holten ramen an die wyschoiff by der (water) watermoelen Herman

1) De oliemolen lag dus buiten de Nieuwstad; zie hiervóór pag. 8 noot 2.
2) Blijkens de verantwoording van de inkomsten uit ‘onser stat watermoeten ende wyndemoelen’ (zie hiervóór p. 17/19), was er tussen 20 december 1472 en 10 januari 1473 een periode van zeer hoge waterstand.

Dornboessch 2 dage Henrick opt Stroe 2 dage Jenne Holtsnyder gesneden 2½ dach holtwerck tot Kamps toern

mit synen gesellen elcken 2½ dach elcken dess dages 6 kr. maket 2 lb. 5 s.

fol. 16 r (fol. 16 v blanco).

Bueten der Vyspoirten

22 mrt. Dess sonnendages post Judica verloent van tuenen van verdyngeden tuen an den dyck bueten der Vyschporten[1] van 31 roeden van 3 eeren groet van elck ruede 3 oirtkens noch an den selven dyck to Helbergen wart an 27 rueden van 4 eeren van elcke roede 1 kr. maket 2 lb. 1 s. 3 d.

28 mrt. Dess saterdages op Paessch avont verloent van den hegehus[2] te decken ende van den affdack an den tiechelaven tho rychten Johan Tymmerman 3 dage Gerit syn knecht 3 dage elcken dess dages 6 kr. Osseman 3 dage dess dages 4½ kr. maket 2 lb. 5 s.

5 april Dess sonnendages Quasi Modo verloent van den hegehus to decken Johan Huenynck 2½ dach dess dages 7½ kr. Osseman 2½ dach dess dages 4½ kr. drye vymmen dax myn een vierdel die vymme 6 stuvers een hondert bantgarden 2 busch decktwygen voir 4½ stuver maket 3 lb. 15 s. 11 d.

26 juli Dess sonnendages na Jacobi Apostoli verloent tween haeckstenen gesat an die Vysschporte ende mede gehouwen meister Derick van Kranenborch 1½ dach Johan syn soen 1 dach elck dess dages 8

1) De Vischpoort was gelegen aan de Zuidzijde van de stad bij St. Walburg; zie hiervóór pag. 7, noot 1.
2) Het hegehus (hagehus) was een open loods om stenen te drogen. Een zodanig huis wordt ook vermeld in de stadsrekening van Nijmegen.

kr. dan opperknecht Steven ter Oye 1 dach dess dages 4½ kr. Item van 2 lb. loitz gegeven voir lb. 5½ oirtken, noch voir 2 karen zants gevuert die kair 3 oirtken maket 1 lb. 3 s. 6 d.

Summa prima 742 lb. 7 s. 1 d.

Van ryden aver jair[1].

fol. 17.

23 febr. 1472	Des sonnendages na sunte Peter Aernt Yseren ind Aernt Berck[2] toe Arnhem in den rade dair mede toe verkallen off die Cleeffschen an onsen vrynden getast hadden die voir der Horst weren[3] dat wy dan hir ind sy weder int landt solden getast solden hebben ind hadden mede 1 knecht ind weren uut 1 nacht ind 1 dach verteert mitter presencien 3 lb. 14 s. 9 d.
29 febr.	Dess saterdages na Reminiscere Andries Schymmelpenninck[4] mit Veenman[5] then Berge[6] die to Cleve to dage geweest solden hebben op dach heren Oiswaltz van den Berch[7] ind wederbaedt wart maket 1 lb. 13 s.
4 mrt.	Dess wonsdages na Oculi Wilhem Lerynck ende Andries van Mermueden[8] tArnhem op dach dess heren van Hoymoyt[9] ind bleven dair voirt omme die baetscap to hoeren van den heer van Batenborch[10] dair Andries Schymmelpenninck dess anderen dages van der stat wegen toe quam dair Veenman ende Coelen[11] mede weren ende Wymelden ind weren uut mit 6

1) Zie Inleiding, pag. 2.
2) Beide waren schepen van Zutphen.
3) Zie hierna onder ‘Badeloen’, pag. 155, noot 5.
4) Schepen van Zutphen.
5) Rijdende bode van Zutphen.
6) 's Heerenberg.
7) Over Oswald van den Bergh, die in deze jaren een belangrijke rol speelt in de gebeurtenissen in Gelre en Zutphen, zie A.P. van Schilfgaarde, Het archief van het Huis Berg, Inl. (1932), p. 35 sqq.
8) Willem Lerinck was raad van Zutphen; Andries van Mermueden was schepen.
9) Gedeputeerde van de ridderschap van Veluwe.
10) Gedurende het jaar 1472 werden door ridderschap en hoofdsteden van Gelre en Zutphen onderhandelingen gevoerd met het Bourgondische hof, o.a. over de vrijlating van hertog Adolf. Zie W. Jappe Alberts, De staten van Gelre en Zutphen, II (1956), pag. 85 sqq. Op deze onderhandelingen hebben verscheidene posten in deze rekening betrekking.
11) Rijdende bode van Zutphen.

perden verteert mitter presencien 23 lb. 10 s. 7 d.

4 mrt. Op den selven goensdach Alphert Yseren[12] to Lochem mit eenre baetscappen to presencien 5 s.

12) Schepen van Zutphen.

3 mrt.	Dess dynxsdages hir bevoeren Johan Kreynck[1] to Welsen[2] gewest op dach Holtkamps dair Veenman mede was to presencien 7 s. 6 d.
10 mrt.	Dess dynsdages na Letare Arnt Yseren ind Aernt Berck tot Bronchorst[3] mit eenre baetscappen geweest an der vrouwen van Eelten[4] verteert mitter presencien 13 s. 11 d.
13 mrt.	Des vridages na Letare Johan van Koelen mit enen brieff to Deventer an den raet 5 s.
14 mrt.	Dess saterdages dair na Aernt Berck ende Andries Schimmelpenninck to Voirst to dage tegen den rade van Deventer omme der saken wille op haldonge der scepe toe Doessborch[5] ende meer andere saken ind hadden mede in vlesschen 4 qu wyns die qu van 5½ kr. dair Johan van Koelen ind Veenman mede weren maket mitter presencien 2 lb. 7 s. 6 d.
17 mrt.	Dess dynsdages na Judica Alphert Yseren ind Wilhem van Roederloe[6] toe Lochem omme den wagenen will die Derick van Keppel ende die scholtz van Lochem op gehalden hebben die to Midvasten[7] to Deventer toe merct quemen ind to Dortmunde ind to Vreden toe huys hoirden ind weren dair twe reysen omme gereden (weren) verteert mitter presencien 4 lb. 17 s. 11 d.
	Op den selven dach Aernt Yseren to Doesborch an den rade omme dat schyp dat to Bair[8] lach dair die van Deventer

1) Schepen van Zutphen.
2) Bij Olst, ten N. van Deventer, Welsum.
3) Tegenover Brummen, aan de IJssel, in de gemeente Steenderen.
4) Agnes van Bronkhorst, abdis van Elten.
5) Zie ook hierna de tweede post van 17 maart. De houding van Doesburg is in deze periode niet onvoorwaardelijk ten gunste van hertog Adolf.
6) Schepen van Zutphen.
7) Letare of de week vóór Letare. Deze post is een bewijs van handelsbetrekkingen tussen Deventer en Westfalen.
8) Zuidwestelijk van Doesburg aan de IJssel. Baer was een bezitting van de heer van Egmond, die hier een steunpunt had voor zijn actie tegen de partij van hertog Adolf. Ter bescherming

oer guet in hadden omme dat voir Doesborch voerby to laten varen verteert mitter presencien 1 lb. 16 s. 9 d.

van zijn bondgenoot, Willem van Egmond, had Karel de Stoute aan het Huis te Baer het Bourgondische wapen laten aanslaan.

18 mrt.	Dess woensdages dair na Johan Kreynck ende Andries van Mermueden toe Brummen op onser borger dach voir gerichte ind hadden mede in vlesschen 4 qu wyns die quart 5½ kr. mackt mitten verstede ende presencien 1 lb. 5 s.
19 mrt.	Dess donredages dair na Aernt Yseren to Groll die dair bescheiden was van den drosset Johan van Kell ind Evert van Hekeren omme toe rekenen mit Derick van Keppell ind syn gesellen die dair van dess lants wegen gelegen hebben[1] dair Aernt Yseren onderwegen wederbaedt wairt verteert mitter presencien 1 lb. 10 s. 2 d.
16 mrt.	Dess manendages na Judica Andries Schymmelpenninck ind Aernt Berck toe Arnhem ther dachfoirt dair die deputierde[2] weren mitten anderen steden[3] ind weren uut mit 4 peerden 6 dage dair Andries van Mermueden toe quam mit 2 perden van der stat wegen ind lach dair 1 dach ende 1 nacht ind Veenman weder omme gesant myt enen brieff an onsen raet dair hy doe weder quam mit Johan Kreynck Alphertss. die dair oec 2 nacht bleefft verteert mitter presencien 25 lb. 16 s. 9 d.
3 april	Dess vrydages na Paesschen Andries Schymmelpenninck ende Aernt Berck to Arnhem dair die deputierde bescreven weren mitten anderen tween hoeffsteden[4] omme der saken will een antwort to geven den heren van Batenborch op die notell die hy mede solde nemen in den have van Burgonyen[5] ind weren uut 5

1) Deze post houdt verband met de dreigende inval van de Kleefsen in het Zutphense kwartier. Zie o.m. Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 83 sqq. Dirk van Keppel lag met ruiters te Groenlo. In Doetinchem en Terborg waren ook ruiters gelegerd, die het land tegen Kleef moesten beschermen. (Zie Gem. Arch. Doesburg, inv. nr. 4379) (7 maart 1472).
2) Gedeputeerden van de ridderschap.
3) Deze bijeenkomst was een landdag, waar de ridderschap, de hoofdsteden en de kleine steden bijeenkwamen; alléén de z.g. Nederkwartieren: Zutphen, Nijmegen en Veluwe; Roermond hield zich in deze periode afzijdig. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 84 sqq.
4) Namelijk Arnhem en Nijmegen.
5) Zie hiervóór pag. 48, noot 10.

dage dair Johan van Koelen ind Veenman
mede weren mackt 17 lb. 2 s. 11 d.

4 april	Dess saterdages dair nae Aernt Yseren ind Andrees van Mermuden to Doesboirch op dach heren Dericks van der Horst[1] van beveel der scepenen omme den burgermeister toe versettene[2] ind die rekenscap toe ontfangen van den burgermeyster ind van den richter van der schattingen[3] verteert mitter presencien 6 lb. 1 s. 8 d.
6 april	Dess manendages na Quasi Modo Arnt Yseren toe Groll, verteert mitter presencien 4 lb. 1 s. 1 d.
16 april	Dess donredages na Misericordias Domini Aernt Yseren ende Aernt Berck to Arnhem omme der saken wille der busscop van Coelen een antwort to maken ind meer ander saken ind waeren uut 2 dage ende 2 nacht verteerden mitter presencien ende vuerloen maket 8 lb. 12 s. 7 d.
18 april	Dess saterdages dair na Johan Kreynck Andriess Schylmelpenninck ind Andries van Meermuyden to Doesborch omme die sake van den blochus voir Bair[4] an gaende verteert mitter presencien 5 lb. 11 s. 5 d.
22 april	Dess wonsdages na Jubilate Evert Schoeldeman[5] toe Steenre[6] voir id gericht op dach eens borgers van Campen dair mede was Johan van Coelen verteert mitter presencien 11 s. 10 d.
23 april	Dess donredages dair na Aernt Yseren ind Aernt Berck to Diederen[7] tegen den raidt van Arnhem die onse stat dair

1) Dirk van der Horst, drost van Veluwe, medestander van hertog Adolf.
2) Zie hiervoor pag. 49, noot 5. Op 22 dec. 1471 werd Doesburg aangemaand door de landdag om waakzaamheid te betrachten. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 83, noot 1 en 2.
3) De schatting werd geheven krachtens besluit van de landdag van de Nederkwartieren en diende om het verzet tegen hertog Arnold en tegen Bourgondië te bekostigen. Zie hierover Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 80/81.
4) Willem van Egmond, die het Huis te Baer bezet hield, nam een vijandige houding aan en bedreigde ook de Veluwe in samenwerking met de Kleefse troepen.
5) Schepen van Zutphen.
6) Steenderen.
7) Dieren.

bescreven had ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns dair mede was Johan van Coelen ind Veenman die qu. 5½ kr. ind den ge-

synde gegeven in den hoff to verdryncken 2 nye Vlemssche maket to samen mitter presencien 2 lb. 2 s. 3 d.

24 april — Dess vrydach dair na Wilhem Lerynck[1] mit her Wynalt van Arnhem[2] gereden ten Wittensande[3] dair heer Derick van der Horst marschalck mede was in hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns an schoenbroede 2 kr. en de dair verteert 23 kr. dair mede was Johan van Koelen ind Veenman verteert mitter presencien maket 2 lb. 8 s. 4 d.

26 april — Dess sonnendages op Cantate Wilhem Lerynck ind Andries van Mermueden toe Steenre tegen heer Derick van der Horst marschalck dair Johan van Coelen mede was to presencien 12 s. 4 d.

27 april — Des manendages dair na Andries van Mermueden to Doesborch an heer Derick ende an den rade van Doesborch omme des geldes willen dat men sculdich iss den gesellen op den blockhus ind anders verteert mitter presencien 19 s. 7 d.

1 mei — Dess vridages dair na Johan Kreynck ind Andries van Mermueden toe Voirst op dach onser borger voir gerichte ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns dair Veenman ind Coelen mede weren mitten veerstat ind presencien 1 lb. 9 s. 6 d.

2 mei — Des saterdages na Cantate Aernt Yseren ende Andries van Mermueden to Arnhem ind weren uut 1 dach ind nacht dair Koelen ind Veenman mede weren verteert mitter presencien 8 lb. 7 s. 9 d.

1) Raad van Zutphen.
2) Raad van Arnhem.
3) Bij Rijssen.

Op den selven dach Johan Kreynck Cele Keppelmans[4] ten Berge omme der dachfairt wil dair onse genedige vrouwe van Gelre[5] omme gescreven hadde verteert mitter presencien 2 lb. 8 s. 9 d.

5 mei — Des dynsdages dair na Wilhem Lerynck mit heer Derick van der Horst toe dage op gene sydt

4) Schepen van Zutphen.
5) Catharina van Kleef, hertogin van Gelre en Gulik; echtgenote van hertog Arnold. Zij stond aan de zijde van haar zoon Adolf, te wiens gunste zij aan het Bourgondische hof bemiddelde.

Lochem tegen heren Gerit van Keppel, verteert mitter presencien 3 lb. 1 s. 3 d.

Op den selven dach Aernt Yseren ind Andries van Mermueden to Arnhem dair die deputierden geschreven weren omme enen hoifftheren aver toe comen[1] dair Koelen ind Veenman mede weren uut 5 dage ind 3 nacht verteert mitter presencien 20 lb. 4 s. 2 d.

10 mei — Dess sonnendages vor Pynxteren Aernt Yseren Andries van Mermueden gewest ten Berge dair onse genedige vrouwe ons geschreven had omme der gebreke ind avertastinge wille tusschen den lande van Cleve den heren van den Berge ind Evert van Ulfft dair Koelen ind Veenman mede weren verteert mitter presencien 5 lb. 1 s. 5 d.

15 mei — Dess vridages dair na die selve ten Berge dair sy verscreven weren verteert mitter presencien 1 lb. 12 s. 3 d.

fol. 18.

25 mei — Dess manendages vor Sacramenti Wilhem Lerynck ind Andries van Mermueden gereden ten Oldenkaten[2] tegen heer Derick van der Horst marschalck dair Johan van Koelen mede wair verteert mitter presencien 4 lb. 11 s. 10 d.

29 mei — Dess vridages dair na Wilhem Lerinck ind Andries van Mermueden to Arnhem ter dachfart dair die deputierde gescreven weren mitten anderen tween hoeffsteden[3] dair Johan van Kollen mit Geryde Wilhem Leryncks knecht mede weren ind

1) D.w.z. een beschermer te kiezen, die tijdens hertog Adolfs afwezigheid de leiding van het verzet tegen Bourgondië op zich zou nemen. Zie hierover nader: Staten van Gelre en Zutphen, II, p. 81, 83/85.
2) Oldekotte, bij Vreden.
3) Namelijk Arnhem en Nijmegen.

	weren uut 6 dage verteert mitter presencien und mitten veergelde 22 lb.
4 juni	Dess donredages na Sacramenti Johan Kreynck gereden ten Lichtenberch[4] mit here Geritz dyenre van Keppel mit 8 perden ind solden in brengen Hermannus Schryver die tot Lychtenberch gevangen was verteert mitter presencien 7 lb. 1 s. 3 d.
6 juni	Dess saterdages dair na Alphert Yseren to den

4) Adellijk huis ten Z.O. van Terborg.

	Eerkensteen[1] toe gerichte doe men richte Bertolt die Wilde omme dair to sien ind to hoeren verteert mitter presencien 12 s. 8 d.
8 juni	Dess manendages na Bonifacii Wilhem Lerynck ind Andries van Mermueden to Arnhem ind weren uut 2 dage ende 2 nacht dair Johan Coelen ind Wilhem Lerynx knecht mede weren verteert mitter presencien 11 lb. 13 s.
11 juni	Des donredages dair na Andries van Mermueden ind Reensen Kreynck[2] Andriess. to dess Heren Berge ende voirt op Rossumsweert tegen Lobeth over toe dage tegen die Clevesschen dair die heer van den Bergh die stat Nymmegen ind Arnhem mede weren verteert mitter presencien 10 lb. 18 s. 5 d.
15 juni	Dess manendages op dach Viti Johan Kreynck onsen drosset Johan van Kell toe moete gereden 5 s.
22 juni	Dess manendages Decem milium Martirum Aernt Yseren ind Andries van Mermueden to Arnhem dair die deputierde gescreven weren die baetscap to ontfangen van den heren van den Bergh ende der raede der overlenscher heren die uut Burgonien qwemen[3] ind weren uut 8 dage mit 4 perden verteerden mitter presencien 30 lb. 17 s. 6 d.
25 juni	Des donredages dair na Wilhem Lerynck ind Andries van Mermueden ten Bergh voirt mitten heer van den Berge to Lobech daer Nymmegen ind die van Arnhem ind die deputierde mede weren toe dage tegen die Cleeffschen van der gebreke ende overgrepen tusschen oirre beyder lande[4] ind weren uut 3 dage ende 2 nachte mit 4 perden.

1) Arkenstein, havezate bij Bathmen, aan de Schipbeek.
2) Raad van Zutphen.
3) Zie hiervóór pag. 48, noot 10.
4) Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, p. 83 en 85.

25 juni	Des donredages na sunte Johan Willem Lerynck ind Andries van Mermueden angeen tolhuyss[5] to dage tegen die Clevesschen van overgrepen ind gebreken willen onser beyder lande dair Johan

5) Tolhuis te Lobith.

	van Kollen ind Wilhem Leryncks knecht mede weren mitter presencien 13 lb. 10 s.
25 juni	Dess sonnendages dair na Keppelman thoe Doessborch aen den raet als van der saken wille tusschen Gerit Bruynss onser burger ind Johan van der Golde van Doesborch, verteert mitter presencien 1 lb. 11 s. 10 d.
30 juni	Des dynxdages dair na Willem Lerynck ind meyster Roloff Bitter[1] die olde deken to Arnhem op enen wagen dair die van Nymmegen ind een deels van den deputierden tegen gescreven weren omme der sake wille der comissien die die pauwes hir uut gesant van onsen gnedigen alden heren[2] ind weren uut 3 dage mitten wagen verteert mitten wagen huyr ende presencien 14 lb. 11 s. 5 d.
1 juli	Dess wonsdages dair na Johan Kreynck, Alphert Yseren to Brummen voir id gerichte op onser burger dach ind hadden mede 4 qu. wyns in vlessen die qu. 5½ kr., maeckt to samen mitter precensien ende veerstat 1 lb. 12 s. 7 d.
29 juni	Dess manendages op Petri ind Pauli Apostolorum Arnt Yseren then Bergh omme die baitsschap to ontfangen van den greve van Moirze[3] verteert mitter presencien 27 stuver maket 4 lb. 15 s. 11 d.
8 juli	Dess gonssdages voir Margaireten virginis Alphert Yseren to Lochem an Derick Keppell schoyse ind Wolter van Keppell den toe onderwysen dat oirre beyder zoene dat gelt betailden Coesfelt[4]

1) Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 86 en pag. 79. Roloff Bitter was deken van het kapittel van St. Walburg te Zutphen.
2) Zie vorige noot. Met 'gen. alden heren' is bedoeld hertog Arnold.
3) Vincentius van Meurs werd aangezocht door de Gelderse landdag om het beschermheerschap over Gelre en Zutphen te aanvaarden. Zie over hem uitvoerig: M. Barkhausen, Die Grafen von Meurs als Typus kleiner Territorialherren des späteren Mittelalters, (Die Heimat, 1951, S. 106, sqq.). Zie ook Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 85 sqq.
4) Halverwege tussen Münster en de tegenwoordige Nederlandse grens.

ind die van Borken[5] verteert mitten presencien 1 lb. 2 s. 11 d.

Op den selven dach Keppelman dair Johan Kollen mede was toe Arnhem ind voirt to Bueren tegen

5) In Westfalen, ten Z.O. van Winterswijk.

dach der van Culenborch[1] dair Nymmegen ind die van Arnhem mede weren ind weren uut 4 dage ind 6 nacht ind doe sy weder to huyss qwemen reden sy weder op den selven dach mitten boutzscappen then Berge toe onsen vrunden die op die dachfairt dair legen verteerden mitter presencien 10 lb. 10 s.

9 juli — Dess donredages dair na Henrick Kaelsack[2], Henryck Kreynck, Aernt Berck, anghen Rijen[3] to scepe tegen die van Deventer toe dage op dach Wilhem Lerynx ind Alphert Yserens ind omme andere saken den lande antreffende ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyne, eyn Texsell keesken mit 1 pond botteren ende 12 qu. biers dat sick tsamen beloept mit schiphuer broet ende presencien dair mede weren 3 statknechten tsamen 3 lb. 13 s. 4 d.

11 juli — Dess saterdages dair na Wilhem Lerynck, Johan Kreynck ind Andries van Mermueden ten Berge to dage tegen den greve van Moirse mitten deputierden ind steden der drier vierdell Nymmegen Zutphen ind Arnhem, verteert mitten presencien 25 lb. 2 s. 11 d.

8 juli — Dess gonsdages voir sunte Margareten Johan Kreynck toe Bronckhorst an den jonckren van Bronchoirst om hon to spreken her to komen ind mede to reysen ter dachfart to presencien 5 s.

16 juli — Dess donredages dair na Andries van Mermueden toe Doesborch die dair geschickt wort van den Berge mitten burgermeister Herman van Wye van Arnhem omme tho spreken mit heer Derick van der Horst marsschalck ind to

1) Jasper van Culemborg staat aan de Bourgondische zijde. Zijn zuster Aleid was gehuwd met Frederik van Egmond-IJsselstein, een zoon van Willem van Egmond, de broeder van hertog Arnold. Zie over Jasper van Culemborg: J.D. de Jong, Elisabeth van Culemborg, (1955) pag. 3 sqq. en voorts: Dit sijn die Wonderlijcke oorloghen van den doorluchtighen hoochgheboren prince, keyser Maximiliaen, uitgegeven door W. Jappe Alberts (1957), pag. 19 sqq.
2) Raad van Zutphen.
3) Zie pag. 62, noot 3.

rekenen mit Zuelen van der soldien van Gysbecke Kamer, verteert mitter presencien 1 lb. 3 s. 9 d.

21 juli	Dess dynsdages avent Marie Magdalene Keppelman to Arnhem gereden ind voirt to Nymmegen to spreken mitten rade van Arnhem ind van Nymmegen in den beesten dat onse burgere nyet to Culenborch[1] reysen en dorfften dair Johan van Kollen mede was, weren uut 2 nacht verteert mitten presencien 6 lb. 14 s. 7 d.
29 juli	Dess gonsdages na sunte Jacop Wilhem Lerynck, Johan Kreynck ten Berge dair die deputierde ind burgermeister der drier vierdell to samen weren als Nymmegen, Zutphen ind Arnhem omme die saken to sluyten tusschen den greven van Moirsse ind den lande[2] verteerden mitten presencien 19 lb.
2 aug.	Des manendages na Vincla Petri Aernt Yseren ind Keppelman ten Berge dair onse stat geschreven was van onser genediger vrouwen als van den bestande tusschen den Cleefschen ind den lande van Zutphen, verteert mitten presencien 4 lb. 8 s. 4 d.
11 aug.	Dess dynxdages na Laurencii Johan Kreynck ind Cele Keppelman to Diederen toe dage op dach Evertz van Ulfft dair Johan van Collen mede was ende hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns van 5 kromstert myn ½ pynt verteert mitten presencien 2 lb. 4 s. 8 d.
14 aug.	Dess vridages dair na Johan Kreynck to Doetynchem op dach dess heren van Batenborch ind joncker Johans van Wyssch dair Veenman mede was verteert mitten presencien 1 lb. 9 s. 2 d.
20 aug.	Dess donredages na onse Afflaet Wilhem Lerynck Johan Kreynck to Wernsfelt tegen den joncker van Bronchorst dair sy onse joncker gebeden had van der stad wegen dat Johan van Koellen ind

1) Zie hiervóór p. 56, noot 1.
2) Zie hiervóór p. 55, noot 3 en voorts: Staten van Gelre en Zutphen II, pag. 84.

Veenman mede weren to presencien 14 s. 9 d.

fol. 19.
21 aug.

Dess vrydages dair na Johan Kreynck to Malborgen[3] op dat water to dage dair onse gnedige

3) Malburgen, stroomopwaarts van Arnhem aan de Nederrijn, voorbij de aftakking van de IJssel. Ten Noorden van het dorp Malburgen lag het Malburgse veer, waarover de weg van Arnhem naar Nijmegen liep. Malburgen behoorde tot de Kleefse enclave in de Betuwe.

vrouwe van Gelre den deputierden van den steden Nymmegen, ind Zutphen dair beschreven hadden verteerden mitten presencien ind veerstat 18 s.

28 aug. Des vrydages voir Egidii Wilhem Lerynck to Hattem tot heren Wynalt omme dat gelt to verwerven dat een deels gecomen iss toe Nymmegen dat die greve van Moirse hebben solde[1] ind was uut 5 dage ind 4 nacht dair Johan van Collen mede was verteerden mitten presencien 3 Rynse gulden ende 36 kr. ind Lubbert op ther Bruggen gegeven die sy mit synen wagen dair vuerden ind hir weder ind dair lach die oec so lange uut was 3 lb. maket 11 lb. 16 s. 6 d.

1 sept. Dess dynxdages op Egidii Johan Kreynck ten Bergh dair hy gereden was om des geleyts will ind verteerden mitten presencien 58 kr. dair Veenman mede was 2 lb. 7 s. 6 d.

3 sept. Dess donredages dair na Evert Schoeldeman[2] ende Johan Kreynck ind Alphert Yseren toe Diederen[3] dair Johan van Koellen ind Veenman mede weren ind hadden mede in vlessen qu. wyns myn 1 pynt die qu. 5 kr. voir wagen huyr die sy dair vuerden ind weder to huyss ½ lb. verteert mitten veerstede[4] ende presencien 2 lb. 17 s. 11 d.

13 sept. Dess sonnendages voir Lamberti Johan Kreynck ind Alphert Yseren toe Nymmegen doe die greve van Moirsse irst int lant quam die hoifftmansschap to ontfangen[5] dair Johan van Coellen ind Veenman mede weren ind weren uut 4 dage mit 4 perden verteert mitten presencien ind veerstat 18 lb. 7 s. 7 d.

1) Op 1 september 1472 werd door Nijmegen aan Vincentius van Meurs een bedrag van 1000 rijnse guldens uitbetaald voor zijn onderhoud. De betaling geschiedde namens de Nederkwartieren. Zie Gem. Arch. Arnhem, inv. nr. 5462.
2) Raad van Zutphen.
3) Dieren.
4) Veergeld.
5) Zie hiervóór p. 55, noot 3.

17 sept. Dess donredages dair na dess avontz Jan van Coellen gereden ind gesant na heer Jacob van Hack-

foirt ind Gerit van Hackforden na Doesborch Doetinchem ind na Jacop van Eenghuesen omme hir te koemen helpen to ontfangen den greve van Moirse doe hy irst in quam, verteert mitten presencien 12 s. 3 d.

20 sept. Dess sonnendages avent Mathei Apostoli Willem Lerynck gereden to Voirden mitten joncker van Moirss tegen den van Gemen[1] dair Veenman mede was to presencien 7 s. 7 d.

21 sept. Dess manendages dair na Wilhem Lerynck to Arnhem ind Johan Kreynck die on dess anderen dages volchden dair die bannerheren, ritterschap ind stede groit ind cleyn geschreven weren omme der schattinge wille over to geven[2] dair Jan van Coellen ind Veenman mede weren ind weren uut 4 dage ende 3 nacht verteert mitten veerstade ende presencien ende Jacobus onse secretarius[3] to perde na gesant maket toe samen 17 lb. 16 s. 4 d.

28 sept. Dess manendages avont Michaelis Johan Kreynck ind Alphairt Yseren toe Diederen dair ons die stat van Arnhem geschreven had ind die here van den Bergh ind Evert van Ulfft dair oick beschreven weren ind die here van den Bergh dair nyet en was omme dess bestandess willen ind geleytz den heren van Cleve ind ons, ind hadden mede in

1) Hendrik, heer van Gemen, was Bourgondisch-gezind. In 1477 steunde hij aanvankelijk Catharina van Gelre, die de belangen van Adolf waarnam, maar daarna ging hij tot de Bourgondisch-Habsburgse partij over.
Tijdens Maximiliaan werd hij landdrost van Zutphen en plaatsvervangend stadhouder van Gelre en Zutphen. Zie over hem: Staten van Gelre en Zutphen, II, p. 115 en p. 137. De heerlijkheid Gemen ligt bij Borken in het Westelijke Münsterland.

2) Vergadering van de drie Benedenkwartieren (d.w.z. de hoofdsteden Nijmegen, Arnhem en Zutphen, de kleine steden en de ridderschap) om geld bijeen te brengen voor het afweren van de verwachte Bourgondische aanval. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 87 en pag. 88, noot 1.

3) Er worden te Zutphen twee secretarissen vermeld: ‘secretarius’ en ‘onderschrijver’. Zij hebben gelijke beloning. Zie over de positie van de Stadssecretaris: Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 88, noot 2 en voorts verschillende van de volgende posten. Jacobus Rijman wordt in het hoofdstuk omtrent de beloning der stedelijke functionarissen aangeduid als ‘onderschrijver’; de ‘secretarius’ is meister Hendrik.

vlessen 4 qu. wyns myn 1 pynt die qu. 5 kr. dair Johan van Coellen ind Veenman mede weren

verteerden mitten presencien ind veerstat to samen 2 lb. 9 s. 2 d.

29 sept. Dess dynxdages dair na Aernt Yseren to Doetynchem omme der selver saiken will vurscreven dair die here van den Berge beschreven was ind toe quam dair Veenman mede was verteert mitten presencien 1 lb. 8 s.

1 okt. Dess donredages dair na Jacobus secretarius to Arnhem an den rade to verkallen mitten rade to verschryven die rytterschapp in oirre beyder vierdell ende mede van Utrecht onser burgere, verteerden mitten presencien ind veerstat 19 s. 7 d.

2 okt. Dess vridages dair na Johan Kreynck mit Jacobus tot Arnhem omme der selver saken will vurscreven, verteerden mitten presencien ind veerstat 5 lb. 3 s. 4 d.

5 okt. Dess manendages na Remigii Andries van Mermuden to Nymmegen om der selver saken wille mitten rade dair toe verkallen van den uuttrecken na schryfften ind begeerten dess greven van Moirse[1] dair Johan van Koellen mede was, verteert mitten veerstat 6 lb. 9 s. 8 d.

Op den selven dach Wilhem Lerynck ende onse secretarius Jacobus an den joncker van Bronchorst omme den hoifftmans brieff[2] to besegelen ind mede op dach een deels coypluede uut Hollant die mit mynen joncker vorscreven wat toe schaffen hadden dair Veenman mede was to presencien 12 s. 3 d.

6 okt. Dess dynsdages dair na Jacobus secretaris voirt to Doesborch to Doetinchem ind an den heren van den Bergh vort to Lochem ind to Groll omme den vurscreven brieff

1) Vincentius van Meurs had de steden om krijgshulp verzocht in het Overkwartier om daar op te treden ter bescherming van de belangen van hertog Adolf. Zie Gem. Arch. Arnhem, inv. nr. 194. (5 okt. 1472).
2) De acte waarbij Vincentius van Meurs als beschermheer van Gelre en Zutphen werd aangesteld.

	laten besegelen verteert mitten presencien 1 lb. 18 s. 6 d.
10 okt.	Dess saterdages op sunte Victoir Johan Kreynck

den greve van Benthem[1] toemuete gereden mit een deell burgers ten Erckensteen[2] dair sy den haelden dair Johan van Koellen ind Veenman mede weren toe presencien 10 s.

11 okt. Dess sonnendages post Victoris Andries van Mermuyden toe Ertbeeck[3] an den joncker van Bronckhorst omme mit hon to vercallen off hy oec mede wolde ryden toe dienste onsen jonker van Moirse dair Veenman mede was to presencien ende veerstat 10 s.

11 okt. Dess sonnendages na Victoris Jan Kreynck mit Jacobo onse secretario to dage tegen den rade van Arnhem die onse stat dair beschreven hadde omme dess toils wille van Yseloirde[4] ind omme dat bestant tusschen den heren van Cleve ind ons to presencien ind veerstat 14 s. 9 d.

12 okt. Dess manendages dair nae Johan Kreynck ind Henric Asse[5] to Dotinchem mitten raetsfrenden van Arnhem dair die here van den Berge van onser twier stede wegen bescreven was omme to vercallen van den notulen ind van den bestande tusschen den heer van Cleve ind den heer van den Berge ende onss dair Johan van Coelen ind Veenman mede weren maket 1 lb. 12 s. 5 d.

15 okt. Dess donredages dair na Jacobus onse secretarius to Ulfft an den heer van den Bergh mit on to bespreken van den bestande to te laten tusschen den heer van Cleve ind ons ind vort mit Evert van Ulfft, die selve dess manendages dair na to Arnhem an den rade mitten selven baetscap van den heer van den Berge ind was uut so voir ind na 5 dage ind

1) Bernard, graaf van Bentheim en heer van Steinfurt, had een verdrag van vriendschap gesloten met hertog Adolf en de stad Zutphen (19 mei 1466). Zie Gem. Arch. Zutphen, inv. nr. 787.
2) Arkelstein, Arkensteen; zie hiervóór pag. 54, noot 1.
3) Eerbeek, tussen Dieren en Apeldoorn.
4) IJsseloord, tegenover Westervoort, aan de IJssel. De daar gevestigde tol werd in 1552 naar Doesburg verlegd.
5) Schepen van Zutphen.

Reyntken Pyel gegeven van peerthuyr
van 5 dagen van elcken 4 vlems makt
samen kost ind perdehuyr mit presencien
3 lb. 12 s. 3 d.

24 okt. Dess saterdages avent Crispini et Crispiniani Henric Kailsack[1] ind Aernt Berck to Deventer op dach Henrix Lebbyncks ind Gyssberts Stappers ind mede to verbaetscappen an den raet dat wat scepen ind raitsvrynden hir komen van Deventer van onsre stat wegen hir an onsen raet off voir gerichte dat sy hir sullen geleyt wesen ende desgelix as onse raetzvriende toe Deventer komen van onser stat wegen dair an den rade off voir gerichte dat die oick sullen geleyt wesen, dat sy doe tsamen oveqwemen ind mede soe sloten dair Derick Duvel ind Claess Hernesmeker[2] mede weren, verteert mitten voirloene to water uut ende to lande weder op mitten presencien 21 st., 2 lb. 11 s. 5 d.

28 okt. Des gonsdages dair na Rense Kreynck ende Johan Kreynck to Dotinchem dair die van Arnhem mede weren den heer van den Berge ende Evert van Ulfft die dair niet en was omme die sake mit hem te bekallen van den gebreken die sy hadden op die Clevesschen die over toe seenden an onser gnedigen vrouwen van Gelre, verteert mitten presencien 1 lb. 13 s. 1 d.

fol. 20.
31 okt. Dess saterdages dair na Henrick Kaelsack Wilhem Lerinck ind Evert Schoeldeman angeen Ryhen[3] op dach onser burger tegen die van Deventer op dach Andries van Mermueden ind Henrick Lebbyncks ind der vrouwen van Deventer[4] ind hadden mede in flessen 4 qu. wyns die qu. 5 kr. ende 2 qu. to broede, Bernt Saliken gegeven van wagenhuyr 1 lb. maket to samen mitten presencien 2 lb. 15 s.

1) Raad van Zutphen.
2) Zie voor deze beide stadsknechten, hierna, pag. 151.
3) Gelegen tussen Deventer en Zutphen, waar de gewone plaats van samenkomst was wanneer Zutphen en Deventer zaken met elkaar te behandelen hadden.
4) Hiermede zijn mogelijk bedoeld de zusters van het Meester Geertshuis.

2 nov.	Dess manendages na Alre Heiligen Rense Kreynck ind Henrick Asse to Arnhem dair Derick Duvell

	ind Claess Harnessmaker mede weren, verteert mitten wagenhuyr ende presencien to samen beloept 13 lb. 5 s. 1 d.
7 nov.	Dess saterdages dair nae Wilhem Lerynck ende Aernt Berck to Deventer opt water op dach Sander Schilmelpenninck dair Claess Harnesmeker ind Veenman mede weren to presencien 14 s. 9 d.
13 nov.	Dess vridages na sunte Merten Rense Kreynck ende Henrick Asse to Bronchorst dair ons die joncker van Bronchorst geschreven ind gebeden had twe van den rade tot hon to komen ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns 1 pint myn die qu. 5 kr. dair Johan van Koellen ind Veenman mede weren maket to samen 1 lb. 14 s. 2 d.
15 nov.	Des sonnendages na Mertini Wilhem Lerynck ind Andries van Mermueden in die heerscap van Boirkell[1] ten Oldenkaten op dach dess jonckheren van Bronchorst dair Veenman mede was ind Wilhem Lerynck knecht verteert mitten presencien 2 lb. 7 s. 7 d.
18 nov.	Dess gonsdages dair na Rensse Kreynck ind Henrick Asse toe Arnhem dair die bescreven weren ende die stat van Nymmegen omme dess bryeves wil van Deventer die geschreven was an Johan van Hulse van den thyns ind meer andere saken verteerden mitten presencien ind wagenhuyr dair Johan Coelen ind Veenman mede weren 7 lb. 15 s.
22 nov.	Dess sonnendages op Cecilie Jacobus onse secretaris toe Ertbeeck an onsen joncker van Bronchorst omme den hoeffscap brieff to beselen ind dat segell dair nyet en was verteerden mitten perdehuyr, presencien ind veerstat 13 s. 1 d.

1) Borculo, een leen van Münster. Oldenkotte ligt bij Vreden. Zie over de positie van Borculo: J.H. Meter, Een onuitgegeven oorkonde betreffende de leenroerigheid van Borculo (O.V.R. XI, 2, 1956, p. 415).

25 nov.	Die selve Jacobus op sunte Kathrynen dach omme die selve sake vurscreven te Eertbeeck[2)], van Eertbeeck wederom mit dess jonckeren knecht

2) Eerbeek op de Veluwe, een bezitting van de heer van Bronkhorst, die ook heer van Borculo was.

toe Borckell verterden mitten perdehuyr ind presencien 1 lb. 5 s. 4 d.

21 nov. Dess saterdages voir sunte Kathrinen Rense Kreynck, die olde Henrick Assen to Nymmegen dair onse stat beschreven was van onsen joncker van Moirse omme to hoeren van den bestande van der stat van Coellen ind ons[1] ind om der settinge wille van der schatingen[2] ind weren uut 4 nacht ende 5 dage dair Johan van Coellen ind Veenman mede weren verteert mitten veerstat ende presencien 18 lb. 9 s. 7 d.

24 nov. Dess dynxdages avont Kathrynen Willem Lerynck ind Andriess van Mermueden to Arnhem op dach Alphart Schymmelpenninck ind Andriess Schymmelpenninck ind weren uut twe dage ind 2 nacht dair Brickwede[3] mede was maket 11 lb. 5 d.

25 nov. Dess gonsdages dair na Johan Kreynck ind Wilhem van Roederloe to Brymmen voir id gerichte op dach onser burgere dair Veenman mede was ind hadden mede ind vlessen 4 qu. wyns myn ½ pynt die qu. 5 kr. ind 4½ kr. to veergelde, verteert mitten presencien 1 lb. 11 s. 3 d.

1 dec. Dess dynsdages na sunte Kathrynen Henrick Kaelsack ind Henrick Asse angeen Ryen[4] op dach Henrick Enderix ind Claess van Snellenborch dair onse stat den dach aff geschreven had ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns myn 1 pynt toe wegen 1 butken ind Mensen Smediken van wagenhuyr 1 lb., to presencien mit die wagenhuyr 2 lb. 10 s.

1) De Gelderse steden hadden moeilijkheden met de stad Keulen, die in de voorafgaande jaren tot een handelsoorlog geleid hadden. Zie hierover W. Jappe Alberts, Gelders-Keulse betrekkingen in de jaren 1460-1465 (Bijdr. van het Inst. v.M.E. Gesch., Deel XXVI, 1953, pag. 88 sqq.) en voorts Ennen, Gesch. der Stadt Köln, III, (1869), S. 439 sqq.
2) Zie hiervóór pag. 59, noot 2.
3) Brickwede was busmeester in dienst van Zutphen; zie hierna pag. 79, noot 3.
4) Zie hiervóór pag. 62, noot 3.

6 dec. Dess sonnendages op Nycolay Henrick Ass ind Wilhem van Roederloe to Lobech dair onse stat beschreven was van onser gnediger vrouwen dair die ander twe hoefftsteden mede beschreven omme

der saken wille Evert van Ulfft ind van den bestant tusschen den Clevesschen ind ons ind weren uut 2 nacht mit 4 perden verteert mitten presencien 10 lb. 13 s.

7 dec. Dess manendages dair na Rense Krenck to Arnhem omme der saken wil van Culenborch omme der overgrepen will tusschen onss ende den van Culenborch[1] ind weren uut 2 nacht dair Veenman mede was verteert mitten presencien ende veerstat 8 lb. 3 s. 4 d.

25 dec. Op den heiligen Kerssdach smanendages Andriess Mermueden toe Doessborch an heer Derick van der Horst marsschalck omme to vernemen wat tydynge hy gebracht hadde doe hy uut Borgondien weder quam[2] ind hon mede an to gesynnen omme hir toe coemen omme 1 kan wyns mit hon to dryncken verteerden mitten presencien 3 lb. 3 s. 4 d.

31 dec. Dess donredages op Nye Jairs avont Aernt Berck ind Jacobus onse secretaris to Deventer an den raet mit Mense Smediken omme Zwarte Geritz will van Coelen verteert mitten presencien ind kairhuyr 1 lb. 9 s. 8 d.

27 dec. Dess sonnendages na Kerssdach Rense Kreynck ind Wilhem van Roederloe to Arnhem dair ons die joncker van Moirsse beschreven had mit Nymmegen mitten deputierden van den anderen steden omme toe verhoeren die baetscap heren Dericks van der Horst marsschalk die hy weder gecomen was uut Boirgonien ende mede omme der schattinge ende mede om synen hoefftschap brieff van den lande ende meer andere gebreken den lande antreffende ende den bestande tusschen den lande van Cleve ende onss oyck an gaende ende Willem Lerynck ende Andries van Mermueden des vridages dair na na qwemen to Arnhem by die anderen vorscreven, ende Jacobus

1) Zie hiervóór pag. 56, noot 1.
2) Zie hiervóór pag. 48, noot 10, en voorts hierna de post van 27 dec.

onse secretarius dess manendages dair na
gesant to Arnhem tot onsen vrunden
omme heer Derix van der Horst

synre saken wil ind weren uut soe vor ende nae 12 dage ende 12 nachte ind Reyntken Pyell gegeven van perde huyr 12 nye vlemssche verteert mitten presencien ende veerstade 45 lb. 16 s. 2 d.[1].

15 jan. 1473 Dess vridages na Ponciani Jacobus onse secretarius tot Arnhem mit sekere baetscappen an den rade antreffende onss jonckeren lyeffden van Moirze ende der schattinge ind rentmeistere des landes to settene ind meer andere puncten verteert mitter presencien 18 s. 10 d.

18 jan. Des manendages na sunte Anthonis Andries van Mermueden ind Wilhen van Roederloe tArnhem dair ons die stat van Arnhem bescreven hadde mitter stad Nymmegen omme sonderlinge tydynge wille van kumste des heren van Burgonien dair Johan van Coelen ind Veenman mede weren ind weren uut 4 dage ende 3 nacht verteerden mitter presencien ind veerstat maket 15 lb. 14 s. 7 d.[2]

19 jan. Des dynsdages dair na Evert Schoeldman ind Aernt Berck to Hattem op dach Sander Schilmelpenninck int erffhus dair mede was Derick Duevell to presencien 12 s. 3 d.

16 jan. Dess saterdages hir bevoeren Andriess van Mermueden to Arnhem ende dess dynsdages dair na Willem Lerynck na to Arnhem gereden tot Andriess vorscr. omme den hofftschap brieff dess jonckeren van Moirze to besegelen die noch wat onbeselt was ind omme die duysent gulden die men den joncker vorscr. geven sold[3] ind omme die schattynge ind bestant tusschen den Clevesschen ind ons ind meer ander

1) Zie voor deze en de volgende post Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 87.
2) Deze post toont aan hoe men de komst van het Bourgondische leger aanstaande achtte.
3) De toelage van Vincentius van Meurs bedroeg 1000 rijnse guldens per kwartaal. Het eerste kwartaal was uitbetaald (zie hiervóór pag. 58, noot 1). Deze post betreft het tweede kwartaal; zie hierna de post van 15 februari.

lantsake ende Andries was uut 9 dage ind Wilhem Lerynck 4 dage dair Johan van Coelen ind Veenman mede weren verteert mitter presencien ind veerstat maket 26 lb. 19 s. 5 d.

3 febr.
fol. 21 r (fol. 21 v blanco).

Dess gonsdages Blasii Johan Kreynck ind Andries van Mermueden to Brymmen/vor id gerichte op dach onser borgere ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns myn 1 pynt verteert mitter presencien ende veerstat 1 lb. 11 s. 3 d.

Op den selven dach Aernt Berck to Lobeth an onse gnedige vrouwe dair die van Nymmegen ind die van Arnhem mede weren omme onse gnedige vrouwe toe bidden ind to bekaeren to trecken in Borgonien toe den hertogen van Burgonien omme onsen genedigen heren op die bene to brengen[1] ind weren uut 2 nacht dair Jan van Coelen mede was verteert mitter presencien 4 lib. 10 d.

4 febr.

Dess donredages dair na Aernt Yseren ind Wilhem van Roderloe op dach dess heren van den Bergh die enen dach geholden sold hebben to Vreden tegen heren Goessen van Raessvelt die nyet voirt en gynck dair Veenman ind Wilhems knecht van Roderlo mede weren ind weren uut 2 nacht verteert mitter presencien 5 lb. 18 s. 10 d.

15 febr.

Des manendages na sunte Valentyn Willem Lerynck ind Evert Schoeldeman to Arnhem dair Johan van Coelen ind Veenman mede weren omme saken wil der schattinge an gaende in Veluwen[2] ind mede om saken will dess jonckeren van Moirse omme syn hoeffschap brieff ind omme der duysent gulden will die die selve hebben solde van den anderen termine mede omme die opstellinge wil tusschen den lande van Cleve ind ons, mede tusschen die van Bair ind ons dair sy mede toe dage omme weren to Renen opt Schair dair die van Nymmegen ind die van Arnhem all mede by beschreven weren ind weren uut 9 nacht ind 9 dage.

1) De hoofdsteden der Nederkwartieren trachtten Catharina van Kleef te bewegen om bij Karel de Stoute tussenbeide te komen, ten behoeve van hertog Adolf; zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 78/79.
2) De kleine steden van het Veluwse kwartier maakten bezwaar tegen de wijze waarop de schatting zou worden geheven. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 87.

Item Willem Lerynck vort van Arnhem gereden mit Veenman to Herderwyck dair heer

Wynalt van Arnhem ind die burgermeister van[a] ende van Arnhem mede reden dair die van der Elborch ind Hattem oeck beschreven weren omme schelinge ind gebreke will die die cleyne stede hadden mit heren Derick van der Horst drosset van Veluwen dair omme dat sy die schattynge in Veluwen nyet gehengen laten toe setten ind weren uut achdage ind nacht verteerden mitter presencien 43 lb. 13 s. 11 d.

19 febr. Dess vrydages dair na Johan Kreynck ind Andries Schymmelpenninck to Voirst in id gerichte op dach onser burgere ind hadden mede in vlesschen 4 qu. wyns myn 1 pynt die qu. 5 kr. verteert mitten veerstat ind presencien 1 lb. 1 s.

20 febr. Des saterdages dair na Andries van Mermueden toe Ertbeck an onsen joncker van Bronchorst omme mit hon to bespreken van der dachfairt to Nymmegen mede to willen ryden dair Johan van Coelen mede was verteerden mitten veerstat ind presencien 12 s. 3 d.

21 febr. Dess sonnendages op sunte Petersavent Evert Schoeldeman ind Johan Kribbe in den Toldyck[1] tegen heren Derick van der Horst mairsschallick dair heer Derick ons gebeden had toe komen mit onss te bespreken dat wy ommer die dachfoirt beseenden wolden to Nymmegen dair die greve van Moirze dan selve wesen wolde[2] dair twe stat knechte mede weren verteert mitten presencien 14 s. 9 d.

Somma secunda 679 lb. 16 s. 5 d.

a) Hier is niet vermeld de naam van de stad; vermoedelijk was het een burgemeester van Nijmegen.

1) Ten Z. van Zutphen, in de gemeente Steenderen, aan de weg van Zutphen naar Hummelo.

2) Deze dagvaart vond, gelijk uit de Arnh. stadsrek. blijkt, tegen het einde van februari 1473 plaats. Zie W. Jappe Alberts, De eerste Bourgondische bezetting van Gelre, (Bijdr. v.h. Inst. v.M.E. Gesch., XXVII, 1954, pag. 54).

Van gesanden wyne[1].

fol. 22.

2 mrt.	Dess manendages na Oculy geschynct den deken van Deventer, der stat van Nymmegen ind der stat van Deventer 8 kannen wyns op die selve tythen voirt den vurscr. geschencket dat gelach als 44 qu. die qu. 5½ kr.
3 mrt.	Dess dynssdages dair na betailt vor Wolter van Keppell[2] vor syn gelach 6 kr. ende I mengelen to nagelach.
13 mrt.	Dess vrydages post Letare geschencket den heren van Leenbeeck[3] ind den drossaat Johan van Kell 8 kr.
	Op die selve tyt betailt voir meister Derick van Berck[4] der stat scryver van Arnhem I qu. voir syn gelach.
16 mrt.	Dess manendages na Judica geschenct Slachheck here Geritz dyenre van Keppell 4 qu.
19 mrt.	Des donredages dair na geschenct Gerit Kuyser 2 qu.
23 mrt.	Des manendages na Palmen geschenct den joncker van Bronckhorst 8 qu.
	Op den selven dach to gelage betailt voir Henrick van Zuylen ind meyster Henrick van Doesborch, burgermeister 10 kr.
29 mrt.	Op den heiligen Paesschdach geschyncket onsen deken[5] 2 qu.

1) Zie Inleiding, pag. 2.
2) Wolter van Keppel van Verwolde.
3) = Leembeek; Wynand van Arnhem was heer van Leembeek.
4) Meester Dirk van Berck wordt in de Arnh. rekeningen vermeld als secretaris van Arnhem; hij wordt herhaaldelijk vermeld als afgevaardigde van de stad bij besprekingen en onderhandelingen. Zie over de positie van de secretaris in de Gelderse steden: Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 144/5, noot 4.
5) Roloff Bitter; zie hiervóór, pag. 55, noot 1.

Henrick ter Weyden[6].

1 april	Dess gonsdages na Paeschen geschenct den joncker

6) Dit is vermoedelijk de naam van een herbergier, die leverancier van de door de stad geschonken wijn was. Ook in rekeningen van andere steden wordt de naam van de herbergier op overeenkomstige wijze in de rekening vermeld.

	van Bronchorst, den heren van den Bergh ind der stat van Arnhem 12 qu. die qu. 5½ kr.
6 april	Dess manendages na Quasimodo geschenct joncker Johan van Wysch, heren Derick van der Hoirst marschalck ind heren Aernt van Middachten 8 qu. ind den marschalck to nagelage 4 qu.
8 april	Des wonsdages dair na geschenct heren Wynalt van Arnhem, den drosset van Veluwen, den rychter van Arnhem 8 qu.
11 april	Dess saterdages dair na den drosset Jan van Kell[1] ende Wolter van Keppel van Verwolde 8 qu.
12 april	Dess sonnendages op Misericordias Domini geschyncket den predikers[2] hir to Monycken[3] op oir kermssche[4] 8 qu.
15 april	Des gonsdages dair na geschenct brueder Gerit van Coelen een convers de Corpore Christi[5] 4 qu.
17 april	Dess vridages dair na geschenct den pastoir van Lochem ind den rade van Lochem 4 qu.
19 april	Dess sonnendages Jubilate gescheynct den observantten van Galileen[6] op oir kermssche[4] 8 qu.
22 april	Op avont Georgii geschenct heren Derick van der Horst marsschalck 8 qu.
23 april	Op dach Georgii gescheynct Herman van Keppel ind Johan Lentynck ind meister

1) Landdrost van Zutphen.
2) Predikheren.
3) 'To Monycken' of 'Ten Monicken' was de naam waarmede het Predikherenklooster te Zutphen werd aangeduid. Zie Oudheden en Gestichten van het bisdom van Deventer, I (1725), pag. 478 en voorts Monasticon Batavum II, (1941), pag. 218.
4) Kerkwijdingsdag.
5) D.w.z. Broeder Gerrit, afkomstig uit Keulen, convers van het aldaar gelegen klooster Corporis Christi, een klooster van de reguliere kanunniken van St. Augustinus; zie Binterim und Mooren, Die Erzdiöcese Köln, II, (1893), S. 628. Dit klooster had relaties met de Gelderse steden omdat die steden, zoals o.m. uit de Arnh. Stadsrekeningen blijkt, herhaaldelijk geldleningen aangingen bij de prior van 'Ons Heren Lichaem'. Het bezoek van deze convers kan derhalve een financiële transactie betreffen.
6) Zie hiervóór pag. 27, noot 1.
4) Kerkwijdingsdag.

	Derick van Berck 4 qu. ende 3½ qu. voir oir gelach.
	Item gegeven den provinciaell van der prediker oirden 4 qu.
24 april	Dess vrydages na Georgii geschenct den drosset Johan van Kell ind des heren rade van den Berge

	ind den dryen kleynen steden[1] die hir geschreven weren 8 qu.
	Op die selve tyt gegolden voir Zuylen 1 qu. to gelage ind 1 qu. vor meister Derick.
26 april	Des sonnendages Cantate den viccariis ten predickeren hir ten Monyken[2] 4 qu.
28 april	Dess dynxsdages dair na geschencket Johan van Kell 4 qu. ende na 3 qu.
30 april	Dess donredages op Meyeavent geschenct den rade van Deventer ende den comenduyr van Diederen[3] 8 qu. ind 1 qu. gegolden to gelage voir heer Gerits knecht van Keppell.
	Op den selven dach geschenct den comenduyr van Harderwyck[4] ind den praest van Aland 4 qu. Op den selven dach geschenct den rade van Deventer 4 qu. ind 1 mengelen gegolden vor den pastoir van Lochem to gelage.
2 mei	Item sdages na Meyedach geschenct joncker Zweder van Vorst 4 qu. ind Wichman Glynckhagen van Campen 4 qu.
3 aug.	Item op Invencio Crucis geschenct den tween cloesteren als den Predickaeren ind den bruederen van Galileen elcken cloester 8 qu. doe sy mitter processien om gegaen hadden[5] facit 16 qu.
4 mei	Des manendages na Meydach geschenct heren Derick van der Horst marsschalck

1) De kleine steden van het Zutphense kwartier waren Doesburg, Lochem, Doetinchem en Groenlo. Welke van deze vier steden hier bedoeld zijn, blijkt niet. Doesburg was één van de drie bedoelde steden, gelijk blijkt uit de volgende post, waarin een burgemeester van Doesburg is vermeld, nl. Hendrik van Zuylen.
2) De Predikheren (Dominicanen) van het klooster 'Ten Monyken'; zie hiervóór pag. 70, noot 3.
3) De landcommandeur van de Duitse Orde te Dieren, Willem van Zantwijk.
4) Commandeur van de Johannieter Orde te Harderwijk. In 1461 wordt als zodanig vermeld Lambert van Spuelde, die in 1472 waarschijnlijk nog in functie was. Zie over de commanderij te Harderwijk, Bijdr. V.G.O., 1ste R., VI, pag. 93 en voorts van Beresteyn, Gesch. der Johanniter Orde in Nederland, (1934), pag. 43.
5) Op Kruisvindingsdag werd telkenjare een processie gehouden, waaraan de Predikheren en de Franciscanen deelnamen; zie voorts pag. 70, noot 3 en pag. 27, noot 1.

heren Evert van Wilp[6] ind Herman van Keppell 8 qu. ind

6) Gedeputeerde van Veluwe, Derick van Berck is secretaris van Arnhem.

	1 qu. meister Derick van Berck vor syn gelach.
9 mei	Des saterdages na Meydach geschenct joncker Zweder van Voirst Wolter van Keppell Evert van Hekeren 6 qu.
14 mei	Dess donredages voir Pynxsteren geschenct den joncker van Wysch 4 qu.
17 mei	Op den heiligen Pynxsterdach geschenct onsen deken[1] 2 qu.
19 mei	Des dynxsdages dair na den heren van den Bergh geschencket 8 qu. ende heren Wynalt den drosset ind voir heren Geritz knecht van Keppel gegolden op die selve tyt 1 qu.
28 mei	Op dach Sacramenti gegolden vor Wolter van Keppell ende synen zoen die onse stat hir geschreven hadden 3 stuver.
	Op den selven dach onsen deken 2 qu. den tween cloesteren die mede vor den heligen sacrament omme den kerckhoff gyngen[2] elck 8 qu. facit 16 qu.
29 mei	Dess dages dair na geschenct den prior van Zybeloe[3] 2 qu.
4 juni	Dess donredages Octava Sacramenti geschenct den burgermeister van Deventer[4] 4 qu. ind voir oir gelach gegolden 3 qu. ind 5 olde braspennincs gegolden toe naegelage vor die van Deventer ind Wolter van Keppell.
12 juni	Dess vridages op Odulphi geschenct den praist van Belheem[5] 8 qu vor hon ende synen broeder

1) Roelof Bitter, deken van St. Walburg.
2) Op Sacramentsdag werd telkenjare een processie gehouden, waaraan de Dominicanen en Franciscanen deelnamen; zie hiervóór pag. 71, noot 5.
3) Sibculo bij Hardenberg, Priorij van de Cisterciënsers; zie Monasticon Batavum, III, pag. 55.
4) In de vijftiende eeuw was in Deventer het jaar verdeeld in 6 perioden van 2 maanden. Gedurende elk dezer perioden fungeerden twee schepenen als burgemeesters. (zie ook hiervóór, pag. 22, noot 1); de namen der Deventer schepenen voor het jaar 1472 vindt men bij Dumbar, Kerkelijk en Wereldlijk Deventer, (1732), pag. 77.
5) Bethlehem, proostdij der Regulieren van St. Augustinus, buiten de stad Doetinchem aan de Noordzijde. Zie over Bethlehem, W.L. Bouwmeester, Het klooster Bethlehem bij Doetinchem (1903), en voorts Monasticon Batavum, II, (1941), pag. 56. Voor de oudste geschiedenis, zie F. Ketner, De oudste oorkonden van het klooster Bethlehem bij Doetinchem, (1932).

	ind synen weert gegolden to gelage 8 qu. Op den selven dach geschenct den Predikaeren ind toe Galileen elcken colester[a)] doe men dat heilige Sacrament droech die mede gengen in die processie elcken 4 qu. facit 8 qu.
8 juni	Dess manendages na Bonifacii geschenct den drosset Johan van Kell 4 qu.
12 juni	Des vridages dair na geschenct den Predikeren ind den Observanten[1)] die mede vor den hilligen sacrament omme gengen in die processie elcken 4 qu. facit 8 qu.
15 juni	Des manendages na Odulphi geschenct Jan van Kell 4 qu.
22 juni	Dess manendages op dach X milium Martyrum geschenct Evert van Leyden burgermeister van Deventer[2)] 4 qu. ende 1½ qu. vor hon gegolden to gelage.
26 juni	Des vrydages na Johannis Baptiste geschenct den predykeren 4 qu. ind to Galileen 4 qu. want sy dat heilige Sacrament gedragen hadden facit 8 qu. Op den selven dach geschenct der joncfrouw van Steenfoirden[3)] 8 qu.
28 juni	Dess sonnendages avont Petri et Pauli geschenct den koenynck van den scheeplueden[4)] 4 qu.
	Op den selven avent geschenct den konynck van der Nyerstadt[4)] 4 qu.
	Op den selven avont geschenct den conynck van sunte Anthonysgilde[4)] 4 qu.

a) Lees: cloester.
1) Minderbroeders Observanten van het klooster Galilea; zie Monasticon Batavum, I, (1941), pag. 196.
2) Zie hiervóór pag. 72, noot 4.
3) Steinfurt; bedoeld is hier vermoedelijk een dochter van Arnold I, heer van Steinfurt, wiens kinderen door zijn broeder Bernard, graaf van Bentheim, in 1466 waren betrokken in een vriendschapsverdrag met hertog Adolf van Gelre en de stad Zutphen (zie hiervóór pag. 61, noot 1).
4) Met ‘konynck’ is in deze en de beide volgende posten bedoeld de schutterkoning.
4) Met ‘konynck’ is in deze en de beide volgende posten bedoeld de schutterkoning.
4) Met ‘konynck’ is in deze en de beide volgende posten bedoeld de schutterkoning.

Op den selven avent geschenct der joncfrouw van Steenfoirden in Vreden[5)] 8 qu.

5) De naam van het Wijnhuis te Zutphen; zie J. Gimberg, Bijdr. en Med. Gelre, III, pag. 18/19.

3 juli	Dess vrydages na Visitacio Marie gescheenct den drosset Johan van Kell 4 qu.
4 juli	Dess saterdages op Mertini translatio geschenct heren Wynalt van Arnhem 8 qu.
12 juli	Dess sonnendages vor sunte Margreten geschenct den vaicht van Goch[1] ind den reyntmeister van
fol. 23.	Goch 4 qu. ind voir hon beyden ind/oir knechten to gelage gegolden 8 qu. ind na geschynct to nagelage 6 qu.
17 juli	Dess vridages dair na betaelt voir Wolter van Keppell ind den scholten van Lochem elcken 1 qu. die hir gescreven weren.
13 juli	Op sunte Margreten dach geschenct heren Wynalt van Arnhem ind der vrouwen van Culenborch[2] 8 qu.
	Op den selven dach geschenct heren Derick van der Horst marschalck 8 qu. ind dat gelach als 76 qu. doe hy ons gueden nacht seide ende in Borgonien ryden wolde[3].
18 juli	Dess saterdages dair na geschenct den wyelbysscop[4] 8 qu. ind 4 qu. ten Monnicken dair hy at.
	Op den selven dach geschenct den rade van Herderwyck 4 qu. ind hon na geschynct to gelage 6½ qu.
19 juli	Dess sonnendages vor Marie Magdalenen gheschencket den wyellbysscop doe hy hir vermden[5] 8 qu.
27 juli	Dess manendages dair na dess middages hon geschenct 8 qu. dess avontz 8 qu. die qu 5½ kr.

1) In het Overkwartier, ten Zuiden van de stad Kleef. In 1472 was Goch nog Gelders bezit; in 1473 kwam het aan Kleef.
2) Hiermede kan bedoeld zijn de echtgenote van Jasper van Culemborg, Johanna van Bourgondië.
3) Zie hiervóór pag. 56.
4) Wijbisschop Goswinus, bisschop van Hierapolis, O. Carm., was sinds 1469 wijbisschop in het bisdom Utrecht. Zie over hem J.F.A.N. Weyling, Bijdrage tot de Geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht, (1951) pag. 240-245.
5) Vormden; d.w.z. het Vormsel toedienen.

Dese qu. vurscr. van 5½ kr.

21 juli	Dess dynxdages op avent Marie Magdalene geschenct den joncker van Bronchorst ind den[a)] heren van den Bergh mitter gemeyner ritterschap ind steden die hir geschreven weren[1)] 16 qu. die qu. van 5 kr.
	Dess avontz geschenct den joncker van Bronchorst, den heren van den Bergh 12 qu.
	Op den selven dach geschenct den wyelbysschop 8 qu.
26 juli	Op den sonnendach na sunte Jacop geschenct den doctoeren ind studenten van Coelen[2)] die tot Andriess Schilmelpenninck huys liggen 8 qu.
	Op den selven dach geschenct meister Henrick den student[3)] heren Maurissen broeder 4 qu.
28 juli	Op dynxdach na sunte Jacop geschenct den studenten van Coelen 20 qu. to gelage ind 5 qu. to nagelage.
	Op den selven dach geschenct heren Wynalt van Arnhem 8 qu.
	Op den selven dach geschenct der jongfrouw van Wyssch in Herman Berners[4)] 4 qu.
	Op den selven dach geschenct den raytzheren van Deventer 4 qu.
3 aug.	Des manendages na Petri ad vincula geschenct den deken van Deventer[5)] 8 qu.

a) In de tekst:... ind den den heren ...
1) Kwartiervergadering van ridderschap en steden van het Zutphense kwartier.
2) Keulen. Er waren in deze jaren verscheidene Zutphenaren student in Keulen. Onder hen is Hendrik Kaelsack, die aldaar in 1464 werd ingeschreven. Zie Hermann Keussen, Die Matrikel der Universität Köln, I, (1928), S. 712.
3) Deze meester Hendrik kan de in de vorige noot genoemde Hendrik Kaelsack zijn. Wie heer Mauris is, blijkt niet.
4) Herman Berner was beheerder van het Spittaal.
5) Deken van St. Lebuinus te Deventer was in deze jaren Everardus Lakepren. Zie Oudheden en Gestichten van het bisdom van Deventer (1725), pag. 123.

Op den selven dach vursc. geschenct heren Evert van Wilp 4 qu.

Op den selven dach geschenct Peter van Steenbergen 4 qu.

	Op den selven dach geschenct den deken van Deventer toe nagelach 8 qu.
	Op sunte Dyonisiusdach geschenct den Predikeren to Monicken 8 qu.
10 aug.	Op dach Laurencii geschenct meister Beernt Kobbinck meister Johan Haick 6 qu. ind 3 qu. to nagelaych.
12 aug.	Des gonsdages dair na geschenct den joncker van Bronchorst ind den rade van Nymmegen ind van Arnhem 8 qu.
	Op den selven dach na gegolden vor meister Vrancken van Kell ind meister Beernt Kobbynck ende meister Johan ten Haick ind die ander meysteren 5 qu. to gelage.
13 aug.	Dess donredages dair na geschenct den heren van Batenborch 8 qu.
	Op den selven dach geschenct joncker Zweder van Voirst 8 qu.
	15 aug. Item geschenct op Assumptio Marie onse deken[1] 2 qu.
16 aug.	Dess sonnendages na Assumpcionis vursc. geschenct Herman van Mekeren 4 qu.
18 aug.	Dess dynxsdages na Assumpcio Marie geschenct der Vrouwen van Elten[2] 8 qu.
	Op den selven dach geschenct der rytterscap 8 qu. Item noch gegolden vor meister Henrick Vyterwyck burgermeyster van Campen 2 qu.
	Op den selven dach geschenct den baden van Borgonien[3] in Herman Berners hus 4 qu.
19 aug.	Dess gonsdages dair na geschenct den selven bade to gelage 8 qu.
23 aug.	Item Kermsdach geschenct onsen deken 2 qu.

1) Rolof Bitter.
2) Abdis van Elten; Agnes van Bronkhorst.
3) Zie hiervóór pag. 48, noot 10.

	Item op den selven dach geschenct den Predikeren ind den Observanten die mede omme gegaen hadden mitten heilligen Sacrament elck 8 qu facit 16 qu.[4].
2 aug.	Dess sonnendages na Petri ad vincula gegolden

4) Zie hiervóór pag. 70, noot 3, en pag. 27, noot 1.

	vor Wolter van Keppell die hir gescreven was 1½ qu.
30 aug.	Dess sonnendages na Johannis decollationis geschenct Philippo den secretario van Deventer 4 qu.
31 aug.	Des manendages dair na geschenct meister Beernt Kobbynck 8 qu. als 4 qu opt wynhus ende 4 qu. savents to dess dekens huys.
	Des vrydages dair na geschenct den victario[a)] ten Predickeren 4 qu.
5 sept.	Dess saterdages dair na den selven geschenct 8 qu. then Monnicken.
	Item gegolden vor den baden van Burgonien in Herman Berners huys 5 qu.
1 sept.	Des dynxsdages na Decollatio Johannis geschenct den drosset Johan van Kell ind heren Arnt van Middachten 8 qu. des middages.
6 sept.	Des sonnendages vor Nativitas Marie geschenct Helmich Benctynck 4 qu. ind to gelage 2 qu.
10 sept.	Des donredages dair na geschenct heren Wynalt van Arnhem 8 qu.
11 sept.	Des vrydages dair na geschenct Johan van Kell 4 qu.
	Op den selven dach geschenct den rychter van Doesborch 4 qu. ind noch 3 qu. to gelage voir den drosset Jan van Kell ind voir den richter.
16 sept.	Dess gonsdages na den hilligen Cruysdach geschenct den pastoir van Buecholt[1)] 4 qu.
19 sept.	Dess saterdages dair na geschenct den rade van Herderwyck 4 qu.
19 sept.	Op den selven saterdach geschenct den greve van Moirze[2)] dat gelach als 100 qu.

a) Lees: vicario.
1) Bocholt (Westfalen, westelijk Münsterland).
2) Zie de posten van 17 en 20 sept. op pag. 58 en 59.

20 sept. Op sonnendach Mathei[b)] geschenct den heren van Geent[3)] uut Betuwen 4 qu.

b) Vermoedelijk moet hier staan: Mathei avont, omdat Matheusdach in 1472 op maandag viel.
3) Gent. Het bezoek van de heren uit Gent kan verband houden met de hoofdvaart, die Gent op Zutphen had. Een voorbeeld hiervan vindt men bij Pijnacker Hordijk, Rechtsbronnen der stad Zutphen; O.V.R., I, 2, (1881), pag. 73.

	Item gegolden 1 qu. to gelage vor die burgermeister van Herderwyck.
	Op den selven dach geschenct den cleynen steden die hir geschreven waren als Doesborch ind Lochem 8 qu.
24 sept.	Dess donredages na Mathei geschenct heren Aernt van Middachten 4 qu.
28 sept.	Op avent Michaelis geschenct heren Arnt van Middachten 4 qu.
30 sept.	Dess gonsdages dair na geschenct meister Steven der stat secretaris van Deventer 4 qu.
	Op den selven dach geschenct heren Aernt van Middachten ind Herman van Middachten 4 qu.
3 okt.	Dess saterdages na Remigii geschenct heren Wynalt van Arnhem ind Herman van Wye den burgervan Arnhem 8 qu.
4 okt.	Op den sonnendach Francisci geschenct den Observanten to Galilien[1] 8 qu.
10 okt.	Dess saterdages op Victoris geschenct Herman van Cranenfelt des jonckeren schryver van Moirze 4 qu. ind 1 qu. to nagelage.
	Op den selven dach geschenct den greven van Benthem des avontz 8 qu. ind 2 qu. romenyen[2] ind 2 qu. malemezien[3] 10 kr. die romenyen 6 kr.
15 okt.	Dess donredages na Victoris geschenct den heyden[4] 4 qu.
	Op den selven dach dess avont geschenct den burgermeister van Deventer 4 qu. ind 5 qu. to nagelage.
16 okt.	Dess vridages dair na geschenct den joncker van Bronchorst ende den joncker van Wysch 4 qu.

1) Zie hiervóór pag. 27, noot 1.
2) Zoete wijn.
3) Malvesie, zoete wijn.
4) Zwervend volk, zigeuners; zie I.A. Nijhoff, De Heidenen in Gelderland, Geld. Volksalm., 1853, p. 154. Zie ook G. van Hasselt, Geldersche Oudh., I, 559 sqq.

17 okt.	Dess saterdages dair na geschencket heren Wynemer van der Horst 4 qu. ind 2 quarten to gelage.
fol. 24.	Des manendach nae sunte Lucas geschenct mester
19 okt.	Philippus den medico des oelden heren[5] 4 qu.

5) Met ‘oelde heren’ is vermoedelijk bedoeld Willem van Egmont, heer van Baer. Deze komt voor als ‘olde here van Egmont’. (zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 83, noot 2). Maar het is ook mogelijk, dat met ‘oelden heren’ hier bedoeld is hertog Arnold, omdat deze in de bronnen van deze periode ook als ‘onss oelde here’ wordt aangeduid. Bekend is, dat Arnold in deze dagen moeite doet de steden tot zijn partij over te halen.

	Op den selven dach geschenct Gerit van Mouwick 2½ qu. in Vreden[1].
20 okt.	Des dynsdach daer nae geschenct Henrick Bentick ende Jan van Hulsen 8 qu. ende to gelage 3½ kr.
22 okt.	Des donredach daer nae geschenct her Aernt van Middachten 4 qu.
23 okt.	Des vridages daer nae geschenct des greven van Benthem[2] syn cappelaen ende syn gesynde toe Vreden in den huese 4 qu.
24 okt.	Des saterdages daer nae geschenct Henrick Brickwee[3] van Osenbruggen den bussen schutter 4 qu. 25 okt. Item op dach Crispiniani betaelt vor Jan Vierdach 1 qu.
27 okt.	Op dynxdach avent Symonis et Iude geschenct Johannes van Hulsbergen 2 qu.
28 okt.	Des wonsdach op dach Symonis ende Juden geschenct meyster Andries van Uttert 2 qu.
4 nov.	Des wonsdach na Alle Heyligen geschenct den drost Jan van Kell 4 qu.
5 nov.	Des donredach daer nae geschenct den richter ende den borgermeyster van Arnhem 8 qu.
7 nov.	Des saterdages op Wilbrordi geschenct her Oeswolt van den Berge ende her Wynolt van Arnhem 16 qu.
	Item des avendes geschenct joncker Jan van Wissch 8 qu.
	Op den selven dach gegolden vor de meyster van Kalen[4] de studenten 2 qu.
11 nov.	Item op dach Mertini geschenct Roloff den bussmeyster van Arnhem 1 qu. ende Brickwij een mengelen toe gelage.

1) Het Wijnhuis te Zutphen.
2) Bernard, graaf van Bentheim; hij overleed in 1473.
3) Stadsbusmeester; opzichter van het geschut; hij was afkomstig uit Osnabrück (Osenbruggen). Deze busmeesters waren vaak afkomstig uit Westfalen of uit het Rijnland. In Arnhem ziet men hetzelfde.
4) Kalen, Keulen.

13 nov.	Des vridages dair nae geschenct den drost Johan

	van Kell ende her Aernt van Middachten 8 qu.
14 nov.	Des saterdages daer nae geschenct den vicario toe Galileen 4 qu.
8 nov.	Des sonnendages vor sunte Marten geschenct Jan Jacopzoen van Campen 4 qu.
12 nov.	Des donredach nae Mertini geschenct Derick van der Schulenborch ende Thomaes Collert 4 qu.
13 nov.	Des vridages daer nae geschenct Wolter van Keppel ende den raet van Hattem 4 qu.
14 nov.	Des saterdages daer nae geschenct Johan van Broechusen 4 qu.
	Op den selven dach des avents geschenct den joncheer van Wyssch 8 qu.
23 nov.	Des manendach vor sunte Katrinen geschenct her Mauryssen brueder[1] 4 qu.
28 nov.	Des saterdages daer nae geschenct den drost Jan van Kell ende den raet van Harderwick 8 qu.
26 nov.	Des donredach nae sunte Kathrinen geschenct meyster Jan van Oldaen ten Monicken 8 qu.
29 nov.	Des sondages vor sunte Andrees geschenct den joncker van Bronchorst ende den joncker van Voerst, her Wynalt van Arnhem ende den raet van Arnhem 16 qu.
30 nov.	Item op den manendach sunte Andreas dach geschenct meister Aernt onsen canonick[2] 8 qu.
4 dec.	Item op dach sunte Barbaren geschenct her Wynnalt van Arnhem ende den raet van Arnhem ende Jan van Hulst 5 qu.
2 dec.	Des wonsdages nae sunte Katharinen geschenct den joncker van Bronchorst 8 qu. die qu. van 5½ kr.

1) Meester Hendrik; zie hiervóór pag. 75, noot 3.
2) D.w.z. kanunnik van St. Walburg.

17 dec.	Des donredages nae Lucie geschenct joncker Gysbert van Wysch 8 qu. ende 6 qu. to nae gelage.
19 dec.	Des saterdages dair nae geschenct joncker Jan van Wysch 8 qu.
23 dec.	Des wonsdach nae sunte Thomaes geschenct den borgermeister van Lochem 4 qu.
25 dec.	Item geschenct onsen deken[3)] op Kersdach 2 qu.

3) Zie hiervóór pag. 55, noot 1.

7 jan. 1473	Des donredages na Trium Regum geschenct meyster Jan van Vliet ende meyster Jan van Campen 4 qu[1].
9 jan.	Item des saterdages na Dertynen geschenct den joncker van Wissch ende den joncker van Voerst ende her Derick van der Horst den marschallick 16 qu. ende op die selve tyt geschenct den marschalck vorsc. dat gelach als hondert 10 qu. noch des avents in den wynhus vor on ende voer her Gysbert van Wachtendonck betaelt 12 qu. Item noch vor den marschalck betaelt in der herbergen toe Reynken Pyls hues aen der weerdynnen 2 ryns gulden ende 19 stuver ende 10 stuver to drynckgelde der werdynnen ende 13 qu. wyns in der herbergen die dair verdroncken weren. Item dyt berekent maket 151 qu. ende 3 ryns gulden ende 9 stuver. Item noch 7 stuver to beslage.
13 jan.	Item op avent Ponciani geschenckt her Wynalt van Arnhem ende den burgermeyster van Dotinchem 8 qu.
9 jan.	Item des saterdages na Dertynen geschenct Jan Borre[2] van Deventer 4 qu.
12 jan.	Des dynsdach dair na geschenct Wolter van Keppel ende den schulten van Lochem 4 qu.
27 jan.	Des swonsdages na Pauli conversio geschenct den borgermeister van Doesborch ende van Dotynchem 8 qu.
30 jan.	Des saterdages vor Purificatio Marie geschenct her Derick van der Horst marschalck 8 qu. ende oen waert to gelage geschenct 16 qu.
31 jan.	Des sonnendages vor Purificatio Marie gegolden vor her Derick vorsc. myt synen gesynde toe gelage 9 qu. noch des dages dair nae gegolden vor her Derick vorsc.

1) Beiden medici te Zutphen.
2) Jan Borre was in 1467 schepen van Deventer.

	9 brasspenninc ende 2 qu. mede vor syn gesinde to gelage.
6 febr.	Des saterdages na sunte Blasien geschenct den borgermeister van Nymmegen, Henrick Kollert 4 qu. ende 26 kr. to gelage.
9 febr.	Des dynsdages na Blasii geschenct den jonckeren van Wysch 8 qu.

10 febr.	Op octava Blasii geschenct der jonffrouwen van Wissch gegeven 4 qu.
3 febr.	Item op dach Blasii confessoris 3 qu. vor een nae gelaech myt her Derick van der Horst marschallick.
14 febr.	Op dach Valentini geschenct den burgermeyster van Harderwyck 4 qu. ende 2 stuver toe gelage.
18 febr.	Des donredages nae Valentini gheschenct den joncker van Bronchorst 8 qu.
19 febr.	Des vridages vor Petri den comelduer van Harderwick[1] ende des heren vriende van den Berge 4 qu. Item deser qu. van 5½ kr. iss achthondert ind 25½ qu. ende noch mitten 3 ryns gulden ende 16 stuver facit tsamen 79 ryns gulden 28 kr. 1 oertken maket 194 lb. 12 s. 8 d.
	Item der quarten van 5 kr. der iss 621½ qu. faciunt 51 rijnse gulden 19 alb. makt 126 lb. 16 s. 9 d.
	Item der krompsterteniss 145 maket 5 lb. 18 s. 4 d.
	Summa summarum 327 lb. 7 s. 9 d.

fol. 25. Onkost van wynen[2].

Hoechtytswyn.

25 mrt. 1472	Op Onser Vrouwen Annunciatio	20½ qu.
29 mrt.	Op Paeschen	21 qu.
1 mei	Op Walburgis	20½ qu.
7 mei	Op Ascencio Domini	20½ qu.

1) Zie hiervóór pag. 71, noot 4.

2) In deze afdeling worden verantwoord de wijnpenningen, die op kerkelijke hoogtijdagen aan schepenen en raden alsmede aan enkele ambtenaren werden uitgekeerd. Blijkbaar ontvingen de schepenen en raden een even hoge uitkering van wijngeld, nl. 4 lb. Dit zou uitkomen op een bedrag van (12 + 6) × 4 = 72 lb. Aan de evenbedoelde ambtenaren zou dan 10½ lb zijn uitgekeerd. Aangezien aan de schepen Andries Thoniss. en aan de raad Rense Kreynck geen uitkering werd gedaan en aan de raad Willem Reensen slechts een halve uitkering, is het totale bedrag in dit jaar 72 - 4 - 4 - 2 = 62 lb. + 10½ lb. = 72½ lb. (Vermoedelijk als gevolg van slordigheid is slechts 72 lb. vermeld). Schepenen en raden ontvingen derhalve een gelijke uitkering aan wijngeld. (zie voor het jaarlijkse salaris van schepenen en raden, dat niet even hoog was, hierna, pag....).

17 mei	Op Pynxsteren	21 qu.
28 mei	Op Sacramenti	20½ qu.

15 aug.	Op Assumpcio Marie	21 qu.
17 aug.	Op onse Afflaet	20½ qu.
8 sept.	Op Nativitas Marie	20½ qu.
1 nov.	Op Alle Heiligen	20½ qu.
11 nov.	Op sunte Merten	20½ qu.
8 dec.	Op onser Vrouwen Concepcio	20½ qu.
25 dec.	Op de heiligen Kersdach	21 qu.
1 jan. 1473	Op nyen Jairsdach	20½ qu.
6 jan.	Op Dertiendach	20½ qu.
2 febr.	Op Onse Vrouwen Purificacio	20½ qu.

Item deser quarten is 300 ende 30 die qu. gerekent op 5 s. maket 82 lb. 10 s.

Item hir van sal gaen 4 lb. van zelige Andrees Thoniszoen[1]. Ende 4 lb. van Rensen Krencks[2] wegen ende 2 lb. van Willem Reensen[3] wegen van ½ jair wyngelt van syn presencium want hy van den ½ jair nyet hebben en wolde, so blyffter 72 lb.

Badeloen[4].

22 febr. 1472 — Item op dach sunte Petri ad cathedram Aelbert Liefferynck myt des heren brieff van Cleve aen die vier clene stede gesant in den lande van Zutphen om dat hy die Horst[5] ontsetten wolde, die selve des dynxdach daer nae myt 1 brieff aen die stat Doetinchem ende aen die van Emmerryck van wegen Andries

1) Andries Yseren Thoniss ontving in dit jaar slechts de halve toelage als schepen, omdat hij tijdens het jaar overleed. Hij ontving dus 12 lb. in plaats van 24 lb. (zie hierna, pag. 148). Waarom men zijn wijngeld *geheel* inhoudt, blijkt niet. Hij werd als schepen vervangen door Rense Kreynck (zie hiervóór, pag. 22, noot 1).
2) Rense Kreynck was in dit jaar raad van Zutphen. Hij verving Andries Yseren als schepen. (zie vorige noot). Ook ten zijnen aanzien blijkt niet waarom hij het wijngeld niet ontving.
3) Raad van Zutphen.
4) Zie Inleiding, pag. 2. De annotatie van dit hoofdstuk is zo summier mogelijk gehouden; verscheidene posten sluiten aan bij posten in de hoofdstukken: Van ryden aver jair, (pag. 48 sqq.) en: Van gesanden wyne (pag. 69). Bij de beschouwing van de onderhavige afdeling vergelijke men de posten uit de even genoemde hoofdstukken.
5) Zie pag. 155, noot 5.

Schylmelpenninck ende lach 1½ dach. 1 lb. 6 s. 6 d.

23 febr. Des sonnendach nae sunte Petri Jan Hudemaker to Verwolde aen Wolter van Keppel. vort to Borkel aen den joncheren van Bronchorst dat se komen solden vor de Horst. Die selve vorsc. des dynxdages daer nae mit 1 brieff an Evert van Ullefft toe Heeshuesen. Die selve noch des vridages daer mit 1 brieff toe Deventer om der sake wille tusschen die van Nymmegen ende die van Deventer. 18 s. 10 d.

26 febr. Des wonsdages na Petri Henrick van Monster mit 1 brieff aen die stat van Deventer van den saken van den Remunschen laken. 3 s. 9. d.

23 febr. Des sonnendages nae Petri Jan Kueer mit 1 brieff aen Derick van Dorthe dat hi volgen solde vor die Horst. 2 s. 1 d.

25 febr. Item op dach Mathie Derick Holthus mit 1 brieff aen den raet van Arnhem. 5 s. 6 d.

23 febr. Des sonnendach na Petri Rembolt Vincke mit 1 brieff to Borkel an den joncker van Bronchorst. 6 s. 2 d.

25 febr. Des dynxdages daer na Jan van Hese mit 1 brieff to Verwolde aen Wolter van Keppel om der sake will van den Remunschen laken. 4 s. 2 d.

Item Dack mit 1 brieff toe Deventer. 4 s. 2 d.

21 febr. Des vridages na Invocavit Herman van Zuest reed mit onsen vrienden nae der Horst ende quam weder op synen kost, die selve weder om tot onsen vrienden op synen kost ende quam weder om mit onsen vrienden op der stat kost, dese twe reysen gerekent op een reyse, die selve des saterdages na Reminiscere mit 1 brieff an den richter van Buerick[1)] van

1) Burik, tegenover Wesel, aan de Rijn.

	Gerit Kreynck guetss[2] wegen. maket 2 lb. 12 s. 7 d.
22 febr.	Op dach Petri ad catedram Jan van Kyken mit 1 brieff nae der Horst an onse vrienden ende nae Andries van Mermuden, die selve des wonsdach daer nae an die 4 cleyne stede des landes van Zutphen mit eenre copien van den deputierden

2) Hieruit zou men afleiden, dat Gerrit Kreynck, behalve bode der stad Zutphen ook nog koopman is.

	des vierdels van Nymmegen dat wy volgachtich solden wesen nae der Horst, die selve des vridages daer nae mit 1 brieff tot Verwolde aen Wolter van Keppel om der lakene wille van Romunde, die selve op sonnendach Oculi mit 1 brieff ten Diepenveen an Gerit Kueser, die selve des manendach daer na mit 1 brieff an die stat Doesborch ende Doetinchem dat sy ter dachphart comen solden tot Arnhem om die baetscap te hoeren van den her van Batenborch die gecomen was uutten hoff van Borgondien[1] maket 2 lb. 6 s. 11 d.
2 mrt.	Des manendach na Oculi Henrick van Monster mit 1 brieff an die stat Lochem ende Groll om dier sake wil to Arnhem to comen die baetscap te hoeren van den here van Batenborch die uut Borgondien gecomen was. 7 s. 7 d.
6 mrt.	Des vridages na Oculi Rembolt Vincke mit 1 brieff to Doesborch. 4 s. 2 d.
10 mrt.	Des dynxdages na Letare Henrick van Monster mit 1 brieff an her Jan van Beloe to Zevener, die selve des donredach dair na mit 1 brieff an die stat Doesborch, die selve des saterdages daer na to Doesborch an den raet ende an den richter dat die gevangen weder in die herberge comen solden. 14 s. 9 d.
12 mrt.	Des donredach daer na Wolter Janss. mit 1 brieff an den raet van Deventer. 4 s. 3 d.
	Op den selven dach Rembolt Vincke mit 1 brieff ten Berge ende vort ter Borch an den joncker van Wissch om der saken wil des heren van Batenborch, die selve des saterdages daer nae
fol. 26.	mit 1 brieff tot Doesborch. 12 s. 3 d.
14 mrt.	Des saterdages na Letare Derick Hermanszone mit 1 brieff to Bredevarde an Jan Pyeck. 8 s. 4 d.

1) Zie pag. 48, noot 10.

9 mrt. Des manendach daer bevoeren Herman van Zuest mit 1 brieff an den raedt van Emmerick van Wynterpoels wegen, die selve des wonsdach dair nae mit 1 brieff aen den raedt van Deventer, des saterdach daer na die selve mit 1 brieff weder

	to Emmerick ende 2 dagen liggens, die selve des dynxdach daer nae weder om mit 1 brieff to Emmerick al om Wynterpoels wille. 2 lb. 2 s. 6 d.
10 mrt.	Des dynxdages na Letare Albert Liefferynck baven[1] gesant na onsen coepluyden to warnen dat si nyet aff varen en solden ten weer sake dat men oen dat ontbiede. 1 lb. 16 s. 9 d.
17 mrt.	Des dynxdages na Judica Jan van Keken mit 1 brieff toe Baer aen Zeen van Broechusen. 5 s. 6 d.
13 mrt.	Des vridages nae Letare Jan Kueer mit 1 brieff to Cleve aen her Jan van Beloe ende lach 1½ dach na der antworde. 14 s. 4 d.
1 mrt.	Des sonnendages op Oculi Derick Holthus mit 1 brieff to Arnhem an den raedt. 6 s. 1 d.
16 mrt.	Des manendages na Judica Rembolt Vincke mit 1 brieff tegen die nacht toe Arnhem aen onsen raetsvryenden[2], vort an her Jan van Beloe om der saken wil van Wynterpoel, die selve des dynxsdach daer nae mit an die stat van Doesborch ende Doetinchem mitter antwert die hy bracht van onsen raetsvreenden van Arnhem. 14 s. 4 d.
	Des manendach na Judica Wolter Janss. mit 1 brieff toe Arnhem aen onsen raedt. 8 s. 4 d.
23 mrt.	Des manendach na Palmen Herman van Zuest mit 1 brieff toe Grol an den raedt, des donredach dair na Deric syn soen mit 1 brieff toe Deventer an den raedt. 13 s. 11 d.
22 mrt.	Des sondach Palmarum Jan van Keken mit 1 brieff tot Arnhem aen onsen raetsvrienden die on toe Brummen toe muete quemen, die selve noch des

1) De bode moest de Zutphense kooplieden, die zich aan de Nederrijn bevonden, waarschuwen, dat zij met hun schepen niet stroomafwaarts zouden vertrekken.
2) Zie de post van 16 maart op pag. 50.

	donredach daer na mit 1 brieff ten Berge, aen den heer van den Berge den hy daer niet en vant, die selve vort toe Ullefft den hy daer vant. 11 s.
23 mrt.	Des mandach nae Palmarum Aelbert Liefferinck

	mit 1 brieff to Kell[1] na den drost Jan van Kell, van der vaert to Dotinchem daer hy den vant om der vuerluede wil die hier besat weren uutten lande van Cleve die onse stat orloff gaff, die selve des wonsdach daer nae toe Doesborch mit 1 brieff aen den raed om der Clevescher schepe wille laten to varen. 10 s. 2 d.
26 mrt.	Des donredach daer nae Henrick van Monster mit 1 brieff aen die stadt van Arnhem, die selve vort mit 1 brieff an den heer van Batenborch to Nymmegen. 10 s. 2 d.
27 mrt.	Op den Gueden Vridach Wolter Janss. an den heer van Hoemoet mit 1 brieff, op den selven dach Derick Hermanss. mit 1 brieff toe Grol ende to Borcloe an den joncker van Bronchorst ende aen den raed van Grol als van verbadingen[2] die onse stad krech. 14 s. 4 d.
1 april	Des wonsdach na Paeschen Henrick van Monster mit 1 brieff toe Nymmegen aen den raedt ende aen den heer van Batenborch ende an her Henrick van Bilant. 11 s. 7 d.
	Op den selven dach Jan Hoedemaker mit 1 brieff to Averhagen[3] aen joncker Gysbert van Wissch om die brieve toe besegelen van Evert van Ullefft. 5 s. 6 d.
2 april	Des donredach daer na Derick Hermanss. mit 1 brieff tot Doesborch an den raedt ende vort tot Emmerick an den raedt, die selve des wonsdach daer bevoeren mit 1 brieff toe Deventer an den raedt. 15 s. 1 d.
28 mrt.	Item Derick Holthus mit 1 brieff op Paeschavent an den drost Jan van Kell, die selve vort van daer mit 1 brieff toe Heeshuesen[4] an Evert van Ullefft die hi

1) Ten ZW. van Doesburg.
2) Berichten.
3) Bij Velp.
4) Zie Gem. Arch. Zutphen, inv. nr. 789. Evert van Ulft was door de kwartieren Zutphen en Veluwe belast met de bewaring van het slot Heeshuizen.

daer nyet en vant, vort hent des heren
Berge den hy daer vant, die selve vort van
daer toe Borkel mit 1 brieff an den
joncker van

	Bronchorst, die selve des saterdach daer na to Bredevorde mit 1 brieff aen Herman Vierdach. 1 lb. 3 s. 6 d.
27 mrt.	Item op den Gueden Vridach Rembolt Vincke mit 1 brieff na Doesborch ende Jan van Kell vort ten Berge aen den heer van den Berge, vandaer vort hent to Ullefft daer hy den vant, die selve des saterdages na Paeschen mit 1 brieff to Lochem ende to Grol. 17 s. 4 d.
3 april	Item des vridages na Paeschen Wolter Janss. mit 1 brieff to Arnhem[1)] an onse raetsvrienden. 6 s. 2 d.
7 april	Des dynsdach na Quasimodo Jan Huedemaker mit 1 brieff toe Doesborch an Jan ter Burch om her to komen, des vridach dair nae die selve toe Doesborch weder an den raed vort to Suelen an dat bolwerck. 10 s. 2 d.
5 april	Des sonnendages op Quasimodo Herman van Suest mit 1 brieff toe Ullefft aen den heer van den Berge, die selve vort toe Heeshuesen na Evert van Ullefft, des manendach daer nae die selve weder to Ullefft na den heer van den Berge ende na Heeshuesen aen Evert van Ullefft. 1 lb. 7 s. 1 d.
8 april	Des wonsdach daer na Henrick van Monster mit 1 brieff tot Arnhem an Aernt Berck ende genck by nacht. 7 s. 6 d.
14 april	Des dynxsdach na Misericordias Domini Jan Huedemaker mit 1 brieff toe Vorden an Gerit van Hackvorden, die selve vort nae Doesborch aen den drost vort toe Dotinchem aen den raedt van daer to Ullefft aen den heer van den Berge vort toe Borkel an den joncker van Bronchorst. 16 s. 6 d.
11 april	Des saterdages na Quasimodo Jan van Keken mit 1 brieff aen den raedt van Arnhem ende lach na der antworden 1½ dach. 7 s. 6 d.

1) Zie pag. 50, post van 3 april.

12 april	Des sonnendages Misericordias Domini Derick Luttick mit 1 brieff tot Arnhem aen den drost van Veluen ende den richter van Veluen. 6 s. 3 d.

13 april	Des manendach daer na Rembolt Vincke mit 1 brieff toe Doesborch an Jan Beer. 4 s. 2 d.
22 april	Des wonsdages na Jubilate Herman van Zuest to Zibeloe[1] na den drost van Zallant mit 1 brieff om des geleids wille van onsen burgeren. 1 lb. 7 s. 1 d.
	Op den selven wonsdach Aelbert Liefferinck mit 1 brieff tot Arnhem an den raedt. 5 s. 7 d.
12 april	Des sonnendages op Misericordias Domini Derick Holthus mit 1 brieff tot Arnhem aen her Wynalt van Arnem, des manendach na den sonnendach vorsc. die selve mit 1 brieff to Verwolde na Wolter van Keppel, die selve vort des dynxdach daer nae to Ulfft aen den heer van den Berge, die selve des donredages daer na mit 1 brieff tot Hattem an her Wynalt van Arnhem, die selve des wonsdages na Jubilate mit 1 brieff to Doesberch na Jan van Kell, die selve vort toe des heren Berge mit 1 brieff an den heer van den Berge, 1 lb. 17 s. 9 d.
17 april	Des vridages nae Misericordias Domini Henrick van Monster mit 1 brieff tot Lochem an den raedt, die selve des saterdach daer nae mit 1 brieff an den raedt van Arnhem, des maenendach na Jubilate mit 1 brieff toe Lochem an schoyse van Keppel, die selve des dynxsdach dair na mit 1 brieff weder om to Lochem an den raed ende vort to Borkel an den joncker van Bronchorst. 18 s. 5 d.
19 april	Des sonnendach Jubilate Jan van Keken mit 1 brieff to Arnhem an den raed. 5 s. 7 d.
3 mei	Des sonnendages na Cantate Jan Huedemaker mit 1 brieff tot Arnhem[2] aen den raet ende verteerden 1 vleemsch.

1) Sibculo, ongeveer halverwege tussen Almelo en Hardenberg.
2) Zie pag. 52, post van 2 mei.

6 mei	Des wonsdages daer nae die selve mit 1 brieff an den joncheer van Bronchorst tot Borkel. 12 s. 11 d.
24 april	Des vridages na Jubilate Henrick van Monster

mit 1 brieff an den tolhus[1] tot onser genediger vrouwen[2], des dynxdach daer na mit 1 brieff toe Heeshuesen an Evert van Ullefft die selve vort ten Berghe aen den heer van den Berge.

1 mei — Item des vridages op Meydach to Borkel van daer vort toe Bronchorst aen den joncker van Bronchorst den hy dair nyet en vant vort van Bronchorst to Arnhem daer hy den vant 1 lb. 10 s. 7 d.

fol. 27. — Item Gadert van Groll mit 1 brieff an her Gerrit van Keppel ten Ahuess[3] ende lach 1 dach nader antwort, die selve mitter antwort van Zutphen toe Doesberch an her Derick van der Horst. 1 lb. 2 s. 6 d.

30 april — Des donredages na Cantate Henrick van Monster mit 1 brieff tot Arnhem an den raedt. 5 s. 6 d.

Item Gadert van Groll mit 1 brieff to Arnhem, van Arnhem vort to Yselort[4]. 7 s. 3 d.

Item noch 1 bade geschicket Gadert die toe Deventer om toe vervaeren die termyn van den vrynden van Pallas ende Borren susteren[5]. 4 s. 2 d.

10 mei — Des sonnendach Exaudi Aelbert Liefferinck mit 1 brieff toe Doesborch an Zudenae ende brachten oen 20 Rynsch gulden, die selve noch mit en brieff an den joncheren van Bronchorst to Bronchorst daer hy nyet en was vort nae on in die Veluwe daer hy den vant. 11 s.

15 mei — Des vridages daer nae Jan Huedemaker mit 1 brieff to Arnhem na Beernt van Wisch ende lach 1 dach nader antwort. 7 s. 6 d.

1) Lobith.
2) Catharina, hertogin van Gelre en Gulik; echtgenote van hertog Arnold. Zie voor deze post ook pag. 52, post van 2 mei.
3) Ten Z.O. van Enschede, in Westfalen. Ahaus ligt aan de Schipbeek.
4) Tegenover Westervoort aan de IJssel.
5) De zusters van Jan Borre, te Deventer; zie pag. 81 en pag. 101.

16 mei	Des saterdages op Pynxsteravent Herman van Zuest mit 1 brieff toe Arnhem an den raed. 7 s. 6 d.
15 mei	Des vrydages daer bevoeren Rembolt Vincke tot

	Hattem nae her Wynalt van Arnhem. 12 s. 3 d.
9 mei	Des saterdages vor Exaudi Gerit Hissynck mit 1 brieff to Nymmegen an den raedt. 12 s. 3 d.
24 mei	Des sonnendach nae Pynxsteren verloent Herman van Zuest toe peerde an onsen vryenden int heer vor Kulenborch[1], die selve vort van her weder toe Arnhem tot onsen raetsvryenden maket 1 lb. 11 s. 10 d.
29 mei	Des vridages daer na Henrick van Monster mit 1 brieff ten Rosendael aen Beernt van Wyssch. 4 s. 8 d.
20 mei	Des wonsdages na Pynxsteren Rembolt mit 1 brieff to Buren an onse raetsheren. 16 s. 4 d.
21 mei	Des donredach daer nae Jan van Keken mit 1 brieff to Nymmegen aen den raedt ende lach ½ dach na der antwort, 11 s. 5 d.
16 mei	Item die Kuer op Pynxsteravent toe Arnem mit 1 brieff aen den raed, die selve van hir op Pynxsterdach mit 1 brieff to Bueren aen onsen scholten maket 1 lb. 4 s. 7 d.
23 mei	Des saterdach vor Sacramenti Henrick van Monster mit 1 brieff to Ullefft nae den her van den Berge ende die selve op dach Sacramenti mit 1 brieff to Borkel an den joncker van Bronchorst 13 s. 11 d.
27 mei	Derick Luttike op avent Sacramenti mit 1 brieff toe Lochem aen Wolter van Keppel. 4 s. 2 d. Item Wolter Janss. mit 1 brieff aen Wolter van Keppel ende aen synen zoen to Verwolde. 4 s. 2 d.
29 mei	Des vridages dair na Jan Hoedemaker mit 1 brieff to Hameren[2] aen her Derick van der Horst marsschalck. 16 s. 7 d.

1) Zie pag. 56, noot 1.
2) Versterkt huis ten Z.O. van Westervoort.

Item Jan van Keken mit 1 brieff aen den heer van den Berge die oen her Wynalt van Arnhem dede, die selve noch mit 1 brieff to Kollen[3] aen brueder Gerit tot Onss Heren lichaem[4]. 2lb. 4 s. 2 d.

3) Keulen.
4) Zie pag. 70, noot 5.

4 juni	Des donredages in octava Sacramenti Derick Holthus mit 1 brieff to Keppel aen joncker Zweder. 4 s. 2 d.
26 mei	Des dynsdages nae Urbani Henrick van Monster mit 1 brieff toe Doesborch na Willem Lerynck den hy daer nyet en vant, die selve vort to Arnem dair hy Willem vant. 7 s. 5 d.
3 juni	Des wonsdages nae Nycomedis Rembolt Vincke mit 1 brieff an Jan van Kell, die selve noch mit 1 brieff to Lochem ende to Groll. 12 s. 3 d.
30 mei	Des saterdages na Sacramenti Dericke Luttike mit 1 brieff toe Doesborch aen den raedt ende aen Jan van Keel ende vort toe Dotynchem. 6 s. 2 d.
7 juni	Des sonnendages na Bonifacii Evert Janss. mit 1 brieff to Lochem aen den raedt. 4 s. 2 d.
6 juni	Des saterdages daer bevoeren Gerit Berntss. to Lochem mit 1 brieff. 4 s. 2 d.
1 juni	Des manendach na Sacramenti Wolter Janss. mit 1 brieff ten Erkensteen[1] aen den drost den hi dair niet en vant, van daer vort toe Deventer daer hy den nyet en vant van daer vort to Wy[2] daer hy den vant 12 s. 3 d.
10 juni	Des wonsdages na Bonifacii Herman van Zuest mit 1 brieff toe Ullefft an den heer van den Berge vort van daer ten Berge vort van den Berge to Nymmegen ende volgede her Henrick van Bilant na den hy dair nyet en vant, van dair vort oen na hent to Hall[3] daer hy den vant. Ende mit oen weder to Nymmegen om syns segels willen doe vort van daer mit den brieve to Cleve aen den heer van Cleve. 1 lb. 16 s. 9 d.

1) Arkenstein, Arkelstein; zie pag. 54, noot 1.
2) Wijhe, aan de IJssel, ten N. van Deventer.
3) Hall op de Veluwe; ten Z.W. van Zutphen.

11 juni	Des donredages na Bonifacii Jan van Kyken mit 1 brieff to Nymmegen an den raet. 10 s. 2 d.
13 juni	Des saterdages na Odulphi mit 1 brieff toe Borkel aen den joncker van Bronchorst. 6 s. 3 d.
10 juni	Des wonsdach na Bonifacii Wolter Janss. mit 1 brieff to Lochem am den scolten. 4 s. 2 d.

16 juni	Des dynxsdages na Viti Jan van Kyken mit 1 brieff toe Arnem aen onse raetsvreynde als Aernt Yseren ende Andries van Mermueden. 5 s. 6 d.
	Op den selven dach Aelbert Liefferinck mit 1 brieff toe Hengele aen Willem Liefferinck om een wete te doen van wegen Jan Mom van Kel den drost. 3 s. 9 d. van beveel der stadt.
17 juni	Des wonsdach dair nae Willem Nerinck mit 1 brieff to Arnhem aen onsen raetsvreenden. 6 s. 2 d.
14 juni	Des sonnendach na Odulphi Gerit Everts mit 1 brieff ten Berge, van den Berge vort toe Ullefft. 8 s. 4 d.
16 juni	Des dynxsdach na Viti Tubus mit 1 brieff to Deventer. 4 s. 2 d.
14 juni	Des sonnendach na Odulphi Evert van Groll mit 1 brieff to Nymmegen an den raedt. 10 s. 2 d. Op den selven dach Rembolt Vincke to Borckel ende to Groll na den joncker van Bronchorst mit 1 brieff. 8 s. 4 d.
21 juni	Des sonnendach avent Decem milium Martirum Herman van Zuest mit 1 brieff aen den heer van den Berge mitten geleide brieff den men besegelen solde tusschen den Clevesschen ende ons, die selve des wonsdages daer nae aen den raedt van Arnhem ende aen her Wynolt van Arnhem. 1 lb. 10 d.
23 juni	Des dynxsdach avent Johannes Baptiste Jan van Kyken mit 1 breffken to Ullefft aen den heer van den Berge. 7 s. 7 d.
22 juni	Des manendach dair bevoeren Derick Holthus mit 1 brieff toe Arnhem[1] aen onse raetsvryende als Arnt Yseren ende Andrees van Mermueden, des wonsdach dair nae die selve mit 1 brieff to Kell aen den drost, des vridages dair nae die selve mit 1 brieff aen dat tolhuys[2] aen Willem

1) Zie pag. 54, post van 22 juni.
2) Lobith, zie pag. 54, posten van 25 juni.

Lerynck ende Andries van Mermueden, die selve des sonnendagesavent Petri et Pauli mit 1 brieff

to Arnhem aen Willem Lerynck ende Andries van Mermueden mit wat geldes 1 lb. 2 s. 1 d.

30 juni — Des dynsdach na Petri et Pauli Jan Huedemaker mit 1 brieff toe Doesborch aen den richter, die selve des saterdages daer na mit 1 brieff aen Jan van Bruechuesen tot Arnhem maket 9 s. 4 d. Op den selven dach Jan van Kyken mit 1 brieff an Willem Lerynck ende Andries van Mermueden to Arnhem[1)], die selve des wonsdages mit 1 brieff dair nae aen Evert van Bake 7 s. 7 d.

1 juli — Op den wonsdach avent Visitacionis Marie Herman van Zuest to peerde mit 1 brieff to Arnhem aen Willem Lerynck. 7 s. 7 d.

Op den selven dach Nerinck mit 1 brieff to Deventer aen den raedt. 4 s. 2 d.

fol. 28. 5 juli — Des sonnendach na Visitatio Marie Evert Janss. mit 1 brieff toe Doesborch an den borgermester. 4 s. 2 d.

28 juni — Des sonnendach avent Petri et Pauli Gerit Geesinck mit 1 brieff to Arnhem aen den raedt. 6 s. 3 d.

10 juli — Des vridages vor sunte Margreten Aelbert Liefferinck mitter vrouwen van sancten Agnysen um der 100 Ryns gulden wille. 16 s. 6 d.

12 juli — Des sonnendages vor sunte Margaireten Herman van Zuest mit 1 brieff ten Berge aen den heer van den Berge, die selve des wondages daer nae weder ten Berge om die herberge toe bespreken vor onse raetsvriende, des saterdages daer na die selve to Bronchorst aen den joncker van Bronchorst. 1 lb. 7 s. 1 d.

1) Zie pag. 55, post van 30 juni.

	Op den selven sonnendach Derick Holthuys mit 1 brieff toe Wagenyngen aen Gysbert van Rantwieck om Rembolt bades wil, die selve vort van Wagenyngen hent to Bueren aen Veenman. 14 s. 9 d.
11 juli	Des saterdages vor sunte Margaireten Henrick van Monster mit 1 brieff toe Deventer an den raedt, die selve des sonnendages mit 1 brieff ten Berge aen Willem Lerynck[2]. 11 s.

2) Zie de post van 11 juli op pag. 56.

8 juli	Des wonsdages vor sunte Margaireten Jan Huedemaker mit 1 brieff to Bronchorst an den joncker van Bronchorst, die selve Jan des wonsdages daer nae mit 1 brieff ten Berge aen Willem Lerinck, die selve van den Berge vort gesant wart van Willem Lerinck to Cleve aen Helmich Bentync den hy daer nyet en vant ende liep van Cleve vort aengeen tolhus[1], die selve vort weder ter Borch an joncker Jan van Wyssche. 16 s. 6 d. Des wonsdages vor sunte Margaireten Wolter Janss. mit 1 brieff toe Doesborch aen her Derick van der Horst den marschallick. 4 s. 2 d.
18 juli	Des saterdages na Margareten Herman van Zuest mit 1 brieff die Yselsyde op an die ridderscap ende aen die clene stede[2]. 14 s. 6 d.
	Op den selven dach Jan van Kyken mit 1 brieff die Berckel syde op aen die rydderscap ende aen die cleyne stede[3]. 12 s. 11 d.
25 juli	Des saterdages op sunte Jacop Herman van Zuest na Bueren die weendich wart Reynchem[4]. 11 s.
	Op den selven dach Aelbert Liefferinck mit 1 brieff ten Berge aen onsen vryenden Willem Lerynck ende Jan Kreynck. 7 s. 8 d.
30 juli	Des donredach daer nae Henrick van Monster mit 1 brieff toe Deventer aen den raedt. 3 s. 10 d.

1) Lobith.
2) In deze post zijn in rekening gebracht de kosten van de bode, die ridderschap en kleine steden oproept om ter kwartiervergadering te Zutphen te verschijnen. In overeenstemming met de regeling, die ten deze in het Veluwse kwartier gebruikelijk was, gingen twee boden van de kwartierhoofdstad uit, die elk aan een deel van de ridderschap en van de kleine steden de oproep moesten overbrengen. De ene bode ging van Zutphen uit langs de Berkel in Oostelijke richting, de andere bode ging langs de IJssel in Zuidelijke richting.
3) Zie vorige noot. Deze beide posten houden verband met de posten van 21 juli en 29 juli op pag. 57, Zie over die dagvaart te 's Heerenberg, Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 84.
4) Renkum.

1 aug.

Op saterdach Petri ad Vincula Willem Nerynck toe Verwolde mit 1 brieff an Wolter van Keppel. 4 s. 2 d.

Op den selven dach Luttike Derick mit 1 brieff to Arnhem aen den raedt. 6 s. 3 d.

27 juli

Des manendach nae sunte Jacob Jan Huedemaker mit 1 brieff to Dotynchem, die selve des wonsdages daer nae mit 1 brieff ter Borch aen den joncker van Wyssch ende vort toe Anholt aen den here van Batenborch mit 1 brieff, die selve des sonnendages na Vincula Petri mit 1 brieff to Borckel aen den joncker van Bronchorst den hi daer nyet en vant ende weder om liep toe Bronchorst den hi daer vant, die selve des manendach daer na mit 1 brieff to Deventer aen den raedt, die selve des vridages dair nae mit 1 brieff tot Arnem aen den raedt ende vort to Nymmegen aen den raet, ende hir mede hevet hy gelegen toe Dotynchem na der antwort 1 dach als 2 vlemschen, 1 lb. 15 s. 11 d.

Item Derick Holthuys mit 1 brieff to Nyenbeck[1] aen Peter van Steenbergen, die selve des donredach nae Petri ad Vincula mit 1 brieff toe Bronchorst aen den joncker van Bronchorst den hy daer nyet en vant ende gynck vort tot Eertbeeck[2] daer hy den vant. 5 s. 6 d.

7 aug.

Des vridages nae Petri ad Vincula Herman van Zuest mit 1 brieff ten Berge aen den heer van den Berge gereden, die selve twe reysen toe Vier Acker[3] nae onsen sculten. 14 s. 1 d.

Op den selven dach Henrick van Monster mit 1 brieff toe Verwolde[4] na Wolter van Keppel dair hy den nyet en vant, die selve van daer toe Lochem den hy daer vant, die selve mit 1 brieff to Wychmonde[5] aen Willem Deempynck. 5 s. 6 d.

2 aug.

Des sonnendach na Petri ad Vyncula Houweken mit 1 brieff ten Berge aen her

1) Nijenbeek, aan de IJssel. Het slot was in bewaring bij Peter van Steenbergen (Zie Gem. Arch. Zutphen, inv. nr. 788).
2) Eerbeek op de Veluwe, ten Z.W. van Zutphen.
3) Buurschap in het Kerspel Warnsveld.
4) Ten Noorden van Deventer.
5) Ten Oosten van Zutphen.

Oesswolt[6] daer hi den nyet en vant, van daer vort toe Ullefft daer hy den vant. 10 s. 2 d.

6) Oswald van den Bergh.

	Op den selven dach Gerit Geessynck mit 1 brieff toe Deventer. 4 s. 2 d.
	Op den selven dach Nerynck mit 1 brieff toe Keel[1], die selve des manendach daer na to Arnhem aen den raed nae den borgermeyster den hi dair nyet en vant ende vort toe Eelst[2] daer hy den vant. 7 s. 3 d.
5 aug.	Des wonsdach daer nae Gadert van Groll toe Verwolde aen Wolter van Keppel dair hy den nyet en vant, vort van dair toe Lochem dair hi den vant. 5 s. 1 d.
	Item Derick Yeckman mit 1 brieff to Deventer aen den raedt. 4 s. 2 d.
11 aug.	Des dynxsdages na Laurencii Henrick van Monster mit 1 brieff to Deventer aen den raedt. 3 s. 9 d. Des donredages dair nae Heuweken mit 1 brieff ten Berge aen den heer van den Berge den hy daer nyet en vant, van dair vort toe Ullefft daer hi den vant, die selve vort mit 1 brieff toe Loebeth aen onse genedige vrouw[3]. 12 s. 3 d.
	Item gegeven Veenman dat hy toe Wichmonde geweset hadde nae Aernt Huernynck. 5 s.
14 aug.	Des vridages daer nae Wolter Janss. mit 1 brieff toe Kell aen den drost. 4 s. 2 d.
18 aug.	Des dynxsdach na Assumpcionis Marie Henrick van Monster mit 1 brieff toe Ullefft aen den here van den Berge, die selve vort toe Heeshuysen[4] mit 1 brieff an Evert van Ullefft, vort aengeen Tolhus[5] an onser genedigen vrouwen[6] ende lach 1 dach na der antwort verteerden 1 vlemsche, die selve des vridages daer nae myt 1 brieff aen

1) Kell.
2) Elst in de Betuwe.
3) Hertogin Catharina, zie pag. 90, noot 2. Dit deel van de post houdt verband met de post van 2 aug. op pag. 57.
4) Zie pag. 87, noot 4.
5) Lobith.
6) Deze bodereis houdt verband met de post van 21 aug. op pag. 57/58.

	Herman van Middachten ende aen Gerit Lansynck to Eybergen 1 lb. 1 s. 11 d.
19 aug.	Des wonsdages daer nae Herman van Zuest mit 1 brieff nae den lantmeter. 5 s. 7 d.

Op den selven dach Jan Hudemaker mit 1 brieff aengeen Tolhus[1] aen onser gnedige vrow van Gelre[2], die selve vort toe Cleve aen den heer van Cleve myt 1 brieff ende lach 2 dagen na der antwort. 14 s. 9 d.

16 aug. Des sonnendages na Assumpcio Marie Aelbert Liefferinck mit 1 brieff toe Cleve aen den heer van Cleve[3], die selve des vridages daer nae mit 1 brieff aen den heer van Moers[4] to Krakow[5] ende lach van elker reysen 1 dach. 2 lb. 4 s. 2 d.

15 aug. Item op dach Assumpcionis Marie Herman van Zuest mit 1 brieff aen den heer van den Berge ende aen Evert van Ullefft, des vridages daer nae gereden mit 1 brieff toe Bueren an den drost her Derick van der Horst ende aen den doemdeken van Utert[6] to Arnhem, de selve noch en dynxdach na Bertolomeii mit 1 brieff toe Arnhem aen den borgermester, de selve noch des wonsdages daer nae in die Veluwe nae her Wynalt van Arnhem den hy vant to Heerde ende lach 1 dach to Bueren. 2 lb. 11 s. 10 d.

26 aug. Item des wonsdages nae Bertolomey Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Bronchorst na den joncker van Bronchorst den hy daer nyet en vant, vort to Eertbeck ende van daer in Holthueser Broeck[7] daer hy den vant. 4 s. 2 d.

1) Lobith.
2) Deze bodereis houdt verband met de post van 21 augustus op pag. 57/58.
3) Deze en de in de vorige noot vermelde bodereizen zullen verband houden met de bestandsonderhandelingen met de hertog van Kleef, die vermeld zijn in de post van 2 aug. op pag. 57.
4) Vincentius van Meurs, over wiens hoofdheerschap toen onderhandelingen gevoerd werden. (Zie post van 29 juli op pag. 57).
5) Slot van de graaf van Meurs in de hem toebehorende heerlijkheid Krefeld. Zie over Krakow, M. Barkhausen, Die Grafen von Mörs als Typus kleiner Territorialherren des späteren M.A., Die Heimat, 1951, S. 102.
6) Mr. Ludolf van den Veen.
7) Bij Twello, westelijk van Deventer.

fol. 29. 21 aug.	Item Derick Holthus op vridach vor ons afflaet[8)]

8) Zie voor deze datering J. Gimberg, Feesten en Maaltijden te Zutphen in de M.E., B. en M. Gelre, XII, 1909, pag. 248. Zie ook Ned. Arch. bl. 1931/32, pag. 205. Het begin van de kermis kan op grond van de hierna volgende post van 15 aug. gesteld worden op 23 aug.

mit 1 orieff to Keppel to Verwolde aen Wolter van Keppel, des saterdages op Kermsavent[1] die selve mit 1 brieff an den raedt van Arnhem ende vort to Nymmegen. 12 s. 11 d.

24 aug. Op manendach Berthomey Jan van Hese mit 1 brieff to Verwolde aen Wolter van Keppel. 4 s. 2 d.

22 aug. Item Willem Nerynck mit 1 brieff toe Kell op Kermsavent aen den drost, die selve vort na Ullefft ende na Heesshusen ende vort ten Berge daer hy den vant, die selve des dynsdages daer nae mit 1 brieff aengeen Tolhuys aen onse gnedige vrouw van Gelre, die selve vort hent toe Ullefft. 1 lb. 5 d.

Des sonnendages op onse Kermsse[2] Henrick van Monster mit 1 brieff toe Heesshuesen aen Evert van Ullefft. 7 s. 7 d.

Des saterdages nae onsen afflaet[3] Derick Holthuesen myt 1 brieff ten Berge aen Evert van Ullefft, vort van den Berge hent to Ullefft aen den heer van den Berge, die selve des wonsdach na Egidii mit 1 brieff toe Roderloe[4] an den pastoir, die selve mit 1 brieff toe Hebele an Herman van Middachten, van daer vort to Eybergen aen Gerit Lansynck den richter. 1 lb. 2 d.

15 aug. Des saterdages op Assumpcionis Marie Jan van Kyken mit 1 brieff to Lobeck an onser vrouwen genade van Gelre, des saterdages daer nae op Kermsavent[5] mit 1 brieff aen den raedt van Nymmegen. 16 s. 6 d.

30 aug. Des sonnendages vor Egidii Jan Hudemaker mit 1 brieff to Borkel an den joncker van Bronchorst, die selve des

1) 22 augustus.
2) 23 augustus.
3) 29 augustus.
4) Ruurlo.
5) 22 aug. De kermis begon dus op 23 augustus.

dynsdages daer nae mit 1 brieff to Berck[6)]
an den tolner van wegen meyster Beernt
Kobbynck. 1 lb. 4 s.

6) Rijnberg, tegenover Duisburg, aan de Rijn, tol van de aartsbisschop van Keulen.

Op den selven dach Herman van Zuest mit 1 brieff to Arnhem an den raedt, die selve noch to Wesel gereden mit meister Beernt Kobbynck. 1 lb. 7 s. 1 d.

31 aug. Des manendages vor Egidii Aelbert Liefferynck mit 1 brieff aengeen Tolhuys aen onser gnedigen vrouwen ende lach 2 nacht ende 1 dach nae der antwort. 11 s.

Op den selven dach des avendes Rembolt Vincke mit 1 brieff tot Arnhem aen den raedt, die selve vort mitter selver antwort ten Berge na Jan Kreynck den hy daer nyet en vant, vort to Diedem[1] den hi dair vant. 16 s. 4 d.

12 sept. Des saterdages vor Crucis exaltatio Aelbert Liefferynck mit 1 brieff ende mitten 50 Rynssch gulden ten Berge aen den reentmeyster. 9 s. 4 d. Item Herman Heemsynck mit 1 brieff tot Arnhem. 6 s. 4 d.

Des saterdages vor Crucis exaltatio Jan Hudemaker mit 1 brieff aen den drost van Veluwen ende aen der stat Arnhem an den richter van der sake van Evert van Ullefft, die selve noch to Bronchorst an den joncker van Bronchorst, die selve vort aen den heer van den Berge daer hy to Ullefft toe gynck, die selve des wonsdages daer nae toe Keppel mit 1 brieff an den joncker van Vorst, vort aen joncker Jan van Wissch den hy ter Slangenberch[2] vant ende vort na den heer van Hoymoyt den hy toe Belheem int cloester[3] vant, vort toe Ullefft an den heer van den Berge, 1 lb. 3 s. 11 d.

17 sept. Des donredages daer na Herman van Zuest mit 1 brieff tot Ullefft nae den heer van den Berge, vort to Heesshuesen nae Evert van Ullefft, vort nae den drost, des saterdages daer nae die selve aen die vier cleyne stede des landes van Zutphen om

1) Didam.
2) Slangenburg, tussen Doetinchem en Terborg.
3) Bethlehem, zie pag. 72, noot 5.

to besegelen te laten die hoeffschap brieves des greven van Moerss[4)], des sonnendages daer na die selve mitten selven brieff tot Eertbeck an

4) Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 84. Zie voorts de posten van 13 en 17 sept. op pag. 58/59 en de post van 19 sept. op pag. 77.

	den joncker van Bronchorst, des wonsdages dair na mitten selven bryeve toe Nymmegen an Jan Kreynck, die selve des vridages dair nae die Yselsyde op na der ridderscap ende aen die cleyne stede om heer toe koemen[1]. 2 lb. 9 s. 7 d.
	Op die selve tyt Henrick van Monster die Berkel syde op aen die rydderschap ende aen die cleyne stede[1]. 12 s. 11 d.
22 sept.	Des dynsdages na Lamberti Jan van Kyken mit 1 brieff toe Nymmegen aen Jan Kreynck. 9 s. 4 d.
	Item Willem Nerynck mit 1 brieff toe Nymmegen[2] aen Jan Kreynck. 10 s. 2 d.
23 sept.	Des wonsdages na Lamberti Wolter Janss. mit 1 brieff tot Eertbeeck aen den joncker van Bronchorst. 2 s. 1 d.
13 sept.	Des sonnendages avent Crucis exaltatio Derick Holthus mit 1 brieff to Nymmegen aen Jan Kreynck ende Alphert Yseren[3], die selve des donredages dair na mit 1 brieff to Ullefft na den heer van den Berge den hi daer niet en vant, die selve des manendages dair nae toe Dorthe mit 1 brieff an Derick van Dorthe. 1 lb. 2 d.
28 sept.	Des manendages nae Mathei apostoli Henrick van Monster mit 1 brieff to Dotinchem aen den raedt, die selve des wonsdages daer na mit 1 brieff aen onsen scepenen to Arnhem, die des saterdages daer nae toe Deventer mit 1 brieff an Jan Borren. 13 s. 10 d.
25 sept.	Des vridages nae Matheii Jan Huedemaker gesant toe Deventer an Jan Borren sonder brieff mit den monde toe verbaetscappen, 3 s. 9 d.

1) Zie hiervoor pag. 95, noot 2.
1) Zie hiervoor pag. 95, noot 2.
2) Deze en de vorige post houden verband met een landdag te Arnhem (zie post van 21 sept. op pag. 59).
3) Zie post van 13 sept. op pag. 58.

28 sept.	Des manendages avent Michaelis Derick Holthus mit 1 brieff toe Grroll aen den raedt. 7 s. 7 d.
27 sept.	Des sonnendages daer bevoeren Henrick van Monster mit 1 brieff toe Kell nae den drost, die selve des wonsdages daer nae mit 1 brieff

toe Deventer aen den raedt ende gynck by nacht toe Kell. 8 s. 5 d.

Op den selven sonnendachzavens in der nacht Nerinck mit 1 brieff to Arnhem an den raet. 8 s. 5 d.

4 okt. Des sonnendages nae Remigii Herman van Zuest mit 1 brieff aen den raedt van Tyel ende aen den raedt van Wagenyngen ende lach 2 dage nae der antwert. 16 s. 9 d.

11 okt. Des sonnendages na Francissi Herman Heemsync mit 1 brieff to Dotinchem aen den raedt, vort tot Ullefft mit 1 brieff aen den heer van den Berge, die selve des vridages dair nae mit 1 brieff toe Kell aen Jan van Kell den hy daer nyet en vant, vort van dair toe Doetinchem daer hi den vant ende vort toe Ullefft mit 1 brieff aen den heer van den Berge maket 16 s. 4 d. Item Wolter Janss. mit 1 brieff toe Bronchorst vort toe Eertbeeck aen den joncker van Bronchorst. 4 s. 2 d.

1 okt. Des donredages nae Michaelis Aelbert Liefferinck toe Hengeloe[1)], de selve van daer vort toe Lochem nae den soldeners die mede uut solden reysen van onser stat wegen[2)] daer oen Andries van Mermueden ende Arnt Berck nae gesant hadden. 7 s. 7 d.

11 okt. Des sonnendages na Victoris Jan van Kyken myt 1 brieff toe Arnhem[3)] aen den burgermester, des avendes daer nae noch weder toe Arnhem aen den burgermeyster. 11 s.

Op den selven dach Jan Huedemaker mit 1 brieff toe Hengel[1)] om die stalbrueders[4)] te halen, die selve vort to Borkel aen den joncker van Bronchorst vort van daer toe

1) Ten Z.O. van Zutphen.
2) Het gaat hier om een expeditie bedoeld in de eerste post van 11 okt., op pag. 61. Zie ook pag. 103.
3) Zie de tweede post van 11 okt. op pag. 61.
1) Ten Z.O. van Zutphen.
4) Stalbroeders zijn huursoldaten; zij werden o.a. door de steden in dienst genomen.

Lochem om der selver saken will, die selve des wonsdages daer nae toe Arnhem mit 1 brieff an den raedt, de

selve des vridages dair nae aen den heren van den Berge den hi toe Ullefft vant, vort toe Dyedem[1] na Henrick van Elverinck. 1 lb. 3 s. 11 d.

17 okt. Des saterdages avent Luce ewangeliste Derick Holthus mit 1 brieff to Steenre aen den richter van Steenre, van daer vort toe Doesborch aen den richter. 3 s. 9 d.

11 okt. Des sonnendages na Victoris Rembolt Vincke mit 1 brieff van wegen des greven van Moerss van dienst toe doen[2] in den avervierdell[3] int ierste aen Evert van Baeck ende Jan van Kell ende die haeffluede dair onder, vort aen Zweder van Vorst vorder an den heer van Hoymoyt ende aen Evert van Ullefft. 12 s. 3 d.

Item Herman Heemsynck mit 1 brieff die Berkel syde op aen en deel ridderscap als Derick van Dorth, Wolter van Keppel ende vort die ander ridderschap die daer die Berkel zyde daer onder geseten syn[4], die selve vort mit 1 brieff to Arnhem an den raedt. 14 s. 4 d.

fol. 30. Item Herman van Zuest gesant to Nymmegen om vitalyen toe copen vor onse vryende die trecken solden int lant van Moerss[5] ende die selve vort mit onsen vryenden gegaen vor die Nyestadt[6]. 1 lb. 16 s. 9 d.

21 okt. Des wonsdages XI milium Virginum Jan Huedemaker mit 1 brieff aen Gerit van Hacvorden, die selve des donredages daer nae mit 1 brieff toe Deventer aen den

1) Didam.
2) Zie de eerste post van 11 okt. op pag. 61.
3) Voer de krijgstocht in het Overkwartier, zie hierna pag. 157/159.
4) De oproep voor het verrichten van krijgsdienst in het Overkwartier wordt door Zutphen verricht.
5) Het graafschap Meurs grensde aan het Gelderse Overkwartier.
6) Nieuwstad in het Overkwartier, ten Z. van Roermond.

	raedt, die selve des vridages dair nae toe Ullefft aen den heer van den Berge. 12 s. 11 d.
23 okt.	Des vridages daer nae Jan van Kyken mit 1 brieff toe Arnhem aen den raedt. 5 s. 7 d.
6 okt.	Des dynsdages vor Victoris Reynken Spyker mit 1 brieff to Kell aen den drost, die selve noch

mit 1 brieff aen den joncker van Wisch den hi vant toe Roederloe[1] ende gynck by nacht. 8 s. 4 d.

28 okt. Des wonsdages op Symonis et Jude apostolorum Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Kell aen den drost die selve vort toe Heeshuesen aen Evert van Ullefft, des vridages daer na de selve to Baeck[2] mit 1 brieff aen Evert van Baeck ende Gysbert van[a] Bransenborch, des saterdages daer nae die selve weder toe Heeshuesen aen Evert van Ullefft daer hy des nyet ende vant van daer vort ten Berge den hi daer vant 17 s. 7 d.

17 okt. Item Henrick van Monster mit een brieff int heer by Echt[3] op saterdach na Victoris. 1 lb. 16 s. 9 d.

26 okt. Des manendages vor Symon ende Juden Herman van Zuest gesant tot onsen vrienden int heer van Moerss mit teergelde ende genck toe Moersse toe ende toe Nuess[4] to ende dat soe vort om. 1 lb. 15 s.

31 okt. Des saterdages na Symonis ende Jude Jan van Kyken mit 1 brieff toe Arnhem aen den burgermeyster van Arnhem. 6 s. 5 d.

Op den selven dach Rykolt Lepelmaker mit 1 brieff toe Doesborch aen Jan van Middachten. 4 s. 2 d.

25 okt. Des sonnendach op Crispini et Crispiniani Herman Heemsynck mit 1 brieff to Voerden aen Gerit van Hackforden, die selve des dynsdages na Omnium Sanctorum mit 1 brieff toe Doesborch na den drost. 6 s. 2 d.

Item Willem Wicherss. mit 1 brieff to Deventer aen den raedt. 4 s. 2 d.

1) Ruurlo.
2) Tussen Doesburg en Zutphen.
a) in de tekst: ...Gysbert van van Bransenborch...
3) In het Overkwartier, ten Z. van Roermond.
4) Neuss.

9 nov.	Des manendach na Wilbrordi Herman van Zuest mit 1 brieff na Jan Mensynck ende syne borgen. 7 s. 7 d.

	Op den selven dach vorsc. Henrick van Monster mit 1 brieff to Ullefft aen den heer van den Berge. 7 s. 7 d.
11 nov.	Op dach Mertini Grote Jan mit 1 brieff toe Kell aen den drost, 4 s. 2 d.
21 nov.	Des saterdages na Elizabet Herman van Zuest mit 1 brieff toe Deventer. 3 s. 9 d.
15 nov.	Des sonnendages na Martini Derick Holthus mit 1 brieff to Arnhem aen den raed. 5 s. 6 d.
	Item Jan van Kyken mit 1 brieff to Campen aen Jan Jacobszoen, die selve des sonnendages na Martini mit 1 brieff toe Harderwyck an den raedt, die selve des sonnendages dair nae mit 1 brieff
22 nov.	to Nymmegen aen onsen raedsvryenden maket 1 lb. 13 s. Des wonsdages op Katherinen Jan
25 nov.	Huedemaker mit 1 brieff to Arnhem aen Willem Lerynck ende gynck by nacht. 6 s. 3 d. Item Gerit van Groll mit 1 brieff to Bronchorst
29 nov.	aen Derick Tympen, die selve des sonnendages daer na mit 1 brieff to Doetynchem aen den raed ende wachten 2 dagen na der antwort. 10 s.
21 nov.	Des saterdages vor sunte Kathrinen Herman Heemsinc mit 1 brieff toe Bronchorst aen Gerit Lansynck, des sonnendages daer na mit 1 brieff toe Hervelde[1] aen Herman van Middachten den hi daer nyet en vant ende liep weder om to Groll. 11 s. 3 d.
28 nov.	Des saterdach na Katherine Derick Holthus mitten hoeffschaps brieff[2] toe Arnem aen den raed, die selve gesant toe Deventer na meyster Bruen[3] die oen mutte by dat kuerhuess. 9 s. 4 d.

1) Havezate, ten N.W. van Lichtenvoorde.
2) De acte waarbij Vincentius van Meurs aanvaard werd als hoofdman van Gelre en Zutphen.
3) De beul van Zutphen, zie pag. 148.

8 dec.	Des dynsdages na sunte Nyclaus Jan van Kyken mit 1 brieff aen Matheus van Groesdorp to Malden[4], des saterdach daer nae die selve mit 1 brieff to Verwold aen Wolter van Keppel. 11 s.
11 dec.	Des vridages na Concepcionis Marie Jan Hude-

4) Ten N.O. van Groenlo; mogelijk ook in de Betuwe.

maker mit 1 brieff toe Doesborch ende vort to Doetinchem to Lochem ende toe Groll mitten brieff des greven van Moerss to horen. 13 s. 1 d.

13 dec. Des sonnendages op Lucie virginis Derick Holthuys myt 1 brieff toe Keppel aen joncker Zweder van Vorst ende vort die selve mit 1 brieff toe Hackforden aen Gerit van Hackforden, die selve des saterdages dair nae mit 1 brieff toe Lochem aen dem raedt. 10 s. 2 d.

19 dec. Des saterdages vor sunte Thomaes Jan Hudemaker mit 1 brieff to Doetinchem ende toe Doesborch an Jan van Kell den drost ende lach 1 dach na den veerschip ende anders want dat water groet was[1], daer van gegeven mitten teringen 4 kr. ende 1 oertken maket 9 s. 2 d.

Op den selven dach Henrick van Monster mit 1 brieff toe Zevener an heer Jan van Beloe, toe veerstat gegeven 2 kr. want dat water groet was ende lach 1 dach verteerden 2 vlemschen, 13 s. 7 d.

22 dec. Des dynxsdages na sunte Thomaes Jan van Kyken mit 1 brieff toe Voirden aen Gerit van Hackforde vort toe Keppel aen joncker Zweder van Vorst. 5 s. 6 d.

8 dec. Item Herman Heemsynck toe Arnhem mitten hoeffschap brieff[2] den hy bracht aen den raedt van Arnhem, die selve dair nae op concepcionis Marie mit 1 brieff toe Doesborch aen den raedt,

13 dec. die selve des sonnendages dair nae mit 1 brieff toe Lochem aen den schulten van Lochem, die selve dair nae des saterdages mit 1 brieff to

19 dec. Keppel aen joncker Zweder van Vorst ende van dair vort toe Voerden aen Gerit van Hackforden. 1 lb. 2 s. 6 d.

24 febr. 1473 Des wonsdach vor Vastelavent Jan Kuer mit 1 brieff toe Zevener an heer Jan van

1) Dit bericht omtrent hoog water correspondeert met het vermelde op pag. 19.
2) De acte waarbij Vincentius van Meurs aanvaard werd als hoofdman van Gelre en Zutphen.

Beloe want dat water groet was,
vervaeren 4 kr. myn 1 oertclyn[a)] maket
12 s. 1 d.

a) = oertken.

27 dec.	Des sonnendages na Kerssdach Jan van Kyken mit 1 brieff ter Borch aen joncker Jan van Wissch, die selve des donredach daer na mit 1 brieff aen den burgermeister van Hattem to Hattem. 14 s. 9 d.
30 dec.	Des wonsdages na Kerssdach Henrick van Monster mit 1 brieff toe Arnhem aen heer Wynolt van Arnhem. 5 s. 6 d.
26 dec.	Des saterdages na Kerssdach Jan Huedemaker mit 1 brieff an den raedt om heer te comen toe Doesborch, die selve noch mit 1 brieff toe Doesberch aen den raedt als van der sake van Zwarte Gerit van Koelen. 7 s. 7 d.
9 jan. 1473	Des saterdages na Dertyen Aelbert Liefferinck mit 1 brieff toe Doetinchem aen den raedt ende Gerit van Kerven om der schattingen wille. 5 s. 6 d.
	Op den selven dach vorsc. Derick Holthus mit 1 brieff aen Wolter van Keppel ende Derick van Keppel schoysse ende aen die stadt Lochem ende Henrick van Diepenbroeck om der schattingen wille. 4 s. 2 d.
12 jan.	Des dynsdages na Dertyenen Herman van Zuest mit 1 brieff toe Doetinchem vort nae den heer van den Berge vort to Ullefft ende toe Heeshuesen mitten brieff aen onser gnediger vrouwen om toe verlengen dat bestant[1]. 10 s.
	Op den selven dach Albert Liefferinck om der selver saken wil toe Doesborch vort na Jan van Kell den hy toe Doetinchem vant. 5 s. 6 d.
na 25 dec. 1472	Item in die weke na Middewinter Gadert van Groll mit 1 brieff nae heer Derick van der Horst den hy aengeen Tolhuis vant ende gaff 1 witpennynck van overvoeren want in den yse was to voeren. 12 s. 3 d.

1) Namelijk het bestand met de hertog van Kleef; zie hiervóór pag. 65, post van 27 dec. 1472. Zie Staten van Gelre, II. pag. 85/6.

fol. 31. 16 jan. 1473	Des saterdach op avent Anthoni abbatis Mechariis Keteler mit 1 brieff aen heer Wynalt van Arnhem. 4 s. 2 d.
21 jan.	Item op dach Agnetis Herman Heemsynck mit

	1 brieff toe Arnhem daer onse scepen oen toe muete quemen by Middachten. 3 s.
22 jan.	Des vridages na Agnetis Derick Holthus mit 1 brieff to Bronchorst aen Derick Tympen die selve van daer vort aen den joncker van Bronchorst die selve noch mit 1 brieff toe Doetinchem an den raedt. 8 s. 5 d.
23 jan.	Des saterdages na Agnetis Henrick van Monster mit 1 brieff toe Hameren[1] aen heer Derick van der Horst marschalck. 16 s. 6 d.
	Op den selven dach Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Ullefft aen den here van den Berge vort liep hi na Evert van Ullefft hent by den Berge dair hi den vant ende gaff 1½ kr. van aver die Oelde Ysel. 19 s. 7 d.
17 jan.	Des sonnendach na Ponciani die Kuer mit 1 brieff toe Zevener nae Jan van Beloe die selve op achtdage daer nae mit 1 brieff weder toe Zevener dair hi 1 dach lanck wachtede na der antwort. 17 s. 4 d.
29 jan.	Des vridages na conversio Pauli Jan Hudemaker toe Eertbeck na den joncker van Bronchorst. 2 s.
3 febr.	Op wonsdach Blasii Jan van Hese mit 1 brieff toe Verwolde na Wolter van Keppel, die selve op den saterdach dair na mit 1 brieff to Vorden aen Gerit van Hackforden. 6 s. 3 d.
27 jan.	Des wonsdages na Pauli conversio Jan van Kyken mit 1 brieff toe Arnhem aen Willem Lerynck ende Andries van Mermueden[2]. 5 s. 6 d.
	Willem Wicherss. toe Voerden mit 1 brieff aen Gerit van Hackforden. 2 s. + 1 d.
30 jan.	Des saterdages vor Lichtmissen Herman van Zuest mit 1 brieff tot Arnhem aen onse raetssvryende die selve des vridages

1) Zie pag. 91, noot 2.
2) Zie de post van 18 januari op pag. 66.

mit 1 brieff toe Deventer die selve des saterdages dair nae weder toe Deventer toe Campen ende toe Zwoll ende lach to Deventer 1 dach. 1 lb. 3 s. 11 d.

10 febr.	Des wonsdach op Scholastice virginis Jan van Kyken mit 1 brieff toe Arnhem aen onse raetssvryende aen Willem Lerynck ende Evert Schoeldeman, die selve des saterdages dair nae mit 1 brieff toe Baeck aen Evert van Baeck die selve vort van dair aen Gerit van Hackforden toe Voirden. 11 s.
9 febr.	Des dynxsdach hir bevoeren Willem Wicherss. mit 1 brieff toe Cleve aen heer Jan van Beloe om der besate wille van Andries Schilmelpenninck guede in die Lemerssche. 10 s. 2 d.
	Item gegeven enen baden die gynck toe Doesborch an Matelanck ende vort ten Berge aen den heren van den Berge. 10 s. 2 d.
15 febr.	Des manendach vor Petri Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Doetinchem aen den richter Jan van der Hoy om heer toe comen, die selve to Deventer om enen sallem to sunte Peters maeltyt. 10 s. 1 d.
16 febr.	Des dynsdach vor Petri Herman Heemsynck na Arnhem[1] nae onsen scepenen als Willem Lerinck. Evert Schoeldman dair on Evert toe muete quam te Diederen ende Herman vort nae Herderwyck gynck na Willem Lerynck den hi daer niet en vant vort die selve toe Hattem den hi dair vant. 1 lb. 2 s. 6 d.
24 febr.	Des wonsdages na Petri Jan van Kyken mit 1 brieff tot Hattem an den borgermester. 9 s. 4 d.
16 febr.	Des dynxsdach vor Petri Willem Wicherss. mit 1 brieff tot Arnhem[1] tot onsen raetssvrienden die selve vort mit 1 brieff aen den amptman toe Elten den hy dair nyet en vant vort toe Nymmegen den hy dair vant die selve des saterdages dair nae mit 1 brieff to Arnhem aen den burgermester. 16 s. 4 d.

1) Zie de post van 15 februari op pag. 67.

1) Zie de post van 15 februari op pag. 67.

21 febr.	Des sondages op avent Petri Jan van Hese mit 1 brieff toe Doesborch aen her Derick den marsschal[2)] den hi dair niet en vant vort an na to Nymmegen den hy dair vant ende lach dair 1 dach. 14 s. 2 d.

2) Zie de post van 21 februari op pag. 68.

fol. 32. Lyeffnisse van gueden lueden.

Gegeven den pipers van Amersfort van geheit der scepenen 1 golden Arnhem gulden maket 1 lb. 7 s. 1 d.
Gegeven heer Zyben in Vrysslant syne pypers van geheyt der scepenen 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 12 s.
Gegeven twee spoellueden des heren van Zwartssborgen 11 stuver maket 1 lb. 7 s. 1 d.
Gegeven den pypers van Zwol 1 golden Arnhem gulden maket 1 lb. 7 s. 1 d.
Gegeven van beveel der scepenen enen ridder uut Ungeryen die gevangen was van den Torken vor die cristen gelove[1)] 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 13 s.
Item gegeven her Otto van Pufflick 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 13 s.
Item gegeven onss genedigen heer tamer[2)] hartoch Alophs 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 13 s.
Item gegeven den spoellueden van Doertmunde enen golden Arnhem gulden op donredach nae onser afflaet maket 1 lb. 7 s. 1 d.
Item des vridages na Lucie gegeven van beveel der scepenen den pypers van Deventer 1 golden Arnhem gulden maket 1 lb. 7 s. 1 d.
Item gegeven den baden van Monster van beveel der scepenen 6 witpenninck maket 12 s. 3 d.
Item in die weke van Ponciani Jan ons heren bade van geheit der scepenen 11 stuver maket 1 lb. 7 s. 1 d.

Van der scepen maeltyt[3)].

Item gegeven om groenen vysch[4)] ind psalm[5)] die in den

1) Dergelijke posten betreffende giften aan uit Oost-Europa terugkerende kruisvaarders zijn niet zeldzaam. Ook in andere steden, b.v. in Arnhem en Utrecht, komen zij voor.
2) Tamboer van hertog Adolf van Gelre.
3) De maaltijd op 22 februari van elk jaar na de schepenkeuze. Vele bijzonderheden over maaltijden en spijzen geeft G. van Hasselt, Bijdragen voor d'oude Geldersche Maaltijden (1805); zie voorts ook W.S. Unger, De levensmiddelenvoorziening der Hollandsche steden in de M.E. (1916). Zie voorts J. Gimberg, Feesten en maaltijden te Zutphen in de M.E., B. en M. Gelre, Deel XII, (1909), p. 247.
4) Verse vis.
5) Zalm.

galentin[1] opter tafelen gecomen iss ind mede in den cloesteren ende anders gesant wart beloept 9 Ryns gulden ind 13 stuver, noch 21½ kr. vor herinck, noch 46 kr. voir stockvyssch, noch 5 Ryns gulden 47½ kr. voir hoener, swanen ende lammeren ind erten, botter ende hoenich, twe Ryns gulden 11 stuver 1 oirtken voir broit ende tot koppen to vladen pesteyen ind tarten aen den becker. Item 2 Ryns gulden aen meyster Gysbert apteker betaelt voir suycker koeken, noch 2 Ryns gulden aen Wessell Cassert an vleyssch in pesteyen ind ongell dair ment mede ghespycket hefft, noch aen wyne 2½ ame 19 qu. die aeme 6 Ryns gulden, op die taefell dranck as galentyn ind anderen, noch an kruyt dat totten galentyn totten dranck ind spysen gecomen iss 12 Ryns gulden 5½ stuver mackt 125 lb. 5 s. 11 d.

fol. 33. Onkost van molenen[2].

Item gegeven den heren van Belheem[3] 3 molder weites die si jairlix uutter molen hebben oen dair vor gegeven 14 stuver vor dat molder maket 5 lb. 2 s. 11 d.

Item op den sonnendach na visitatio Marie verloent van enen nyen ganck gemaket in Philips moelen[4] 1 lb.

Item gegeven Dobben van een nyen zeil toe der marssmoelen[5] op sonnendach na Jacobi 1 Ryns gulden maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Op den selven sonnendach gegeven Gerit den mollener Kribben knecht van enen steen toe gerwen als van den loeper[6] die op die marssch molen quam 4 lb.

Item gegeven voir 7 pont roesels[7] Gerit den mullener dat pont 5 oertken maket 7 s. 3 d.

Item verloent van een nye roenssel[8] gemaket in Philippus watermoelen Herman Dornbuyss 1 lb.

1) Vis in gelei.
2) Zie hiervoor pag. 17/19.
3) Bethlehem, klooster bij Doetinchem; zie hiervoor pag. 72, noot 5.
4) De molens worden vaak aangeduid met de naam van de molenaar, doch daarnaast ook met een naam ontleend aan de ligging, of aan de wijze van in beweging brengen en ten slotte ook met een naam, die verband houdt met de bestemming van de molen. De benamingen en aanduidingen van de molens in dit en in het volgende hoofdstuk geven nadere aanvullingen op hetgeen op pag. 17 is vermeld.
5) Hieruit blijkt, dat de marschmolen een windmolen was.
6) Draaiende molensteen.
7) Reuzel, vet.
8) Klein rad.

Item gegeven Dobben 2 mande kalen[1], Bruen een ende Gerrit moelner een, elke mande 15½ kr. maket 2 lb. 7 s. 7 d.

Item gecofft een nye kabel op die marsschmolen woech 100 pont dat pont 1 butken, noch een heyen reep[2] woech 35 pont, noch enen wynt reep dair men die pale mede gericht hefft woech 49 pont dat pont 1 butken maket 12 lb.

Des sonnendages Luce ewangeliste verloent van een nye asse gemaket in Geritss watermoelen mede een nyen arm gemaket in dat kamrat ende anders Herman Doerenbuss 6 d., Henrick op Stroe 6 d., Gerit Essinck 6 d., Jan Holtsnider ende syn gesel ellick 1½ dach, ellicken des dages 8 kr., Jan Essinck 6 dach des dages 5 kr. maket 10 lb. 10 d.

Des sonnendach Crispini verloent van een rad nyess verschoffelt aen Gerits moelen, mede getymmert een nye waterratt aen Bruenss moelen Herman Dorenbus 6 dage, Henrick op Stroe 6 dage, Gerit Essinc 6 dage, Jenne Holtsnyder ende syn gesell elken 5 dage, elcken des dages 8 kr., item Jan Essinck 6 dage des dages 5 kr., item Evert Kaerman gevuert 2 voeder kantsholts van den holtmarket toe den watermoelen, elcke voir 4 kr. maket 10 lb. 13 s. 11 d.

Item gegeven Werner Kaelsack vor twee sokentienre[3] 59 Ryns gulden ende 1 Ryns gulden toe wincop der een gecomen is bueten der Laerporten op die nye moelen ende die ander bueten den Marsschporten voir twe loepers maket 146 lb. 18 s. 10 d.

Item gegeven Doebben vor roesell in die watermoelen 40 kr. maket 1 lb. 12 s. 8 d.

Des sonnendach avent sunte Thomaes verloent van der watermoelen gemaect die een want op gegraven ende weder toe ende dichte gemaket mede die brugge een deels opgenamen ende wail weder toe gemaket Herman Dorenbuyss 1½ dach, Henrick opt Stroe 1½ dach elcken des dages 6 kr. Item Meent Wolbertss die gegraven hefft enen dach, Herman Zwartewolt elcken des dach 4½ kr. Item Ruwenbroeck cley gevoert mit synre kaer 1 dach 2 stuver maket 1 lb. 7 s. 1 d.

Des sonnendach nae Dertynen verloent van den uutlaet van der alymoelen[4] weder toe gemaket dat dat water uut geschoert had Herman Dorenbuss 3 dach, Henrick op Stroe

1) Houtskool.
2) Touw, kabel.
3) Haken?
4) Zie pag. 46, noot 1.

3 dach elcken des dages 6 kr. Item aen die selve uutlaet hefft Jan van Kranenborch geweest, dat murken gebraken ende den steen dair van schoen gemaket 3 dagen des dages 4½ kr. Aernt Gerwerdynck myt synre kaer gevuert holtwerck van den gruythuis toe der alymoelen 2 voer dat vuer 1 butken maket 2 lb. 2 s. 11 d.

Summa tertia 877 lb. 7s.

Item gegeven Herman Dornbuys van twe nye gangen gemaket, een in Bruenss moelen ende den anderen in Gerits moelen 2 lb.

Van yserwerck.

fol. 34.

Des sonnendach op Judica van yserwerck dat gecomen is aen der schomaker buss[1] achter aen die scoenynge[2] mitten bolten dat to samen woech 72 pont, van 1 bant toe der assen in der watermoel woech 22 pont dat pont 1 butken, vort aen negel hir toe horende ende mede aen dat vlotschip ende sintelen[3] mede van 1 schutsloet 50 kr. maket 7 lb. 3 s. 9 d.

Des sonnendages op Quasimodo van yserwerck dat gecomen is an de wel van groeten negelen mitten schyven dat gecomen is an den intangen[4] ende 4 ancks in de luerden[5] ende an negelen toe den hegehus[6] op den tychellavent[7] ende an die watermoelen maket 6 lb. 10 s. 11 d.

Des sonnendages op Jubilate van yserwerck an die wel van den groten negelen ende schyven die to samen woeghen 241½ pont dat pont 1 butken mede van bolten toe den anckeren, mede van den sloeten aver die Berkel van een slotel van der Laerporten ende vort van ander yserwerck ende negelen cleyn ende groet maket 20 lb. 1 s. 10 d.

Item des sondach avent Mathei verloent van yserwerck aen der wellen van anckeren grote negelen, bolten ende schyeven ende negelen dair toe den palen soe vor ende na gehaelten, 22 lb. 11 s. 8 d.

1) Haakbus.
2) Lade, affuit. Zie pag. 146.
3) IJzeren banden om de balken en planken van het schip bijeen te houden.
4) In de grond geslagen palen, die tot fundamenten dienen.
5) Zie pag. 10, noot 2.
6) Zie pag. 47, noot 2.
7) Zie pag. 25, noot 4.

Des sonnendages dair na verloent van zintelen negelen ende yserwerck dat gecomen is toe der stat schepe[1], noch van dat gecoemen is in die watermoelen an beitelen[2] die bi den tappen[3] in geslagen sint vort an negelen cleyn ende groet die dair toe gecomen synt maket 14 lb. 5 s.

Des sonnendach na Michaelis verloent van schorpingen[4] an groten negelen onder an Eemperbrug an de cruessbande dair die mede genegelt sint ende an bolten mitten schyven aen die weel vort mitten negelen die dair toe hort 14 lb. 5 s.

Des sonnendages post Victoris van yserwerck an die weelle van bolten ende schiven mede an (an) des boeldelsshus[5] an hengelsschen[6] winde yseren ende haecken maket 6 lb. 5 s.

Des sonnendages op Luce ewangeliste verloent van yserwerck dat gecomen is in die watermoelen aen beenden toe der ass vort an bande toe den waterraede ende een tapp versteellet mitten negelen groet ende cleyn maket 7 lb. 3 s. 9 d.

Des sonnendages Crispini et Crispiniani van yserwerck dat gecomen is aen die watermoelen aen die spyl verdient als die ghecort ende weder versteelt ende staell in die pan ende twe nye bolten ende aen banden aen dat waterradt mit den negelen die dair to hoeren maket 3 lb. 16 s. 9 d.

Des sonnendach nae Wilbrordi van yserwerck dat gecomen is an den tappen by den watermoelen op die Nyestad op die beeck[7] ende bueten die Vysschporte aen groten negelen ende op Emperbrug 350 dubbelder scharpelingen[8] dat 100 2 lb. dat to samen maket 12 lb 7 s.

Des sonnendages na Martini van yserwerck dat gecomen aen Emperbrugk an groeten negelen dair men de sluys mede genegelt synt op die gebinde ende van brug negelen dair die plancken mede op genegelt sint. 17 lb. 15 s. 9 d.

Des sonnendages op Cecilien van yserwerck toe Emperbrug van groeten negelen dair die slyen[9] mede op genegelt synt ende aen dubbelden scharpelingen dair die plancken mede op genegelt synt maket 11 lb. 16 s.

1) Vermoedelijk een kleine oorlogskogge.
2) Wig, gepunt ijzer.
3) Afsluiting van het water.
4) Het puntig maken van draadnagels.
5) Bodelie; woning van de beul; ook als gevangenis in gebruik.
6) Hengsels.
7) De Berkel.
8) Gepunte ijzers.
9) Steunbalk.

Des sonnendages Lucie verloent van groeten negelen toe der Holsterbrugk[1] als van 250 groten scharperlingen ende een spyl gesteelt op die Spittaelsmolen ende an hengelsschen roeden dueren op der stad mueren vort aen negelen cleyn ende groet op der stad mueren. 10 lb. 12 s. 1 d.

Des sonnendach op avent Petri ad cathedram verloent van menigerhande yserwerck dat een deels gecomen is an Camps torn[2] mede aen die watermoelen mede dat meesten deel aen die queerne[3] ende aen dat huysken ende aen die stamppen toe der moelen ende van 1100 clawyen aen die ramen dat sick toe samen beloept 30 lb. 1 s. 8 d.

Item noch gegeven van 59 billen toe steelen aver jair van elcke bille enen oelden vlemsschen maket 5 lb. 8 s. 6 d.

Item gegeven van den billen toe scharpen aver jair 7 lb.

Item op den sonnendach Misericordias Domini verloent aen yserenwerff aen der sluysen by Burgudien[4] van een yseren haess[5] vor aen der sluyssen die die vysch keerden die woech 31 pond ende twe bolten die woegen 10½ pond dat pond 1½ kr. ind vort twe wyndasen verbonden ind aen groeten negelen ende anderen maket to samen 6 lb. 5 s.

Item verloent op den sonnendach Exaudi van yserwerck an der selven sluysen vursc. als van den kettenen van beyden doeren ind van 4 anckeren an der selver sluysen ind van 2 cloisteren dair mede men die schuetdoeren sluyten sall, ind mitten negelen ind anders dairtoe gehoerende ind noch van 6 pillen in die gecwagen[6] mackt 6 lb. 7 s. 6 d.

fol. 35.

Salpeter[7].

Item gecofft van Cornelis van Dueren 3½ vat salpeters die woegen toe Zutphen 2149 pond dat 100 12½ Ryns gulden ende een halff oort gelick dat die van Nymmegen dat gecofft hedden noch verhoget dat gewicht 40 pond want dat gewichte tZutphen zwaire is dan toe Nymmegen ende toe wyncoep 7 qu. wyns die qu. 5½ kr.

1) Zie pag. 25, noot 2.
2) Zie pag. 131, noot 5.
3) Handmolen.
4) Zie pag. 32, noot 2.
5) Hose; rooster.
6) De wagen waarmede krankzinnigen vervoerd werden. Deze post is met een andere hand bijgeschreven.
7) De aankopen van salpeter, zwavel en pijlen passen in de oorlogsvoorbereiding van 1472; zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 83.

Item soe woegen die vier ledige vate toe Zutphen wederom 167 pond dat gecort tegen dat ander gewichte soe blyfft daer die reentmeyster Henrick Kreynck Cornelis vorsc. betalen sal 2062 pond dat sich beloept 255 Ryns gulden ende 1 oert.

Item dit coste van Arnhem her to brengen toe onrade ende toe wegen ende to vueren in der scepen huuss op to slaen ende weder toe te slaen dat to samen costen 3 lb. 10 s. 11 d. maket toe samen 630 lb. 4 s. 4 d.

Item gecoefft van Daem van Dueren 1 vat salpeters dat 112 Ryns myn 1 oert dair op gegolden to wincoep 8 qu. wyns die qu. 5½ kr. daer vor bynnen gyngen 6 pont salpeters, dat vat salpeters woech 721 pond. Item dat ledige vat wuech 59 pond dat vorsc. aff geslaghen ende die 6 pond vor den wyncoep soe blyfft dair dat die reentmeyster Daem betaelt hefft 656 pond dat to samen beloept 77 Ryns gulden 1 stuver maket 188 lb. 14 s.

Item gecofft van Jan van Tichgelen een vat zwevels dat woech tAntworpen 1200 pond dat hondert vor 2 golden Ryns gulden, des sal Johan al ongelt dair op komene van Antwerpen tZutphen toe betalen facit 24 golden Ryns gulden maket 63 lb. 3 s. 9 d.

Van pylen.

Item meyster Peter onsen buyssmeyster verloent van 1200 pylen gesticket[1] van ellick 100 6 stuver die hi gesticket hefft van der stad doppen[2] maket 8 lb. 16 s. 6 d.

Item noch meister Peter gestickt 1000 pyll dat hondert so vorsc. steet maekt 7 lb. 7 s. 1 d.

Item gecofft van enen man van Dortmonde, Huessmans gast[3], 1300 pyell myn een vierdel dat hondert 9 stuver maket 14 lb. 1 s. 8 d.

Item gecofft van Gerit Sloetemaker 2300 doppe die men sticken solde dat duesent 3 Ryns gulden maket 16 lb. 18 s.

Item gecofft van Arnt Hartiger 2000 piel dat duesent 5 gulden ende een oert facit 10 Ryns gulden ende een oert maket 25 lb. 2 s. 1 d.

1) De pijlpunten aan het hout bevestigen.
2) Pijldop. De in deze post bedoelde pijldoppen kwamen uit de voorraad van de stad.
3) De Dortmunder koopman, die deze pijlpunten leverde, was gelogeerd in de herberg van Huisman.

Item gecofft noch van Gerit Slatemaker vorsc. 1100 doppe ellick 100 6 stuver maket 8 lb. 1 s. 8 d.

Item ontfangen van Roeloff, buessmester der stad van Arnhem, 2000 pylen die hi gesticket hefft van onsen doppen ellick hondert 5 stuver.

Item noch 100 van syns selves doppen dat 100 10 stuver maket 13 lb. 9 s. 5 d.

Item gecofft van Goesen Boll van Nymmegen 2 tonnen pylen dair in weren 1750 dat hondert 9 stuver, een vierdel bynnen dair vor gegolden 4 qu. wyns die qu. 5½ kr. maket 18 lb. 19 s. 4 d.

Item meyster Peter hefft gelevert 1000 piell op Pynxster avent dat hi gesticket hefft in der stad dopp van den 100 6 stuver maket 7 lb. 7 s. 1 d.

Item ontfangen van Tielman den bussmeister 1000 doppe vor 3 Ryns gulden maket 7 lb. 7 s. 1 d.

Item gegeven Tielman den bussmeister vor 1000 doppe 3 Ryns gulden maeckt 7 lb. 7 s. 1 d.

Item noch Teelman gegeven 1000 dopp 7 lb. 7 s. 1 d.

Item ontfangen van meister Peter bussmeister 1100 gestickter pilen ellick hondert 6 stuver maket 8 lb. 1 s. 8 d.

Item ontfangen van meyster Teelman 2000 doppe dat 1000 3 Ryns gulden maket 14 lb. 13 s. 11 d.

Ontfangen van Tyelman den bussmeister 2100 doppe dat duesent 3 Ryns gulden maket 15 lb. 8 s. 9 d.

Item gecofft van Lambert van Dorsten 2000 piel dat duesent 3½ Ryns gulden maket 17 lb. 2 s. 11 d.

Item gegeven vor 100 pilen Lambert Coster 9 stuver maket 1 lb. 2 s. 1 d.

Item ontfangen van Gerit Sloetemaker 4000 pyeldopp dat duesent 3 Ryns gulden maket 29 lb. 8 s.

Item van meister Peter ontfangen 1000 pylen van den duesent 3 gulden maket 7 lb. 7 s. 1 d.

fol. 36.

Van gemeyn onraedt.

Item gegeven van beveel der scepenen den frater Robertus Doncker doe hy reed in den lande van Cleve om verbadinge[1] doe onse vreenden nae der Horst[2] toegen 1½ Ryns gulden

1) Kondschap, verkrijging van inlichtingen, spionage, oproep.
2) Zie pag. 155, noot 5.

ende om een perdt gehuert van Jan Wessel 4 dage des dages 3 stuver maket 4 lb. 18 s. 5 d.

Des sonnendages na sunte Petri ad cathedram doe men dat kundich bueck lass[1] gegeven den scepenen mit oeren gesinde to presencien 6 lb. 5 s.

Item gegeven Vuestinck her Dericks knecht van der Horst marschalck van beveel der scepenen 11 stuver van dat hy tydinge brachte van den vaecht van Bell dat hy die Kulenborchen mit 40 perden dale getagen had[2] maket 1 lb. 7 s. 1 d.

Item gegeven Herman Luech van beveel der scepenen dat hy onss tydinge brachte van onsen vrienden van der Horst 10 stuver maket 1 lb. 4 s. 8 d.

Item des manendach na sunte Petri doe men die busse op dede in der scepenen kamer[3] ontbrack dair an 7 lb. 16 s. 9 d.

Des sonnendach op Letare verloent den vyff poertwaress[4] elken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Item gegeven heer Aelbert Luessman mede toe teergelde die trecken solde aen den heer van Bredenraede 1 Ryns gulden maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Item gegeven op onse oelde vlotschip toe tot een nye toe bueten 12 Ryns gulden ende 3½ kr. Item Peter Voss aen dat vlotschip getymmert 2½ dach des dages 4 stuver, vor een dofft ende negelen 2 stuver.

Item Willem Nevenort die oen dair toe geholpen hefft 1 dach des dages 5 kr. maket 31 lb. 4 s. 2 d.

1) Kondichboek, Verzameling van bepalingen, overeenkomsten en verbintenissen van publiekrechtelijken aard. Het Kondichboek van Zutphen is gepubliceerd door C. Pijnacker Hordijk in Rechtsbronnen der Stad Zutphen. (O.V.R., I, 2, 1881, pag. 5 sqq). Pijnacker Hordijk nam aan, dat het jaarlijks werd afgekondigd. Uit deze rekening wordt echter waarschijnlijk, dat het tweemaal per jaar afgekondigd werd, n.l. op de zondag na Petri ad Cathedram (verkiezingsdag der schepenen) en op de zondag na s. Jacob.
2) De Culemborgers stonden aan de zijde van hertog Arnold en van Bourgondië. Dit bericht van hun nederlaag past in de berichten omtrent de acties, die in 1471 en 1472 door de heren van Culemborg en van Egmond tegen de Nederkwartieren ondernomen werden. Zie Staten van van Gelre en Zutphen, II, pag. 82.
3) De bus waarin de boeten verzameld werden wegens het niet of niet tijdig komen ter vergadering.
4) Nieuwstadpoort, Spittaelpoort, Laerpoort, Vischpoort en Marschpoort.

Item gegeven Robertus Duncker mede toe teergelt van beveel der scepenen doe hi toe Koelen toech 3 Ryns gulden maket 7 lb. 7 s.

Item noch doe hi weder quam oen gegeven 1 Ryns gulden 13 stuver maket 4 lb. 10 d.

Item Henrick Assen gegeven mede toe teergelde doe hi toech ten Diepenveen[1] 1 Ryns gulden, oen dair toe noch gegeven 1½ kr. doe hy weder quam maket 2 lb. 10 s. 2 d.

Item gegeven van beveel der scepenen den oelden bussmeyster die in der voirvede[2] hir was 5 stuver maket 12 s. 3 d.

Item gegeven van beveel der scepenen twe gesellen die onss verbadingen brachten van der Laerporten ende Spittaelsporten 4 Arnemssche penninghe maket 7 s. 1 d.

Item Dobbe hefft uut gegeven vor 4 saetkorve die twe elck van een scepel ende die twe elck van ½ molder 7 stuver noch vor 2 vyschkorve 5 stuver maket 1 lb. 9 s. 5 d.

Item gegeven meister Derick Tyb van beveel der scepenen dat hy Jan van Lueynhuesen gheheelt hefft die sich verbrant had mit knypbussen krude 19 s. 7 d.

Des sondach op Judica verloent den 5 portwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Item gecofft van Mense Smedyken 4 mande kaelen die die wekers des nachtes hebben sollen die mande 15 kr. ende Werner gegeven van den kalen op dat waechus toe vueren 4 kr. maket 2 lb. 12 s. 3 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Lambert Willem Lerincks oelde knecht mit synen gesellen die liggen op die kerke to Sylvolde[3] op Onser Lyever Vrouwendach Annunciatio 6 Ryns gulden maket 14 lb. 13 s. 11 d.

Item Henrick Asse doe hy dat gelt haelde van den Diepenveen[4] verteert mitter presencien 15½ stuver maket 1 lb. 17 s. 11 d.

Item gegeven van beveel der scepenen 2 vrouwen van der

1) Deze post houdt verband met de verkoop van een rente aan het convent van Diepenveen. (Gem. Arch. Zutphen, inv. nr. 1312; 11 maart 1472); zoals waarschijnlijk gemaakt wordt door één der volgende posten (zie de tekst behorende bij noot 4).
2) Vorevede, een strijd of twist, die tot het verleden behoorde.
3) Deze uitgave betreft vermoedelijk een beloning voor de wacht op de toren van Silvolde, waar men uitkijk hield om van de bewegingen der Kleefsen in de Lijmers op de hoogte te blijven.
4) Zie noot 1.

Borch[1] die om verbadinge weren in den lande van Cleve[2] tsamen 8 witpenninck maket 16 s. 4 d.

Summa quarta 1025 lb. 17 s. 3 d.

Des sonnendach op Quasimodo verloent den 5 portwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Item gegeven Gerit Willemss vorsc. 14 stuck kantholts daer pael van gemaket syn an der well onder die instangen dat stuck 8½ stuver ende 1 stuver toe wyncoep beloept sick 10 Ryns gulden ende 1 oert maket 25 lb. 2 s. 1 d.

Item op den selven dach enen baden des drosten van Twente 6 witpenninck 12 s. 3 d.

Item gecofft van Evert van Diepenbroeck 57 stuck kantholts dat een deels gecomen is toe der wel ende dat ander comen sal toe Emperbrugk dat stuck 12 stuver myn 1 oirtken facit 33 Ryns gulden 10 stuver myn 1 oertkclyn maket 82 lb. 2 d.

Item gecofft van Beernt Ernts 10 stuck kantholts vor 3 Ryns gulden ende van Derick Bussman 6 stuck kantholts vor 4½ Ryns gulden ende 1 stuver ende van Stoppegat stelken vor 4 stuver die gecomen sint toe der welle maket 18 lb. 19 s. 7 d.

Item gegeven op Verzwaeren Maendach[3] to precensien den scepenen mit oeren gesinden 2 lb. 8 d.

Item gegeven Gerit Willemss. vor 2 lange sparren 15 stuver die vertymmert sint aver die Berkel dair die waterboem plach toe hangen noch 4 sperren die gestoten synt in der koppel in den grave onder die brug vor 8 stuver ende costen toe maken 5 stuver maket 3 lb. 8 s. 8 d.

Item gegeven meyster Jan Tousleger vor 1 schipplinde[4] toe der berden[5] ½ Ryns gulden maket 1 lb. 4 s. 7 d.

Item des sonnendages op Jubilate verloent den 5 poertwares

1) Terborg.
2) Vrouwen werden herhaaldelijk uitgezonden om geld en boodschappen over te brengen. Vooral in onrustige tijden schijnt dat het geval te zijn. Ook elders was dit gebruikelijk. De fabriekrekeningen van de Utrechtse Dom uit deze jaren geven er voorbeelden van en eveneens de Arnhemse stadsrekeningen. In Arnhem verrichtten vrouwen ook verspiedersdiensten.
3) Meestal is Verzworen Maandag de maandag na Driekoningen. Er zijn echter ook andere mogelijkheden. Zie Séjourné, Ordinarius S. Martini Traiectensis, pag. 53, 1ste kolom. Zie voorts J.S. van Veen, Versl. en Med. O.V.R., VII (1924), pag. 158/162, alwaar speciaal voor Zutphen een afwijkende regeling wordt vermeld, overeenstemmende met deze post.
4) Scheepstouw, kabel.
5) Barde, berde, bargie; oorlogsschip.

elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Item Herman Vridach gemaket 76 donrekloet[1] van der kerckmeister steen[2] 4 kloet 1 witpenninck maket 1 lb. 18 s. 10 d.

Item Jacobus onse secretarius[3] gesant toe Nymmegen aen die burgermester om sunderlinge tydinge ende anders toe vernemen heymelicken myt oen toe kallen ende was uut 2 dage ende 2 nachte mit enen peerde vor peerde huer gegeven Jan Wessel 8 vlemss verteert 1 postulaetgulden maket 2 lb. 7 s. 11 d.

Item gegeven Jacob Hoeffsleger vor eelssen holt dat gecomen is in den werff 19 Ryns gulden dair voele paele uut gehouwen synt die gecomen synt int hovet ende toe wincoep dair op gegolden 20½ kr. maket 47 lb. 7 s. 6 d.

Item gegeven Alphart Yseren knecht dat hy toe Deventer reed toe meister Derick van Rysswick den hy vort brachte van Deventer hent ten Wittensande[4] 6 witpenninck ende vor perdehir van Jan Wessel 6 oelde vlemssche maket 1 lb. 3 s. 4 d.

Item gegeven Goessen Hagenbeck van beveel der scepenen 32 stuver want hy op die Lichtenberch toech doe Gaert van Scharpenzeel[5] gevangen waert ende heer Derix bade van der Horst gegeven 9 witpenninck ende Peter Voss gegeven 8 kr. dat hi die slien ende reme in die berden lede maket 5 lb. 3 s. 4 d. Des sonnendages Vocem jocunditatis verloent den 5 portwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kromstert maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Op den selven sonnendach verloent Peter Voss getymmert ende gestoppet die barden[6] Peter Vos 3 dage des dages 8 kr. Willem Nevenoert 3 dage des dages 5 kr. syn soen 1 dach des dages 4½ kr., Evert Kaerman gevoert 2 vueren plancken van der barden op gevuert ende 1 voerholtes op die sluse gevoert

1) Kogels van donderbussen werden uit natuursteen gehouwen.
2) De voor het houwen der kogels vereiste steen werd gekocht van de fabriek van een der Zutphense kerken en werd geleverd uit de voorraad bouwmateriaal. Dergelijke leveringen aan derden waren niet ongebruikelijk; zij vonden b.v. ook plaats in Xanten en in Utrecht, waar de Domfabriek als leverancier aan derden optrad.
3) Voorbeeld van een post waaruit blijkt, dat de positie van de stadssecretaris meer inhoudt dan ondergeschikte schrijfwerkzaamheden.
4) Wittensande; bij Rijssen.
5) Gerrit van Scherpenzeel had jaren lang de Veluwe onveilig gemaakt met roverijen en overvallen. Ook Arnhem trad tegen hem op. Zie Staten van Gelre, II, pag. 12 en 13.
6) Zie pag. 120, noot 5.

voer die Spittaelspoerte de vuer 4 kr. Evert Vitynck die bardzen[1] uutten dreck ghesleept 5 kr. maket 2 lb. 13 s. 11 d.

fol. 37.

Item gegeven her Derick van der Horst marsschalck toe vullenste der teringen van beveel der scepenen 10 Ryns gulden to Nuess toe dachvaert tegen Hartwick Frederix van Beyeren maket 24 lb. 9 s. 11 d.

Item betaelt van beveel der scepenen vor den nyen bussmeyster syn cost in Den Wilden Man[2] 23 witpenninck maket 2 lb. 7 s. 1 d.

Des sonnendach Pynxsteren verloent den vyff poertwarers elcken van 14 dagen elcken des dages 7 kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Op den selven dach verloent van der stat vlotschyp ghetymmert ende geteert Peter Voss 3½ dach des dages 4 stuver Willem Nevenoert 3 dage 5 kr. Jan Nevenoert 2½ dach des dages 4½ kr. vor ketelhuer 1 vlemsschen noch 10 stuver vor moss kuyen twe korven an der barden ende van 250 holten negelen ende van den vysel Evert Kaerman van den badem van der barden uutten water toe meennen 1 brasspenninck. Item vor 1 ton pix 23 stuver 2 tonnen teers die ton 25 stuver dair dat grote vlotschip mede geteert is ende die barse ende noch mede teren sal maket 13 lb. 3 s. 11 d.

Op den selven dach verloent van gress gemeyt op die stadmuer Reynt 1½ dach Slieten 1 dach elken des dages 3½ kr. maket 9 s. 3 d.

Des sonnendages na Pynxsteren verloent Steynken van der brugk gemaket vor den bolwerck aver die Ysel ½ dach. Slieten 1 dach elken des dages 4½ kr. maket 5 s. 7 d.

Item gegeven drien spoellueden elken van 16 dagen gepepen baven uut Vreden[3] in die meymarct[4] van Meyavent aen hent en Pynxsteravent elcken des dages 1 stuver maket 5 lb. 17 s. 7 d.

Item gegeven Gysken Schroeder[5] van dat hi der stad gesinde oer cledingen deilden[6] 1 lb.

1) Zie pag. 120, noot 5.
2) Herberg in Zutphen.
3) Het Wijnhuis te Zutphen.
4) Meimarkt; zie pag. 15, noot 2. (Sint Walburgsmarkt.)
5) Kleermaker.
6) Aan de stedelijke ambtenaren werd jaarlijks laken uitgedeeld, als onderdeel van hun beloning of salaris; zie hierna, pag. 149.

Item betaelt vor her Gerits knecht van Keppel vor oen ende syn peert verteer in der herbergen 23 kr. ende 1 oertclyn ende Jan Wessel gegeven 18 stuver van peerdehuer dat her Gerrits knecht weder om reedt want hy syn peedt[a)] affgereden had maket 3 lb. 2 s. 11 d.

Item gegeven voir 1 vierdel sliete die op dat hegehuess[1)] quemen aen den tiegelaven 12 stuver maket 1 lb. 9 s. 7 d.

Item gegeven Bluchoff[2)] van des pipers span toe vermaken dair die haeck aff was 13½ kr. 11 s.

Item gegeven voer twe luerdennen[3)] Werner Kaelsack die eyn dair men op heyen sal ende mitten ander wortholt ende anders hoeffthol mede toe halen 14 Ryns gulden maket 34 lb. 5 s. 9 d.

Item gegeven Willem Stuermans bouman 2 Ryns gulden ende een oert van 3 vymmen hoeffthols dat in die welle quam maket 5 lb. 10 s. 2 d.

Des sonnendach na Urbani verloent den 5 poertwares elcken des dages ½ kr. elcken van 14 dagen maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Op den selven dach verloent van hoeffthol gehaelt Reent ter Hoffsteden 2 dagen Jan Nevenoert 4 dage Willem Willemss. 4 dage Gerit Steynken 4 dage. Henrick ten Holte 4 dage Lambert Veen 3 dage Evert Willemss. 4 dage elcken des dages 4½ kr.

Item Willem Nevennoert 3 dage des dages 5 kr. maket 5 lb. 8 s. 4 d.

Item gegeven van beveel der scepenen 13 stuver in Den Raven[4)] Lebbinck vor kost dess heren bade van Monster die hir lach nae der antwort als van den gelde van die van Keppel maket 1 lb. 11 s. 10 d.

Item gegeven Otto Bolliken[5)] van den kuewen[6)] toe schryven vor der smytten[7)] 2 lb.

Item gegeven Henrick den opreyder[8)] van den 5 blauwen

a) = peerd.
1) Zie pag. 47, noot 2.
2) Zilversmid in Zutphen.
3) Zie pag. 10, noot 2. Voor de prijs van deze loerdennen vergelijke men W. Jappe Alberts, Nederrijnse Studies, pag. 33/34.
4) Herberg te Zutphen.
5) Stadsbode en hulpschrijver, zie pag. 149.
6) Koeien.
7) Deze post houdt verband met het brandmerken van vee, dat op de stadsweiden mocht grazen. Zie hierover ook De oudste Stadsrekeningen van Arnhem, Fontes Minores Medii Aevi III, pag. 3 en pag. 35 en voorts Bijdr. voor de Gesch. der Nederlanden, Deel IX (1955), pag. 56 en 57.
8) Lakenbereider.

to maken op ten ramen 10 stuver ende van den 5 grauwen 15 stuver ende den knechten gegeven van dat hy die lakene krympede maket 3 lb. 3 s. 4 d.

Doe men dat ierste gerichte[1] claerden ontbrack aen der presencien 3 lb. 5 d.

Item betaelt in der herbergen voir her Gerits dyenre van Keppel 10 s.

Item gegeven vor die secke die in die schrieffkamer gemaket sijnt dair men alreley brieve in steken mach om die geringhe te vinden 1 lb. 5 d.

Op den donredach octava Sacramenti doemen richtede Gerit van Roederloe gegeven den tween scepenen Aernt Berck ende Alphert Yseren mit Otto Bolken to presencien 15 s. ende onse scholten ½ vierdel wyns maket 1 lb. 4 s. 7 d.

Item gegeven van beveel der scepenen in die weke vor Assencionis Domini Lambert Willem Lerincks knecht plach toe wesen die mede licht mitten gesellen op die kerke toe Silvolde[2] 1½ Ryns gulden maket 3 lb. 13 s. 6 d.

Item gegeven van beveel der scepenen op donredach na Bonifacii enen knecht die mede licht op Sylvolde 3 Ryns gulden maket 7 lb. 7 s. 1 d.

Item gegeven ende gesant van beveel der scepenen 20 Ryns gulden to volleste toe teergelde den heren van Batenborch in den have van Burgonien gelyck als Nymmegen ende Arnhem oec deden[3] maket 48 lb. 19 s. 2 d.

Des sonnendach nae Odulphii verloent den 5 poertwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Item gegeven Gerit Aessack 2 Ryns gulden vor 1 holt dair een steyen lieste van gemaket aen die windemolen boeten der Marscheporte maket 4 lb. 18 s. 6 d.

Item gegeven onsen schulten 2 qu. ende Andries Schymmelpenninck ende Aernt Berck ende Otto Bolken elken 1 qu. doe men richteden Alida heer Dericks maget van Almen maket 1 lb. 4 s. 7 d.[4]

Des sonnendach avent Petri et Pauli apostolorum verloent

1) Zie hiervoor, pag. 22, noot 1.
2) Zie pag. 119, noot 3.
3) Zie hiervoor, pag. 50, noot 4 en 5, en voorts Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 85/86, waar de voortdurende besprekingen met het Bourgondische hof vermeld zijn.
4) Zij werd verbrand wegens toverij; cf. Van Hasselt, Geldersch Maandwerk, II, 480.

den 5 poertwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9 d.

Op den selven sonnendach verloent van der stats scepe[1] gestopt ende geteert Peter Vos ½ dach des dages 4 stuver Willem Nevenoert 1 dach syn soen 1 dach elcken des dages 4½ kr., van ketelhuer 1 kr. maket 13 s. 6 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Jacobo onsen secretario 1 par leersen want hi willich is to riden 1 lb. 15 s. 6 d.

Item gegeven 9 postulaetsgulden myn 1 oert vor 250 sliete daer paele van gemaket synt, in den overste hovede, to wincoep 5 kr. maket 14 lb. 13 s. 6 d.

Item gegeven vor 27 tonnen kalx 5 Ryns gulden coste op te voeren elcke ton ½ butken coste toe beslaen die ton 1 kr. Gegeven van 11 vat waters gevuert vor 6 kr. Item 15 karen sandes dair toe gevuert die kaer 3 oertkens maket 14 lb. 18 s. 6 d.

Item gegeven Jan Kystemaker van 5 formen toe den tiechelaven elcke forme 8 kr. maket 1 lb. 12 s. 7 d.

Des sonnendages op avent Margaireten verloent den 5 poertwars elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. maket 1 lb. 8 s. 9. d.

Item gegeven van 1 nye glass veenster gemaket baven der scepen huys vort van glase veensteren to stoppen maket 12 s. 3 d.

Item gegeven vor acht voeder kaelen[2] die gecomen synt op dat waeckhuys ende achter in der scepenen hues ellick voeder gestapelt op 9 maenden dat 100 25 gulden facit 16 Ryns gulden 33 kr. myn 1 oert maket 40 lb. 10 s. 5 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Andries van Mermueden toe vulleste den wal toe maken by Dackvoertss. weide[3] 2 Ryns gulden maket 3 lb. 13 s. 9 d.

Item op den sonnendach na Jacobi gegeven van beveel der scepenen den Nyensteders[4] toe voelleste doe sy oer papegoey schoeten 5 lb.

fol. 38.

Op den selven dach verloent den 5 poertwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. facit 1 lb. 8 s. 9 d.

1) Zie pag. 114, noot 1.
2) Vermoedelijk houtskool, maar het kan ook steenkool zijn. Steenkool werd in de 15de eeuw in Zutphen aangevoerd uit Engeland en uit het Rijngebied.
3) Weide in het bezit van de Zutphense familie Dagghevoert.
4) Bewoners van de Nieuwstad die hier hun schuttersfeest vieren.

Item gegeven van 1 schyp lynde[1] woech 27½ pond dat pond 1 Deventer kr. noch 1 sack lynde op die Marsschmoelen wuech 17 pond dat pond 1 butken facit 2 lb. 18 s. 10 d.

Doe men dat kundich boeck lass[2] op den sonnendach na sunte Jacob gegeven den scepenen mit oeren gesinde to presencien 5 lb. 11 s.

Des sonnendachavent Laurentii verloent den 5 poertwares elcken van 14 dagen elcken des dages ½ kr. facit 1 lb. 8 s. 9 d.

Item gegeven Coepall van geheit der scepenen van wegen meister Jan Bussmeister van huisshueren dat Willem Lerinck in synen ampt gegeven solde hebben dat se Henrick Kreynck den reentmeister bevelen in die weke na sunte Peter 7 lb.

Item gegeven Willem Baerscheerre van een nye zwanenneet 2 lb. 10 s.

Item gegeven Gerit Buenynck ende Willem Baertscheerre dat sy den graven gevisschet hebben aen die nye Saltporte[3] 1 lb.

Item verloent op den sonnendachavent Laurencii van den ramen toe maken buten der Vyschporten ende mede bynnen in der stadt mede van enen nyen ganck[4] gemaket bueten der Marsschporten aen der Wyndemoelen Herman Dorenbuyss 4 dagen Henrick opt Stroe 5 dagen Gerit Essynck 5 dage den tween holtsegers van sagen 4 witpenninck elcken des dages 8 kr. Item Herman Doerenbuss gegeven vor een ganck holts toe der wyndemolen bueten der Marschmoelen[a] 1 Ryns gulden facit 7 lb. 9 s. 7 d.

Item gegeven Evert Kueper die to Roederloe[5] liep om eelssene pale 5 kr. facit 4 s. 2 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Lambert Willem Lerinck knecht in die weke voir Vincula Petri 6 postulaetsgulden facit 9 lb. 18 s. 4 d.

Item gegeven van beveel der scepenen enen meyster van medicinen die uut Hollant quam die lam was ½ Ryns gulden facit 1 lb. 4 s. 7 d.

Item gegeven voir 18 stuck kantholts die Henrick Kaelsack ende Jan Krib bi weren die to samen staen 51 lb. 8 s. 9 d. Item noch gegeven dat Henrick Asse betaelt hefft van Henrick Kreynck wegen voir ½ vat botteren 3½ Ryns gulden ende

1) Touw, kabel.
2) Zie hiervoor pag. 118, noot 1.
3) De tegenwoordige Drogenapstoren.
4) Loopplank.
a) Lees Marschpoerten.
5) Roederloe = Ruurlo.

1 stuver dat toe Silvolde[1)] op die kerck quam, maket 8 lb. 13 s. 11 d.

Noch hefft Henrick Asse betaelt aen Gerit Buenynck ende Henrick Kreynck gecort 2 Ryns gulden ende 10 witpenninck vor...[a)] dat oeck op die kercke quam facit 5 lb. 18 s. 5 d.

Item Jacobus onser stadt secretarius toe Nymmegen gesant aen Willem van Byst den borgermeyster toe verkallen die sake van den heer van Batenborch etc.[2)] vertert mitter presencien 1 lb. 10 s. 7 d.

Item betaelt van beveel der scepenen in Reynken Piels huys dat meister Berent Kobbinck ende meister Jan Haick dair verteert hadden die dair legen ende wachteden om beden wil onser stad nae den deputierden ende den steden[3)] die her gescreven weren, 3 dagen als 3 Ryns gulden ende 7½ stuver facit 8 lb. 5 s. 3 d.

Item gecoff van Jan Wever 1950 ende 10 voet brugge plancken dat 100 25 stuver voir die 10 voet vorsc. gegolden 7½ kr. Item noch van den selven ontfangen 675 vuet dair op gegolden 3 quarten dair 15 vuet voer bynnen gegeven die qu. 5 kr. facit toe samen 32 Ryns gulden 12½ stuver ende 22½ kr. als vursc. staed voir die 25 voet vorsc. die die stad bynnen hefft[4)] facit 80 lb. 16 s. 4 d.

Item noch van Jan Koster ontfangen 1850 ende 13 voet brugplancken die op Emperbrug vorsc. comen sullen dat 100 25 stuver facit 23 Ryns gulden ende 2½ stuver ende die 13 vuet vorsc. bynnen gengen dair vor gegolden 2 quarten die qu. 5 kr. facit 57 lb. 10 d.

Item noch gecocht van Jan Coester 3 balken die gecomen synt toe der weellen by der Vysscher boede[5)] voir 5½ Ryns gulden dair op toe wyncoep gegolden 3 witpenninge maeckt 13 lb. 10 s. 11 d.

Item gecocht van Johan ter Stolpe 5 vymme ende 1 vierdel weertholts de vymme vor 17½ stuver daer dat vierdel van bynnen genck daer vor gegulden 5½ quarte wyns de quarte 5 kr. maeckt 11 lb. 4 s. 7 d.[b)]

1) Zie pag. 119, noot 3.
a) Eén woord geheel onleesbaar ten gevolge van een gat in het papier.
2) Zie pag. 50, post van 3 april.
3) Gedeputeerden van de ridderschap en afgevaardigden van de steden.
4) De stad betaalde die 25 voet planken niet, maar nam wèl op zich om de wijnkoopspenningen te betalen (7½ kr. + 3 × 5 kr. = 22½ kr.).
5) Zie pag. 28.
b) Deze post is met een andere hand bijgeschreven.

Item noch gecofft van Derick ten Wall Aerntss. 4 vymmen knoetholts van willigen dat all op die weel ende thoeft gecoemen is voir 2 Ryns gulden ende 36 kr. facit 6 lb. 7 s. 7 d.

Item gecofft van Willem Stuerman 8 vymmen weertholtes die vym 1 ryder gulden facit 17 lb. 3 s.

Item van Henrick Kaelsaeck gecocht ende Byel Yseren, 3 vymmen ende 1½ vierdel wertholts dat gecomen is to samen aen die weel ende aen die hoeffde die vym enen ryder gulden facit 7 lb. 6 s. 8 d.

Item gecofft van Evert van Baeck 16½ vym holts die vym 17½ stuver dair op gegolden 4 qu. die qu. 5½ kr. dair voir bynnen ginck ½ vym maket 34 lb. 5 s. 9 d.

Item gegeven voir eelsener palen Jan Ketel die in der kribben beneden aen den weert gecomen synt 21 witpenninck noch Stynken Onbedwongen gegeven vor 34 eelsener slieten dair palen van gemaket syn an der selver kribben voir 13 stuver facit 3 lb. 14 s. 9 d.

Item gecofft van Lambert her Arnts knecht van Middachten 33 vymen wertholts die vyme 17½ stuver dair op gegolden toe wincop 15 quarten dair 1 vym vor bynnen gaen sal die qu. 5 kr. facit 71 lb. 12 s. 7 d.

Des sonnendach na Assumptio Marie verloent den 5 portwares elcken van dryen dagen elcken des dages ½ kr. facit 6 s. 3 d.

Item Gerlich ter Bruggen van dat hi den lantmeister die kotten[1] na droech op den Marssch doe dat lant opt nye weder uut dede 3 s. 9 d.

Item gegeven vor cleyn snoykens gesat in der stad graven[2] 9 kr. facit 7 s. 7 d.

fol. 39.

Item gegeven Koppelman vor 100 ende twe zeelten die gesat worden in der stad graven 14 stuver facit 1 lb. 14 s. 4 d.

Item gesant Henrick van der Oest die mit Herman van Mekeren in Vranckryck gereden was in die weke vor onsen Afflaet in Borgondien mit brieven aen her Derick van der Horst marsschalck[3] oen mede gedaen toe teergelde 5 Ryns gulden ende 1 stuver ende gegeven voir een pair schoen mit dubbelden salen 3 stuver ende doe hy weder quam dede oen

1) Dun bier.
2) Deze post en de volgende post betreffen het uitzetten van pootvis in de stadsgrachten.
3) Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, p. 86.

die reentmester noch 5 stuver, noch die reentmester oen gedaen van beveel der scepenen 2 Ryns gulden op die vorsc. reyse ende op die reyse die hi noch doen sal facit 18 lb. 5 s. 1 d.

Item gegeven van beveel der scepenen den dryen spoillueden van Deventer dat sy niet omgaen solden op Kermsdach 1 golden Arnems gulden facit 1 lb. 7 s. 1 d.

Item gegeven ende betaelt vor den baden van Borgonien dat hy verteert had in Herman Berners huess 19 stuver ende 5 quarten wyns in der herbergen verdroncken had die qu. 5 kr. facit 3 lb. 7 s. 1 d.

Item Evert Kaerman gevuert 10 vueren barnholts mit synen wagen achter der scepenhus 1 lb. 12 s. 8 d.

Item gegeven meister Roetger Leyendecker vor ½ ryess leyen[1] dair men aver jair mede stoppen sal 22 stuver ende 1½ braspenninck voir 3 lb. loets dat verbesicht is op Beenmanss stall toe der gaten facit 2 lb. 18 s. 6 d.

Item gegeven vor 150 cleenre snoeke[2] die in den graven quemen achter Alphert Yseren 9 s. 4 d.

Item gegeven der stad dienres van beveel der scepenen doe se en Kermssnacht mede wakede 1 lb.

Item gegeven van beveel der scepenen Otto Keyen van wegen Goesen Hagenbeecken 2 Ryns (gulden) ende 12 stuver facit 6 lb. 7 s. 7 d.

Item den selven Otten vorsc. gegeven van der stadt gesinde oer leverey 30½ st. facit 3 lb. 14 s.

Item Jacobus onse secretarius gesant ten Berge aen den heer van den Berge mit brieven des greven van Moerse ende vort aen den joncker van Bronchorst verteert mitter presencien 18 s. 4 d.

Item gegeven den baden van Deventer die dat gelt toe Nymmegen droech 1 lb. 4 s. 7 d.

Item doe men dat ander gerichte[3] clairden ontbrack aen der presencien 3 lb. 1 s. 10 d.

Item gegeven Aernt Kroenen vor een pael die in der weel gestoten wart 2 rider gulden facit 4 lb. 6 s. 10 d.

Item gegeven vor een ton aelen die die reentmester in der stadt graven liet setten[4] 32 kr. ende 1 oertken facit 1 lb. 6 s. 4 d.

1) Zie W. Jappe Alberts, Nederrijnse Studiën, (1954), Bijdr. Inst. v.M.E. Gesch., XXVII, pag. 11.
2) Zie hiervoor pag. 128, noot 2.
3) Zie hiervoor pag. 22, noot 1.
4) Zie hiervoor pag. 128, noot 2.

Item op sonnendachavent Mathei gegeven voer 1 voerder torffs 14 kr. dat Dob in syn huyssken had, noch vor 1 saedmande in die moelen 7 kr. facit 17 s. 1 d.

Item gegeven ende betaelt Gerit Aessack van wegen der vrouwen ter Boerch van der gesellen wegen die legen op die kercke toe Silvolde 12 Ryns gulden van 4 halve vate botteren facit 29 lb. 8 s.

Item noch gegeven Willem Lerincks knecht plach toe wesen van beveel der scepenen 3 Ryns gulden die oen Kaelsack dede maket 7 lb. 6 s. 9 d.

Item gegeven Jan Roloffz. vor 4 halven miten holts dat in der scepenen kamer gecomen is dat men dair verbernen sal 14 postulaetgulden dair op gegolden to wincoep 2½ qu. die qu. 5 kr. facit 23 lb. 13 s. 1 d.

Item gecofft van Henrick Pieckx 26 stuck holts dat gecomen is to slyen op Emperbrug vor 14 Ryns gulden ende 8 stuver dair op toe wincoep gegolden 3 qu. die qu. 5 kr. facit 35 lb. 17 s. 6 d.

Des sonnendach ante Matheii verloent van dess boedels huessken[1] solre ende ander vinteren dichte gemaket Gerit Jan Hermanss. 2½ dach des dages 8 kr. noch 4 sneede wagenschoets gesneden van den sneden 1 kr. facit 4 kr., noch Aernt Gerwerdynck gevuert 1 kaer kalx ende 100 steens aen dess boedels huss die kaer 1 kr. ende 4 karen steenruetss gevuert aen die welle van Gerwerdenck ende Hessel 16 kaeren, elcken kair 1 oertcken ende Hessel gevuert 4 kaer haveren int Hoff ende Aernt 1 kaer elcke kaer 1 butken maket 1 lb. 11 s. 5 d.

Op den selven dach verloent Willem Nevenoert van den slyen toe vueren die op Emperbrug liggen sullen noch 1 reyse van den benden dair toe vueren dair die brugge mede onder gebonden wort soe vor ende na 15 stuver facit 1 lb. 16 s. 9 d.

Des sonnendach na Michaelis verloent van meister Bruenss[2] gestoppert als haecksteen gesteken, vinstere toe gevuert etc. meister Derick van Kranenborch 1 dach Jan syn soen 1 dach elcken des dages 8 kr. Item Steven ter Oy 1 dach des dages 4½ kr. maket 13 s. 6 d.

Item gegeven van beveel der scepenen in die weke Michaelis Henrick van der Aesten mede toe teergelde 5 Ryns gulden want onse stat oen weder om gesant hefft na her Derick van

1) Zie hiervoor pag. 114, noot 5.
2) De scherprechter; zie pag. 148, noot 1.

der Horst marsschalck in Borgonien[1]. Item den selven noch nagegeven van beveel der scepenen doe hi weder quam 1 Ryns gulden maket 14 lb. 13 s. 11 d.

Item doe onse joncker van Moerssch iersten hier quam vor een hoefftman der lande van Gelre[2] ende oen doe een maeltyt ghedyenst in der scepenen huess. Item ten irsten gegeven vor groenen vyssch als vor psalm snoeke karperen ende ander groene vyssch[3] ende om stockvyssch ende herinck, mede Gerit Buenynck gevysschet in den drien graven dat toe samen beloept 17 Ryns gulden 17 stuver. Item 2 aem 16 quarten wynss die aem 16 gulden ende 9 qu. wyns van Kaelsack doe men dranck off leckede facit die wyn 14 Ryns gulden 10 kr. Item Jan van Tiegelen gegeven vor kruydt 3 Ryns gulden ende 11½ stuver toe den dranck ende toe der spysen. Ende enen Ryns gulden 39 kr. gegeven voir peren noete eyer ende melck ende suete botter dair men vladen ende tarten van makede. Item den becker gegeven vor broet 89 kr. 13 stuver ende 1 oertken vor vladen coppen ende tarten noch 65 pont botteren dat pont 5½ oertken facit 21½ stuver. Item 2 vat bierss dat vat 11½ stuver noch 24 stuver ende 1 kr. vor torssen ende wasskeersen die toe Willem Lerincks huss quemen des avont vor den greven. Item voir salt etick[4] ende 1 pont kerssen 22½ kr. ende Geertken Peenders gegeven ½ lb. vor oer ketelen wasschen ende ander onlust. Ende Wier Beernts kock van Wyssch gegeven 1 oert Ryns gulden want hie ons halp kaken. Item gegeven van kruesen toe hueren ende van 20 kruesen gebraken ende verlaren 17 kr. maket 107 lb. 12 s. 3 d.

Item gegeven meister Derick Baertschere van een tow dat gecomen is toe den verwerck dat 19 pont wuech dat pont 1 Deventer kr., gegeven Willem Nevennoert van tow toe samen gespysset 1 kr. maket 1 lb. 6 s. 9 d.

fol. 40.

Item gegeven Gerit Glaesmaker van een nye glass vynster gemaket op die voernste Spytaelspoerte dair een op woent[5] van 6 voeten die vuet 3½ kr. maket 17 s. 2 d.

Item gegeven sunte Anthonys schutten van dat si op onser Kermsdach mede omgingen myt oeren harnyss vor die pro-

1) Zie hiervoor pag. 48, noot 10. Voorts pag. 128, noot 3.
2) Zie hiervoor pag. 100, noot 4 en pag. 77.
3) Verse vis.
4) Azijn (mnd.).
5) Hieruit blijkt, dat de poorten en torens ook als woning werden gebruikt.

cessi 1 vat kouten[1] van beveel der scepenen facit 1 lb. 8 s. 4 d.

Item doe men dat derde gerichte[2] klaerde ontbrack dair aen 3 lb. 19 s.

Item gegeven Goessen Hagenbeeck van beveel der scepenen ½ Ryns gulden den hy den knechten geven solde toe verdrincken ende verteerden toe Wessel Kassers huiss 13 kr. maket 1 lb. 15 s. 1 d.

Item gegeven vor twe rade aen die cleen steell dair men dat kantholt mede vuert 15 stuver maket 1 lb. 16 s. 7 d.

Item gegeven Aernt then Have van leesten voir 4 vuer eelssen holts dat gecomen is to der weel aen der trappen 24 stuver maket 2 lb. 18 s. 10 d.

Item gegeven Henssken Ratinges wyff 4 stuver van dat hi verteert had in Henssken Raetinges huess van 4 off 5 kloet landes 9 s. 10 d.

Des sonnendach op Lucas gegeven Evert Kaerman van 6 vueren slyeten gevuert op den dyck dair men palen van maken sal op die wel vort 6 vueren gevuert van der stadt heyen ende ander holt dat dair aver gebleven is van elcker vuer 4 kr. maket 1 lb. 19 s. 2 d.

Item Heessel Kaerman gegeven van 9 kaeren steenrudsen[3] gevuert op die weel ende van 3 vate biers toe samen 1 braspenninck maket 3 s. 1 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Peterken Kannemaker 4 stuver ende den baden van den busster gegeven 5 stuver ende in Orincksshuss verteert 5 kr. maket 1 lb. 6 s. 4 d.

Item gegeven van beveel der scepenen den heyden[4] die hier weren op Santgangen[5] 2 Arnoldusgulden maket 2 lb. 13 s. 11 d.

Item gegeven vor 300 myn een vierdel slieten dat 100 4 postulaetgulden ende 5 kr. toe wincoep daer paele van gemaket synt op den hoeffde ende benden aen der kribben maket 18 lb. 7 s. 9 d.

Des sonnendach Omnium sanctorum verloent van 1 nye trapp gemaket achter die watermoelen mede 1 nye trapp gemaket bueten die Vysschporte mede een nye trapp gemaket op die Nyestat aen die beeck Herman Dorenbuyss 5 dage

1) Koytenbier, kuitenbier, licht bier.
2) Zie hiervoor pag. 22, noot 1.
3) Steenblokken, rotsblokken, puin.
4) Zie hiervoor pag. 78, noot 4.
5) Sint Victorsdag, 10 oktober. Zie ook pag. 13, noot 1.

Henrick opt Stroe 5 dage Gerit Essynck 5 dage Jan Holtsnyder ende syn geseel elcken 2 dagen elcken dess dages 8 kr. Jan Essinc 3 dagen des dages 5 kr. Item gecofft van Bertolt van Lonnen 2 holter die toe der trappen vorsc. gecomen syn vor 19 stuver. Item Evert Kaerman mit synen wagen gevuert 1 vuer holts van den holtmarct bueten der Vysschporten die vuer 4 kr. Item Aernt Gerwerdinck mit synre karen gevuert 5 vueren holtwercks die kair 1 butken maket 9 lb. 12 s. 3 d.[1)].

Item gegeven Henrick Brickwede onsen nyen bussmeister toe enen mede[2)] 50 pennynck 22 stuver ende toe Jan Bueckshus in der herberge betaelt vor syne coest 2 Ryns gulden ende 17½ stuver maket 9 lb. 14 s. 9 d.

Item gegeven van beveel der scepenen den knechten op der kercken toe Sylvolde als mit namen kaele in die weke vor Alle Hilligen 7 postulaetgulden ende 1 vierdel vat botteren wuech 8 pont aver, van Griet van Sueren voir 30 stuver maket 15 lb. 5 s.

Item gegeven van beveel der scepenen eenre vrouwen van enen voenderlinck 7 stuver maket 17 s. 2 d.[3)].

Item gegeven Willem Lerinck 92½ Ryns gulden die oen noch boerden van den 400 Ryns gulden die hy onser stad geleent had die oen onse stadt geveest hefft 300 Ryns gulden van den vorsc. 400 Ryns van 16 penningen na onser stad geseet, welke 400 Ryns gulden vorsc. in Borgernyen[4)] quemen toe teergelde den heren van Batenborch ende den steden[5)] maket die 92½ Ryns gulden 226 lb. 10 s. 7 d.

1) De reparaties aan de trappen wijzen op zorg voor het brandwezen. De trappen dienden o.m. om bluswater uit de grachten, etc. te verkrijgen.
2) Geschenk, loon (mnd).
3) Vergoeding voor het onderhoud van een vondeling. Het te vondeling leggen van kinderen kwam herhaaldelijk voor. Uit verschillende steden zijn hierover berichten. In Keulen wordt zelfs gesproken van een gewoonte om kinderen in de Dom te vondeling te leggen. Dit blijkt o.m. uit een uittreksel van een testament van doctor Rinck, d.d. 15 nov. 1501, waarin aan het Heilig Geist Hospital te Keulen een rente van 90 gulden wordt gelegateerd ‘zur Pflege von Findlingskindern, welche im Dome ausgesetzt zu werden pflegen.’ (Ms. Roth, Dioecesanarchiv, Köln, Band Dom). De Utrechtse Domrekeningen geven voorts verscheidene voorbeelden van deze gewoonte.
4) Bourgondië.
5) Willem Lerinck, die 400 gulden aan de stad geleend had, verkreeg als betaling een lijfrente berekend over een kapitaal van 300 rijnse guldens. (Zie hiervoor pag. 12, noot 1); de rest ontving hij in contanten. De geleende som was besteed voor de reiskosten van de heer van Batenburg. en van de vertegenwoordigers der steden. Dat de stad dit bedrag moest lenen en niet in contanten terugbetalen kon, wijst er op dat de financiële toestand van de stad niet erg gunstig was.

Item gegeven Henrick Stuerman vor een vat kouten[1] dat die Laerpoerter droncken doe sy arbeiden aen den Molenberch[2] 11½ stuver maket 1 lb. 8 s. 4 d.

Item gegeven den baden van Arnhem die uut dat heer quam uut den avervierdel[3] die brieve brachte aen onsen radt 5 witpenninck maket 10 s. 2 d.

Item gegeven Koppelman vor 227 karpen die gesat synt in der stadt graven[4] dat stuck om enen ½ vlemssch dair op gegolden toe wincoep 2 quarten die qu. 5 kr. facit toe samen 4 Ryns gulden 24 kr. maket 10 lb. 16 s. 4 d.

Item gegeven Jan ten Eelsschaten voir 45 eelsonre paele die gecomen synt aen die krib 17½ stuver ende Gerit Tiegeler gegeven 8 stuver vor 400 steens die gecomen is aen die Vyschporte ende aen des boeldelers huess maket 3 lb. 2 s. 6 d.

Item gegeven den vrigreven Huegen van Oesterwyck[5] 6 Ryns gulden maket 14 lb. 13 s. 11 d.

Item doe men dat vierde gerichte[6] claerde gegeven toe presencien 4 lb. 1 s. 10 d.

Gegeven onser werdynnen te Nymmegen de sie onss stat verlacht hadde an baedeloen van den salpeter[7] 10 stuver maeckt 1 lb. 4 s. 7 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Rongen her Dericks bade van der Horst marschalck toe verdryncken want hi onser stad brieve ende tydynge brachte van heer Derick uut Burgonien[8] 22 stuver ende vor oen betaelt in der herbergen 6 kr. ende 1 oertken maket 2 lb. 19 s.

Item verloent van der trappen toe maken baven der Laer-

1) Koytenbier.
2) Een perceel land gelegen buiten de Spittaalspoort. Aldaar bevond zich ook een steenoven van de stad.
3) Deze post houdt verband met de expeditie in het Overkwartier; zie pag. 158, noot 1.
4) Zie hiervoor pag. 128, noot 2.
5) Hugo van Oesterwijck was vrijgraaf in Vest Recklinghausen. In de stadsrekeningen van Arnhem, tot welke stad hij ook in relatie stond, wordt hij ‘onse vrijgreve’ genoemd. Hij ontvangt er een jaarlijkse beloning van 6 rijnse guldens, evenals in Zutphen. Zie W. Jappe Alberts, Die Beziehungen zwischen Geldern und Münster, Westf. Forsch. B. 9 (1956), S. 94.
6) Zie hiervoor pag. 22, noot 1.
7) Zie voor deze leverantie pag. 115; deze post is een voorbeeld van de makelaarsfuncties van herbergiers.
8) Zie pag. 128, noot 3.

poerten Bertolt Steinmeesseler 3 dagen des dages 6 kr. noch vor Esterick gegeven 15 kr. ende voer enen vuersteen gegeven 8 stuver maket 2 lb. 6 s. 8 d.

Item gegeven vor 2 slyen die gecomen synt aen Holsterbrug 23 stuver facit 2 lb. 16 s. 4 d.

Item verloent van der alymoelen den heert gemaket, mede gefluert Derick van Kranenborch 2 dach dess dages 6 kr. syn soen Jan 2 dage dess dages 4½ kr. dair toe quam een kaer steens als 250 beloept 15 kr. ende 1 oertken. Item Bertolt Wassynck 1 dach op die Vysschport die trap gemaket 6 kr. ende Derick van Kranenborch mit synre geseelschap gegeven van dryen holteren te vlyen 5 oelde vlemssch. Item Reynken Weidemeister holt gevuert op Helbergen[1] aen den tuen[2] 1 dach des dages 4½ kr. maket 2 lb. 7 s. 7 d.

Item gegeven van glassvensteren gestoppet op die Laerpoerte 4 stuver, 9 s. 10 d.

Item van beveel der scepenen Willem Wicherss. die syn hant affgeschaten had mitten bussen toe vullensten syn meister loen[3] 2 Ryns gulden maket 4 lb. 18 s. 4 d.

Item gegeven meister Gerit Tiegeler van beveel der scepenen van 5000 pannen ende decksteyns die gecomen synt in die Komerstraet op Willem Leryncks schuer[4] dat 1000 4 lb. 15 s. maket 23 lb. 15 s.

Item gecofft van Evert van Hekeren 24 holteren als balken die gecomen synt een deels aen die wel toe palen ende intangen ende een deels aen Emperbrugk die gesneden worden toe cruessbenden ende een deels mede toe polluewen in die watermoelen ende anders voir dat stuck gegeven 22 stuver dair die reentmeister Henrick Kreynck op gegolden hefft 2 qu. ende Evert 4 qu. die die reentmeister oen korsten sal an den summen die qu. 5 kr. maket 63 lb. 16 s. 10 d.

1) Zie pag. 7, noot 4.
2) Omheining.
3) Het honorarium van de heelmeester werd door de stad vergoed. Zorg voor gewonden op kosten van de Overheid vindt men herhaaldelijk in de rekeningen van Zutphen en ook van andere steden, b.v. Arnhem. Een ander voorbeeld van deze zorg vindt men in Die wonderlijcke oorloghen van Keyser Maximiliaen, uitgeg. door W. Jappe Alberts (1957), pag. 83.
4) Voorbeeld van een post, waaruit blijkt, dat men doende is huizen en gebouwen van stenen daken te voorzien. Komerstraat of Kommerstraat, later Komsteeg genaamd; zie Geldersche Volksalmanak, 1904, pag. 71.

fol. 41.

Item gegeven Weyenberch 2 Ryns gulden 15 stuver van Derics holte ten wal toe water te vueren maket 6 lb. 18 s. 9 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Brickwe[1] soe die joncker van Moerss ons om oen gescreven had oen toe seenden toe teergelde 1 Ryns gulden maket 2 lb. 9 s.

Item gegeven Gerit Aessack 4½ Ryns gulden van dryen langen intangen die gecomen synt op die weel dair op gegolden 2 qu. toe wincoep die qu. 5 kr. maket 11 lb. 8 s. 9 d.

Des sonnendages Lucie verloent een nyer raem in die muer gemaket mit nyen vinsteren op Veenmans poert ende Spitaelsporten vort aen syn stall gelappet mede 2 doeren gemaket op der stat mueren een aen Borgonien[2] ende een aen dat waeckhuyss by den raem, Herman Dorenbuss 4 dage Henrick opt Stroe 4 dage Jenne Holtsnyder ende syn geseel elcken 2 dagen elcken dess dages 6 kr. Item Aernt Gerwerdinc mit synre kaers 1 vuer gevuert 1 butken maket 3 lb.

Item gegeven meister Derick Tibben van geheit der scepenen dat hy geheilt hefft Tyddiken ende Henrick Reyners zoen ende Jan Nerynck die gewont weren ingeen avervierdel[3] mit knypbussen 4 postulaetgulden maket 6 lb. 12 s. 3 d.

Item gegeven Jan Otten den glasemaker van 4 glass vinteren gemaket in des boedels hues dair die boedel in woent maket 3 lb. 13 s. 6 d.

Item Dobben gegeven van tween zielen die gecomen synt op die Spytaelsmoelen[4] enen Ryns gulden 50 kr. maket 4 lb. 9 s. 10 d.

Item gegeven Lambert Willem Lerincks knech plach toe wesen van beveel der scepenen op die kerck toe Silvolde in die weke vor sunte Thomaes 5 Ryns gulden 2 stuver maket 12 lb. 9 s. 10 d.

Des vridach voir Thome gegeven den baden van Arnhem die onser stat die brieve brachte van den joncker van Moerss 10 kr. maket 8 s. 4 d.

Item gegeven Thiess Vleesschemaker van tween nye stat vlesschen[5] gemaket 1 Ryns gulden ende die ander drie weder

1) Busmeester in dienst van de stad Zutphen.
2) Zie pag. 32, noot 2.
3) Tijdens de krijgstocht aldaar; zie pag. 135, noot 3. Zie voorts pag. 158.
4) Hieruit blijkt, dat de Spittaalsmolen een windmolen was.
5) ‘Stat vlesschen’ werden gebruikt om bier of wijn mede te nemen op reizen van stedelijke vertegenwoordigers.

renovyert, bynnen geharsschet ende nye ryme in gemaket 12 kr. maket 2 lb. 18 s. 10 d.

Item doe die wekers op dat nye wederom begunden toe waken van der stat wegen deer dartyen was als Henrick Vrolick Henrick Janss. Jan Smyt Wenemer Trippemaker Henrick Kolkynck Jan Weker Geerlich Schere Willem Scroeder welke 8 vorsc. geloent worde van den gelde dat van den borgere gehaelt was dair elcken van boerden tot synen deel 7 oert Ryns gulden ende 3½ kr. Noch hier en teendens hefft die reentmeister Henrick Krenck van der stadt wegen geloent oerre 5 hier toe want oerre 13 toe samen was, elcken oeck gegeven 7 oert Ryns gulden ende 3½ kr. beloept sick die stat dair in gelacht hefft dair mede geloent worden Jan Bungenen Henrick van Recken Evert Ebbinc Derick van Titss Jan Vrolick, maket dat die stat dair in gelacht hefft mitten 5 kr. die oen die stat gegeven hefft toe verdryncken 22 lb. 7 s. 1 d.[1)].

Item op den sonnendach avent Thome apostoli verloent van plancken geslagen om den kalck bueten die Vysschport ende bepaelt Aernt Gerwerdynck dair by gevuert van den gruethus plancken ende holtwerck 1 kaer een butken noch dair by gevuert een kaer steenruedsen ende 2 karen sandes elcke kair 3 oertkens Reent Weydemeister een dach opt hovet geweset 4½ kr. maket 6 s. 9 d.

Summa quarta 1679 lb. 15 s. 2 d.

Item gegeven 4 qu. wyns toe wyncoep op dat huyssken dair Brickwede[2)] in wonen sal dat Herman Seemssmaker toe hoert maket 17 s. 2 d.

Des donredages op Kerssavent verloent van dycken op den Marssch vor dat grote water[3)] mede vor die Marsschporte getunet ende gedyket aen der stat graven mede toe Wernsfelt[4)] aen der bruggen Reent ter Hoeffsteden 5 dagen Gerit Steenken 5 dagen ende 1 nacht Derick Sluter 4½ dach Slender 3 dage Bernt Leydack 1 dach Aelbert van Batmen 2 dage Herman

1) Deze post heeft betrekking op een extra-wacht, die wordt ingesteld in verband met de gespannen verhoudingen in het land en de mogelijke aanvallen van de Egmondse partij. De extra kosten werden ten dele door de burgerij middels een bijzondere heffing betaald.
2) Stadsbusmeester.
3) Hoge waterstand in de winter van 1472 op 1473; zie hiervoor pag. 46, noot 2.
4) Warnsveld ten O. van Zutphen.

Hermanss. 3 dage Egbert ten Pnol ½ dach ende een nacht elcken des dages ende van der nacht 4½ kr. maket 5 lb. 19 s. 5 d.

Item gegeven Gerit Keerssemaker toe den langen tortyssyen[1] toe maken 5 witpenninck want hi noch was had van der stat wegen maket 10 s. 2 d.

Des sonnendages na Jairssdach verloent van der water weder aff gelaten van den Marssch ende mede voir Emperbrug den weder gemaket doe dat water affgelopen[2] was Reynken den wedemeyster 2 dach Steynken 1½ dach elcken dess dages 4½ kr. maket 11 s.

Item gegeven van beveel der scepenen her Derick van der Horst marsschalck synen baden doe hy weder tot oen in Burgonien gaen wolde[3] 2 Arnhemms gulden ende dess avendes oen geschencket int wynhuess 1½ qu. wyns die qu. 5 kr. maket 3 lb.

Item gegeven Lambert her Aernts knecht van Middachten 5 witstuver die hy tachteren was by Willem Lerinck van weertholt dat Willem Lerinck in synen ampte gehad had maket 12 s. 3 d.

Item gegeven joncker Jans bade van Wyssch die dat zwyn onser stat brachte dat joncker Jan onser stat schenckede toe verdrincken 11 stuver maket 1 lb. 6 s. 9 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Brickwe[4] toe volleste synen peerde 1 voeder hoyss van Kerstken Scharpynck vor 21½ stuver ende 2 molder haveren dat molder 17 kr. maket 4 lb. 5 d.

Item gegeven vor cleen seelte die in der stat graven gesat worden[5] 10½ kr. maket 8 s. 10 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Jacob onsen secretarius 10 stuver van dat hi schreeff toe Arnhem den reverssbrieff den onse stede weder om sullen hebben van den greve van Moerss[6] maket 1 lb. 4 s. 7 d.

Item op Verswaeren Manendach na Kerssdach gescynckt den scepenen mit oeren gesinde to presencien 2 lb. 7 d.

Item gegeven Henrick Hesselss. van een bever den hy ge-

1) Toorts, fakkel.
2) Zie pag. 137, noot 3.
3) Zie pag. 128, noot 3.
4) Stadsbusmeester.
5) Zie pag. 128, noot 2.
6) Zie over de aanstelling van Vincentius van Meurs als bestuurder van Gelre en Zutphen, Staten van Gelre, II, pag. 83 sqq.

vangen had op den wert tegen Janss. hoefft van Gelre 1 lb.

Item gegeven vor 70 cleyne snoecxkens Jan die Velick 18 oelde Vlemssch die gesat worden in den grave achter Alphert Yseren[1] ende 25 stuvers vor 5½ tyne cleynre vysckens van Gerit Buenynck in den selven graven gesat maket 4 lb. 14 s. 4 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Strappenrade van Groll 8 vat kouten ende noch na oeck 4 vat kouten[2] die hy haelden van Derick Mennynck, dat vat 11½ stuver, maket 16 pont 17 s. 11 d.

Item gegeven Jacop Bungoner ende Beernt van Zueren vor 18 molder voeren ende 50 talber bresomen ende vor 65 groeter zeelten ende dese vorscreven vyssch synt gesat in der stat graven[1] die to samen staen 31 lb.

Item gegeven Henrick Buddiken van tween kakeren dair die pipers oer spanne in steken 1 lb. 5 d.

Item gegeven Nobis van den otter in der stad graven gevangen[3] 10 stuver maket 1 lb. 4 s. 7 d.

fol. 42

Des sonnendages na Pauli verloent van een huissken toe maken daer een moelen in staen sal dair men donrekruyt in maken sal[4] Herman Doerenbuss 3 dage Henrick opt Stroe 4 dage Jan Holtsnyder ende syn geseel elcken 1½ dach maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Des sonnendages nae sunte Agaten verloent van der nyer quernen vort rede gemaket Herman Dorenbus 4 dage Henrick opt Stroe 4 dage Gerit van Ramsdorp 3 dage elken des dages 6 kr. Item van der kupen gemaket dair die steen in loepen sall in der nyer queernen 7 stuver ende vor die queerne gegeven 2 Rynse gulden noch vor holt gegeven toe den schyven ende toe den ronsel dair dat kamrat van gemact wart toe den ronsel 5 stuver van den tween steenkens to vueren 2 kr. maket 9 lb. 2 s. 11 d.[5]

Item verloent op den selven dach van den heert gemaket

1) Zie pag. 128, noot 2.
2) Koytenbier.
1) Zie pag. 128, noot 2.
3) Een otter was schadelijk voor de visstand; op het vangen van een otter was daarom een beloning gesteld, evenals op het vangen van een bever.
4) Deze post wijst op de aanwezigheid van een kruitmolen. Het was blijkens de volgende post een handmolen (queerne). Dergelijke molens zijn in de Oostelijke Nederlanden betrekkelijk zeldzaam.
5) Zie voor de toelichting op de technische termen in deze post: C. Visser en J. Pieterse, Hollandsch Molenboek, pag. 10.

in der scepenkamer ende van der straten gemaket by der watermoelen Derick van Kranenborch 1 dach dess dages 6 kr., syn soen 1 dach des dages 4½ kr. maket 8 s. 9 d.

Item betaelt van beveel der scepenen in Reynken Pyels hues dat her Derick van der Horst marsschalck dair verteert had doe hy heer gescreven wass 4 Rynse gulden 6 stuver, ende 3 qu. wyns toe Henrick Yserens huyss die qu. 5 kr. maket 11 lb. 2 s. 11 d.

Item gegeven den schoelmeister mit synen schoelkynderen toe vollesten oer vastelavent gelt 1 lb.

Item gegeven van beveel der scepenen ende gesant ten Berge aen den reentmeister Henrick van Emmeren 50 Rynse gulden to vollesten der kost ende teringen die die greve van Moerss dair verteert had doe die deputierden ende die drie hoefftsteden van den dryen vierdelen mit oen doe dair aver quemen onse hoeffheer toe werden onss landes van Gelre[1] ende dyt gelt sal die stat weder uut nemen van der ierster schattinge[2] maket 122 lb. 9 s. 2 d.

Des sonnendages Valentini verloent op die Nyestat van metselen aen den toerne dair die queerne in staen sal[3] ende mede op gehoget mit eerden wanttet een sump was[4] meister Derick van Kranenborch 6 dage Henrick Vrolick 5½ dach Aernt Palick 5½ dach elcken des dages 4½ kr. Item Aernt Gerwerdynck gevuert kalck sand ende eerde ende die anderen die dair toe geholpen hebben als 12 kaeren kalcks 21 kaeren sandes ende 46 kaeren steenrudsen beloept sick 38½ kr. maket 6 lb. 3 s. 4 d.

Op den selven verloent aen Kamps toern[5] den baven gespyert ende mede beneden geplencket dair Camp sleept mede gedecket die dorenkyst[6] dair Geertken die non in woent Herman Dorenbus 6 dage Henrick op Stroe 6 dage Gerit

1) Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 84; zie voorts hiervóór pag. 100.
2) Van de eerstvolgende schatting zou dit bedrag gekort worden.
3) Zie hiervoor pag. 139; deze post houdt verband met de aldaar vermelde inrichting van een buskruitmolen. Deze kruitmolen lag in de Nieuwstad.
4) Sump (mnd) = moeras, modderpoel.
5) Een toren van de stadsmuur, zo geheten omdat hij door Camp (Kamp) bewoond werd. Het kwam meer voor dat de torens de naam van de bewoner droegen. Zie ook pag. 4, noot 4.
6) Dorenkist is een huisje waarin krankzinnigen werden opgesloten. Zie J. Gimberg. Een Geldersche stad in de M.E., B. en M. Gelre, III, (1900), pag. 25.

Raemsdorp 6 dage Johan Holtsnyder ende syn gesell elcken 2 dage elcken des dages 6 kr. Item Evert Kaerman gevuert 4 vueren tymmerholts van den holtmarket by dat gruythus, elcke vuer 4 kr., Aernt Gerwerdynck mit synre kair gevuert 4 vueren elcke vuer 1 butken maket 6 lb. 5 s. 10 d.

Item gecofft van Bertolt van Lunnen 300 ende 10 vuer plancken dat 100 voer 9½ stuver, dat gecomen is aen Camps tarn ende aen der doeren kyst maket 3 lb. 12 s. 2 d.

Item doe men claerde dat vyffte ende dat seste gerichte[1] op saterdach vor Petri ad Cathedram ontbrack dair aen 8 lb. 10 s. 2 d.

Item Evert Ulrix van enen tuen gemaket achter Galileen[2] aen dat maetken[3] 5 stuver maket 12 s. 3 d.

Des sonnendages na Petri verloent van den huese gemaket dair die queerne in staet dat nyess gespiert ende nye vynsteren ende doeren aen gemaket syn Herman Doerenbuss 6 dage Henrick opt Stroe 6 dage Gerit van Raemsdorp 6 dage Jan Holtsnyder ende syn gesell elcken 4 dage des dages 6 kr. Evert Kaerman mit synen wagen holt gevuert van der Ysel op die Nyestad, 1 vuer van den water[4] 4 kr. Aernt Gerwerdynck mit synre kair gevuert 6 vueren van der vuer 1 butken maket 6 lb. 17 s. 11 d.

Op den selven dach verloent aen mueren aen Kamps torn mede gesteenstraet[5] aen dat huessken op die Nyestat dair die querne in staedt Derick van Kranenborch 4½ dach des dages 6 kr. syn soen Jan 4½ dach des dages 4½ kr. Henrick Vrolick 4½ dach Aernt Palick 4½ dach elicken dess dages 4½ kr. Item 8 kaeren sandess, die kair 1 kr. noch 7 kaeren kalcx die kaer ½ kr. noch 3 vueren holts ende reysscap mitter langer kaeren, weder toe hus gevuert die kaer 1 butken maket 4 lb. 4 s. 9 d.

Item gegeven meister Gerit Tiecheler van 6000 steens ende 300 die gecomen is aen Camps tarn, 1000 ende 400 aen die watermoelen ende die ander is gecomen op die Nyestad aen die kruydtmoelen dat 1000 enen Rynse gulden ende 1 kr. Item noch 1000 pannen ende decksteen vor 5 lb., dat gecomen is

1) Zie hiervoor pag. 22, noot 1.
2) Zie hiervoor pag. 27, noot 1.
3) Weide.
4) D.w.z. van de Yssel naar de bestemmingsplaats per rit.
5) Stratenmaken. Deze post betreft wederom werkzaamheden aan de buskruitmolen.

op die kruydtmolen. Item noch ½ vierdel pannen vor 7 oertkens maket 20 lb. 15 s.

Item verloent op den selven dach van dat queerne huesken to latten ende die pannen dair op toe hangen meister Rutger 2 dage des dages 6 kr. Item vor latten die gecomen synt op dat selve huesken 2½ stoeter makt 1 lb. 5 s. 1 d.

Item noch meister Rutgert hefft verlecht den reentmeister aver jair aen negelen van der stat dack toe aver ryden aver jair 15 butkens ende 1 lb. solduers vor 5 kr. maket 1 lb. 2 s. 6 d.

Item gegeven vor 2½ vyme paetholts[1] dat gecomen is aen den nedersten weert tegen den Marssch die vym 25 stuver maket 7 lb. 13 s.

Item gegeven 50 Rynse gulden 20½ stuver vor den gulden vor Goesen van Lenep synen hoff dair die windemoelen op gesat is bueten der Laerporten maket 125 lb. 10 s. 2 d.

Item gegeven Willem Reensen van 5 paelen die in die weelle gecomen synt dat stuck 2½ Rynse gulden maket 30 lb. 12 s. 3 d.

Item gegeven Wessel op Emperbrug dat Willem Reenssen wyff kreech van dat hy dye kuen[2] over jair op den Avermarssch opgedreven hefft 7 lb.

Item gegeven Derick den Veer van dat hi der burger kuen aver jair aver ende weder aver gevuert hefft mitten meelsteren 18 Rynse gulden maket 44 lb. 1 s. 8 d.

Item gegeven Lambert, Willem Lerincks knecht plach toe wesen 13½ stuver die meister Derick Tyb van synre wegen ontfong maket 1 lb. 13 s. 1 d.

Item gegeven den scepenen gesinde op sunte Petri to vollesten oer maeltydt 2 lb.

Item Henricus dess dekenss[3] knecht van beveel der scepenen 1 postulaetgulden dat hi al die protest[4] uut schreeff die heer Berent Kobbinck mede toe Romen nam maket 1 lb. 13 s. 1 d.

Item doe die wekers geloent worden van den gelde dat van den borgeren gehaelt was[5] welker weken 13 weren ende hadden elcker nacht 1 oelt butken want dat winternacht was dat sick

1) Poothout, ter verkrijging van rijshout.
2) Koeien.
3) Deken van St. Walburg. Bedoeld zal zijn Roelof Bitter. Zie volgende noot.
4) Dit protest kan verband houden met de inmenging van de Paus in het geschil tussen hertog Arnold en zijn zoon Adolf. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 86. Cf. hiervóór, pag. 55.
5) Zie hiervoor pag. 137, noot 1.

elcker weker beloept 9 oert Rynse gulden ende 1 butken dair van der borger gelde 6 wekers van geloent synt, ende Henrick Kreynck reentmeister die ander 7 van geloent hefft soe beloept sich dat hy dair in gelacht hefft van der stat wegen 16 Rynse gulden myn 2½ stuver maket 39 lb.[1].

fol. 43.

Item gegeven Gerit Schelwert van beveel der scepenen van husinge van dess bussmeisters wegen die voir Vresensteen[2] doet bleeff 7 lb.

Item gegeven Derick Monnynck van geheit der scepenen van vitalie dat op Gyssbeck quam in Wilhelm Leryncks ampt 7 Rynse gulden myn 1 oert maket 16 lb. 10 s. 7 d.

Item gegeven Sthynken Yseren voir oir perde weyde van der erffwaeren op ther Marssche 7 lb.

Item gegeven Johan Holtappel van kerssen aver jair in der watermoelen der 85 lb. was, dat lb. 1 Vlemss, ind op die Spytaelsmolen 22 lb. ende op die moelen bueten Laerporten 18 lb. ende op die Marsschmoelen 11 lb. ind die weker aver jair 295 lb. maket 39 lb. 11 s. 5 d.

Item gegeven Ryckholt ter Moelen ther soldien 12½ Vlems vor Philippus die moller want om die reentmeister in der moelen heit blyven maket 1 lb. 2 s.

Item Koppelman gegeven voir zeelte die in den graven gesat wurden[3] 23 kr. maket 18 s. 10 d.

Item gegeven Gerit Aessack kerckmeister 6 Rynse gulden voir enen balck dair die sluyse aff gemaect iss by den Burgonschen toern[4] ende vor twe stucken holtz dair die stylen aff gemaect wurden dair die dueren voir in sluyten, dair op toe wyncoep gegolden 2 qu. wyns, die qu. ad 5 kr. maket 15 lb. 2 s. 1 d.

Item gegeven van beveel der scepenen Zwarten Derixken 3½ elle lakens voir 34 stuver ende 1 oertken maket 4 lb. 3 s. 11 d.

Item gegeven van beveel der scepenen den lantmeter 3 ellen lakens voir 29 stuver maket 3 lb. 9 s. 10 d.

1) Ook in Arnhem werden omstreeks deze tijd overeenkomstige maatregelen genomen. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 74, noot 2.
2) Vrienenstein, een slot van de heer van Egmond, dat in 1471/72 door Arnhem en Zutphen belegerd werd. Zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 78.
3) Zie pag. 128, noot 2.
4) Zie pag. 32, noot 2.

Item gegeven Gerit Peender dat hy over jair myt onsen burgeren drye off 4 reysen uutgetagen hefft 5 lb.

Item gegeven Gerit Buenynck van 7 thynen[1] kleyn vysskens die gecomen synt in den graven[2] achter Alphert Yseren 25 stuver maket 3 lb. 1 s. 3 d.

Item Gerit Aetsack voir een holt dat gecoemen is aen Kamps tarne[3] 25 stuver ind een holt totter stampmoelen[4] voir 25 stuver maket 5 lb. 10 s. 2 d.

Item gesant aen die stat Nymmegen 333 Rynse gulden 8 alben 21 stuver vor den gulden gerekent, die die greve van Moirse krege van onsen derdendeel van den duesent gulden die men hoen geven solde[5], mackt 857 lb. 2 s. 1 d.

Item gegeven den baden die dat gelt van Deventer tot Nymmegen droech 32½ kr. maket 1 lb. 6 s. 8 d.

Item doe men dat gelt toe Deventer ontfengen[6] ende dair nae den vyssch ontfinge ind weder dair geweest dair men den vercofft dat wail 4 reysen geweest iss dair om voir ende nae verteert hefft 2 Rynse gulden 29 kr., macket 6 lb. 1 s. 8 d.

Item gegeven vor 4 haeckbusschen der Derick ten Wail Henrick van Leysten Reynken Pyll Jacop Bungener elck een krege die hon die toekomene reentmeister Evert Scholdman[7] an oeren presencien korten sall elcke bussche vor 25 stuver maket 12 lb. 5 s.

Item gegeven voir 4 haeckbusschen die Aernt Berck mede op Nyenbeck nam, dat stuck 25 stuver maket 12 lb. 5 s.

Item gegeven ind betaelt Wilhem Lerinck dat hy tachteren was doe hy syn rekenschap ghedaen had van syne averreent-

1) Kuip, bak (mnd).
2) Zie pag. 128, noot 2.
3) Zie pag. 140, noot 5.
4) Met deze stampmolen kan bedoeld zijn de buskruitmolen.
5) Deze post betreft het honorarium van Vincentius van Meurs, dat hem door de steden Nijmegen, Arnhem en Zutphen toegezegd was. Zie hiervoor pag. 66, noot 3 en voorts Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 88, noot 1.
6) Het geld, dat aan Vincentius van Meurs moest worden betaald, had de stad blijkbaar niet in kas. Het moest in Deventer worden geleend, waarschijnlijk bij particuliere geldschieters. Met dit geld kocht Zutphen - mogelijk krachtens bij de geldlening gestelde voorwaarde - te Deventer stokvis. Deze vis verkocht de stad Zutphen voor haar rekening en risico; de opbrengst werd naar Nijmegen gebracht. Zie voor een overeenkomstige transactie hiervoor, pag 15.
7) Evert Scholdman was een der zes raden in 1472/73; het volgende aar zou hij overrentmeester zijn.

meyster ampt ind hon die stat schuldich blieff 1706 lb. 8 s. 1 d.

Item gecofft van Derick then Wall een trop[1] willigen dair van gecomen syn 800 paten[2] die vort op beyde marsschen[3] gepaet syn ende dair van gecomen syn 30 vymmen quassholt[4] off dair omtrynt dat selve vort aen die wel ende int hoefft gekomen iss ind hondert ind 60 scholt willigen dair pale aff gemaect syn int hoefft vor 19 Rynse gulden maket 46 lb. 10 s. 7 d.

Item gesatt 600 talber bresomen in der stat graven, dat 100 5 Arnemsche gulden myn 1 oert dair op gegolden to wincop 6 qu., die qu. 5 kr., dair voir die reentmester bynnen hadde 9½ werp bressom[5] mackt 30 lb. 6 s. 1 d.

Item gegeven Philippus ind Bruyn die molleners van geheit der scepenen van tween sceven gegaremt[6] in die watermoelen dat geschict was in Wilhem Rensen ampt ind ongerekent gelaten had mackt 7 lb.

Item gegeven van geheit der scepenen Johan van Coelen[7] to vollenste synen perde dat hy koffte van Gert Kreynck 10 Rynse gulden mackt 24 lb. 9 s. 10 d.

Item gegeven Johan Kribben[8] ind hon betailt dat hy verlacht heefft na uitwysen syns rekenboixken van der nyher wyntmoelen buyten der Lairpoirten[9] 976 lb. 7 s. 4 d.

Item gegeven van 6 rader in die setwagen 12 stuver mackt 1 lb. 9 s. 7 d.

Item gegeven Otto Boelken want hy voill aver jair geschreven heefft[10] 3 lb.

Item gegeven Jacobo[11] want hy die rekenboick[12] geschreven heefft 3 lb.

Item gegeven Johan Otten 1 Rynse gulden van twee gelas-

1) Onbepaalde hoeveelheid, een hoop, partij.
2) Jonge bomen, stekken om te planten.
3) De Marsch aan de Zutphense zijde en de Marsch van de Overzijde van de IJssel.
4) Knotwilgenhout.
5) Zie pag. 128, noot 2, en pag. 127, noot 4.
6) In orde maken, klaar maken.
7) Stadsbode.
8) Raad van Zutphen.
9) Zie pag. 17, noot 1.
10) Stadsbode was Otto Bolliken (zie pag. 149); hij ontving in dit jaar een extra beloning omdat hij meer dan normaal geschreven had. Dergelijke posten komen herhaaldelijk voor; vooral in de jaren, waarin de steden een grote politieke bedrijvigheid hadden ontwikkeld. De Arnhemse rekeningen van deze jaren bevatten overeenkomstige posten.
11) De onderschrijver van de stad, zie pag. 149.
12) Hiermede zal de onderhavige rekening bedoeld zijn.

vynsteren uitgenomen baven an der scepenhuyss die to braken weren ind weder gemackt ind voirt die andere gelasvynsteren gestopt hon noch gegeven 14 stuver voir 1 gelasvynsteren int vleyschhus mackt 4 lb. 3 s. 4 d.

Item gegeven den twintichsten pennynck van der koeren ind broicken in to manen[1], 2 lb. 15 s. 6 d.

Van den bussen kruede to maken:[2]

fol. 44.

Op den donredach Letare verloent van den donrebussen op den marckt toe brengen ende weder in toe brengen int gruethuss[3] doe onse vreende vor der Horst weren[4] meister Peter 1 dach des dages 8 kr. Evert Kaerman den voerman uut ende weder in toe vueren 9 kr. noch meister Peter van der schonynge van der schoemakers bussen in toe voeren ½ dach 4 kr. ende 1 korff toe maken 2 nye Veluisschen maket 1 lb. 7 d.

Des sonnendages na Pynxsteren verloent van groff bussen kruet to maken meister Peter 3 dage des dages 8 kr. Item Heyn van der Wold 2 dage Herman Blauwe 2 dage elcken 4½ kr. des dages toe wynetick[5] 1 Deventer kr. maket 1 lb. 15 s. 7 d.

Des sonnendages op Crispini etc. verloent van kruede gemaect meister Peter 2 dage dess dages 8 kr. Engbert van den Wolde die oen dair toe halp 2 dage Jan Gysskens 1 dach elcken des dages 4½ kr. ende 1 mengelen brantsswyns[6] 3 stuver maket 1 lb. 11 s. 5 d.

fol. 45. Summa sexta 4349 lb. 19 s.

Den pipers[7].

22 maart	Des sonnendages na Benedicti Abbatis gegeven

1) Het geringe bedrag zou erop kunnen wijzen, dat het totale bedrag der boeten niet zeer hoog was. Ook is het mogelijk, dat deze post slechts betrekking heeft op de achterstallige boeten. Zie pag. 22, noot 1.
2) Zie hiervoor pag. 139.
3) Blijkbaar was het gruithuis tevens tuighuis.
4) Zie pag. 155.
5) Wijnazijn wordt herhaaldelijk in verband met de buskruitbereiding vermeld. B.v. in de Arnhemse Stadsrekeningen.
6) Of brandewijn ook voor de bereiding van buskruit dient, moet in het midden gelaten worden.
7) Men moet deze 'pipers' als stadsmuzikanten beschouwen. Uit deze afdeling blijkt, dat zij in dienst zijn en maandelijks een vast loon ontvangen (1 rijder gulden). De maand wordt gerekend op vier weken, zodat er 13 betalingen plaats vinden per jaar. Een verdeling van het jaar in 13 termijnen komt meer voor, b.v. bij de accijnsheffing in Arnhem. Zie W. Jappe Alberts, De oudste stadsrekeningen van Arnhem (Fontes Minores Medii aevi, (1955), III, pag. 1 en 33.) Het loon van ruim 17 lb. per jaar is, vergeleken met dat van andere stedelijke ambtenaren relatief niet laag te noemen; zie hierna pag. 149 sqq.

	den drien spoelueden Jacop Jan ende Lenen elcken 1 ryder gulden.
19 april	Des sonnendach Jubilate verloent den drien spoellueden vorsc. elcken 1 ryder gulden.
17 mei	Des sonnendages op Pynxsteren verloent den dryen spoellueden elcken 1 ryder gulden.
14 juni	Des sonnendages na Odulphi verloent den drien spoellueden elcken 1 ryder gulden.
12 juli	Des sonnendages op avont Magrieten verloent den drien spoellueden elcken van eenre maent elcken 1 ryder gulden.
9 aug.	Des sonnendages avent Laurencii verloent den dryen spoellueden elcken van eenre maent elcken een ryder gulden.
6 sept.	Des sonnendages na Egidii gegeven den drien spoellueden elcken van eenre maent elcken 1 ryder gulden.
4 okt.	Des sonnendages nae Michaelis gegeven den dryen spoelluedene elcken van eenre maent elcken 1 ryder gulden.
1 nov.	Des sonnendages op Alle Heiligen gegeven den den drien spoellueden elcken van eenre maent enen ryder gulden.
29 nov.	Des sonnendages na sunte Kathrinen gegeven Coppenen[1] den schalmeyer alleen van eenre maent want die ander twe bueten weren 1 ryder gulden. Item doe die ander twe toe hus quamen oen elcken oeck 1 rider gulden gegeven van der selver maent.
27 dec.	Des sonnendages na Kerssdach den dryen spoellueden gegeven elcken van eenre maent elcken 1 rider gulden.
31 jan. 1473	Des sonnendages vor Purificatio Marie gegeven den drien spoellueden elcken van eenre maent elcken 1 ryder gulden.
21 febr.	Des sonnendages op avent Petri ad Cathedram

1) Jacob; zie hiervoor de post van 22 maart.

gegeven den drien spoellueden elcken 1 rider gulden.

Item der spoelluede loen facit 39 rider gulden maket 83 lb. 11 s. 5 d.

Item gegeven den drien spoellueden vor oer kleder elcken 6 ellen lakens maket 19 lb. 10 s. 3 d.

Den scharprechter[1].

15 maart	Des sonnendages op Judica gegeven meister Bruen 1 Rynse gulden.
19 april	Des sonnendages Jubilate 1 Rynse gulden.
17 mei	Des sonnendages Pynxsteren 1 Rynse gulden.
14 juni	Des sonnendages na Odulphi 1 Rynse gulden.
9 aug.	Des sonnendages avent Laurencii 2 Rynse gulden van twe maenden.
6 sept.	Des sonnendages na Egidii 1 Rynse gulden.

Item gegeven Rense van buele[2] 6 Rynse gulden van 6 maenden van meister Bruens wegen maket 13 Rynse gulden maken 31 lb. 16 s. 9 d.

Der scepenen presencien, ierst den 12 scepenen[3].

Andries Yseren Thonijss. halff presencium[4].
Henrick Kreynck.
Reynse Kreynck.
Andries Schymmelpennynck.
Aernt Yseren.
Aernt Berck.
Jan Kreynck.
Andries van Meermueden.
Alphert Yseren.
Henrick Asse.
Zeel Keppelman.

1) De beul, meester Bruen, is in dienst van de stad en ontvangt zijn salaris in 13 termijnen, evenals de stadspijpers.
2) De beulsknecht, die blijkbaar de beul verving.
3) Zie over de bestuursinrichting van Zutphen, C. Pijnacker Hordijk, Rechtsbr. der stad Zutphen (O.V.R., I, 2, 1881). Inleiding; en voorts J. Gimberg, Het stadsbestuur van Zutphen in de M.E., B. en M. Gelre, Deel XV, pag. 473 sqq. De nu volgende afdelingen geven inzicht in de samenstelling van het ambtelijk apparaat.
4) Andries IJseren overleed medio 1472 en ontving slechts de helft van het hem als schepen toekomende honorarium. Zie hiervoor, pag. 83.

Willem van Roederloe.

Elcken vorsc. 24 lb. maket toe samen 288 lb.

Item hir sal affgaen ½ jair presencium van selige Andries Thonyss.[1] als 12 lb soe blyffter 276 lb.

Den 6 raeden[2].

Henrick Kaelsack.
Willem Lerynck.
Evert Schoeldman.
Jan Kribbe.
Wyllem Reensse.
Reensse Kreynck.

Elcken vor syn presencium vorsc. 18 lb. maket toe samen 108 lb.

Den segelers[3] 8 lb.

Den reentmeister[4] 24 lb.

Meyster Henrick den secretario vor syn loen 13 oelde schilde maket 39 lb.

Den selven vor syn francyn[5] 3 lb.

Den selven vor syne cledinge[6] als ½ laken halff swartss coste 6 Rynse gulden maket 14 lb. 13 s. 11 d.

Jacobus den onderschryver vor syn loen 16 Rynse gulden maket 39 lb. 3 s. 8 d.

Den selven vor syn cledinge als ½ laken halff zwarts coste maket 14 lb. 13 s. 11 d.

fol. 46.

Otto Bolliken vor syn loen 24 lb.

Den selven vor syn rock van 6 ellen lakens ende 1 vierdel maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven voir syn voeder[7] 3 lb.

Gerit Kreynck vor syn loen 24 lb.

Den selven vor syn rock van 6½ elle lakens maket 7 lb. 11 d.

1) Zie hiervoor pag. 22, noot 1.
2) Zie hiervoor pag. 148, noot 3.
3) De beide oudste schepenen traden als zegelaars op.
4) Met rentmeester is hier de overrentmeester bedoeld. Hij was tevens schepen.
5) Perkament.
6) De stedelijke ambtenaren ontvingen behalve salaris ook nog een stuk laken. Naarmate de positie van de ambtenaar verschilde de kwaliteit.
7) Te weten: voer voor zijn paard. Soms ontbreekt de post voor voeder; dan treedt daarvoor in de plaats het recht om een paard te laten grazen in de stadsweiden.

Den selven voir syn voeder 3 lb.

Herman Tast[1] vor syn loen 24 lb.

Den selven vor syn rock van 6½ elle lakens maket 7 lb. 11 d.

Den selven vor syn vueder 3 lb.

Johan van Koellen[2] vor syn loen 40 lb. dat men oen betalen sal tot 4 terminen als Urbani Bertholomei Kathrine ende op sunte Peter ad Cathedram.

Den selven vor syn rock van 7 ellen lakens maket 7 lb. 11 s. 9 d.

Den selven vor 2 paer leerssen 2 postulaetsgulden ende 6 stuver maket 4 lb. 10 d.

Den selven vor syne peerde weide 7 lb. soe lange alss men den Marssch seyet[3].

Veenman vor syn loen 40 lb. to betalen op terminen soe vorscreven staen[4].

Den selven vor syn rock 7 ellen lakens maket 7 lb. 11 s. 9 d.

Den selven vor 2 pair leerssen 2 postulaetsgulden ende 6 stuver maket 4 lb. 10 d.

Vor syne peerde weide so lange als men den Marssche zeyet 7 lb.

Johan Huedemaker[5] vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Den selven vor syn loen 10 lb.

Herman van Zuest[6] vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

1) Stadsbode, die een belangrijker positie innam dan de rijdende en lopende boden, die uitsluitend met het overbrengen van brieven belast waren. Zo ook Gerit Kreynck, die ook als bode vermeld wordt.
2) Zie noot 1.
3) Zie pag. 149, noot 7. De uitkering van 7 lb. trad in de plaats van de beweiding van de Marsch.
4) Zie noot 1.
5) Bode belast met het bezorgen van brieven. Deze boden ontvingen een vast jaarloon, maar voorts een vergoeding per bodereis, zodat de werkelijke beloning belangrijk hoger was dan 10 lb. Behalve de in deze afdeling genoemde boden waren er nog boden, die geen vast loon ontvingen, maar alléén per bodereis betaald werden. De noodzakelijkheid om naast de boden nog andere boden in te schakelen ontstond uit het steeds drukker wordende schriftelijk verkeer van de stad, waarop ook de uitkering van extra-schrijfloon wijst (zie pag. 145, noot 10). De situatie met betrekking tot de bodediensten en de beloning daarvoor is in Zutphen geheel overeenkomstig aan die in andere Gelderse steden, met name in Arnhem.
6) Zie noot 5.

Den selven vor syn loen 10 lb.

Aelbert Liefferinck[1] vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Den selven vor syn loen 10 lb.

Henrick van Monster[2] onser stat loeper vor syn rock van 5 ellen lakens 5 lb. 8 s. 5 d.

Meyster Derick van Kranenborch[3] vor syn rock van 6 ellen lakens 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven van den sluesen toe verwaeren aver jair 4 lb.

Rutger, leyendecker[4], vor syn rock van 6 ellen lakens 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven vor syn loen dat hi der stat dack twie aver jair aver ryden ende dichte maken sal als dess noet is ende oen die reentmeister beveelt 17 lb.

Herman Derixzoen van den Koey to bernen vor der smytten[5] 2 lb.

Claess harnesmaker[6] vor syn rock 6 ellen lakens maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven vor syn loen 10 Rynse gulden maket 24 lb. 9 s. 10 d.

Item Goessen bagemaker[7] vor synen rock van 6 ellen lakens maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Item Derick Duvell[8] vor synen rock van 6 ellen maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Evert Bertoltss. onser stat voirsprake[9] vor syn cledinge als 6 ellen lakens 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven vor syn ossen weide 1 Rynse gulden maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Den selven vor syn loen 14 Rynse gulden maket 34 lb. 5 s. 10 d.

Den selven vor synen peerde weide 7 lb.

1) Zie pag. 150, noot 5.
2) Zie pag. 150, noot 5.
3) Dirk van Kranenborch verricht o.a. metselaarswerkzaamheden en wordt daarvoor per dag betaald. Daarnaast treedt hij ook nog op als sluisopzichter.
4) Rutger de leidekker wordt voor zijn werkzaamheden per dag betaald. Daarnaast verricht hij opzichterswerkzaamheden met betrekking tot de daken van de stedelijke gebouwen.
5) Zie hiervoor pag. 123, noot 7.
6) Wapensmid, die evenals de busmeester in stedelijke dienst is.
7) Boogmaker; in dienst der stad.
8) Belast met buskruit maken.
9) Stadsadvocaat.

Item meyster Herman Doerenbuss onser stat tymmermeyster vor syn cledinge als 6 ellen lakens maket 6 lb 10 s. 1 d.

Den selven vor syn loen 36 lb.

Meyster Peter van Lubick den bussmeyster vor syn loen 12 Rynse gulden maket 29 lb.

Den selven vor syn rock van 6 ellen lakens maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Meyster Derick Tyb den aersseter[1] vor syn rock van 6 ellen lakens 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven van der urclock toe verwaeren aver jair 12 lb.

Den selven toe vollesten tot synre husshuer 5 lb.

Den selven vor syn ossen weide 2 lb. 10 s.

Meyster Gerit tiecheler[2] vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Doeb Andriess. vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Den selven vor syn loen 30 lb.

Item meister Tielman den buysmeyster van Mons oen gegeven vor een vierdel jair loens 4 Rynse gulden ende vor een vierdel jairs van synre huysshuer 1½ lb. maket 11 lb. 5 s. 11 d.

Item den selven vor syn rock van 6 ellen lakens maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Item Gerit Vrilynck, den peender, vor syn rock van 6 ellen lakens ende 1 vierdel mackt 6 lb. 10 s. 1 d.

Den selven vor syn ossen weyde 2 lb.

Den selven van der neester Mersschporten[3] op ende toe te slueten op Walborgen[4] 6 lb.

Den selven vor syn loen 13 lb.

Item meyster Henrick van der Ruer onser stadmedicus 16 oelde schilde halff Paeschen ende halff Victoris maket 48 lb.

Dyemer den hueffsleger vor syn rock van 6 ellen lakens maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Aelbert die verwer vor syn ossen weyde enen Rynse gulden maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Jan van Kyken den bade vor syn rock van 4 ellen 4 lb. 6 s. 10 d.

1) Stadswondarts, chirurgijn.
2) Steenbakker.
3) De Binnen-Marschpoort, zie pag. 5, noot 2.
4) 1 mei, datum waarop het salaris werd uitgekeerd.

Jan Harmanss.[1] van syn rock van 6 ellen maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Meyster Bruen[2] vor syn rock van 6 ellen maket 6 lb. 10 s. 1 d.

Item gegeven uut meister Bruens huessken[3] jairlics Kathrin Wiggers 3 lb. gegeven Dericken den baden.

Item gegeven Brickwede[4] onser stad bussmeister 8 Rynse gulden ende 1 oert van der tyt doe hi ierst aen genamen wairt in Henrick Kreyncks reentmeister ampt als op sunte Symon Juden aevent Apostolorum vort mit oen gerekent die tyt hent sunte Peter ad Cathedram ende so sal syn tyd vort in gaen ende men sal oen des jairs geven 25 Rynse gulden ende kledinge ende huesvestinge syn presencium halff toe betalene op sunte Jacob ende halff Petri ad Cathedram maket 20 lb. 4 s. 2 d. fol. 47.

Den poerters[5].

Gerit Willemss. van den tol[6] toe bueren op dat tolhus ende van den boem toe slueten op ende toe bueten der Laerpoerten jairlix 20 lb.

Den selven vor syn rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Henrick poerter van der Marsschporten toe verwaren aver jair op Paesschen ende Victoris 10 lb.

Bertolt Daemss. van wegelt[6] toe boeren jairlix 2 lb.

Den selven van der veerster Spytaelsporten[7] op ende toe te slueten 12 lb.

Claws ten Dam van der Nyerstadporten op ende toe te slueten halff Paesschen ende halff Victoris 16 lb.

Jan Trippemaker van der neerster Laerporten[8] op ende toe te slueten 6 pont.

Beenseler van der veernster Laerporten[9] op ende toe te sluyten halff Paschen ende halff Victoris 12 lb.

Veenman van der neester Spyttaelspoerten[10] op ende toe te sluyten 6 lb.

1) Stadsbode, zie hiervoor pag. 150, noot 5.
2) De beul, zie hiervoor pag. 148.
3) De bodelie, zie pag. 114, noot 5.
4) Busmeester, opzichter van het geschut van de stad.
5) Bewakers van de stadspoorten.
6) Bedoeld is de markttol (weggeld); zie hiervoor pag. 15, noot 2.
6) Bedoeld is de markttol (weggeld); zie hiervoor pag. 15, noot 2.
7) Buiten-Spittaalspoort.
8) Binnen-Laerpoort.
9) Buiten-Laerpoort.
10) Binnen-Spittaalspoort.

Evert Mengerinck van den Vysschmarckt ampt[1] toe verwaeren aver jair acht lb.

Roloff van Till van den selven ampt toe verwaeren aver jair 8 lb.

Aernt Humbelt van der Vyssporten op ende toe te slueten 2 lb.

Den selven van der hammeyden[2] 1 lb.

Den selven van den kouwen[3] op Heelbergen[4] toe verwaeren 6 lb.

Den selven van den Vysschmarckt aver jair schoen toe maken 4 lb.

Den selven vor syn koevell van 1 elle lakens maket 1 lb. 3 s. 4 d.

Die selve noch van der hammeyde op ende toe te sluyten by Burgonyen[5] 2 lb. 10 s.

Den koeer[6] van den wagenen op toe dryven oen gegeven een rock van 5 ellen lakens maket 5 lb. 8 s. 5 d.

Ende hir sal hy die strate mede van schoen waeren.

Jan Zwenen onser stadweker[7] vor syn loen als tot 4 termynen als

Mey

sunte Jacop

sunte Marten op elcke termyn 8 lb. maket sunte Pauwel 32 lb.

Den selven vor syn rock als 6 ellen lakens maket 6 lb 10 s. 1 d.

Henrick Kaelsack van des tiegelers huess[8] 8 lb.

Bruen den moellener[9] vor syn loen 33 lb.

Philippus den moellener vor syn loen 33 lb.

Werner Uden van den tralien aver jair toe verwaeren ende schoen toe maken baven ende beneden van den watermoelen 5 lb.

1) Toezicht op de vismarkt.
2) Slagboom, afsluitboom.
3) Koeien.
4) Zie pag. 7, noot 4.
5) Zie pag. 32, noot 2.
6) Wachter, uitkijk.
7) Stadswaker, nachtwaker.
8) Vermoedelijk een aan Henrick Kaelsack verschuldigde rente, die op het huis van de steenbakker gevestigd was.
9) Uit deze en uit de volgende post blijkt, dat deze beide molenaars een jaarloon van de stad ontvingen. De molens waren derhalve niet verpacht.

Doe men die rekenschapp probierden ende aver lede 2 lb. 10 s.

Gegeven Otto Bolken van der rekenscap[1] toe schryven ende rede to maken aver jair 2 lb. 10 s.

Den selven vor syn pappier 4 lb. 10 s.

Den weidemeyster[2] Reent ter Hoffstede vor syn loen 12 lb.

Den selven van den swanen to verwaren aver jair 3 lb.

Gegeven den vrouken den boem to verwaeren by Barnhoff[3] aver jair 1 lb.

Willem Nevenoert van dat hy der stad schepinge[4] aver jair verwaert ende dat dair toe hoert oen gegeven 5 lb.

Den selven want hy mitten schepen van der stat wegen uutvaert sal hi hebben 2 witpenninck.

Den selven vor syn rock van 6 ellen lakens mackt 6 lb. 10 s. 1 d.

Gegeven toe presencien 10 lb.

fol. 48.

Van heervarden.

21 febr.

Des vridages na Invocavit Andries van Meermueden mit onsen borgeren een deels toe peerde na der Horst[5] ende weren uut acht dage mit 42 peerden hebben verteert 71 Rynse gulden ende 6 stuver mitten veerstat ende oer precensien.

Item doe sy weder quemen hedden sy int wynhuyss 16 witpenninck vor gruenevyssch 10 witpenninck vor stockvyssch 17 kr. vor herinck vort voir wyn broet bier ende onrade 56 qu. wyns mitten wyn die qu. 5½ kr. maket toe samen mitter presencien ende noch 9 kr. vor ali ende rosynen des avenss int winhus 190 lb. 18 s. 2 d. Item Trumpken was mede in der heervaert voir die Horst 8 dage dat vergeten wass in der voir summen des dages 2 stuver maket 1 lb. 19 s. 2 d.

1) De onderhavige rekening.
2) Opzichter van de stadsweiden.
3) Zie hiervoor, B. en M. Gelre, XX, pag. 118.
4) Zie pag. 114, noot 1.
5) De krijgstocht naar de Horst houdt verband met een actie van de Nederkwartieren tegen de aanhangers van Bourgondië, die met name de Veluwe en het Zutphense kwartier bedreigden met medewerking van de hertog van Kleef. Zie ook hiervoor pag. 83 en 84.

17 mei	Item dess sonnendages op Pynxsterdach Wilhem

van Roederloe[1] mit onsen boergeren na Kuelenborch[2] der om trynt weren 100 schutten ende hadden mede toe teergelde ende dat hy to Arnhem schuldich dat toe samen beloept mitter presencien 80 lb. 4 s. 4 d. Item hadden sy mede aen provande ende mede doe si weder quemen dess avendes in der scepenen huess 16 vat biers dat vat 11½ stuver dair 1 ledige ton van verlaren wort vor 4 stuver. Item 3½ molder roggen aen broede dat molder 10 stuver coste 17½ kr. toe backen. Item 3 tall schollen dat tall 15 stuver die sy mede nemen ende een tall des avents doe sy weder quemen dat tall 5 stuver. Item gecofft van Fye Cryncks wyff ½ vat botteren dat weder om quam dat die reentmeister weder vercoffte dair an verlaren wart 6 stuver, noch hadden sy mede twe vierdel botteren die aver wuegen 18 lb. facit 3½ Rynse gulden 2½ stuver ende 1 wage kesen ende 4 lb. dair weder om aff brachten 43 lb. keses facit die kese 32½ stuver. Item noch 183 lb. specks dat 100 7 oert Rynse gulden facit dat speck 3 Rynse gulden 5 stuver ende 1 oertken. Item ½ molder arweiten ende 3 spynt vor 18 stuver. Item gegeven Geertken Peenders wyff 84½ kr. dess avendes dat sy den reentmeyster verlecht had des avents doe se weder gecomen weren aen keerssen ende 1½ spynt salts etick ende koeken dair men den ael mede to makeden ende 20 lb. botteren. Item 11 stuver vor grunen ael[3] den si dess avents hadden ter maeltydt ende 9 qu. wyns die qu. 5½ kr. Item Jan van Koelen[4] int heer gesant van beveel der scepenen die uut was 3 dage verteerden mitter presencien 50 kr. Item Willem Nevenoert[5] gesant mitter baerse[6] aen Reeroert[7] die onse volck weder

1) Schepen van Zutphen.
2) De heer van Culenborch stond aan de Bourgondische zijde; zie hiervoor pag. 56, noot 1, en pag. 91.
3) Verse aal.
4) Zie hiervoor pag. 150, noot 1.
5) Zie hiervoor pag. 155.
6) baardze, bargie, oorlogsschip.
7) Rhederoord.

haelden dair hi ende syn gesellen 1 dach aver weren als Wilhem 1 dach dess dages 1 kr. sin soen 1 dach Pauwel Janss. 1 dach Evert 1 dach elcken des dages 4½ kr. ende verteerden aen bier ende broede der wyl 12½ kr. ende Gerit Saliken van der baerdsen op toe dryven gegeven 11 kr. Item Wilhem van Sickele gegeven van dat hy mede uut was 25 kr. ende Gerit Momme 12 kr. die den peender mede halp voir schoetelen. Item Peter onsen bussmeister gegeven want hi mede was 52 kr. den trumper want hi mede was van 7 dage gegeven 14 stuver maket 153 lb. 19 s. 1 d.

Item noch Doebben den veer[1)] gegeven van den voetman vorscreven aver gevoert ende van den wagen die die vitalie haelden aver ende weder aver gevoert 57 kr. ende 1 oertken maket 2 lb. 6 s. 10 d.

Item Veenman mede gedaen doe hy mitten scholten van Zutphen na Bueren reedt 7 Rynse gulden ende in Herman Bernershus verteerde die scholte van Zutphen Gysbert Lansync doe hy uut reed ende to hus quam van Bueren aen haver hoy ende den jongen oer maeltyden 3 Rynse gulden. Item noch betaelt Willem van Keppel 1½ Rynse gulden dat hi to Bueren verspaert had. Ende Henrick van Kerven 7 oert Rynse gulden ende Jan die Vryse 7 oert Rynse gulden ende 5 nacht row voeder toe 4 peerden elcker nacht 1 butken. Item Veenman gegeven vor synen sadel 1 postulaetsgulden ende 1 postulaetsgulden to verdrincken. Item to Arnhem in der herberge doe sy dair quemen ende weder om quemen dair verteert 3 Rynse gulden ende toe veerstat toe Zutphen 5½ stuver ende to schoon Geritshus verteert doe sy ierst uutreden ende weder om quemen dess schulten knechte 1 Rynse gulden ende 12 stuver maket 53 lb. 4 s. 2 d.

1) Veerman.

14 okt.	Item dess Woensdages na Santgangen Alphert Yseren ende Wilhem van Roederloe mit onsen

burgeren gereyset ingeen averveerdel mitter banreheren ende steden uutten vierdel van Nymmegen ende van Arnhem na den greven van Moersse als voir die Nyestad[1] ende hadden mede toe teergelde 70 Rynse gulden ende oen na gesant mit Herman den baden 60 Rynse gulden ende doe sy weder quemen dede die reentmeyster Jan van Koellen 11 Rynse gulden ende 8 stuver ende hadden mede 150 specks ende 25 lb. doe sy weder quemen dat 100 2 gulden, 1 halff vaet botteren wuegen 11 lb. myn dat vat 5½ gulden ende van Willem Becker 1 wage kesen ende 12 lb. vor 20½ stuver ende 3 tonne bierss ende doe sy weder quemen 2 tonnen biers die ton 11½ stuver een molder rogge aen micken dat molder 11 stuver ende 4 kr. toe backen. Item 151 lb. gruenss vleysch doe sy weder quemen 4 lb. am 1 witpenninck. Item bleven onse scepenen schuldich Reent Janss. onsen weert 36 Rynse gulden to Nymmegen van vitalien die oen Reent vorscreven dair geworven had dese mede nemen noch 4 Rynse gulden ende 7 stuver die Rent vorscreven tot leent betaelden die onse borgere dair verteerden doe sy weder quemen. Item bleven sy noch toe Arnhem sculdich in der herbergen 4 Rynse gulden. Item gegeven Geertrut des peenders wyff vor 2 spynt erweiten[2] ende etyck ende loeck ende drie manden 32 kr. ende vor oeren arbeit gegeven to verdrincken 12 kr. Item Gerit Mommen want hi mede uut was 19 dage ende oer kock was oen gegeven 15 stuver ende Henrick Kolckynck 12 stuver ende Tubus 2 stuver die oen al geholpen hebben toe der koeken. Item meister Derick Tyb den arsseter gegeven van 19 dage 38 stuver ende den trumper oec van 19 dag gegeven dess dages 2 stuver. Item Snabben gegeven van enen wagen gedreven 7 witpenninck. Jan Meewss. gegeven 1 postulaets-

1) Deze actie is een onderdeel van de activiteit, die Vincentius van Meurs ontplooide na zijn aanstelling als hoofdman van Gelre, en Zutphen; zie Staten van Gelre en Zutphen, II, pag. 86.
2) Erwten.

gulden dat hi onse borgere van Arnhem uut halp vueren to water ende die schepe weder op halp brengen ende Hessel gegeven 12 stuver die de bartsse ende vlotschip op dreeff toe Yseloerde[1] ende verteerden onderwegen 40½ kr. ende doe die kaerluede uut vueren mitten wagenen nemen sy mede 3 molder haveren dat molder 17 kr. Item doe onse vriende weder quemen verteerden sy zavens int wynhus 14 qu. wyns die qu. 5 kr. ende na 5 qu. Item den veer toe Arnem gegeven 1½ Rynse gulden. Item Ryquyn Saliken gegeven 1 oert Arnemssce gulden ende 4 witpenninck vor 1 ton die sy verlaren hadden. Item Wynolt Heeckmans wyff gegeven 1 Arnemss gulden vor 1 peerdt ende 13 witpenninck vor 1 haem reep ende een toem die oer verlaren was. Item Jan Goessenss. van 2 peerden 2 Arnemss gulden ende 6 witpenninck die onsen scepenen verlecht had ende 5 witpenninck die oen die scepenen gelaefft hebben van dat hy die wagen gedreven had. Item Jan Nusynx zoen 5 witpenninck want hy oeck die wagen gedreven had ende den selven Jan Nosynge zoen gegeven 2 Arnemss gulden vor 2 peerde dat syn vader solde hebben. Item Egbert Haetkync gegeven 6 oert Rynse gulden want syn peert geschoert wart. Item gegeven Jan van Koelen van dat hy Tyman Hynken peerdt op synen stall gehad hefft 14 dage lanck ½ Rynse gulden. Gegeven to presencien mit 3 knechten 10 stuver gegeven Maurissken 1 Arnemss gulden van enen perde maket 535 lb. 3 s. 9 d.

Summa septima 2552 lb. 19 s. 1 d.

fol. 49.

Summa summarum van allen uitgeven 12308 lb. 1 s.

Dat uitgeven gekort tegen dat opboeren so blyfft die stat den reyntmeister Henrick schuldich 297 lb. 1 s. 4 d.

1) Zie pag. 61, noot 4.

Brieven van I.D. Fransen van de Putte uit diens planterstijd medegedeeld door Dr. R. Reinsma

In 1864 wierp Fransen van de Putte in de Tweede Kamer op de hem zo typerende wijze een terugblik op de koloniale politiek na 1849. 'Wie herinnert zich niet, hoe, toen de geachte afgevaardigde uit Almelo (baron Van Hoëvell) hier voor het eerst eenige Javaansche en Maleische namen noemde, een algemeen gelach opging in deze Kamer? Hoe toen die spreker met zijne gevatheid een oogenblik stil hield, en daarna, evenals Pitt in het Engelsche Parlement, zeide: gij zult dat lachen wel verleeren! gij zult u aan die namen moeten gewennen, want weldra zal de koloniale politiek diep ingrijpen in die van Nederland!'[1]. Zo iemand tot die diepe ingreep bijdroeg, dan was het wel de planter Fransen van de Putte. Terecht noemt C.Th. van Deventer, de man van de 'ereschuld', hem in één adem met Raffles en graaf Van den Bosch[2]. Het is merkwaardig, dat de sociaal-economische denkbeelden van Fransen van de Putte nog nimmer tot een studie-object zijn gemaakt. Nog in 1938 wees Brugmans[3] er op, dat het niet bekend is, welke staatsopvatting bijvoorbeeld de basis vormt van de liberale onderwijspolitiek, die Van de Putte in de jaren 1863 en 1864 in Ned. Indië introduceerde. 'Men bedenke', zo schreef hij, 'dat Fransen van de Putte zijn biograaf tot dusver nog niet heeft gevonden'.

Weinig wist Nederland van deze Indische oudgast af, toen hij in 1862 voor Rotterdam als lid der Tweede Kamer optrad, en in januari 1863 'met loode schoenen'[4] naar Den Haag

1) Ontleend aan *I.D. Fransen van de Putte*, Parlementaire Redevoeringen, Schiedam, 1873, deel II, blz. 144.
2) *C.Th. van Deventer*: I.D. Fransen van de Putte. Ter nagedachtenis; in: De Gids van 1902, deel II, blz. 128 e.v.
3) *I.J. Brugmans*, Geschiedenis van het onderwijs in Ned. Indië, 1938, blz. 153, 154.
4) 'Ik ga ten 3 uur 25 naar Den Haag, met loode schoenen, want ik offer veel op, met groote kansen van veel verdriet, miskenning en niets dat mij aantrekt, als de goede zaak te helpen behouden' (Fransen van de Putte aan Mr H. Tels, 29 jan. 1863, gepubliceerd in de N.R.Crt. van 22 maart 1922).

reisde, om met Thorbecke de aanvaarding van de hem aangeboden portefeuille van Koloniën te bespreken. En ondanks de levensschetsen van Pekelharing (1899), Pierson, Zillesen, Van Deventer en Van Bevervoorden (alle in 1902), en een artikel van Van Vollenhoven (1922), is de achtergrond van Van de Putte's koloniale denkbeelden nog niet uit de grondverf gekomen.[1)]

Nu wordt het de historicus ook niet gemakkelijk gemaakt. Men bezit van Van de Putte de brochure: 'De regeling en uitbesteding van de suiker-contracten' (Goes, 1860) en enkele artikelen in de N.R.Crt. van datzelfde jaar. De echte Van de Putte, impulsief, fel, zich zeer goed bewust van zijn practische ervaring en kennis, is er moeilijk in te vinden. Het boekje was zijn eerste pennevrucht en de gedachte, dat hij zich thans tot het publiek wendde, heeft hem, die geen bekwaam stilist was, geremd. Verder heeft hij menige bladzij gevuld in de Handelingen der Tweede Kamer (1862-1880) en Eerste Kamer (1880-1902). Maar opnieuw is het de vraag, of Van de Putte's denkbeelden hierin zuiver zijn weergegeven. Als minister merkte hij eens op: 'Men heeft mij reeds gewezen op de min vurige wijze van spreken mijnerzijds, maar ik geloof, dat zelfs het vurigste paard, kort te voren in de prairiën gestrikt... voor dezen wagen gespannen (t.w. de ministeriële, R.) wel mak in het gareel zou loopen'[2)]. Kritiek en tegenwerking noopten hem dikwijls tot een compromis. De echte Van de Putte, niet gewoon 'om hetgeen men in de dagelijksche zamenleving noemt een duivel op zijn hart te smoren', vindt men in zijn brieven. Helaas schijnt van zijn correspondentie en aantekeningen veel verloren te zijn gegaan. In het Rijksarchief zijn geen particuliere gegevens van Van de Putte aanwezig. Het familie-archief (berustende bij Jhr. Mr. G.C.J. van Reenen te Den Haag, kleinzoon van Fransen van de Putte) bevat weinig, dat inlicht over de sociaal-economische denkbeelden van deze grote staatsman.

1) In de Gids (98ste Jg., 1934, deel III, blz. 294-324) schreef Mr. H.A. Idema: 'Fransen van de Putte op Java. 1849-1859'. Het artikel geeft een levendig beeld van de plantersmoeilijkheden van Van de Putte en van zijn financiële transacties. Ook vermeldt het enkele artikelen, die Van de Putte in deze jaren in de Javasche Courant plaatste. Het stelt echter teleur als men er in naar een ietwat uitvoerige tekening van de sociaal-economische denkbeelden van Van de Putte zoekt.

2) Ontleend aan *B.H. Pekelharing*, I.D. Fransen van de Putte, in: Mannen en Vrouwen van Betekenis in onze dagen, Haarlem, 1899, blz. 364.

Herhaaldelijk getuigde Van de Putte, dat zijn belangstelling voor de koloniale zaken op Java werd gewekt, en dat hij daar tot een gevestigde en innige overtuiging kwam[1]. Het is daarom van groot belang, dat de Handschriftenafdeling van de Koninklijke Bibliotheek enkele brieven bevat, door Van de Putte in de vijftiger jaren aan Jhr. J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg, een oom van zijn vrouw, geschreven vanuit Pandji (residentie Besoeki). Hij had hier in augustus 1849 de administratie van de pasgebouwde suikerfabriek aanvaard, en was er in 1851 huurder, later eigenaar van geworden. Zijn planterservaringen deelt hij uitvoerig mee; ook zijn kijk op de werkzaamheden van Van Hoëvell, het Indische Genootschap, de Tweede Kamer. Aanvankelijk handelde de correspondentie slechts over de eventuele aankoop van een suikerplantage. Later kreeg zij de bedoeling - en daardoor wint zij bijzonder aan betekenis - zijn denkbeelden over de te volgen koloniale politiek mee te delen aan een man, die, naar hij aannam, spoedig een overwegende invloed zou uitoefenen als Kamerlid, Minister van Koloniën of G.G. Het is bekend, dat Van de Putte's oom inderdaad in 1861 als M.v.K. is opgetreden, al was het hem niet beschoren, constructieve arbeid te verrichten. Deze bleef aan Fransen van de Putte voorbehouden!

We hebben gemeend, in de brieven geen coupures te moeten aanbrengen, al zijn er - met name in de eerste brief - gedeelten, die over zaken van zeer ondergeschikt belang handelen. Daar er zo weinig materiaal voorhanden is, dat ons de man toont van het fiere woord: 'ik ben ik'[2] is een uitgave van deze correspondentie alleszins verantwoord.

1) Zie bijv. zijn Parlementaire Redevoeringen, deel I, blz. 118.
2) 'Ik loop niet in het gareel eener partij; ik ben ik.' Fransen van de Putte in de Eerste Kamer, 1863 (Parlementaire Redevoeringen, deel I, blz. 243).

1. Fransen van de Putte aan J.P. Cornets de Groot[1] van Kraayenburg.

Pandji, den 24 Mei 1854.

Waarde Oom[2], Uwe aangenaame letteren, d.d. 22 Maart, gewerden my met bylagen, procuratie[3], schryven van v. Heel[4] te Passaroean, waar ik werkzaam was voor de aangelegenheden der fabriek de Goede Hoop, behoorende aan de erven van Mevrouw van de Poel; ik kon dus met keerende post niet antwoorden, maar was op de goede plaats om informaties in te winnen, waarmede ik my direct had bezig gehouden. - De fabriek Jacatra-Oost □alias Kraton□ was eenige maanden geleden verkocht aan de Heeren W. Majer en Co. te Passaroean op zeer gemakkelyke voorwaarden à *f* 350000; hadden wy toen uwe inzichten geweten, wy hadden voor Willem de koop kunnen sluiten, maar dat was nu te laat; met een kleine avans zouden die Heeren echter misschien niet ongenegen zijn □niet te boven gaande uwe limiten□ de fabriek over te geven. Kraton is in een goede staat, nieuwe machines, goede ligging voor afscheep, enz. Er is een zeer goede arakdistelary aan verbonden, die nog eene winst naar myne berekening kan geven by goed toezicht van 10 tot 15 mille 's jaars. *Vroeger*, toen die oude contracten zulke enorme winsten afwierpen, werd er van die kleinigheden geen werk gemaakt. Bestond dezelve niet, ik zou ook niet aanraden om dezelve op te richten, vooral niet op andere fabrieken, die niet zoo goed gelegen zyn voor afvoer, maar zooals ik zei, op Kraton kan het nog wat geven. De

1) Jhr. J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg (1808-1878); 1830 eerste commies ter algemene secretarie te Batavia; 1832 hoofdcommies; 1834 eerste adjunct-, 1837 algemeen secretaris der Ned. Indische regering; 1842 secretaris-generaal van het Departement van Koloniën; 1847-1851 lid van de Raad van Indië; in 1861 korte tijd Minister van Koloniën.
2) De echtgenote van Fransen van de Putte, Lucie Henriette Cornets de Groot, was een dochter van Johan Hora Cornets de Groot (1796-1831), een oudere broer van Jhr. J.P.C. de Gr. van Kr.
3) Een copie van deze procuratie is in map Xld onder nummer 18-19 aanwezig. Er valt uit op te maken, dat het echtpaar Cornets de Groot de op Java achtergelaten gelden wilden gebruiken, om ten voordele van hun twee kinderen, Jhr. Adriaan Willem (1831-1876; in de correspondentie Willem genoemd, ambtenaar bij het B.B. op Java), en Jvr. Sophia Maria Johanna (geboren 7 april 1833) een suikeronderneming te kopen. Onder no. 20-27 vindt men, van de hand van Cornets de Gr. van Kr., een uitvoerige berekening van de eventuele exploitatie en aflossing.
4) Van Heel, rijk geworden suikerfabrikant te Den Haag.

gronden zyn *niet* superieur, maar er is toch in der tyd veel suiker gemaakt en met *tact* en yver is er nog wel wat te doen. -

Nadat het tienjarig toegezegde contract voor de fabriek de Goede Hoop zal geteekend zyn, wordt ook deze onderneming verkocht. Wy kunnen daar - sauf nadere instructies - echter niet op attendeeren, omdat uw voorschrift pertinent is van eene onderneming van minstens *400* bouws. De Goede Hoop heeft er slechts *245*, maar superieure gronden; de Heer van Heel kent dezelve als grenzende aan Gayam. De machine er van ligt op Passaroean om naderen oogst op te zetten. - Reeds in 1851 was voor die onderneming, gelyk met de anderen, een verlengcontract van 10 jaren toegezegd. Doch eene regterlyke kwestie - over het al of niet opnemen der voorkinderen van Mevrouw van der Poel - hield die zaak op en toen eindelyk eene depositie van het Hooggerechtshof die besliste, stierf Mevrouw van der Poel; het Gouvernement weigerde met den Resident - als erfgename zyner vrouw - te contracteeren, op grond, dat Z. Ed. G. ambtenaar was, waarom ik dat aandeel overgenomen heb, om een eind aan de zaak te maken. Ik heb nu een provisionneel verlenging contract voor één jaar en zoodra de regter verlof aan myne partners - de minderjarige kinderen van Mevrouw Van der Poel - gegeven heeft, zal het contract voor 10 jaren geteekend worden. Alsdan verkoopen wy direct: 1e, om de boedel tot een einde te maken; 2de omdat ik my tot Pandji wil bepalen en het alleen heb overgenomen om een einde aan de zaak te maken; 3de, omdat de eigenaar van de wederhelft - failliet door zyne onderneming van vrye cultuur *Alkmaar* - gedwongen wordt te verkoopen door zyne crediteuren.

Ik kan daarin met Uw Willem ageeren als zynde contraparty; vooral daar ik voor de belangen der aan my toevertrouwde minderjarigen moet zorgen; zoo ook die der crediteuren van Beckholst, die hunne belangen, voor zooverre die onderneming betreft, aan my hebben opgedragen. Maar ± schat ik de waarde op *f* 200000, -, waarby komt overname der vacuumapparatus, opstellen en in orde brengen van de fabriek ± *f* 50000, -, zegge samen *f* 250000, -.

De laatste jaren maakte die fabriek circa 12000 pikols gemiddeld. Consulteert hierover s.v.p. met de Heeren van Aalst[1)]

1) De Heer D. van Aalst te Nijmegen was, evenals Van Heel, een naar Nederland teruggekeerde, rijkgeworden planter.

en van Heel, dan kunnen Willem[1)] en de Hr. Potter[2)] daarover met my onderhandelen en in transactie komen; voor minder als het opgegeven cyfer zal die fabriek echter niet te krygen zyn. -

Op Passaroean ontving ik ook schryven van Willem en heb my, terugkeerende naar Pandji, hoewel ik moest gaan malen, en haast had, een nacht by den Heer Potter opgehouden om met hem te consulteeren. Wy hebben ons bepaald tot het volgende: vooreerst informatien in te winnen over Kraton en andere ondernemingen, die misschien te koop komen, onder inwachting uwer rescriptie over *de Goede Hoop*. - Maar wy vonden het zeer nodig, om verschillende redenen, [dat] Willem hier kwam. Wy zyn nu juist begonnen te malen; op Pandji is hy natuurlyk een welkome logée; hy kan dan alles leeren, afzien, zoodat hy op de hoogte komt. In 2 à 3 maanden, gedurende het maal-saizoen, met goede wil, kan hy veel leren en zien, alvorens een définitieve koop te sluiten; of het hem wezentlyk bevalt; hy kan dan de zaak van alle kanten bekyken. De Heeren van Aalst en van Heel zyn buitengewoon gelukkig geweest niet alleen, maar hebben de anti-cultuurstelselachtige beweging niet beleefd, die hier bestaat sedert D.v.T.[3)] gouverneur-generaal is geworden. - De G.G., bezielt met eene vaste wil om misbruiken, die hier en daar wezentlyk aan het stelsel kleefden, weg te nemen, gaf daar de impulsie aan, liet zich op audienties uit over de *onregtmatige* winsten, die de contractanten lang genoten hadden, enz. Dit was genoeg om de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur (de meeste ten minsten) plus royaliste que le roi te maken en in plaats van bescherming van den inlander liet men dat hoofd-but varen en veranderde het in een stelsel van tegenwerking en vervolging der fabrykanten, dat op sommige plaatsen onhoudbaar is. B.v.b. alle vrywillige arbeiders, die wy hebben als schuimers, vuurstokers, karrevoerders, zyn contract-menschen, contract is in hunne taal *sijnoniem* met voorschot; al hebben zy ook eene notarieële overeenkomst voor een jaar en zy lossen de schuld af in ééne

1) Zoon van Jhr. J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg (zie noot 3, blz. 163).
2) I.A. Potter, Suikerfabrikant op Probolingo.
3) Mr. A.J. Duymaer van Twist (1809-1887), lid van de Tweede Kamer van 1843-1851, Gouverneur-Generaal van Ned. Indië van 1851-1856. Daarna van 1858-1862 weer lid der Tweede Kamer, 1865-1881 der Eerste Kamer.

maand, rekenen zy zich in gemoede en ter goeder trouw ontslagen van de verbintenis.

Dit hoog-gevierde stelsel van vrywillige overeenkomsten is dus daadwerkelyk niets anders als een pandelingstelsel, er zyn maar twee alternatieven om vrywillige overeenkomsten te sluiten: ten eerste omkooping van hoofden; ten tweede speculeeren op de zucht tot verkwisting van den inlander door het geven van groote voorschotten. Het eerste is meer gebruikelyk by vrywillige aanplantingen, het tweede by de werkzaamheden: karrenvoerders der fabrieken. Ik calculeer, dat er aan de fabrieken op Java ± 25000 vrye arbeiders zyn en ik durf duizende te verwedden, dat er geen tien zyn, die geen schuld hebben.

Vroeger ging dat echter zonder moeite en kwam men zelden, sauf overlyden, geld te kort. De policie achterhaalde de weggeloopen kerels, bragt hun op de fabriek terug en dat gebeurde zelden, omdat het volk zich door die schuld verbonden achte. Nu echter wordt men, als men komt klagen, naar de landraad verwezen en compareert daar b.v.b. van de Putte contra Pa Sariman c.s., liegen en valsche getuigen voorbrengen zien de inlanders geen been in, ik geloof zelf[s] geen kwaad, en eindelyk winnen wy - na twee malen twintig paal naar de landraad gereden te hebben en ons daar eenige uren verveelt te hebben - onze zaak, en Pa Sariman c.s. worden niet gedwongen om naar de fabriek te gaan en daar hun voorschot in te verdienen, maar gecondemneert om terug te betalen met kosten, schaden en interesten, de genotene voorschotten, desnoods by executie; maar wat valt er by hun te executeeren? Zy brengen alles by hun buurman, maar dat is nog niet mooi genoeg, maar het politieke gezag van den Resident verbiedt den deurwaarder de toegang tot de dessa, om een vonnis uit te voeren, dat diezelfde Resident als president van den landraad geslagen heeft! Dit is historique, en zegt men, waarom komt de fabrykant niet in appèl, waarom beklaagt hy zich niet? omdat de fabrykant, die in den regel op zware lasten zit en buitendien zyn belang kent, *nimmer* klaagt, want al wint hy zyne zaak, verliest hy het toch. - Men moet op Java zyn en in de binnenlanden in de laatste drie à vier jaren gewoond hebben, om zulks te gelooven. - Er waren grove misbruiken, zy bestaan plaatselyk nog enkel, maar men is tot een ander *uiterste* overgeslagen, men beschouwt de fabrykanten als knevelaars en geldwolven, uitzuigers; het is zoo mooi om philantropisch te zyn ten koste van een anders beurs, maar men gaat

hier *dezelfde* weg op als de Engelschen met hunne ultra-philantropische bescherming der kaffers tegen de boeren, en waarvan zy nu het verkeerde - doch te laat, nu het land verlaten en verwoest is - inzien, nu zy zelve telkens de kaffers moeten verdelgen en de voormuur van de boeren missen. - Maar het is, of vorsten en volken dikwyls met blindheid geslagen zyn voor het boek der geschiedenis en nimmer inzien, dat diezelfde oorzaken diezelfde gevolgen hebben.

Doch ik ben onwillekeurig van myn eigentlyke onderwerp afgedwaald, en dat, terwyl ik overhoopt met werk zit en veel met de mail te schryven. - Per jongste post weer één brief van Willem; hy wilde zyn ontslag nemen. Ik raad hem zulks *bepaald* af; men krygt dat spoedig, maar komt er niet makkelyk weer in. Ik schryf hem daarom hedenavond nog, om verlof te vragen, desnoods buiten bezwaar van den lande. -

De berekening van Kraton à 18000 pikols, waarvan 12000 no. 18, alsook de prys der vrye beschikking, is wel wat hoog; alle fabrieken zyn geen Soember-Kareng[1]. Ook Willem maakte die opmerking, dat my nogal genoegen deed. Het is beter, hy wat laag, als te hoog gestemd is.

My dunkt, de Heer van Aalst moest eens na drie jaren met aflossen beginnen, dat is toch UEd. hetzelfde. Hy is dan voor afloop van het contract er toch uit en het vermakkelykt Willem.

In détails kan ik verder nog niet treden; weest verzekerd, ik de zaak behartigen zal; ik hoop [dat] Willem spoedig hier komt. Op Besoeki vindt hy Kniphorst, die kontroleur van de hoofdplaats is. Van uwe procuratie zal ik zoo veel noodig gebruik maken, b.v.b. om my namens UEd. borg te stellen voor Willem, zoodat het licht wordt, hem een obligatie, faveure UEd., by het trekken der wissels laten passeeren, en eene ook faveure Sophie[2]. Wanneer is zy meerderjarig? Het is, dunkt my, beter en legaler, het aandeel op haar naam direct komt; daar dient zy dan eene procuratie voor te zenden, en komt het my doelmatig voor, zy met Willem dan eene acte van associatie aangaat, waarby het beheer uitsluitend aan Willem wordt toegekend, en zy eerst dan uitkeeringen krygt, als de zwaarste schuldenlast is afgelost; anders kan het eventueele lakie[3] van

1) De fabriek, waarmee de heer Van Aalst rijk geworden was.
2) Zie noot 3, blz. 163.
3) In de 'Dictionnaire de termes de droit coutumier indonésien' (1934) is het woord lakie niet aangegeven. Wel laki = echtgenoot. Van de Putte heeft stellig met dit woord de eventuele echtgenoot bedoeld.

Sophie het Willem wel eens lastig maken. Het is beter, die zaken van den beginne af aan goed te settlen, want later komen er moeyelyke kwesties; ik heb daar zoo de treurige ondervindingen van, wel niet voor my zelven, maar q.q.[1].

Zoodra er iets byzonders is, schryf ik UEd. nader. Misschien schryf ik van Heel ditmaal niet. Groet hem dan s.v.p. van my[2]. Geloof my hoogachtend,

Uw Toegenegen Neef

I.D. Fransen van de Putte.

Kon. Bibl.; Archief Cornets de Groot Xld, no 11-15, orig.

2. Fransen van de Putte aan J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg.

Pandji, den 15den November 1854.

Waarde Oom. Uwe hartelyke letteren, d.d. 23 augustus j.l. liggen beschuldigend op myn schryftafel, maar U zult over het verlate antwoord wel myne excuses aannemen, als ik zeg, dat ik by de ontvangst van Uw schryven ongesteld te bed lag, later veel druktens had, ik was genoodzaakt geweest myn machinist de deur uit te zetten en had avary aan myne machinerien, nu deze dagen tobde ik met veel regen. Altemaal miserie, ik heb nog nimmer zoo'n onaangename sukkelende maaltyd gehad; het resultaat is echter by slot van rekening weer zéér goed en dan zyn die kleine verdrietelykheden spoedig vergeten. Maar als het groote publiek eens met ons de laatste maanden had moeten sjouwen, het zou niet zoo'n groot denkbeeld van de positie eens suikerfabrykants hebben. Zoo lang als men ten minsten nog niet als de Heeren van Heel en van Aalst die ampas en stroopboel aan anderen kan overlaten.

Uwe boven-genoemde letteren waren my dubbeld aangenaam, omdat ik daaruit zag, ik geheel in Uw geest gedacht en gehandeld had, ergo uw eerste schryven goed begrepen. Jacatra-Oost stond ook by my op de voorgrond. Ik opende dan daarover onderhandelingen met Majer, met wie ik veele en groote zaken seedert 1851 gedaan heb en wiens firma te Soerabaya, Majer Matzen en Co, ook myne agenten daar zyn. Zy wilden de

1) qualitate qua, als gemachtigde.
2) Hier volgen enkele groeten aan familieleden.

fabriek geven voor 350 mille, de prys, waar zy hem voor gekocht hadden. Ik ben een paar keeren zelve te Passaroean geweest en heb een massa correspondentie daarover gevoerd, zoodat ik precies op de hoogte was, toen Willem overkwam. Ik meen U reeds vroeger gezegd te hebben, dat de gronden van Jacatra-Oost niet byzonder zyn, maar de fabriek heeft 494 bous en heeft in de tyd, toen Hofland[1] nog vigelant was, 10 tot 20 mille pikols afgeworpen. Het is myne moreele convictie, dat à force van *zeer veel* zorg door den fabrykant zelve over den aanplant, en met guano en Katjangkoeken, die productie weer te bereiken is: de fabriek heeft in myne oogen, met het oog op de toekomst, veel voor, omdat - zo ergens - daar vryen arbeid mogelyk is en om de aangenaame en zeer voordeelige ligging. Hoewel dus uitgaande van 494 inplaats van 400 bous, komen myne berekeningen en die van den Hr. Potter[2] vrywel met de Uwe overeen: hetgeen gemiddeld zou geweest hebben, dat Jacatra-Oost Willems eigendom, à peu près onbezwaard, zou geweest zyn na ommeloop van het contract; dat is, ja, onzeker, vol risico en niet zeer brillant, maar ik heb de overtuiging, dat men geene onderneming meester wordt op meer voordeelige termen. Ik heb myn aandeel in Pandji, 500 bous, van Cremer gekocht à raison van *f* 500000, - het geheel, en wel hem ¾ contant betaald, de rest moest ik deelen in een hypotheek, waarmede onze fabriek bezwaard is. Van Heel[3], die als een monster van geluk, van orde en van de ware zuinigheid genoemd wordt - en te regt - werkte ook 8 jaren op Gayam, alvorens die onderneming vry was, en dat waren nog andere tyden, toen de pikol suiker *f* 4, - in plaats *f* 8, - kostte. -

Om kort te gaan, eens in eene suikerzaak willende, in verband met de instructie van U gekregen, was ik vóór den aankoop van Jacatra-Oost gestemd. Toen Willem echter hier kwam, was hy tegen die fabriek ingenomen; men had hem niet geheel ten onregte die gronden als uitgeput beschreven, het woonhuis was niet te gebruiken, etc. De Heer Potter, wiens berekeningen met kleine verschillen met de Uwe overeenkwamen, was, non obstant die cyfers, ook tegen die fabriek ingenomen om de slechte gronden; het riet, dat toen vermalen werd, was niet

1) P.W. Hofland, zeer bekend suikerfabrikant op Oost-Java, die de Hollandse machinerieën hier introduceerde (zie *M.G. De Boer*, Honderd jaar machine-industrie op Oostenburg, Amsterdam, 1827-1927, blz. 124).
2) Zie noot 2, blz. 165.
3) Zie noot 4, blz. 163.

byzonder, vooral ook, omdat Majer pas na January, dus na afloop van den planttyd, eigenaar geworden was en de Chinezen, die tusschen-eigenaars waren, nergens naar omgekeken hadden. De fabriek en machinerien werkten anders goed. Het juiste resultaat weet ik niet, maar de kwantiteit is niet byzonder dientengevolge geweest; de kwaliteit zeer voldoende. -

Ik heb myne zienswyze toen aan Willem medegedeeld, maar *niet sterk* de aankoop van die onderneming aangeraden, omdat ik ook kan dwalen, en de verantwoording ook by eventueele niet te voorziene ongelukken te groot was tegenover het idee van Willem en het advies van den Heer Potter. Wy hebben toen nog pogingen met twee andere ondernemingen aangewend, die vruchteloos waren, te meer daar wy geen middelen genoeg hadden om over te beschikken, dat by Jacatra-Oost wel het geval was geweest, daar ik de verdere borgstelling wel met Majer zou geschipperd hebben. -

Intussen geloof ik by slot van rekening, dat het nog beter is zoo als het nu is voor Willem. Wil men tegenwoordig op Java door de eerste moeyelyke jaren eener onderneming heen slaan, als wanneer men gewoonlyk op zware lasten zit, dan moet men aan veel geluk veel activiteit paren; wanneer men my een jaar van Indisch tractement aanbood onder conditie, dat ik van 's morgens tot 's avonds bureauwerk moest doen, zoo als U en andere ambtenaren jaren lang hebben gedaan, ik zou het moeten weigeren, omdat het my onmogelyk zou zyn door myne meer woelige en werkdadige opvoeding aan boord; evenzoo geloof ik, dat Willem zeer geschikt zou zyn om eene onderneming, die goed marcheerde, perfect te administreren, maar om die voorlopig te verbeteren, op de kleintjes te passen, daar ontbreekt hem de tact en practische leiding voor en zou hy niet geschikt zyn voor dat veele en aanhoudende sjouwen, dat de eerste jaren vooral moet gedaan worden; wanneer men nimmer veel aan mathesis, veel minder aan statica of chemie gedaan heeft, wordt men niet spoedig thuis in een suikerfabriek en duurt het eenige jaren, eer men op de hoogte is, ten koste van zyn beurs, en juist die eerste jaren kan Willem er minder tegen. Hy heeft nu eene goede betrekking te Buitenzorg, is ver van de secretarie, die hem niet beviel en digt by het meisje. De ambtenaren, van Delft[1] komende, gaan byna zonder uit-

1) De op 8 januari 1842 te Delft opgerichte Academie was het centrum voor de opleiding van Ned. Indische ambtenaren. De opleiding duurde vier jaar en gaf recht op het radikaal tweede klas. Het radikaal eerste klas werd slechts verleend aan die abituriënten, die vooraf te Leiden de doctorstitel in de rechten hadden behaald. Op Java konden (na 1848) op voordracht van de G.G. voor enkele betrekkingen ambtenaren derde klas benoemd worden (zie mijn dissertatie: Het verval van het cultuurstelsel, 's-Gravenhage, 1955, blz. 107-109).

zondering by de cultures. De secretaris plaatsvervangers worden nu nog aangevuld door degenen, die nog het radikaal gekregen hebben. Maar er begint gebrek aan die Heeren te komen, zoodat men reeds geprobeerd heeft, om de Resident van Besoeki met C. Overdyk op te schikken. Men zal er dus nolens volens toe moeten overgaan, om jongelieden van de bureaux voor het radikaal voor te dragen, teneinde in de openvallende sekretarisplaatsen te kunnen voorzien. De Gouverneur-Generaal heeft by besluit bekend gemaakt, dat degenen, die hun examen als Notaris gedaan hadden, by preferentie daarvoor in aanmerking zouden komen. Willem kan dat nu doen, en ik ben overtuigd, dat hy dan ook wel ambtenaar 2de klasse[1)] spoedig worden zal. - Ik heb in lang niets van Willem gehoord; misschien, dat zyne nieuwe betrekking en de dood van den graaf van den Bosch[2)] hem veel tyd kosten. Ik weet dus niet, of hy geheel er van af heeft gezien, om in eene onderneming te gaan. Hoe en waarin ook, kan hy op myne hulp, raad, medewerking, zoo veel in myn vermogen is, rekenen. Hy is een lieve goede jongen, waarvan men moet houden. Wy hebben regt aangename dagen op Pandji met hem doorgebragt, vooral ik, daar Lucie de laatste tyd voor hare bevalling van huis was. Om in eene onderneming geheel met vryen arbeid op Java voor als nog te gaan, acht ik gevaarlyk. Wy zyn nog slechts in den aanvang van de overgangsperiode en die is gevaarlyk voor ondernemers, want hunne particuliere belangen worden - en dat kan niet anders - in beginsel voor het algemeen belang opgeofferd. Gevaarlyk is het vooral, als men, zoo als Willem zou doen, met het geheele kapitaal byna van hem en zyne zuster werkt, dat een mooi kapitaal is, maar in eene onderneming spoedig verzwolgen. Ik kan by ondervinding op dat punt spreken. Ik heb in de afdeeling Bondowoso eene onderneming opgezet op kleine schaal,

1) Daar van 1842-1857 slechts 71 studenten te Delft afstudeerden, zag de Koning - die zich dit recht had voorbehouden - zich genoodzaakt, zeer dikwijls (418 maal) aan personen de rechten van ambtenaar tweede klasse toe te kennen zonder de voorafgaande verplichte studie.
2) Bedoeld is hier Mr. Johannes Hendrik graaf van den Bosch, (1807-1854), zoon van de bekende G.G. en M.v.K.J. graaf van den Bosch. Hij overleed te Batavia de 23ste october 1854.

op de zuiverste berekeningen rustende; ik heb arbeiders uit Rembang tot Passaroean gehaald. Na byna twee jaren met enorme onkosten - altyd in vergelyking - gewerkt te hebben tot oprichting van het établissement - wat in 6 maanden zeer goed had kunnen gedaan worden - is het klaar. Maar nu word ik niet door het Europeesche, maar door het Inlandsch bestuur zoo tegengewerkt, dat ik geen grondstof kan krygen. Klaagt men by het Europeesch bestuur, dan worden er bewyzen gevraagd, maar niet zoo makkelyk te leveren, want dezelfde inlander, die ons vertelt, dat het dorpshoofd of de wedohno hem verboden heeft, aan ons te verkoopen, ontkent dat natuurlijk pertinent voor den Regent of Assistent-Resident en men krygt nog tot satisfactie een officieele schrobeering, dat men overdreven heeft, de waarheid niet getrouw is, dat zulks by *onderzoek* gebleken is. Men kan dat ook die ambtenaar niet kwalyk nemen, die - overstelpt van bezigheden - telkens, en niet altyd met even redelyke klagten, worden lastig gevallen, en zich op de rapporten hunner hoofden moeten overlaten. Dat neemt niet weg, dat wy er de souffre douleuse van zyn. Soeko-Wono staat nu voor byna *f* 14000, - op myne boeken en als iemand my er heden de helft, ja ¼ voor biedt, laat ik het gaan, daar ik vrees, dat het einde zal zyn, dat ik het als limpide verlies moet afschryven. Doch ook dit verlies zal my niet, zooals die sublime Stolte[1)], tot een behouden man quand même maken; vryen arbeid, het is toch buiten kijf, is verkiesselyk boven een dwangstelsel, dat vroeg of laat in duigen moet vallen; maar het is een 'kruidje roert my niet', die zaak op Java, omdat die instellingen, die maatschappy, vooral het heerendiensten-systeem, die, gevoegd by de weinige behoeften van den Javaan, wiens grootste genoegen - wat men er ook van zegge - bestaat om op zyne balé balé te leggen, byna onoverkomelyke moeilykheden opleveren; vandaar myn stryd tegen de zogenaamde vrywillige overeenkomsten, dat niet anders is als een dwangsysteem in andere vormen gekleed en daarby nog het nadeel heeft van door omkoopery der hoofden en het geven van steeds klimmende voorschotten aan de arbeiders, beiden te demoraliseeren; laten wy het noemen, zoo als het is, die vrywillige contractanten zyn eigentlyk pandelingen. Ik heb hier

1) H. Stolte (1797-1859); van 1820-1840 in Indische staatsdienst; van 1840-'48 vertegenwoordiger van Hoboken te Batavia; van 1850-'59 lid der Tweede Kamer; hij was onder de Indische specialiteiten de meest conservatieve.

een honderdtal smeden, timmerlieden, metselaars, pottenbakkers, karrevoerders, vrye menschen, maar geen van hen, die niet meer schuld aan my heeft, dan hy in twee maanden kan verdienen. Zuivert hy zyn schuld aan, het is een vast sein voor ons, dat hy weg wil. Wanneer men dat alles nagaat, vraag ik gemoedelyk of *voor als nog* de gedwongen arbeid niet preferabel is, tegen eene *billyke* belooning, door het Gouvernement te regelen, individueel uit te betalen en onder stipte controle van Europeesche ambtenaren, boven de zoogenaamde vrywillige overeenkomsten. Doch ook die weg willen de Heeren J.C. Baud[1] c.s. niet, vide de erfelykheid der regenten à tort et à travers tegen alle gezonde reden in doorgedreven, en dat alleen - naar myn oordeel - uit partyzucht, omdat de liberalen er tegen waren. De uitbreiding van het Europeesche personeel niet noodig geoordeeld; en dat is juist de grootste, zoo niet de eenige moteur naar myn inzien, om tot een betere stand van zaken te komen; de uitbreiding van het kader van kontroleurs is zeker hoogst nuttig, maar ik bedoel meer om in elke eenigszins belangryke afdeeling een assistent-resident te plaatsen; die ambtenaren zyn op rypen leeftyd, bezadigder, *besturen*, en wat alles afdoet, zyn chefs van de politie waar het door de groote afstanden tot de hoofdplaats en de weinige middelen nog deerlyk mede uitziet. Vóór 1848 werden dikwyls de controleurs in hunne afdeelingen als hulpofficieren van politie gebruikt voor kleine délicten. Op last van den staatsraad Wiggers[2] werd dat afgeschaft, en zoo moeten de getuigen b.v.b. voor een klein politiedélict soms 30 palen naar de hoofdplaats gaan, zyn 4 à 5 dagen uit hun werk, waardoor veele zaken onaangegeven blyven, daar de meeste toch als korangtrang[3] geen gevolg hebben. De Regents- en Districtsgeregten hoewel in de nieuwe wet[4] opgenomen, zyn tot nog toe doode letters gebleven. Men zou die hervorming zonder te groote uit-

1) Jean Chrétien Baud (1789-1859); van 1811-'21 in verschillende Indische betrekkingen; 1834-1836 G.G. ad interim; 1840-'48 M.v.K.; 1850-1858 lid der Tweede Kamer.
2) Bedoeld wordt Jhr. Mr. H.L. Wichers (1800-1853), die in 1844 lid van de Raad van State werd; in de jaren 1846-'49 vertoefde hij op Java om de G.G. bij te staan bij het invoeren der vastgestelde nieuwe wetboeken.
3) Korang: gebrek; trang: helder. Korangtrang (mal.) = gebrek aan bewijs.
4) Van de Putte bedoelt hier het in 1848 gereed gekomen reglement op de Rechterlijke Organisatie.

gaven tot stand kunnen brengen, door de rang van kontroleur 1ste klasse te hervormen in die van assistent-resident 2de klasse voor die kleinere afdeelingen, waar een klerk-griffier van de landraad genoeg zou zyn als personeel; als men de kas op de hoofdplaats liet, waar zoowel nu met de zelve en later(?) weinig tegen is.

Het kader van kontroleurs zou dan uitgebreid moeten worden, omdat de kontroleurs 1ste klasse uit de controle vervielen. Maar dat is juist geschied, door tot aanstelling buitengewoon van een twintigtal jongelieden (geen Delftsche gepromoveerden) tot kontroleurs 3de klasse. Dus daar is geen bezwaar in, wanneer men die assistent-resident 2de klasse, in plaats *f* 325, - tractement aan een controleur 1ste klasse, *f* 350, - of 400 gaf. Dan zou die verhooging bedragen b.v.b. 30 × 75 = *f* 2250 's jaars, waar de Indische begrooting weinig onder zou lyden.

Voorts naar myn bescheiden oordeel eene opname van velden, uitgestrektheid en vruchtbaarheid en *vaste grondbelasting*. Men vertelt, en de Kamer liet zich dat wys maken, dat eene kadastrale opname ontevredenheid zou wekken, en, men doet gelykertyd voor het opmaken der monographie op dit oogenblik een scherp, ja inquisitoriaal onderzoek naar alle onderdeelen van de inlandsche huishouding!, gepaard met meting en opname van *alle* velden in de suikerdistricten, zonder die vrees voor ontevredenheid te koesteren en dit zyn toch de residenties, waar meer dan gewoonlyk zulks het meest te vreezen is. Jammer, dat die opnamen met zulk een verschrikkelyke haast geschieden, waardoor zy wemelen van onwaarheden en onnauwkeurigheden, terwyl op die monographien later als officieele statistiek gewezen zal worden, om er een groote hervorming in de suiker-zaken van Java op te baseeren. Ik overdryf niet, Kniphorst[1)] is in de commissie hier aan huis drie weken werkzaam geweest voor de monographien der fabrieken hier en ik heb dus de zaak van naby kunnen zien, en door myne persoonlyke plaatselyke bekendheid kunnen zien, hoe weinig nauwkeurig dat veelomvattend en voor den lande zoo kostbaar onderzoek zal tot stand komen.

Doch die contra-dicties zyn niets ongewoons onder het ministerie-Pahud[2)]. Terwyl Z.E. heftig de Heeren Van Bosse[3)],

1) Kontroleur bij de cultures in het district, waarin zich de fabriek van Van de Putte bevond.
2) C.F. Pahud (1803-1873) was M.v.K. van 1849-1855.
3) P.P. van Bosse (1809-1879) was lid der Tweede Kamer van 1853-1858.

Thorbecke, Van Hoëvell[1] bestrydt, over het nut van uitbreiding van Europeesch personeel in de binnenlanden, worden, zooals ik straks zeide, hier een twintigtal jongelieden met het radicaal van ambtenaar tweede klasse begiftigt[2] en tot controleurs aangesteld; een maatregel, alleen te wettigen - met het oog op de bestaande bepalingen van het radikaal - wanneer de behoefte aan uitbreiding dringend was; te meer, als men op de uitvoering let: geen vergelykend examen, geen aanvraag, neen, pour la forme een examen afgenomen, dat niet voldoende zou zyn tot toelating tot de Delftsche School en uit die jongelui de gunstelingen genomen, waarvan veele nimmer gediend hadden, dus ook niet onder die categorieën konden gebragt worden van jonge ambtenaren, die zich in den dienst byzonder onderscheiden hadden of aanleg getoond, neen, de zoons, neven, van directeuren, residenten of de gunstelingen van de camarilla van den G.G. zyn daartoe gekozen. Vandaar het piquante verschynsel, dat er nu jongelieden van Delft verwacht worden, die - met moeite en geldelyke opofferingen aan de bepalingen voldaan hebben en hunne studies volbragt - hier komende, boven hun in ancienniteit vinden verscheidene makkers, die om verschillende redenen in het eerste of tweede studiejaar de academie verlaten hebben en naar Java zyn vertrokken.

Myn brief heeft onwillekeurig meer expansie gekregen als ik gedacht had, maar dat komt, dat ik aan iemand op uw standpunt, die zoo'n groote invloed op de zaken heeft en zal krygen, gaarne myne denkbeelden over een en ander mededeel. U hebt toch door de oprichting van het Indisch Genootschap aan een groote behoefte voorzien, waartoe ieder verpligt is mede te werken, vooral als, zooals hier algemeen gehoopt wordt, dat genootschap geen te geprononceerde kleur aanneemt. Het is toch myne opinie, dat de liberale party, zoo niet nu, dan toch in 1858 of uiterlyk in 1862 weer de overhand in de Kamer zal krygen, en dan is U het wel, die òf in de Kamer, òf in het ministerie, òf als G.G. een overwegende invloed zal uitoefenen. De vice-president[3] toch van een Indisch genootschap wordt algemeen als een zeer kundig man erkent, maar mist zeer de achting van het groote publiek en is er zelf[s] in die scherpe

1) W.R. baron van Hoëvell (1812-1879) was lid der Tweede Kamer van 1849-1862.
2) Zie noot 1, blz. 170.
3) J. Penning Nieuwland, generaal-majoor te Den Haag.

stukken van zyne hand over Borneo geen gekwetste eigenliefde - van niet te hebben kunnen voldoen aan de zucht tot roem - op te merken? Wordt de chef van den staf, waarnemend generaal van dat leger, niet te veel voorop gezet? De Heer van Hoëvell mist ook - nonobstant zyn onmiskenbaar talent, weer zoo schoon uitgekomen by de jongste discussien over het beleid van de regering[1] - de achting en het vertrouwen van het algemeen. Vooral ook, omdat men met regt weet, tot hoe verre men met hem gaat. Zyn zucht toch, om alle fracties van liberalen onder zyne vaan te vereenigen, doet hem dikwyls in zyn Tydschrift zoo verre gaan, dat ieder, die geen ultra is, er door afgeschrikt wordt, inlichtingen, stukken, aan den Hr. van Hoëvell te geven, om niet verder te worden getrokken als men zelve wil. Wat is er niet met u zelven gebeurt, na het schryven van uwe brochure[2]. De Indiër, het Tydschrift, de Grondwet, c.s. hebben niet weinig hoerrah! geschreeuwd en U als een pur-sang Thorbeckiaan begroet, als geheel met hunne politiek instemmende, hetgeen ik - ook na met Willem over een en ander gesproken te hebben - niet gelooven kan. Wel kan men zich de heftigheid en ultra-liberale stellingen van den Heer van Hoëvell begrypen, als men ze als represaille beschouwt tegen het verstokt behoud van de Heeren Baud, Stolte, c.s. en de scherpe, onbetamelyke uitvallen van de laatste, die te meer zyne mediocriteit doen uitkomen. Amsterdam mag dien afgevaardigde voortaan wel te huis laten, die zich zeer naif beroemt, nergens over te spreken en nergens verstand van te hebben als van koloniale zaken, dat toch maar een klein gedeelte van de zaken uitmaakt, waarvan elk staatsburger - des te meer elk lid der Kamer - heldere denkbeelden en een zelfstandig oordeel moet hebben, vooral daar het voor en tegen dier dispecialiteiten aan het licht wordt gesteld. En in koloniale zaken spreekt die man zóó naar, dat hy zyne party meer kwaad dan goed doet, zelf[s] daar, waar hy gedeeltelyk gelyk heeft.

Hoe dat ook zy, het Tydschrift en de Indiër worden - en

1) Onder ‘het beleid van de regering’ verstaat Van de Putte hier - en in het vervolg - de reglementen op het beleid der regering van Ned. Indië, die in 1854 gereed kwamen (Te vinden bij *L.W.C. Keuchenius*, Handelingen der Regering en der Staten-Generaal betreffende het Reglement op het beleid der Regering van Ned. Indië, Utrecht, 1857).
2) Aanmerkingen op het ontwerp van wet, tot vaststelling van een reglement op het beleid der regering van Ned. Indië, 's-Gravenhage, 1853.

te regt - als ‘trop avancé’ beschouwd, en zal, zoo wy hopen, het *Indisch Genootschap* in de behoefte voldoen, ons op gematigden toon, zonder personaliteiten, de weg tot verbetering aan te wyzen, en de natie in koloniale zaken in te lichten, om langzamerhand tot een milder en vryer cultuur-, handels- en bestuurssysteem over te gaan, zonder te vervallen in de holle theorien van Steyn Parvé[1)] c.s., alsof die overgang ons nog ryker zal maken inplaats van geld te kosten, wat de werkelykheid zal zyn; zonder nu reeds met van Hoëvell - afgaande op enkele plaatselyke feiten - te beweren, dat het bewezen is, dat vrye arbeid op Java uitvoerbaar is. Neen, ik ben innig overtuigd, dat als men werkelyk op eens vry geeft, koffy- en suikerproductie van één millioen op minder dan 100000 pikols 's jaars zullen vallen. Het woord ‘dwang’ is een naar woord, wat my telkens hier in tropische atmospheer hindert, en veel te meer moet dat in Holland zyn, omgeven door Westersche werkelykheid en in Westersche denkbeelden; vooral menschen, die nimmer die dwang hebben zien werken, maken zich daar een schrikbeeld van en stellen zich onwillekeurig de West-Indiën met de blankofficieren en hunne troepen voor; maar die dwang is hier zóó zacht, dat het meer ‘leiding’ tot den arbeid mag genoemd worden. Om u dat aan te toonen: Willem kwam hier ook als een pur sang ‘vrye arbeider’. Toen hy een paar dagen by ons was, en wy daar in de drukte van de fabrieksarbeid, het aanbrengen van riet, enz. stonden, waar zy ons haast met het riet onderste boven liepen, zeide Willem opeens: ‘Ziet ge toch wel, dat de Javanen wel werken willen, als men maar goed betaalt, zooals hier’, en... het waren allen gedwongen arbeiders, die met hunne karren het riet aanvoerden en zoo van *f* 1, - tot *f* 2, - daagsch kunnen verdienen zonder veel inspanning. Desalniettemin blyven zy liever te huis niets doen.

Wanneer het Indisch Genootschap op gematigde toon onder *Uwe* zelfstandige leiding hervorming predikt, zult U zeker veel bydragen van hier krygen van menschen, die niet wenschen om - al keuren zy niet alles af, wat er bestaat - door het uiten van hun gevoelen over eene bepaalde druk, door van Hoëvell b.v.b. opgenomen te worden en gerangschikt onder

1) D.C. Steyn Parvé (1812-1882), tot 1850 O.I. ambtenaar; schreef o.a.: Het Koloniaal Monopoliestelsel getoetst aan geschiedenis en staathuishoudkunde. ('s-Gravenhage, 1850).

de koloniale oppositie, zooals hy onlangs deed. U zult bydragen krygen van hen, die wezentlyk liberaal denken, zonder daarom onder de vaan van den Heer van Hoëvell te zullen staan. Ik zal daartoe ook gaarne myne zwakke pogingen aanwenden en U stukken of stukjes leveren, zoo U dat aangenaam is als U de styl en vorm er wat van kuischt, voor het aan de pers te geven. Want tyd en lust ontbreken my niet, om wat te schryven; wel om het na te gaan, in betere vormen te gieten. Dan blyft het gewoonlyk liggen.

Lucie en de kinderen zyn perfect wel, ook Kniphorst[1)], vrouw en kind, die hier zyn. Allen verzoeken hunne welmeenende hartelyke groeten aan Uwe famille en geloof my met opregte achting

Uw toegenegen neef
Van de Putte.

Kon. Bibl.; Archief Cornets de Groot XI d, no. 15-26, orig.

3. Fransen van de Putte aan Jhr. J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg.

Pandji, den 28 November 1855.

Waarde Oom. Uwe aangename letteren van Mei j.l. gewerden my op reis. Tehuis komende, vond ik Kniphorst zeer ziek te Besoeki. De bemoeyingen met zyne ziekte en zyn vertrek in het drukst van de maaltyd kost[t]en veel tyd, die ik later moest inhalen. Na de maaltyd hier ben ik eenigen tyd naar Gayam geweest. Zoodoende is Uw brief, my zoo regt aangenaam, te lang onbeantwoord blyven liggen.

Van Willem en zyn vrouwtje hadden wy dezer dagen tyding. Zy waren wel. Wy hopen hun binnenkort te ontmoeten. Verschillende zaken roepen my naar Batavia en heb ik het zoo ingericht, om er myn jongste broeder te ontmoeten by zyn arrivement uit Holland. Lucie gaat mee, en gaan wy dan eenigen tyd te Buitenzorg doorbrengen. Wy zyn hier tegenwoordig zeer eenig. Myn broeder is op Gayam. Kniphorst en Anneke, zoo wy hopen, wel in Holland aangekomen en de neef H. Cornets de Groot is - na een jaar op het residentiekantoor te Besoeki te zyn geweest - naar Borneo, als ambte-

1) Zie noot 1, blz. 174.

naar ter beschikking, met het vooruitzicht, om na afgelegd (quasi) examen, controleur te worden daar, met het radicaal van ambtenaar 2de klasse, zoodat wy in weinige maanden geheel uit de familie waren. Maar wy zyn hier gezond, onze kinderen groeyen lief op; tot afleiding heb ik veel bezigheid, terwyl de mail ons de noodige lectuur aanbrengt, waarmede ik my zoo wat telle quelle op de hoogte der zaken in Europa houd, van de Hollandsch-Indische politiek in het byzonder. Nu het beleid van de regering[1)] er door is, schynt de eigen polemiek wat te slapen. Na de krachtactie schynt ook daar reactie in gekomen te zyn en hebben de Indiër en van Hoëvells tydschrift van tyd tot tyd een schandaal of personaliteit noodig om abonné's te houden. Trouwens worden beide - men moge het met de redacteurs in alles niet eens zyn - met onmiskenbaar talent geredigeerd. Jammer, dat beide niet zeer in de algemeene achting deelen en het is maar al te waar, wat Backer zeide, dat auteurs en politieke schryvers vooral noodig hebben, dat men in hun gelooft. Was dat het geval niet geweest, waren dan de stemmingen na de discussien over het beleid der regering zoó geweest? Want onpartydigheid dwingt te erkennen, dan van de *100* malen van Hoëvell 99 malen het by het regte had; dit met talent onvermoeid verdedigde, terwyl de discussien van den Heer Baud inkonzekwent en weifelende dikwyls waren. Nu *was* de April-Kamer toen nog niets liberaal gezind, maar toch, had men aan de généreuze, flinke, gezonde, liberale politiek der liberalen meer toegegeven, waren die in de Kamer verdedigd geworden door iemand, die meer de algemeene achting verdiende en wegdroeg, wy zouden dan ten minsten geen erfelyke regenten gekregen hebben, dat nec plus ultra van onstaatkundige, stomme artikel. Wel verbeteringen in het radicaal voor O.I. ambtenaar en geen weifelend verwyzen naar ‘algemeene verordeningen’, zoodat eigentlyk Z.M. - alias de minister van Kolonien en de G.G. - het juist draayen, zooals zy het hebben willen. U ziet hieruit myne gevoelens: dat ik, hoewel niet geheel en al de ultra-denkbeelden deelende van van Hoëvell, Lion[2)], c.s., ik franchement liberaal ben; wat het moederland betreft, geheel; met de Kolonien met eenige reserves. De Indier heeft laatst beweert, dat de hersens der oudgasten verschroeid waren; ik geloof, dat ze in Holland ook

1) Zie noot 1, blz. 176.
2) H.J. Lion (1806-1868), industrieel en journalist in Indië.

door het klimaat aangetast worden, althans het geheugen. Iemand, die hier practisch gewerkt heeft, als Lion, kan anders zóó niet dweepen, kolderen, als hy over vryen arbeid doet.

Niemand grooter voorstander van vryen arbeid dan ik; die voorliefde heeft my reeds veel geld gekost, om zoo veel mogelyk gedwongen arbeid door vryen te doen vervangen. Ik geloof niet, dat iemand zich daar meer moeite voor geeft als ik. Ik ben *zeer wel* met alle Europ. en Inl. ambtenaren; het volk, dat my nu circa zeven jaren kent, mag my, zyn wel zelf[s] vry met my, en evenwel moet ik - na al dat pogen, na dat beschouwen in verschillende residenties, het onderzoeken [van] wat *waarlyk* vry was, en wat alle schyn had om er mee by het Gouvernement en by het publiek te pronken - bekennen, dat, hoewel ik het niet wil en zal opgeven, het vooreerst nog onder de pia vota's beschouw. Ik ben het met U eens, dat als *van den Bosch* niet was geweest in de verpligting om Java direct productief te maken, hy waarschynlyk een stelsel van vrye cultuur had ingevoerd, maar ben niet met U eens, dat hem dat gelukt zou wezen. Neen, myne innige overtuiging is, dat het cultuurstelsel, d.i.: dwang, noodig was en nog is om Java zelf[s] ⅓ te doen produceeren van hetgeen het nu doet. Napoleon I zeide, dat als het Christendom niet bestaan had, men iets dergelyksch geniaals had moeten uitvinden; hetzelfde is myn opinie wat het cultuurstelsel betreft voor Java en het zal ons naar een stelsel van vryen arbeid voeren, indien men de instellingen wyzigt en de tyd geeft, dat overal het tweede of derde geslacht sedert de invoering van het cultuursysteem werkbare mannen zyn geworden, en de behoeften zich eigenen naar de verdiensten. Voorloopig moet de regeering naar myn inzien meer bescherming van personen en eigendommen bezorgen, meer en betere politie, niet, dat men zoo'n 40 palen moet loopen voor een politiedelict; de heerendiensten verminderen en billyk regelen; grondbelasting inplaats landrente; en particulier landbezit inplaats gemeentegronden, kadastraal opgemeten en eigendomsbewyzen [er]van uitgegeven, zoodat Europeanen die gronden ook koopen kunnen, mits belasting en servituut van heerendiensten voldoenend. Hoe is vryen arbeid, vrye cultuur mogelyk, met gemeenschappelyk landbezit? *Vrywillige overeenkomsten* □dat mooye woord is in het regeringsbeleid ook opgenomen□ met de dessa's, d.i. met petingies en kabaayans, dorpshoofden en oudsten der dessa's - de menschen, die de politie in handen hebben, administratief beheer,

heerendiensten in hunne dessa regelen, en om alles de kroon op te zetten, ook ontvangers zyn van landrente en andere belastingen! - met die menschen moet men contracteeren en dan noemt men dat nog vrywillige overeenkomsten!!! Wie zal daar eene fabriek van *f* 300000 op durven bouwen, ja van *f* 100000, terwyl een gril van een wedono of regent maakt, dat er geen een dessa meer voor u plant. In afwachting van die groote hervormingen langzaam in te voeren, moet het Gouvernement vooreerst blyven aanplanten, maar het leveren van koelies en materialen jaarlyksch zoo veel mogelyk verminderen; echter zonder schokken, opdat het - zooals het er hard naar toe gaat tot groot nadeel van Java - het goedkoope arbeidsloon niet verlieze. U zult misschien zeggen: het is het eigenbelang, dat u zoo over gedwongen arbeid doet spreken. Dat is toch niet het geval. Was aanplant en fabriek[s]arbeid hier vry, dan was de waarde van Pandji in eens verdubbeld, want wy waren van niemand, ook van het Gouvernement, niet meer afhankelijk en het contract werd veranderd in een eigendom, in eene mooye possessie, terwyl wy nu onzeker zyn, wat er na expiratie van het contract gebeuren zal; misschien uitbesteeden, en ik ben er een voorstander van, hoewel het tegen myn persoonlyk belang is. Want uitgeven van contracten is een bepaald misbruik en geheel aan zyne bedoelingen ontaard, zooals b.v.b. de Heeren Baud en du Puy[1)], die nimmer een gulden hebben uitgegeven, noch te Samadjang of Sitoe-Bondo geweest, maar het contract voor *f* 30000 en *f* 24000 verhuurd, terwyl de huurders de fabriek moesten bouwen. Trouwens, die huurders hebben zich misrekend en gaan er mee op de flesch. Maar het is toch een schandaal. Wanneer het dan waard is die som, waarom neemt het Gouvernement dit niet als retributie en laat de suiker ter vrye beschikking? Het ontslaat zich van risico en krygt een vaste politieke belasting op de suiker. Er waren misbruiken aan het cultuurstelsel verbonden, dat is niet tegen te spreken, en waar bestaan die niet by menselyke instellingen? Voor een groot gedeelte zyn zy echter weggenomen, sedert 1848 vooral, dank zy de ontwaakte publieke geest en pers in het Moederland. Maar zoo lang heerendiensten, gemeenschappelyk landbezit en landrente - by amodiatie! geïnd door het dorpsbestuur, dat er 8% van trekt - bestaat, is naar myn innige overtuiging het

1) J. de Puy, Lid van de Raad van Indië van 1843-1846.

cultuursysteem verre te prefereeren boven *vrywillige overeenkomsten met dessa's*; nu regelen de ambtenaren de gedwongen arbeid; zy houden een wakend oog, dat er geen misbruiken plaats hebben en zorgen, dat □en tegenwoordig vry billyk en nauwkeurig□ er goed en zoo veel mogelyk individueel uitbetaald wordt. Wanneer U zag, hoe een assistent-resident als wy hier hebben □de Heer C. Wiggers□ de belangen van het Gouvernement en bevolking behartigt en beschermt, zonder de regten en aanspraken van derden te verkorten, goed laat betalen, maar daar, waar vrye arbeid te kort schiet, helpt door gedwongen, ik ben er zeker van, U zou dat stelsel prefereeren boven dat van zoogenaamde vrywillige overeenkomsten met de dessa's, dat spoedig zal ontaarden, zoo niet van den beginne af aan zyn een stelsel van knoeyery met de hoogere en lagere ambtenaren, waardoor de particulier, ja, iets meer nog zal betalen, het Gouvernement winst derven, en de paarden, die de haver verdienen, dezelve niet krygen, althans nog minder als thans. De ambtenaren zyn nu nog een tegenwigt van de particulieren en de laatste van hen omgekeerd. Hoe eenzydig de contracten zyn opgemaakt, wy hebben er eenige steun in, maar zonder dat zouden wy met de instellingen, zooals zy nu nog zyn, geheel van de willekeur van Europ. en inl. ambtenaren afhangen en daardoor zou dat tegenwigt geheel verbroken worden. Ziehier de gronden, afgescheiden van het batig saldo, dat men steeds - hoe groot het wordt - schynt te kunnen gebruiken, waarop ik vooreerst nog het cultuurstelsel zou willen verdedigen. Wanneer met hun talent van schryven en spreken de Heeren Kruseman[1)] en Baud dergelyke motiven gebruikten, zy zouden het air niet zoo hebben van ‘verstokte zondaars’. Het stelsel wordt naar myn inzien door hen en hun minder knappe geloofsgenoot Stolte het meeste kwaad gedaan: en hier geldt ook het spreekwoord: beter een open vyand, als een onhandig vriend.

Ik behoef U nu wel niet te zeggen, dat ik gaarne aanneem Uw aanbod om lid □contribueerend, gewoon□ van het Indisch Genootschap te worden, althans daarvoor voorgedragen te worden door U, aanneem. Myn broeder I.A.A.T. van de Putte te Goes, myn generale q.q., zal de contributie wel betalen; ik schryf hem dat met een woord.

1) J.D. Kruseman, die o.m. Directeur van 's Lands middelen en domeinen en Directeur-Generaal van Financiën op Java was geweest.

U zult wel zien, dat ik het voor Willem ongeraden acht, om in de Preanger te gaan ontginnen. Dit mogen kapitalisten met een gedeelte van hun kapitaal doen, het zou voor hem onverantwoordelyk zyn, om daar Uw kapitaal, dat van zyne zuster en hem in de toekomst aan te wagen. De risico [is] in die ondernemingen groot, de zware renten [zyn] doodelyk, en by reussite werkt men in den regel nog voor zyne kinderen, meer waarschynlyk nog voor zyne kleinkinderen, dikwyls voor vreemden, daar de primitieve ondernemers er by ten gronde gaan en die het in de tweede of derde hand krygen - nadat de grootste zwarigheden overwonnen zyn en schulden er in gestoken en verspeeld - en de vruchten van trekken.

Myne onderneming in Bondowoso levert my daar het bewys van op. Zy is op kleine schaal; alles en alles heb ik er nu *f* 20000 in gestoken. Er bestaat hoop, wy dit jaar onze onkosten goed maken en met der tyd vooruitgaan. 'Never give it up', althans niet, zoo lang het vooruitgaat en hoop van den vervolge. Maar wanneer dat nu een groote onderneming was van *f* 200000 b.v.b., dat niet veel is voor eene ontginning, dan waren wy er reeds onder alleen *f* 18000 's jaars rente, buiten en behalve het administratieloon. Op Soekoe-Wono(?) heb ik iemand, die, hoewel ik hem nimmer een vaste som bepaald heb, die, begrypende dat het noodig is, van *f* 50 à *f* 60 per maand leeft, terwyl de ryke gronden van Pandji en de daaruit volgende enorme productie van Pandji dit jaar weer de grootste der residentie - en zoo ik meen, van Java - my in staat stelde te blyven fourneeren en het den man niet lastig te maken.

Het grootste, waaraan de onderneming leed, dat wy - hoewel midden in de sawahs - geen pady konden krygen, is nu overwonnen. Wy beginnen nu ook wat tabak aan te planten en langzaam loodsen te bouwen. Krygen wy meer paddy, als wy vermalen kunnen, en haalt het maar een rente van 6% op, dan zet ik er weer een stel steenen by en zal zoo trachten er de zaak door te dryven. Maar men kan zoo iets volhouden met een betrekkelyk klein kapitaal; niet als hebben en houden met nog geleend geld er in moet gestoken worden. Ik geloof, U dat wel met my eens zal zyn.

Lucie voegt hare groeten voor tante en Sophie, Tante Berien en verdere familie by de myne. Wy leven hier eenzaam, werkzaam, maar vrolyk, tevreden en gezond. Onze kinderen ontwikkelen goed. Zy zyn nog jong, zoodat het tydstip, dat zy

voor hunne opvoeding naar Europa moeten, nog verre af is en dus geen zorgen baart. Komt die tyd, dan komt er raad en wy zullen maar dankbaar en gelukkig zyn met het tegenwoordige, zonder dat door zorgen voor de toekomst te vergallen.

Wy wenschen U allen in 1854 en nog veele jaren na dezen □fyne expressie, maar toch welgemeend□ een groote dosis van gezondheid en tevredenheid toe en is er tyd schryft dan nog eens aan Uw opregt liefh. Neef

Van de Putte.

Kon. Bibl.; Archief Cornets de Groot XId no. 27-29, orig.

4. Fransen van de Putte aan J.P. Cornets de Groot.

Pandji, den 16 Febr. 1859.

Waarde Oom. Slechts een paar woorden, vooral om U te zeggen, dat ik met Lucie - hoewel slechts één dag, allergenoegelykst by Uwe Willem heb doorgebragt. Ik trof hem tevreden en gezond aan, in het geheel in zoo'n aangename stemming, dat ik behoefte gevoel U dat mede te deelen, daar ik voel, dat zulks U genoegen zal doen. Willem en zyn vrouw ontvingen ons allerliefst en het speet my zeer, dat ik door myne lange absentie van huis zóó beperkt was in myn tyd, dat ik myn verblyf te Buitenzorg niet een paar dagen kon rekken. Ik heb een reis over Java gedaan, vooral met het doel, om overal eens de toestand van naby te beschouwen. Myne indrukken daarvan kan ik U in zoo'n kort bestek niet weergeven, maar hoop ik met U in Den Haag te bepraten, waar ik in den loop van dezen zomer nog hoop aan te landen.

Wat de suiker-cultuur betreft, hoe gaarne ik het anders wenschte, is nog niet vry mogelyk, althans zuiver vry, zonder hulp van 't bestuur. Ik schreef het u reeds vroeger en maak my sterk, van Hoëvell te overtuigen, als ik hem eene week hier had; zooals hy wil dat het *nu reeds* kan, dan schept hy een stelsel van gunst en monopolie, ja, dat niet door het Gouvernement vergeven wordt, maar door Residenten en regenten; het wordt een stelsel, veel drukkender als het cultuurstelsel voor de kleine man. De Javaan is niet te lui om te werken, zegt van Hoëvell. Neen, waarlyk niet, maar met vrye

suiker-cultuur moet hy hebben vrye beschikking over zyn grond en over zyn tyd. Hoe rymt dat met een stelsel van gemeentegronden en discretionnaire heerendiensten, geregeld door Duymaer van Twist zult u zeggen, *ja op pampier!* maar in de werkelykheid? - Ik zou het zoo gaarne anders hebben, met nog tien jaren contract zooals Pandji kon ik het langzaam voorbereiden en als het vry was, wie zoude het ons dan afnemen; maar het kan niet en dus zit er niets op dan uitbesteeden die contracten. Zoo wel nieuwe als expireerende; ik vind dat zelf voor ons beter als het nu is, nu men op het geluk van sommigen die fortuin maken, afgaande, er maar intrekt. Vide het nieuwe contract van Soember-Kareng[1], dat zy nu voor 3 jaren gekregen hebben en met het mes op de keel wel moeten accepteeren. Hoe gelukkig, U geen kooper zyt geworden!!! By een suikerprys, die ik uit de ondervinding van 10 jaren als meer dan normaal noem - *f* 14 voor No. 16 - brengt Kareng niet eens de rente op over 3½ ton aan gebouwen en machines e.a., die er staat. Ik geloof wel, dat Potter[2] nu voor 60 duizend zyn ½ aandeel zou laten slippen. Maar ik zou het in Uw welbegrepen belang niet meer er voor willen hebben.

En nu, adieu, waarde oom. In July of Augustus uiterlyk hoop ik U te zien en zullen wy nog wel eens over dat goede Java spreken.

Groetend met opregte achting
Uw toegenegen Neef

Van de Putte.

Kon. Bibl.; Archief Cornets de Groot XId, no. 39, 40, orig.

1) In 1858 had Cornets de Groot de aankoop van deze onderneming overwogen. Daar de correspondentie hierover (no. 30-38 in map Xld) geen belangrijke punten naar voren brengt, is van een publicatie afgezien.
2) Mede-eigenaar van deze fabriek.

De Britse gezant Lord Napier over de Nederlandse volksvertegenwoordiging (in 1860) medegedeeld door Dr. J.C. Boogman

Sir Francis Napier (1819-'98), 9de baron Napier of Merchistone (en in die hoedanigheid 'peer' van Schotland)[1], die van augustus 1859 tot januari 1861 Brits gezant in Den Haag is geweest, was een figuur van ongemene betekenis. Na in zijn jonge jaren (in 1840) in de diplomatieke dienst te zijn getreden, was hij achtereenvolgens verbonden geweest aan het gezantschap te Wenen, de ambassade in Constantinopel en de legatie te Napels. Nog vóór zijn veertigste jaar (in 1857) valt hem de onderscheiding te beurt aan het hoofd te worden gesteld van de legatie te Washington. Na aldaar met veel succes werkzaam te zijn geweest, vertrekt Napier in 1859 naar Den Haag, waar hij, zoals we al zagen, nog geen anderhalf jaar zou blijven. Dan wacht hem een ambassadeurspost. Bijna vier jaar lang (1861-'64) staat hij aan het hoofd van de (bij zijn benoeming tot ambassade verheven) missie te St. Petersburg. Als hij de Russische hoofdstad verlaat, mag hij zich verheugen in de blakende gunst van czaar Alexander II. Mee dank zij zijn beleid zijn de betrekkingen tussen Engeland en Rusland verbeterd. Op St. Petersburg volgt Berlijn - Bismarck! -: november 1864 - januari 1866. Ook op deze (ambassadeurs)-post toont Napier wat hij waard is. Hoe kritisch hij zich als man van een liberale gezindheid ook betoont t.a.v. Bismarck's binnenlands beleid, voor diens buitenlandse politiek legt hij (soms meer dan Londen lief is) een toenemende bewondering aan den dag. De Duitse historicus Veit Valentin, die Napier's diplomatieke correspondentie tijdens de Berlijnse periode heeft bestudeerd, is van mening, dat hij wellicht de enige Britse diplomaat van die tijd is geweest, 'der Bismarck einigermaszen ebenbürtig war'[2].

Na Berlijn neemt Napier's ambtelijke loopbaan een beslissende keer. In 1866 gaat hij naar India als gouverneur van

1) Vgl. *Dictionary of National Biography*, supplem. III, 218 vlg.
2) Veit Valentin, *Bismarcks Reichsgründung im Urteil englischer Diplomaten* (A'dam, 1937), 247.

Madras. Ook in deze, voor hem geheel nieuwe, functie van hoog bestuursambtenaar weet hij zich te onderscheiden. Vooral zijn bemoeiingen op het gebied van volksgezondheid en publieke werken worden geprezen. Als hij in 1872 naar Engeland terugkeert (na nog gedurende enige tijd het ambt van gouverneur-generaal te hebben waargenomen), wordt hij als dank voor de door hem bewezen diensten verheven tot 'peer' van het Verenigd Koninkrijk (met de titel baron Ettrick of Ettrick). Merkwaardig genoeg heeft hij daarna geen hoge ambtelijke betrekking meer vervuld.

Lord Napier is niet alleen een zeer geslaagd beroepsdiplomaat geweest (van aanzienlijke afkomst en daarbij intelligent, beminnelijk en tactvol moest het hem in de diplomatieke dienst wel voor de wind gaan); hij was ook een karakter, een persoonlijkheid, een man met een eigen zelfstandig oordeel, die niet schroomde daarvan in zijn ambtsbrieven te doen blijken, ook al wist hij, dat men er in Downingstreet andere opinies op na hield. Door de frisheid en levendigheid van zijn ondogmatische geest, door zijn afkeer van conventionaliteit, door zijn warme, persoonlijke belangstelling voor politieke en maatschappelijke problemen (in zijn latere leven is hij om zijn sociale belangstelling zelfs wel voor socialist uitgemaakt), door zijn schrijftalent tenslotte, stak hij ver uit boven het merendeel van zijn collega's. Dat een Bismarck zich tot hem aangetrokken voelde en zeer op hem gesteld was, laat zich dan ook horen. Trouwens ook Aberdeen, Palmerston en Clarendon, zijn superieuren, waardeerden hem ten zeerste. Lord Palmerston in het bijzonder heeft de hoogste verwachtingen van hem gekoesterd. De dichterdiplomaat Edw. Rob. Bulwer Lytton deelde de schrijver van het aan Napier gewijde biografietje in de *Dictionary of National Biography* zelfs mee, dat hij deze beschouwde als 'the only man of genius in the diplomatic service in his time.'

Wel allerminst verwonderlijk, dat een diplomaat van Napier's kwaliteiten, die bovendien reeds gezant in Washington was geweest, zijn land slechts gedurende een betrekkelijk korte periode in Den Haag - een post van de tweede rang immers - heeft vertegenwoordigd. We kunnen veilig aannemen, dunkt me, dat men op het Foreign Office bij Napier's benoeming tot gezant bij het Nederlandse hof reeds een belangrijke positie elders voor hem op 't oog had.

Tijdens Napier's verblijf in Den Haag waren er tussen Enge-

land en Nederland geen belangrijke kwesties aan de orde. Voor de gezant was er dus ruimschoots gelegenheid om zich van Nederlandse toestanden en verhoudingen op de hoogte te stellen. Van die gelegenheid heeft hij, gedreven door de hem eigen belangstelling en weetgierigheid, voortreffelijk gebruik gemaakt, met als resultaat een serie uitermate belangwekkende rapporten over de politieke (en dynastieke[1]), economische en koloniale aangelegenheden van het Nederland van die tijd[2].

Over het volk, in welks midden hij vertoefde, schreef Napier doorgaans met begrip en sympathie, getuige met name de hierachter gepubliceerde depêche, waaruit een grote mate van waardering spreekt voor het liberale politieke bestel in Nederland. Over de hier te lande heersende tolerantie laat hij zich bijzonder lovend uit. Naar aanleiding van de benoeming van Godefroi ('a magistrate of high intelligence and respectability') tot minister van Justitie (febr. 1860) merkt hij op: 'his appointment illustrates the toleration which characterises not only the laws but the sentiments and manners of this people, for Mr. Godefroi is a Jew by descent and profession.'

Interessant, en ook al weer van begrip getuigend, is zijn beschouwing over de gevoelens van de Nederlanders tegenover Engeland. Als Van Hall hem te verstaan heeft gegeven, dat men in Engeland onvoldoende begrip heeft voor het belang en de betekenis van Nederland, tekent de gezant daarbij aan (in zijn depêche van 12 aug. '60):

'I mention this incident chiefly because it is illustrative of those mixed feelings of sympathy and resentment which prevail in this people towards England; of sympathy founded in our common religion[3], freedom, struggles, and triumphs - of resentment, based in a rankling conciousness of national

1) Vgl. hierna bl. 204[5].

2) Napier's depêches bevinden zich in het Public Record Office te Londen. Uit de afdeling F.O. 37 (Netherlands) de delen: 373, 374, 381, 382, 383, 390.

3) Merkwaardig dit vooropstellen van de godsdienstige factor. Omstreeks het midden van de 19e eeuw nog speelt die factor, als één der determinanten b.v. van het nationaal besef in vele Europese staten, een veel belangrijker rol dan door het merendeel der latere historici is beseft. Voor het, in menig opzicht achterlijke, Nederland van die tijd springt de betekenis ervan wel bijzonder in het oog: men denke slechts aan de Aprilbeweging en de activiteit van de zgn. Groot-Protestantse beweging in de jaren '50. Voor Duitsland moge ik verwijzen naar mijn boek over *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, II, 233.

decline, in colonial and maritime jealousies, and in the recollection of the part taken by Great Britain in the separation of Belgium. Nor have the intimate relations prevailing between Her Majesty and the court of Brussels, however natural and salutary, been in times past without some offence to the reigning family here, though this sentiment may now be obliterated by the improved correspondence between the sovereigns of the several kingdoms.'

Bij al zijn begrip en waardering voor de Nederlanders, aan kritiek heeft de gezant het zeker niet laten ontbreken. Meer dan eens wijst hij in zijn brieven op hun gebrek aan belangstelling voor de publieke zaak, mee veroorzaakt door hun 'torpid and secluded character'. In geval van nood, schrijft hij de 28ste november '60 aan Russell, blijken ze in staat tot een niet geringe krachtsinspanning en tonen ze zich bereid wezenlijke offers te brengen; 'in the common affairs of life' evenwel, '(they) have little public spirit or habit of active cooperation in the exercise of rights and duties'[1].

Bepaald ongezouten is Napier's kritiek op het economische en koloniale bestel. Met nadruk wijst hij op waarschijnlijk wel de zwakste stee in de economische structuur van het toenmalige Nederland: de enorme kapitaalexport, terwijl het eigen land in veel opzichten nog 'onderontwikkeld' was. Geen natie, schrijft hij de 22ste augustus '60 naar Londen, beschikt naar verhouding over meer 'idle and accumulated capital' dan de Nederlandse. Kapitaal, belegd in landerijen in Nederland, brengt niet meer dan 2 à 3% rente op. De Hollandse kapitalisten zijn er dan ook tuk op hun geld in den vreemde onder te brengen. Bij de meeste in Europa uitgeschreven staatsleningen staan zij in het eerste gelid. Volgens schatting zouden zij in de laatste veertig jaar alleen al in Oostenrijkse fondsen £ 60 millioen hebben gestoken[2].

1) Dit motief vinden we ook in de hierachter gepubliceerde depêche van 12 december 1860. Vgl. hierna bl. 203.

2) Of deze schatting enigermate juist is? Ik kan het niet uitmaken. In een volgende brief (van 29 augustus '60) noemt de gezant hetzelfde enorm hoge bedrag. (Het lijkt me in elk geval wel zaak dit beleggingsaspect niet uit het oog te verliezen bij het zoeken naar verklaringen voor het feit dat de heersende publieke opinie hier te lande in de jaren '60 pro-Oostenrijks en anti-Pruisisch is geweest.) Minister van Hall, schrijft Napier bij die zelfde gelegenheid, was over die beleggingsrage zeer slecht te spreken. Hij zelf, zo deelde hij de gezant mee, was wel wijzer geweest en had slechts een betrekkelijk gering bedrag in Oostenrijkers belegd. De Amsterdamse kapitalisten had hij herhaaldelijk gewaarschuwd voor 'the hazard of those immense investments'. Napier tekent hier nog bij aan, dat Van Hall zich vaak beroemde op de voortreffelijke wijze waarop hij zijn eigen vermogen beheerde. - In die zelfde depêche (van 29 aug.) deelt Napier mee dat de Oostenrijkse regering in verband met de financiële noodtoestand Van Hall om advies gevraagd had. Die had, blijkens zijn mededeling aan Napier, het volgende geadviseerd: 1. De Oostenrijkse regering diende nooit en te nimmer een budget samen te stellen dat een deficit vertoonde. 2. Er behoorde volmaakt open kaart te worden gespeeld. Alle hervormingsvoorstellen moesten openlijk worden aangekondigd. Achterbaksheid en vreesachtigheid zouden uit den boze zijn. Alleen op die manier zou zowel het vertrouwen van de kapitaalkrachtige groepen als van het volk kunnen worden verworven. 3. Hervormingsvoorstellen dienden te worden voorgelegd aan een vertegenwoordigend lichaam. Alleen een volksvertegenwoordiging beschikte over voldoende moreel gezag om de bevolking zware financiële lasten te doen dragen. Met een zekere bewogenheid, aldus Napier, gewaagde de Nederlandse ministerpresident vervolgens van 'the generous sentiments which could be evoked in the masses of a free nation when a great necessity was discovered to them by an honest government.' Wat hij (Van Hall) zelf op dit stuk ondervonden had in de jaren '40, zou hij nooit vergeten. In slechts veertien dagen tijds was de grote lening voltekend geweest. 'The poorest classes rushed to offer their savings for the preservation of the national honour(?!).' De minister van een absoluut vorst zou dat nooit hebben

‘Yet this peaceful, wealthy and prosperous people is so devoid of active patriotism and useful practical enterprise, that they have lagged behind every nation in Europe in the construction of railways and have at length thrown upon their government the performance of a task which, if necessary, as they assert, they were themselves bound to undertake. The government sharing the selfish instincts of its subjects goes for means to the colonial treasury, and the public works of the Netherlands are defrayed from the fruits of forced labour, forced sale, and commercial monopoly in a distant and uncivilized dependency.’

klaargespeeld. De zelfingenomenheid die in Van Hall's lyrische ontboezeming doorstraalde, werd door de gezant terdege opgemerkt. Droogjes merkt hij er bij op, dat 's ministers toon onmiskenbaar ‘some personal vanity and national pride’ verried. Maar, laat hij daar onmiddellijk op volgen: ‘it cannot be denied that he has the ambition of great and simple resolutions, a contempt (?) for responsibility, and the faculty of seeing and seizing the proper moment for decisive action.’ In een land als Oostenrijk zou zo'n man vermoedelijk tot onvruchtbaarheid gedoemd zijn door de middelmatigheid van de keizer en van zijn collega's en door het gebrek aan vertrouwen (suspicion) van een verdeelde natie. - Treffend is de liberale toon in Van Hall's uitlatingen. Ten onrechte wordt hij in onze handboeken doorgaans als een conservatief voorgesteld. Wil men hem van een etiket voorzien, men noeme hem een conservatief-liberaal. (Ik kom hier nog op terug. Vgl. hierna bl. 195 vlg).

In een vroegere brief (d.d. 23 november '59) had hij Russell voorgerekend dat de Nederlandse schatkist in een periode van 26 jaar (1832-'58) door de Indische baten verrijkt was met een bedrag van niet minder dan £ 34 millioen. In Nederland werd er weliswaar kritiek geoefend op het bestaande inhumane systeem (waarbij de opbrengst van gedwongen arbeid in een ver, barbaars land ten goede kwam aan een beschaafde natie), maar de koloniale oppositie was ongelukkigerwijs noch erg talrijk, noch invloedrijk. Hoewel die oppositie het gelijk ongetwijfeld aan haar kant had, was de kans helaas niet groot, dat ze de overhand kreeg 'over the interests of a stubborn and selfish people'[1].

Aan het eind van zijn Haagse periode (in december 1860, ongeveer een maand, voordat hij Nederland verliet) verzond Napier het uitvoerige rapport over de Nederlandse Tweede Kamer, dat men hierachter in zijn geheel (met bijlage) vindt afgedrukt. In zijn diplomatieke correspondentie vormt dit stuk ongetwijfeld een hoogtepunt. Zakelijk, helder en concies geschreven, rijk aan belangwekkende gegevens alsmede aan rake karakteristieken en typeringen (hoe geslaagd is bijvoorbeeld niet de beschouwing over Thorbecke[2]), is het een bijdrage van betekenis voor de kennis van het politieke bestel in het Nederland van die dagen. Naast de gegevens betreffende de sociale samenstelling van de Kamer lijken mij vooral Napier's mededelingen en beschouwingen over het partijenstelsel (mee gebaseerd op gegevens en adviezen hem verstrekt door een leider van de liberale oppositie en door een, vermoedelijk conservatieve, figuur, geliëerd met het hof[3]) van bijzonder belang (ik kom daar nog speciaal op terug).

1) Napier's kritiek lijkt me in hoofdzaak juist. Vgl. b.v. de tijdgenoot prof. Buys (*Studien over Staatkunde en Staatsrecht*, I (1894), 390) over de situatie na de invoering van het regeringsreglement van 1854: 'De finantieele behoeften van het moederland waren groot, en juist in die jaren leverde Indië een buit zoo rijk, dat er als het ware handen te kort kwamen om ze in te zamelen.' Wel dienen we er niet bij uit het oog te verliezen dat de Engelsen ook zelf hoopten te profiteren van de invoering van een liberaler koloniaal stelsel in Nederl. Indië.
2) Vgl. hierna bl. 204.
3) Op grond van het mij beschikbare materiaal kan ik met geen mogelijkheid uitmaken wie die twee 'adviseurs' zijn geweest. Dat Thorbecke die 'leader of the opposition' (vgl. hierna bl. 204) geweest is, lijkt niet erg waarschijnlijk. Uit Napier's diplomatieke correspondentie toch blijkt niets van enig persoonlijk contact met Thorbecke. - Bij het verzamelen van materiaal voor zijn rapport zal de gezant vermoedelijk ook de hulp hebben ingeroepen van de legatie-secretaris William Ward. Van 1857-'67 is deze in die kwaliteit aan het gezantschap in Den Haag verbonden geweest. Op zestigjarige leeftijd verliet hij in 1867 de diplomatieke dienst met pensioen. Ward, een zeer verdienstelijk diplomatiek ambtenaar, naar het schijnt, is bij afwezigheid van een gezant herhaaldelijk opgetreden als zaakgelastigde (zo b.v. vóór Napier's komst in Den Haag van okt. 1858 tot aug. '59). N.a.v. ambtelijke Nederlandse stukken betreffende financiële en koloniale aangelegenheden stelde hij meer dan eens nuttige rapporten samen, waar men op het departement in Londen zeker zijn voordeel mee heeft kunnen doen. Ook al omdat hij Nederlands had geleerd, moet hij op de legatie een uitermate bruikbare figuur zijn geweest. - Bij al zijn aanleg voor talen ligt het niet voor de hand dat Napier enigszins behoorlijk Nederlands heeft gekend. Den Haag is voor hem per slot van rekening slechts een doorgangspost geweest. Wel kende hij o.a. Duits. In zijn jeugd was hij een tijd lang in Duitsland op school geweest.

Bepaald treffend is de grote waardering die deze Britse gezant aan den dag legt voor ‘the decent and useful exercise of popular representation by the Dutch.’ In enkele opzichten, meent hij, ligt het algemene peil van de vergadering in het Binnenhof zelfs eerder hoger dan lager dan dat van het Lager Huis.

Over het geheel genomen lijkt mij zijn schets van het Nederlandse parlementaire bestel overigens wel wat te gunstig uitgevallen. Niet dat hij geen oog zou hebben gehad voor sommige schaduwkanten. Zo wijst hij ook hier weer met nadruk op het gebrek aan belangstelling in brede lagen van de bevolking voor het politiek bedrijf in Den Haag[1]. Ook vestigt hij er de aandacht op, dat, vooral tengevolge van het ontbreken van een behoorlijk georganiseerd partijenstelsel als in Engeland en de Verenigde Staten, met name de leden der middengroepen in de Kamer hun houding maar al te vaak lieten bepalen door zeer persoonlijke gevoelens van sympathie en antipathie. Hij laat echter na, hierbij op te merken dat deze stand van zaken, vooral in verband met de overheersende positie die de Tweede Kamer in het geheel der Nederlandse staatsinstellingen innam, fnuikend moest zijn voor de stabiliteit van de regering.

Eén van Napier's opvolgers op de Haagse gezantschapspost, vice-admiraal E.A.J. Harris, heeft enkele jaren later uitdrukkelijk gewezen op deze zwakke plek in het Nederlandse constitutionele stelsel. In zijn depêche van de 20ste december 1867 schrijft deze: ‘It has been the practice hitherto upon an adverse vote for the minister against whom it is directed, to

1) Vgl. ook hiervóór bl. 189.

resign, his colleagues remaining in office, a system which gives encouragement to successful jobbing and the indulgence of personal hostility...'

Enkele maanden later (10 maart 1868) komt Harris nog eens op dit thema terug. Het resultaat van het in Nederland gebruikelijke systeem, merkt hij dan op, 'has been that within twenty years nearly as many ministers in each department have accepted and resigned office; every other man one meets in society having the rank of "oud-minister", former minister. It is needless to observe that such a system gives full scope to successful jobbing as well as personal hostility, precluding also any consistent policy either at home and abroad. An other anomaly which it is difficult to reconcile with the practical and steady-going character of this people is that by the present constitution of 1848 one half of the Second Chamber is re-elected at the end of two years - the members to go out at the first term being drawn by lot, the constitution of the Chamber being thus left to change. Strange as these things may appear to a newly arrived Englishman[1)], he cannot fail to recognise the loyalty and good sense of the people, and that party conflicts are not allowed to interfere with the amenities of society.'

Zoals ik hiervóór al te verstaan gaf, lijken mij vooral Napier's mededelingen en beschouwingen over het partijenstelsel[2)] van wezenlijk belang. Op één essentieel aspect daarvan, de politieke samenstelling van de Kamer, wil ik tenslotte nog nader ingaan.

Volgens de gangbare voorstelling[3)] in de Nederlandse historische literatuur waren er in 1850 reeds de volgende vier partijen:

1) Eind oktober '67 was Harris als gezant bij het Nederlandse hof in functie getreden.
2) Gemakshalve bedien ik me hier (en elders in deze inleiding) van de term partij. Uiteraard kunnen de toenmalige politieke groeperingen in en buiten de Kamer slechts 'cum grano salis' partijen (in de moderne betekenis) worden genoemd. - Over de toenmalige partijen vooral: C.E. van Koetsveld, *Het ontstaan, de beginselen en de geschiedenis van onze politieke partijen*, 1904 (verouderd); J.C. van der Does, *Bijdrage tot de geschiedenis der wording van de anti-revolutionaire of Christelijk-historische staatspartij*, 1925; N. Kolff, *Over den invloed van politieke partijen op den Nederlandschen regeeringsvorm*, 1931; K.E. van der Mandele, *Het liberalisme in Nederland - Schets van de ontwikkeling in de 19e eeuw*, 1933; J.J. de Jong, *Politieke organisatie in West Europa na 1880*, 1951.
3) Vgl. b.v. het meest recente handboek der Nederlandse geschiedenis: de *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, X (1955), bl. 81.

liberalen, conservatieven, katholieken en anti-revolutionnairen. Napier, voorgelicht door twee Nederlandse politici, maakt een heel andere indeling. Hij onderscheidt: 1. Liberalen (waarbij hij nog weer een nader onderscheid maakt tussen de Thorbeckianen en de liberalen op wie Thorbecke niet onder vrijwel alle omstandigheden kon rekenen); 2. Conservatief-liberalen; 3. Reactionnaire conservatieven.

Van afzonderlijke Rooms-Katholieke en anti-revolutionnaire groeperingen in de Kamer wil de gezant welbewust niet weten. T.a.v. de Katholieken heeft hij ongetwijfeld gelijk. Zoals hij zelf terecht opmerkt, stemden die alleen en bloc als er geloofskwesties in het geding waren; in alle overige gevallen was er bij hen van een gemeenschappelijk optreden geen sprake. Wat evenwel de anti-revolutionnairen betreft: het gaat, dunkt me, niet aan, hun Kamerleden (op één uitzondering na[1]) zonder meer bij de conservatieven in te delen. In veel opzichten valt er bij hen zelfs een hechter partijband te constateren dan bij de andere politieke groepen - ze konden zich beroemen op een erkend leider, een eigen beginsel, (enigermate) samenwerkende kiesverenigingen en een partijblad gedurende een aantal jaren[2] -. Kennelijk heeft Napier in dit geval te zeer door een Engelse bril gekeken. Geheel ongegrond is zijn misvatting met dat al toch niet geweest. Groen's aristocratische partijgenoten in de Kamer waren door de bank immers in veel opzichten rasechte conservatieven; conservatieven bovendien, die tegenover het liberalisme een eigen ideologie konden stellen (de meeste zich zo noemende conservatieven waren daartoe niet, of althans in veel mindere mate, in staat). Daar kwam nog bij, dat de vooruitzichten voor de anti-revolutionnairen in dat tijdsbestek allerminst schitterend leken. In januari 1861 schreef de liberale *Arnhemsche Courant* (niet zonder de nodige overdrijving overigens): ‘De anti-revolutionnaire partij kunnen wij, nadat zij haar hoofd in de Kamer verloren heeft[3] en haar orgaan te niet is gegaan, niet anders dan voor memorie ver-

1) Aeneas Mackay nl. Voor de liberalen was M. een in menig opzicht acceptabele figuur. In 1862 had Thorbecke hem in zijn tweede ministerie willen opnemen. Toen dat niet mogelijk bleek, werd M. door Thorbecke's toedoen benoemd tot vice-president van de Raad van State. Op Napier's lijst is hij ondergebracht bij de conservatief-liberalen.
2) *De Nederlander* (1850-'55).
3) In 1857 had Groen na zijn conflict met Van der Brugghen zijn mandaat als Kamerlid neergelegd.

melden. Deze partij bestaat meer in herinnering dan in werkelijkheid. Hare vertegenwoordigers in de Kamer zitten daar, als de laatsten van een uitstervend geslacht'[1].

Voor zover het de niet confessionele politieke groeperingen betreft, lijkt mij Napier's indeling, voor de jaren '50 althans van de 19e eeuw, ver te verkiezen boven het gebruikelijke schema van liberalen en conservatieven, dat te simplistisch is en niet in overeenstemming met de toenmalige realiteit. Vooral het onderscheid dat de gezant maakt tussen (reactionnaire) conservatieven en conservatief-liberalen is, naar ik meen, bijzonder nuttig en wenselijk.

De conservatieven van de jaren '50 kwamen vooral voort uit, of waren althans nauw gelieerd met, de leidende klasse van vóór 1848. De liberale staatshervorming van dat jaar hadden zij liefst ongedaan gemaakt. De actie van de reactionnaire Groot-Protestantse beweging had dan ook hun warme sympathie. Velen van hen hebben er trouwens ook actief aan meegedaan.

De groep der conservatief-liberalen van de jaren '50 kan in veel opzichten beschouwd worden als de voortzetting van de zgn. financiële oppositie, of wel de middenpartij, uit de periode vóór 1848[2]. In 1848 reeds kan men deze groep, althans de overgrote meerderheid ervan, met goed recht gematigd liberaal noemen. Ook deze gematigde (conservatieve) liberalen wensten toen het bestaande grondwettelijke bestel ingrijpend te hervormen, zij het dan dat ze niet zo ver wilden gaan als de meer radicale liberalen en met name bezwaar maakten tegen het beginsel van rechtstreekse verkiezingen. De grondwetsherziening van 1848, radicaler uitgevallen dan hun lief was en tegen de zin der Kamermeerderheid doorgedreven, hebben zij niettemin loyaal aanvaard.

Kenmerkend voor deze groepering, waartoe men na 1848 nog enige vroegere radicalen als Donker Curtius en De Kempenaer mag rekenen, die met Thorbecke in onmin waren geraakt, was haar zeer losse samenhang. Terwijl de door Thorbecke ge-

1) Gecit. in Van Welderen Rengers' *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, I (4e dr. 1948), bl. 232.

2) Belangwekkende gegevens over deze middenpartij in J. Zwart's, *A.J. Duymaer van Twist, Een historisch-liberaal staatsman 1809-1887* (1939) en in de inleiding van de door Zwart uitgegeven 'Brieven aan den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist van vrienden in het vaderland', *Bijdr. en Meded. Hist. Gen.*, deel 60 (1939), bl. 1 vlg.

leide liberalen, zoals ook door Napier wordt opgemerkt, in de Kamer een (voor die tijd tenminste) hechte eenheid vormden, waren de conservatief-liberalen afkerig van alle partijverband en hadden zij geen algemeen erkend leider. Van Hall, één van hun prominente figuren, was van oordeel, 'dat hij, die in deze Kamer of daar buiten spreekt of doet spreken van staatkundige partijen, aan het vaderland een grote ondienst bewijst'[1].

Terwijl de liberalen hun aanhang in hoofdzaak vonden onder de enigszins gegoede middenstand (inzonderheid in de 'provincie')[2], konden de conservatief-liberalen vooral rekenen op de steun van de hogere klassen. Velen onder hen kan men beschouwen als exponenten van oude gevestigde belangen (van de Amsterdamse handelswereld bijvoorbeeld[3]). Gehechtheid aan de tradities van Protestants oud-Nederland was bij hen dan ook aanmerkelijk sterker dan bij de liberalen. Zo moesten zij wel in botsing komen met de machtige leidersfiguur in het liberale kamp: Thorbecke. Diens koele, intellectuele hoogheid en doctrinaire, legistische allure boezemde hun niet alleen ontzag in, maar ook afkeer. Thorbecke's geesteshouding, zo zou men het misschien kunnen formuleren, was in veel opzichten te modern voor het Nederland van de jaren '50. Het geestelijke klimaat van de conservatief-liberalen was meer conform de tijdgeest.

Vooral na april 1853 is de Thorbeckophobie in hun gelederen toegenomen. Als bindmiddel heeft die bij deze zo los samenhangende groepering zeker een functie gehad. Over een eigen ideologie beschikten de conservatief-liberalen immers niet. Wel legden zij b.v. tegenover de liberalen meer de nadruk op de

1) De Jong, a.w., 278.
2) 'Those who support him (Thorbecke) for his own sake', schrijft Ward, de Britse zaakgelastigde, de 8ste maart '64 naar Londen, 'for the most part represent the electors of the middle classes in the provinces.' (In bepaalde Haagse kringen gold het tweede kabinet Thorbecke als 'het ministerie der burgerlui.')
Van de 34 liberale afgevaardigden in 1860 waren er niet minder dan 26 gekozen in provinciale kiesdistricten. Een belangwekkend aspect: het liberalisme als emancipatiebeweging van de buitengewesten. Onwillekeurig denkt men in dit verband ook aan de 18e eeuwse Patriottenbeweging.
3) Amsterdam was in 1860 in de Kamer vertegenwoordigd door één conservatief; drie conservatief-liberalen; één zeer gematigde liberaal (Duymaer van Twist), voortgekomen uit de 'middenpartij' van vóór '48; één liberaal. Rotterdam daarentegen werd in dat zelfde jaar vertegenwoordigd door drie liberalen. Kenmerkend contrast!

prerogatieven van de koning, maar veel reële betekenis kan daar niet aan worden toegekend.

Na de val van het eerste ministerie Thorbecke gingen Thorbecke's geestverwanten de aanhangers van het conservatiefliberale kabinet Van Hall conservatieven noemen[1]. De toenmalige conservatief-liberalen hebben zich over het algemeen dat, huns inziens ongunstige, etiket evenwel niet willen laten opplakken. Zij bleven zichzelf beschouwen als een deel, zoals Buys heeft uitgedrukt, 'van de groote liberale partij, zij het dan ook een zelfstandig deel'[2]. Toen in 1856 bij het optreden van het kabinet Van der Brugghen het liberale grondwettelijke bestel in gevaar scheen, maakte het merendeel van hen zonder aarzelen gemene zaak met de liberalen.

Terloops merkte ik reeds op, dat de conservatief-liberalen er geen eigen ideologie op na hielden. Ik dien daar nu aan toe te voegen dat de politieke beginselen die wij bij hen aantreffen, uitgesproken liberaal gekleurd zijn. Men hore b.v. de in de regel als conservatief te boek staande J. Bosscha in een publicatie uit 1863:

'Het is de Negentiende Eeuw die overal aan het licht heeft gebragt, hoe alle volken die in staatsgemeenschap leven, vroeg of laat, in dezelfde rigting worden voortgedreven met onweerstaanbare kracht. Die kracht - Alexander von Humboldt heeft haar bedoeld als hij spreekt van den vrijheidsdrang der menschheid - is de werking van dit verstandsbegrip: ieder redelijk mensch moet zich vrij kunnen bewegen, en waar die vrijheid in botsing komt met gelijke vrijheden van andere zijner medemenschen, daar moeten beider vrijheden geregeld worden door vrijwillige overeenkomsten'[3].

Verderop in zijn boek verweert Bosscha zich tegen de beschuldiging dat het kabinet van 1858, waar hij zelf deel van had uitgemaakt, heterogeen van samenstelling zou zijn geweest met de verzekering dat alle ministers 'voorstanders der liberale staatkunde' waren geweest. Groen's verwijt, dat Thorbecke in dat kabinet had moeten worden opgenomen acht hij onredelijk. Alleen wanneer 'de liberale Staatkunde hier te lande ware bedreigd geworden', zou men het niet hebben kunnen stellen 'zonder den gevierden banierdrager, den leids-

1) Vgl. Kolff, a.w., 29.
2) Vgl. Buys, a.w., I, 346.
3) J. Bosscha, *Kroon en ministers* (1863), bl. 2.

man van het leger der vrijzinnige rigting in ons Vaderland.' Maar, vervolgt hij: 'Zoo was de toestand niet. De liberale beginselen hadden bij ons, inzonderheid in de twee jongstverloopen jaren[1)], de proef doorgestaan, en hunne bestrijders waren magteloos bevonden in hunne pogingen om ze te weren uit onze Wetten en ons Bestuur'[2)]. In feite, aldus Bosscha, zijn er in Nederland dan ook slechts 'twee staatspartijen': de liberale partij en de anti-revolutionnaire. Wel kan men 'door verschil van temperament, van geestvermogens, van levenstoestanden' velerlei schakeringen opmerken, maar verzekert hij: 'Het is eene dwaling, deze persoonlijke karakterverscheidenheden te verwarren met verschil van systematische overtuigingen'[3)]. (Naar men weet, hield Groen van Prinsterer er soortgelijke opvattingen op na en onderscheidde hij zijn politieke tegenstanders uit het andere kamp in Thorbeckiaanse en anti-Thorbeckiaanse liberalen.)

Gaat het derhalve niet aan een man als Bosscha, voorzover het althans de jaren '50 en het begin van de jaren '60 betreft, met de partijaanduiding conservatief te bestempelen, evenmin lijkt me dat toelaatbaar ten opzichte van de andere prominente conservatief-liberalen uit die zelfde periode (een Van Hall, Van Goltstein, De Bosch Kemper, Van Reenen, Heemskerk). Zo hebben de twee laatstgenoemden behoord tot de eerste leden van de in 1846 te Amsterdam opgerichte Amstelsociëteit, de eerste organisatie van het politieke liberalisme in Nederland[4)].

In de periode 1853-'62 hebben de conservatief-liberalen een uitermate belangrijke rol gespeeld in het Nederlandse politieke leven. De kabinetten van die tijd zijn met uitzondering van het ministerie Van der Brugghen van overwegend conservatiefliberale kleur geweest. Als voorzitter van de Tweede Kamer fungeerde doorgaans één der hunnen.

In de loop van de jaren '60 zijn de conservatief-liberalen als groepering met een min of meer eigen karakter evenwel geleidelijk aan van het politieke toneel verdwenen. Omstreeks het midden van de jaren '60 zien we ze samen met de conservatieven

1) Ten tijde van het kabinet Van der Brugghen.
2) Bosscha, a.w., 109 vlg.
3) Bosscha, a.w., 103-105.
4) Vgl. Van der Mandele, a.w., 60 en Kolff, a.w., 21.

vrijwel geheel opgaan in een groepering die men met enig goed recht de conservatieve partij kan noemen[1].

De hier aangeduide ontwikkeling werd voornamelijk door twee factoren bepaald. De eerste betreft een zekere wijziging in de politieke opvattingen der conservatieven. Gaandeweg, maar vooral na de kritieke jaren 1856-'58, was men ook in hun gelederen de politieke bedeling van 1848 als fait accompli gaan aanvaarden[2]. Daarmee was uiteraard een belangrijke hinderpaal voor een eventuele fusie tussen hen en de conservatief-liberalen uit de weg geruimd.

Daarnaast is het vooral de koloniale kwestie geweest die als krachtige stimulans tot de vorming van een conservatieve partij heeft bijgedragen. Geen ander vraagstuk heeft in de jaren '60 de gemoederen in de Kamer zozeer beroerd als het koloniale probleem. Beducht voor een liberale afbraakpolitiek op koloniaal terrein, gingen de conservatieven en het merendeel van de conservatief-liberalen een gemeenschappelijk front vormen, gericht tegen de liberale 'sloopers' van een koloniaal bestel dat voor Nederland zo lucratief was gebleken. Over de na te streven positieve doeleinden was men het uiteraard minder eens.

Terwijl de conservatief-liberalen zichzelf tot de liberalen hadden gerekend, werd de benaming conservatief door de aanhangers van de nieuwe partij grif aanvaard. Maar: 'what is in a name.' Ook deze partij was in wezen conservatief-liberaal. Een eigen beginsel bleek ook zij niet te kunnen ontwikkelen. Allerminst verwonderlijk dan ook dat zij langzaam aan in het niet verdween, toen de scherpe kanten van de koloniale kwestie waren afgeslepen na de aanvaarding van de wet De Waal (1870). Haar aanhang vond een onderdak bij de oud-liberalen en de confessionele partijen.

Dat de gebruikelijke voorstelling van de Nederlandse partijverhoudingen in de jaren '50 van de vorige eeuw weinig bevredigend is, lijkt me niet twijfelachtig. De kardinale fout is gelegen in het terugprojecteren van de situatie in een latere periode naar de jaren '50. Dat men hiertoe gekomen is, valt,

1) Na de verkiezingen in het najaar van 1866 hadden er volgens de Britse gezant Milbanke Huskisson behalve 38 liberalen, 28 conservatieven en 5 anti-revolutionnairen nog slechts 4 leden van de zgn. 'middle party' zitting in de Tweede Kamer. (Depêche van 16 Nov. '66.)

2) Vgl. in dit verband ook de opmerking van Bosscha over de jaren 1856-'58 (hiervóór bl. 198).

meen ik, voor een belangrijk deel te verklaren door het feit dat men Thorbecke's grootse verschijning te veel in het centrum heeft gesteld en de in zijn kring heersende opvattingen te zeer als criterium heeft genomen. Als klassiek voorbeeld van de Thorbeckocentrische zienswijze kan, dunkt me, het (in ander opzicht overigens verdienstelijke) boek van Van der Mandele over het Nederlandse liberalisme gelden. Liberalen noemt deze schrijver 'hen, die vóór 1848 streven naar de voornaamste beginselen in de grondwet van dat jaar neergelegd. Tusschen 1848 en 1860 vatten wij hieronder hen, die Thorbecke steunen in de uitwerking van deze grondwet, zooals Thorbecke die voorstond'[1]. Tegen eenzijdige en willekeurige indelingen van deze soort bevat Napier's, hierachter gepubliceerde, depêche een nuttig correctief.

1) Van der Mandele, a.w., 3.

De britse gezant Lord Napier aan de minister van Buitenlandse Zaken Lord Russell[1].

No. 168.
The Hague 12th December 1860.

My Lord,

The provinces which now form the kingdom of the Netherlands have maintained from the remotest times some form of government, embodying an element of municipal and popular freedom. Those liberties have, no doubt, been unequally shared between town and country, and the different classes of the people in both, they have been overshadowed by the prerogative of counts, emperors and stadtholders, they have even suffered a transitory suppression by a foreign, though not unprofitable usurpation, but they have proved their stubborn vitality by ever springing up anew, and they are now enjoyed and administered with greater harmony and efficacy than at any previous period.

The French tyranny was a sharp remedy, but a necessary one, and eventually beneficent, for it levelled the superannuated structure of local laws, customs, and constitutions, introduced a regular code, perfected religious toleration, and blended the whole nation in common suffering, and a common passion for renovation and independence.

Under the first sovereign of the House of Orange, the old principles of political representation were embodied in forms adapted to the requirements of the age, but the development of a working parliamentary government was arrested partly by the popular and indefatigable character of the king, who was invested with almost absolute authority by the affection of his northern subjects, and partly by the antagonism of the Dutch and Belgians, which split the legislative body into two fractions, divided, not so much by a reasonable diversity of opinions on political subjects as by religious and national animosities.

The rupture of the kingdom in 1830, the financial embarrassments and efforts which ensued, the declining influence of the sovereign, and his eventual retirement combined to promote the ascendancy of the Chamber, the country became ripe for a

1) F.O. 37 - vol. 383 (Public Record Office - Londen).

constitutional change, and the crisis of 1848 afforded an opportunity for revising the organic statute of 1815, and founding representative institutions on a broader basis.

It may be affirmed that the virtual government of the Netherlands had passed to the Second Chamber of the States General. The royal family still preserves a traditional respect, and could, by obeying generous impulses, or using politic arts, awaken a warm popular sympathy, but the assembly has obtained an habitual grasp of power of which it could not easily be deprived. This power is used with prudence for the people, and with deference to the throne, it gives no scandal to the partisans of freedom, and no offence, to the reasonable votaries of monarchical authority.

The members of the Second Chamber of the States General, 72 in number, are chosen by 38 electoral districts.

The basis of representation is ostensibly laid, not in local interests and natural bounds, but in population. One member is allotted to 45.000 inhabitants. The numerical principle, justly applicable in conjunction with universal suffrage, is hardly consistent with a property qualification, under which the members, who represent the same number of souls, may not represent the same number of voters. The law mitigates this defect by modifying the electoral qualification according to the circumstances of the district, making it higher in the richer, and lower in the poorer regions of the kingdom. The remedy is not altogether effectual, but the proportion is approximatively preserved throughout, of one member to about 1.200 voters.

The right to vote is contingent on the payment of direct taxes, and thus with some exceptions, on the possession of real property. Mere tenancy at will, or under ordinary leases[1)], to whatever value, mere funded wealth to whatever amount, the defence of the state, or the exercise of a learned profession, give no claim to the franchise. In the most opulent cities, the electoral qualification implies a payment of at least fl. 112[2)], about £ 9.10.0, in direct taxes. In the most indigent boroughs, the test is reduced as low as fl. 20 or £ 1.14.0. In the fertile country districts of Holland, Zealand and Utrecht, the highest

1) 'A tenant at will' is een huurder (pachter) zonder contract (lease)
2) Dit bedrag gold voor Amsterdam. Voor Den Haag en Rotterdam was de limiet vastgesteld op *f* 110, -.

rate is fl. 40, equal to £ 3.10.0, and it sinks in the wilds of Drenthe, and the islands of Friesland to half that sum.

The electoral qualification is consequently high in amount and limited in character, though settled in the year 1848, at a moment of ardent excitement and under a liberal administration. It was probably designed to secure a constituency both respectable and independent, identified with positive obligations to the state, and inaccessible to the influences of government, capital and the great land owners.

Under this stringent, and exclusive law there were in the Netherlands in 1858 89.376 persons entitled to the parliamentary franchise, affording one voter to about 37 inhabitants. In ordinary times, about half this number go to the poll, in periods of extreme agitation nearly the whole electoral body has been called into action. The Dutch are little disposed to take a busy and sustained part in politics. They rather enjoy their liberties, than exercise their rights. Some vital question must be at stake, affecting the conscience, the heart, or the purse of the nation, to rouse them to exertion. The Pope, or the House of Orange, the finances or the colonies, must be in question; then the masses are stirred to an active participation in public affairs.

The members of the Second Chamber are elected for four years. Half the Chamber is discharged at the end of every two years[1)], an expedient by which it is kept in course of regular and certain renewal. The right of extraordinary dissolution is reserved to the crown, but is rarely exerted.

The members receive a salary of about £ 180[2)] per annum, and an allowance for travelling expenses.

The Netherland assembly cannot be as well divided into distinct parties as the English Parliament, or the American Congress.

In the inclosed table[3)] I have made an attempt to class the deputies according to the prevailing tenor of their sentiments, not according to their current votes, for no great question involving the higher principles of politics is now before the country, and voting for, or against the ministry[4)] affords no

1) Door middel van loting nl. - Vgl. ook hiervóór bl. 193.
2) *f* 2.000, -.
3) Vgl. hierna bl. 208 vlg.
4) Het zwakke, inwendig verdeelde kabinet Van Hall-Van Heemstra (febr. '60-mrt. '61).

test when the ministry has no real political complexion, and is not of one mind.

According to my estimate formed under the counsels of a leader of the opposition, and those of a confidant of the court[1)], there are at present in the Second Chamber, 18 reactionary conservatives, 20 liberal conservatives[2)], and 34 liberals.

The same return exhibits the religious division of the legislative body, and shows that there are 15 catholic representatives, to 57 protestant. This result is unfavourable to the catholics, who, if represented in proportion to their numbers, would send at least 24 members. Even this imperfect representation of the old religion is due to its' concentration and preponderance in particular provinces; if it was equally diffused, as that of a minority throughout the country, I doubt whether a single catholic deputy would be returned to parliament.

One fraction of the Chamber forms a solid party, cemented not only by conformity of opinions, but also by personal attachments, and obedience to a chief, those liberals, I mean, who recognise the leadership of Mr. Thorbecke, the member for Deventer.

Mr. Thorbecke belongs to the learned class; het filled a chair in the university of Leyden, and has carried the didactic method of schools, into the free arena of the Chamber. His origin, and connections are partly German, his manner is dry, his temper is aspiring, his honesty is unquestionable, his abilities are equally fitted for speculation, and business, he inspires affection among his steady adherents, who may number about sixteen members[3)]. Mr. Thorbecke having been called to power in the year 1848[4)], was the chief author of the existing political constitution. He is an object of strong repugnance to the king, to whose will he would never bend, for whose failings he had not sufficient charity, but whose office he always treated with respect[5)].

1) Vgl. hiervóór bl. 191[3].
2) Verderop, alsmede in de bijlage, spreekt Napier van ‘conservative liberals’. Die aanduiding verdient de voorkeur boven liberaal conservatief.
3) Volgens de (Thorbeckiaans) liberale *Arnhemsche Courant* kon Thorbecke doorgaans stellig rekenen op een twintigtal stemmen. (Van Welderen Rengers, a.w., I, 232.)
4) De gezant bedoelt natuurlijk 1849.
5) Over het Nederlandse vorstenhuis, en in het bijzonder over de persoon van koning Willem III, vinden we in Napier's correspondentie vrij wat belangwekkende gegevens. - In de zomer van 1860 was er sprake van een zekere toenadering tussen de koning en koningin Sophie, teweeg gebracht door gemeenschappelijke zorgen over het gedrag van de jonge prins van Oranje. De directeur van het kabinet De Kock zou daarbij een bemiddelende rol hebben gespeeld. Over de verhouding tussen de vorstelijke echtelieden schrijft de wijze diplomaat met veel begrip. Een toenadering, hoe wenselijk ook, kon in geen geval geforceerd worden, ‘nor carried too far. A correspondence between the King and Queen practised in the spirit of mutual respect and good will would conduce to the honour and happiness of both, and to the welfare of their children; but any greater intimacy between two persons of such different character, so long estranged and embittered would probably be followed by renewed resentments and a deeper aversion.’ (Brief van 13 aug. '60.) In een andere brief (d.d. 5 sept. '60) noemt hij Willem III ‘hasty and suspicious’ en Sophie ‘sensitive and impulsive.’ Met het lot van de koningin toont hij zich ten zeerste begaan. Haar ‘amiable qualities promised and deserved a brighter destiny.’ Terwijl Willem III, ook in het openbaar, openlijk uiting placht te geven aan zijn afkeer van zijn vrouw, had de koningin, naar hij meende, ‘exhibited, at every period, a respectful and dutiful deportment towards the king before the world.’ (Brief van 4 jan. '60.) - Van Willem III's kwaliteiten als regerend vorst had Napier een zeer geringe dunk. De koning, schrijft hij de 14de november '60 aan Russell, ‘is more violent in speech than resolute in action.’ Merkwaardig is zijn commentaar, als er begin september 1860 sprake

The liberals not enrolled in the sect of Mr. Thorbecke, and the indifferent herd of conservative liberals, vote independently, every man being ruled by his individual convictions, partialities, and enmities.

Among the protestants there is a small group of evangelical calvinists, the faithful seed of the synod of Dort, whose main vocation is to combat the Pope, and all his works[1)], whose sentiments are commonly reactionary, but who are in truth persons of high attainments, piety and good works. They would strengthen the royal authority and reduce the catholics to a

is van een reis van de koning naar Warschau (waar hij zijn neef de czaar hoopte te ontmoeten) en, mogelijk, naar Parijs. De ministerraad had zich, volkomen terecht volgens Napier, met de meeste klem tegen het reisplan verzet. 'His Majesty', aldus de gezant, 'is apt to be excited by conversation, new company, and convivial indulgence. He might be provoked by the flatteries of the Russian court, or under the seductions of that of France, to give utterance to imprudent and contradictory sentiments. There is nothing consistent or dignified in His Majesty's demeanour. Though not without some natural good qualities, the king of the Netherlands is most respected where least known. His ministers are aware of this, and justly consider that they best consult the interests of the country and the House of Orange by keeping their sovereign at home.' (Brief v. 5 sept. '60.)

1) Deze typering van de antirevolutionnairen is niet gelukkig. Dezen toch waren - in tegenstelling tot de zgn. Groot-Protestantse groep - zeker niet in de eerste plaats als anti-papisten te beschouwen.

state of subordination. It is interesting to find among these Dutch Orangemen, and orthodox patriots an Aeneas Mackay, still devoted to the race of king William[1], and professing the opinions which made that sovereign great. The posterity of the mercenary but respectable Highlander have cast their lines in pleasant places, and are blest with temporal gifts in no common measure.

The catholics would no doubt vote together in the cause of religion, but they are not unanimous in political tendencies. Some are really liberal at heart, others vote with Mr. Thorbecke because the strength of the liberal party is propitious to the freedom of their religion, but others are so notoriously fanatical and ultramontane that notwithstanding occasional liberal votes, they must be regarded essentially as reactionaries, and are therefore placed in the same political category with most of their deadly antagonists, the high calvinists. The most influential member among the catholics is Mr. Nispen van Sevenaer, a gentleman of fair character, abilities and estate, but altogether devoted to the interests of his church. Mr. Meylink is a subordinate tool of Rome.

If we turn from the political, and religious constitution of the Chamber, to regard its social composition, we shall find that it comprises the following elements:

Seventeen members connected with the independent profession of the law, as advocates and attorneys[2].

Ten persons holding judicial offices.

Seven men of aristocratic descent, only two of whom, Amerongen, and Zuylen de Nyevelt, bear names associated with great employments in former times, and distinguished in the history of the United Provinces.

Six gentlemen connected with the army.

Two connected with the navy.

Five directly identified with the interests of commerce and finance.

Two manufacturers.

Twelve landed proprietors, representative men of that class.

Two grazing farmers from Groningen, with the aspect, manners, and sentiments, belonging to that order of democratic rustics, men enriched by the provision trade with Eng-

1) De stadhouder-koning.
2) Procureurs.

land, and made radicals by antagonism to their landlords from whom their farms are leased, in ‘emphiteusis’, a kind of everlasting tenure or copyhold.

Two practising physicians.

One retired minister of the gospel, baron van Hoevell, who is the leading philanthropist and colonial reformer in the Chamber.

Finally there are a few members, who cannot be associated with any interest or profession, persons devoted to peculiar studies and pursuits, or without distinctive character, idle and unattached.

Your Lordship will perhaps think the lawyers too numerous, and the merchants and men of family too few. Such is the general impression among reflecting people, who deplore the indifference for politics which prevails with the traders and capitalists of the great cities, as well as among the nobility who live apart, or dedicate themselves to the court.

The Chamber is, with these drawbacks, a fair representation of the wealth, intelligence and morality of the country.

The second branch of the legislature meets in a plain, but convenient hall, in the ‘Binnenhof’, the old town residence of the stadtholders. The president, at present, is Mr. van Reenen, in whom the advantage of an agreeable exterior has not been neglected; he occupies the centre of one of the longer sides. The throne is opposite the speaker's chair. The bench of ministers, who are not representative members, but who attend, and speak, officially, is placed below the throne. The deputies sit at either extremity of the apartment, without any accurate division of parties. The members, who intend to take part in the discussion, inscribe their names previously, on a list preserved by the officers of the House, and are successively called on, to speak from their places. The debates are conducted with much gravity, most of the deputies expressing themselves with a facility which might be envied in England. No applause, or noise of dissent is tolerated. In physionomy and deportment, the members appear rather above than below their origin and avocations.

They would not suffer at all by comparison with the House of Commons, and differ chiefly from our assembly, by the absence of young men, for no one can be elected below the age of thirty, and few are chosen who are not ten years older.

The scene is not very brilliant, nor are the interests debated

momentous to the general world, yet the place is memorable in the past, and the present actors are perhaps superior to their diminished part. The decent and useful exercise of popular representation by the Dutch cannot be altogether indifferent to England, nor uninteresting to Her Majesty's government. It is certainly a legitimate object of scrutiny for this legation.

I have the honor...

Name	Constituency	conservative reactionary	conservative liberal	liberal	catholic	protestant	Remarks
1. P.H. baron Taets van Amerongen tot Natewisch	Leiden	1				1	Old family. Rich. Soldier, served in India.[1]
2. Mr. S.H. Anemaet	Zierikzee			1		1	An attorney.[2]
3. Jhr. Mr. H.A.M. van Asch van Wijck	Amersfoort	1				1	Has a judicial office.[3]
4. Mr. C.C.A. Beens	Tilburg		1		1		A small district judge.[4]
5. W.C.M. Begram	Gorinchem		1			1	Independent. Landed proprietor
6. G.H. Betz	Rotterdam			1		1	Merchant.
7. C.A. baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky	Maastricht			1	1		Retired colonel. Well off.

1) Nederl. Indië.
2) Sinds 1826 was Anemaet burgemeester van Nieuwe Tonge. Tevoren was hij o.m. notaris geweest.
3) H.A.M. van Asch van Wijck (niet te verwarren met zijn broer A.M.C. van Asch van Wijck, die rechter was in de arrondissementsrechtbank te Utrecht) was raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof te Utrecht.
4) Kantonrechter.

8. Mr. P. Blussé van Oud-Alblas	Dordrecht		1		1	Merchant of Dordt.
9. Mr. P.P. van Bosse	Zutphen		1		1	First a lawyer. Twice Finance minister. Very able.
10. Mr. J.B. Bots	Eindhoven	1		1		Small district judge.
11. Jhr. Mr. W.M. de Brauw	Gouda	1			1	Ultra protestant evangelical lawyer.
12. J.T. ter Bruggen Hugenholtz	Dokkum		1		1	Naval officer.
13. S. Cool	Amsterdam	1			1	Philanthropist. Social reformer.
14. J.P. Delprat.	's-Gravenhage	1			1	Old officer. Retired governor of military college. Man of science and capacity.
15. B.P.G. van Diggelen	Goes		1		1	Engineer in the canal department.
16. Mr. J. Dirks	Leeuwarden	1			1	Advocate.

Name	Constituency	conservative reactionary	conservative liberal	liberal	catholic	protestant	Remarks
17. Jhr. G.E.G.C.K. Dommer van Poldersveldt	Nijmegen			1	1		Noble family. Large proprietor.
18. Mr. W.H. Dullert	Zutphen			1		1	Lawyer. Rich. Influential. Former president of the 2d Chamber.
19. Mr. D. van Eck	Middelburg			1		1	Poor loquacious lawyer. 'Enfant terrible' of the House.
20. Jhr. Mr. P.J. Elout van Soeterwoude	Gorinchem	1				1	Evangelical ultra protestant. Lawyer.
21. Jhr. Mr. C. van Foreest	Alkmaar	1				1	Large landholder and grazier. Able man.
22. S.R. van Franck	Amsterdam	1				1	Old naval officer. Rich.
23. Jhr. Mr. W.T. Gevers Deynoot	's-Gravenhage		1			1	Independent man. Good family. No profession.

24. Mr. J.K. baron van Goltstein	Amersfoort		1		1	Old family. Rich landholder. Recent foreign minister.
25. Mr. J. Heemskerk Azn.	Amsterdam		1		1	Judge. Man of ability.
26. Mr. J. Heemskerk Bzn.	Haarlem			1	1	Able and learned man. Never speaks. Independent. Commerce.
27. Mr. L. graaf van Heiden Reinestein	Assen		1		1	Old noble family. Small landed property.
28. Mr. C. van Heukelom	Amsterdam			1	1	Trade.
29. C. Hoekwater.	Delft	1			1	Manufacturer of bottles.
30. Dr. W.R. baron van Höevell	Almelo			1	1	Old family. Poor. Minister of gospel in Java. Colonial philanthropist.
31. M.A.F.H. Hoffman	Gouda	1			1	Commerce and finance. Very rich.
32. Mr. A. Hoynck	Rotterdam			1	1	Judge.

van Papendrecht							
33. Dr. W.H. Idzerda	Leeuwarden			1		1	Country doctor.
34. Mr. F.J. Jespers	Tilburg			1	1		Judge.
35. H.C.F. Kerstens	Boxmeer			1	1		.....[1]
36. Mr. N.P.J. Kien	Utrecht	1				1	Independent. Burgomaster of Utrecht.
37. M. Kingma Hzn.	Dokkum			1		1	Manufacturer.
38. Mr. W.F.C. van Lidth de Jeude	Tiel		1			1	Lawyer.
39. Mr. G.M. van der Linden	Almelo			1		1	Lawyer.
40. Mr. P.L. de Lom de Berg	Roermond			1	1		Solicitor[2] at Venloo.
41. Mr. A.F.X. Luyben	's Hertogenbosch		1		1		Lawyer.

1) In 1844 was Kerstens griffier van het kantongerecht te Boxmeer geworden; in 1850 lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. In 1870 werd hij notaris te Mill.
2) Notaris.

Name	Constituency	conservative reactionary	conservative liberal	liberal	catholic	protestant	Remarks
42. Jhr. W.A. Lycklama à Nyeholt	Sneek	1				1	Old officer. Rich landed proprietor.
43. Mr. W. baron van Lynden	Arnhem	1				1	Old family. Judge. Ultra protestant evangelical.
44. Mr. *AE*. baron Mackay	Arnhem		1			1	Scotch mercenary family. Rich proprietor. Evangelical zealot.
45. Mr. K.A. Meeussen	Breda			1	1		Judge at provincial court[1] at Breda.
46. H. Mensonides	Hoorn		1			1	Proprietor.
47. Mr. A.A.J. Meylink	Eindhoven	1			1		Advocate. Malignant Romanist. Keeps house for priests.
48. Mr. P. Mijer	Zwolle	1				1	Jewish origin. Deserter from liberals.[2] Attorney General in Java.

1) Moet zijn arrondissementsrechtbank.
2) Al was Mijer betrokken geweest bij de min of meer liberale beweging te Batavia in mei 1848, een echte liberaal was hij nooit geweest. Vgl. D.J.M. Kleymans, *Het Trojaanse paard* (1948), bl. 13 vlg.

							Former minister of Colonies.
49. Jhr. J.A.C.A. van Nispen van Sevenaer	Nijmegen	1			1		Great proprietor. Zealous ultra-montane leader of Catholics.
50. Mr. P.M. Tutein Nolthenius	Hoorn	1				1	Soldier. Lawyer. Doctor. Burgomaster. Rich by marriage.
51. Mr. N. Olivier	Rotterdam			1		1	Lawyer of ability.
52. C.W. Oomen	Breda	1			1		Small attorney.
53. Dr. J.H.H. de Poorter	's-Hertogenbosch			1	1		Manufacturing silversmith and doctor of medicine.
54. Mr. K.A. Poortman	Alkmaar			1		1	Notary and advocate.
55. Mr. G.A. de Raadt	Dordrecht		1			1	Judge at Dordrecht.
56. Mr. G.C.J. van Reenen	Amsterdam		1			1	Proprietor. Formerly burgom. of Amsterdam and minister of Interior. President of 2nd Chamber.

57. G. Reinders	Zuidhorn		1	1	Great farmer in Groningen. Unvarnished Dutch rustic radical.
58. Mr. R.J. graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis	Leiden	1		1	Grandson of the Pensionary. Ambitious, aristocratic. Rich by marriage.
59. Mr. J.J. Slicher van Domburg	Middelburg	1		1	Rich proprietor in Zealand.
60. Jhr. C.M. Storm van 's Gravesande	Steenwijk	1		1	Old military officer, capable, good family, not rich.

Name	Constituency	conservative reactionary	conservative liberal	liberal	catholic	protestant	Remarks
61. Mr. M.P.H. Striens	Roermond			1	1		Was minister of Justice under Thorbecke. Capable, idle.[1]
62. Mr. J.R. Thorbecke	Deventer			1		1	Leader of liberal opposition. Able, respectable, doctrinaire. Professor, formerly at Leyden. Author of the present constitution.
63. Mr. A.J. Duymaer van Twist	Amsterdam			1		1	Doctrinaire. Old governor of Java. Moderate colonial reformer.
64. Mr. P. van der Veen	Assen			1		1	Proprietor.
65. Mr. E. Dumarchie van Voorthuysen	Utrecht	1				1	Proprietor. Political economist. No party connection.
66. Dr. R. Westerhoff	Appingedam			1		1	Practising physician.

1) In 1857 was Strens wethouder geworden in Roermond. Voordat hij tot minister van Justitie in het eerste kabinet Thorbecke benoemd was, was hij (sedert 1846) procureur-generaal geweest in Den Bosch.

67. Mr. B. Wichers	Groningen		1		1	President of provincial Court at Groningen (suppressed[2]).
68. Mr. P.F.E. van Wintershoven	Maastricht		1		1	Lawyer.
69. Mr. W. Wintgens	Delft	1			1	Lawyer.
70. Mr. S. Wybenga	Sneek	1			1	Independent proprietor.
71. Mr. J.P.P. baron van Zuylen van Nijevelt	Zwolle		1		1	Old historical family. Eloquent highspirited liberal.[3] Foreign minister under Thorbecke. Proprietor.
72. J.F. Zylker	Appingedam		1		1	Great farmer. Stubborn rustic liberal.
		18	20	34	15	57

2) Die likwidatie zou pas in 1875 haar beslag krijgen.
3) In de volgende jaren zou baron van Zuylen optreden als één van de leiders en woordvoerders van de conservatieven, met name op het gebied van de koloniale politiek.